

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

ABDULLAH B. MES'ÛD VE HADİS RİVAYETİ

Doktora Tezi
Esra ÖZDEMİR

Ankara-2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

ABDULLAH B. MES'ÛD VE HADİS RİVAYETİ

Doktora Tezi

Esra ÖZDEMİR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Ankara-2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

ABDULLAH B. MES'ÛD VE HADİS RİVAYETİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Bünyamin ERUL
- 2- Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
- 3- Doç. Dr. Mahmut DEMİR
- 4- Doç. Dr Ferhat GÖKÇE
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin EREN

Tez Savunması Tarihi

06.02.2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Bünyamin ERUL danışmanlığında hazırladığım “ABDULLAH B. MES'ÛD VE HADİS RİVAYETİ (Ankara.2023) ” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

....../....../2023
Esra ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ.....	3
A-TEZİN ÖNEMİ VE AMACI.....	4
B-VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ.....	5
C-KONUyla İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	6
D-TEZİN KONUSU	12
I. BÖLÜM	14
ABDULLAH B. MES'ÛD'UN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	14
A. HAYATI.....	14
1. Cahiliye Dönemi	14
2. Hz. Peygamber Dönemi	16
3. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi	24
B. İLMÎ KİŞİLİĞİ	29
a. İlmî Vukûfiyeti	29
b. İlim Hakkındaki Görüşleri	35
1. Kur'ân İlimlerindeki Yeri	36
a. Kur'ân Bilgisi ve Tilâveti	37
b. Kur'ân'ın Toplanması, Çoğaltılması ve Farklı Nüshaların İmhası Konusunda Tutumu	39
c. Mushafı	40
2. Tefsir İlmindeki Yeri	41
3. Fıkıh İlmindeki Yeri	46
a. Fakih Sahabiler Arasında Zikredilmesi	46
b. Hz. Ömer ile Arasındaki Fikrî Yakınlık ve Re'y Karşısı Olarak Zikredilmeleri.....	48
c. Kufe Ekolü ve Abdullah b. Mes'ûd'un Etkileri.....	49
d. Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yusuf'un <i>Kitâbü'l-Asârlar</i> 'ındaki İbn Mes'ûd Rivayetleri	56
C. YETİŞTİRDİĞİ BAZI ÖNEMLİ TALEBELERİ	58
II. BÖLÜM.....	65
ABDULLAH B. MES'ÛD'UN RİVAYET YÖNÜ	65
A. SAHABEDEN HADİS RİVAYETİ.....	67
B. HADİSLERİN YAZILMASI HUSUSUNDA TUTUMU	75

C. HADİS MÜZAKERESİ	77
D. BELLİ GÜNLERDE DERS VEREREK HADİS NAKLETMESİ.....	79
E. HÜKÜM VERİRKEN VE KENDİSİNE SORU SORULMASI ÜZERİNE HADİS NAKLETMESİ.....	82
F. AYETLERİ TEFSİR EDERKEN HADİS NAKLETMESİ.....	84
G. RASULULLAH'A (SAV) SORULAR SORARAK ALDIĞI CEVAPLARI NAKLETMESİ.....	90
H. ABDULLAH B. MES'ÛD'DAN BAZEN TOPLU OLARAK, BAZEN AYRI AYRI RİVAYET EDİLEN HADİSLER	94
İ. ABDULLAH B. MES'ÛD VE İDRÂC	112
J. ABDULLAH B. MES'ÛD'DAN NAKLEDİLEN MÜSELSSEL HADİSLER .	119
K. RAVİ-RİVAYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA RİVAYETLERİNİN İNCELENMESİ.....	126
1. Mesleklerinin Naklettiği Hadislere Yansıması.....	127
a. Kadılık Görevinin Naklettiği Hadislere Yansıması	127
b. Beytü'l-Mal'den Sorumlu Kişi Olmasının Naklettiği Hadislere Yansıması .	136
c. Öğretmenlik Görevinin Naklettiği Hadislere Yansıması.....	138
2. Allah'a Olan Sevgisi ve Kulluk Bilincinin Naklettiği Hadislere Yansıması.....	141
3. Namaza Verdiği Önemin Naklettiği Hadislere Yansıması.....	144
4. Kur'ân Bilgisi ve Sevgisinin Naklettiği Hadislere Yansıması	146
5. Müslümanların Birliğine ve Cemaate Verdiği Önemin Naklettiği Hadislere Yansıması.....	148
6. Döneminde Yaşadığı Bazı Olayların Naklettiği Hadislere Yansıması.....	151
a. İslâmiyetin İlk Yıllarında Karşılaşılan Zorlukları Nakletmesi	152
b. Şahit Olduğu Mucizeleri Nakletmesi.....	152
c. Savaşlara İştirakinin Naklettiği Hadislere Yansıması	154
d. Kur'ân'ın Cem' Edilmesinde Kendisine Görev Verilmemesi ve Hz. Osman'ın Resmî Mushaf Dışındaki Mushafları Yok Etme Emrinin Naklettiği Hadislere Yansıması	156
e. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Ortaya Çıkan Bid'ât ve Fitnelerin Naklettiği Hadislere Yansıması.....	158
L. RİVAYETLERİNİN KONULARA GÖRE TASNİFİ	163
III. BÖLÜM	169
ABDULLAH B. MES'ÛD'UN RİVAYET YÖNTEMİ VE DİRAYET YÖNÜ	169
I. ABDULLAH B. MES'ÛD'UN RİVAYET YÖNTEMİ	169
A. ÇOK HADİS RİVAYET ETMEKTEN ÇEKİNMESİ.....	169
B. DOĞRUDAN RASULULLAH'TAN (SAV) HADİS RİVAYET ETMEKTEN ÇEKİNMESİ.....	171

1. İbn Mes'ûd ve Ref' Problemi	171
2. Rasulullah'ı (sav) Zikrederek Doğrudan Hz. Peygamberden Hadis Nakletmekten Çekindiğini Gösteren Bazı Hususlar.....	185
a. “Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine yerleşsin” Hadisi..	186
b. Hadis Naklederken Titiz Davrandığını Bildiren Rivayetler	190
c. Bazı Rivayetlerin Hem Merfû' Hem Mevkuf Olarak Nakledilmesi.....	194
d. Bazı Hadislerin Abdullah b. Mes'ûd'dan Mevkuf, Başka Sahabilerden Merfu' Olarak Nakledilmesi.....	205
e. Bazı Rivayetlerin İbn Mes'ûd'a İsnad Edilerek Ref' Edilmesi	216
f. Hz. Peygamber'den Hadislerin Naklini Teşvik Eden Rivayeti Nakletmesi ..	224
C. RİVAYETTEN SONRA O HADİS İLE İLGİLİ AYETİ OKUMASI.....	229
D. HADİSLERİ MANA İLE RİVAYET ETMESİ.....	234
II. ABDULLAH B. MES'ÛD'UN DİRAYET YÖNÜ	238
A. HZ. PEYGAMBER'E YAKINLIĞI	242
B. SÜNNET ANLAYIŞI	244
a. Sünnet Kavramı	245
b. Sünnet'in Kaynağı	247
c. Ef'âlû'r-Rasûle Bakışı	250
C. BİD'ÂT ANLAYIŞI.....	268
SONUÇ	272
KAYNAKÇA	278
ÖZET	291
ABSTRACT	293

KISALTMALAR

a.g.e : Adı geçen eser

a.g.m : Adı geçen makale

a.y. : Aynı yer

b. : İbn

Bkz : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

H.z. : Hazreti

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

İSAV : İslami İlimler Araştırma Vakfı

MÜİFD : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

no : Numara

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

(sav) : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

ss. : Sayfa sayısı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ty. : Tarih yok

yy. : Yer yok

ÖNSÖZ

İslam'ın en temel iki kaynağı olan Kur'ân ve sünnet birbirinden ayrı düşünölemeyen, daima içiçe olan kaynaklardır. Sünneti bize nakleden, Hz. Peygamber'in kendilerinden övgüyle bahsettiğı sahabe neslidir. Her biri mümtaz olan bu şahsiyetlerin, Hz. Peygamber ve sünneti hakkındaki bilgisi ve anlayışı farklılık arz etmektedir. Bu onların algı, zekâ, kavrayış, karakter ve mizaç gibi yaratılıştan getirdikleri özelliklerinden kaynaklandığı gibi, görgülerinden ve Hz. Peygamberle muhatap olma sürelerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Zîra bazı sahabiler Hz. Peygamber'e çok yakınken, bazıları onunla sınırlı olarak bulunabilmiş, bazıları ise onu hayatlarında sadece bir kere görebilmiştir. Dolayısıyla sahabenin hepsini aynı değerlendirmek doğru değildir. Kur'ân'ın nüzül sürecine ve İslam Tarihi'nin önemli olaylarına şahitlik etmiş, uzun süre Hz. Peygamber ile bulunarak onun tedrisâtından geçmiş sahabilerin sünnet hakkındaki bilgilerinin daha fazla olacağı malumdur.

Dinin anlaşılmasında inkar edilemez önemli bir yeri bulunan sahabe ile ilgili gerek tek tek, gerek toplu olarak bilgi veren birçok çalışma yapılmıştır. Nitekim sahabe neslinin iyi bir şekilde tanınıp anlaşılması, sünnetin de doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sahabenin büyüklerinden, Rasulullah'ın (sav) her zaman yakınında bulunmuş, onun tedrisâtından geçmiş ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra da eğitim-öğretim faaliyetlerini Kufe gibi kozmopolit bir yerleşim yerinde sürdürerek, görüşleriyle bir ekölün oluşmasına öncülük etmiş olan Abdullah b. Mes'ûd'un rivayetçiliğı hakkında yeterli bilimsel çalışmaların olmayışı bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla tezimizde genel hatlarıyla Abdullah b. Mes'ûd'un rivayetçiliğini ortaya koymaya ve hadis nakli konusunda ihtiyatlı davrandığı ifade edilen Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen çok sayıda rivayetin bulunmuş olmasının ve ondan mevkuf olarak nakledilen rivayetlerin yanında, hem merfû hem mevkuf olarak nakledilmiş olan rivayetlerin bulunmasının sebeplerini örnek rivayetleri incelemek suretiyle tespit etmeye çalışacağız. Aynı zamanda onun sünnet ve bid'at anlayışından da bahsedeceğiz. Tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde büyük etkileri bulunan Abdullah b. Mes'ûd, farklı yönleri ve görüşleri açısından araştırma konusu yapılmıştır ve onun hakkındaki çalışmaların da devam edeceği kanaatindeyiz.

Tezimde gerek muhteva gerekse teknik yönden görüşleri ve yapıcı eleştirileriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Bünyamin Erul'a, tez izleme komitemde bulunan ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ve Prof. Dr. Mehmet Özdemir hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

Allahu Teâlâ, son din olan İslâm'ı tamamlamış, kemâle erdirmiş ve râzı olduğu şekilde¹ Hz. Peygamber aracılığıyla insanlığa bildirmiştir.

İslâm'ın temel iki kaynağından ilki olan Kur'ân-ı Kerim nazil olmaya başladığından itibaren koruma altına alınmış ve tevatür yoluyla günümüze kadar bozulmadan ulaşmıştır. Kitabının koruması altında olduğunu Allah (cc), bizzat kendisi de ifade etmiştir.² Yaşayan Kur'ân olan Hz. Peygamber'in sünnetini de bize sahabe nesli nakletmiştir. Onlar Hz. Peygamber'i görmüş, İslâm tarihindeki önemli olaylara şahitlik etmiş, İslâm'ın tebliğinde ve yayılmasında Rasulullah'a (sav) yardımcı olmuş, bu sırada birçok sıkıntılara göğüs germiş, Allah ve Rasülü'nün kendilerinden övgüyle bahsettiği kişilerdir. Sahabiler hakkında tezimizde hadis ilmi açısından inceleyeceğimiz İbn Mes'ûd şöyle söylemiştir:

“Sizden, birilerini örnek almak isteyenler, Rasulullah'ın (sav) ashabını örnek alsın. Çünkü onlar, ümmetin kalpleri en iyi, bilgileri en güçlü, tekellüften en uzak, hal ve istikamette en ideal olanlarıdır. Onlar; Allah'ın (cc), elçisinin sohbetinde bulunmak üzere seçtiği bir topluluktur. Bunun için onların sahip oldukları bu fazileti kabul edip gittikleri yolu takip edin. Şüphesiz onlar dosdoğru hidayet üzere olan kimselerdi.”³

Yine İbn Mes'ûd “Allah'ın, kullarının kalbine baktığını ve Hz. Muhammed'in (sav) kalbini kalplerin en hayırlısı olarak bulduğunu ve onu kendisi için seçip elçilikle görevlendirdiğini, daha sonra ashabının kalplerini kalplerin en hayırlısı olarak bulduğunu ve onları peygamberinin dini uğrunda savaşacak vezirleri yaptığını...” söylemiştir.⁴

İbn Mes'ûd, Rasulullah'tan (sav) da sahabe ile ilgili şu rivayeti nakletmiştir:

“İnsanların en hayırlısı benim çağımda yaşayanlar, sonra onların peşinden gelenler, sonra onların peşinden gelenler, sonra onların peşinden gelenlerdir...”⁵

¹ Bkz: Mâide, 5/3.

² Bkz: Hicr, 15/9.

³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî (ö. 463), *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, yy., 1435, Dâru İbni'l-Cevzî, II/134.

⁴ Ahmed b. Hanbel (ö. 241), *Müsned*, Beyrût, 1999, Müessesetü'r-Risâle, VI/84, no: 3600.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/76, no: 3594; VII/74, no: 3963; VII/199-200, no: 4130; VII/235, no: 4173; VII/263, no: 4217; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256), *Sahihu'l-Buhârî*, Cezâir, 1992, Dâru'l-Hedy, Şehâdât, 9, II/938; Fadâilü's-Sahâbe, 1, III/1335; Rikâk, 7, V/2362; Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (ö. 261), *es-Sahîh*, İstanbul, 1981, Fadâilü's-Sahâbe, 51, II/1962, no: (2533)-210; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ (ö. 279), *es-Sünen*, İstanbul, 1981, Menâkıb, 57, V/695.

Bununla birlikte her sahabinin bilgisi, görgüsü, zekâsı, kavrayışı, Hz. Peygamberle muhatap olma süresi vs. farklı olduğu için sünnet anlayışlarının da farklılık arz edeceği malumdur. İlk nesilden itibaren Kur'ân ve Sünnet konusunda farklı telakkiler ortaya çıkmış, ilerleyen asırlar içerisinde bu farklı anlayışlar daha da büyümüştür.⁶

Hadislerin tahammül ve naklinde en mühim rolü oynayan ve bu konuda kaynak vazifesi gören sahabilerin bazı mezhep mensupları ve oryantalistler tarafından tenkit edilmeleri ve bu fırkaların temsil ettikleri zihniyetin zaman zaman ortaya çıkarak onların rivayeti hakkında şüphe uyandırmak istemesi üzerine bu nesli ilmî bir şekilde incelemek ve gerçek yönü ile tanıma ve tanıtmanın gerekliliği bu alanda çalışmaların yapılmasına sebep olmuştur.⁷

Sünnetin doğru anlaşılıp gelecek nesillere aktarılabilmesi için büyük çaba sarfeden sahabenin araştırılıp doğru bir şekilde tanınması, doğru bir sünnet telakkisinin oluşmasında önem arz etmektedir. İşte İslam ilimlerinde önemli bir yere sahip olan İbn Mes'ûd da çok yönlü olarak araştırma konusu yapılması gereken seçkin bir sahabidir.

A-TEZİN ÖNEMİ VE AMACI

Rasulullah (sav) zamanında yaşayıp Kur'ân'ın nuzül sürecine şahitlik eden ve sünneti yakından müşahade ederek Hz. Peygamber'in mirasını bize nakleden sahabilerin hepsi mümtaz şahsiyetlerdir.

Abdullah b. Mes'ûd'un, Kur'ân, fıkıh ve hadis ile ilgili görüşleri Kufe Ekolü'nün oluşmasında büyük bir öneme sahip olduğu için sahabe arasında onun yerinin önemi ve büyüklüğü inkâr edilemez. İbn Mes'ûd dışında görüşleri ve fetvâları yazıya geçirilen ve ashâbı bu kadar tanınan bir sahabenin bulunmadığı ifade edilmiştir.⁸ O, dönemindeki siyâsî olaylara iştirak etmemiş, ilmî faaliyetleri ile ön plana çıkmıştır.

Tezimizde sahabeden hadis rivayetindeki titizliğiyle bilinen, ilk müslümanlardan olma şerefine nail olan ve Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle Ehl-i Beyt'ten olduğu zannedilen, Ehl-i Suffe talebelerinden ve bir ekolün oluşmasına öncülük etmiş olan Abdullah b. Mes'ud'un rivayetlerini inceleyerek; sünnet ve bid'at

⁶ Bkz: Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 2007, TDV Yayınları. Eserde ileri gelen sahabilerin kanaatlerinden faydalanılarak, ana hatlarıyla sahabenin sünnet anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır.

⁷ Bkz: Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, İzmir, 2010, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr (ö.751), *İ'lâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*, Beyrût, 1973, I/20.

anlayışını, hadisler hakkındaki tutumunu, şahsiyetinin hadis nakline etkilerini ve hadislerin naklinde izlediği yolu tespit etmeye çalışacağız.

Sahabiler arasında önemli bir yere sahip olan Abdullah b. Mes'ûd'dan bazı hadislerin hem merfu' hem mevkuf olarak nakledilmesi bu konuyu araştırmamızda önemli bir âmil olmuştur. Bunun nedeni Abdullah b. Mes'ûd'un doğrudan Hz. Peygamber'den hadis nakletmekten çekinerek merfu bir hadisi kendi sözü gibi nakletmesi midir, yoksa Abdullah b. Mes'ûd'un sözünün daha sonra ref' edilerek Hz. Peygamber'den nakledilmesi midir, tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmayı yapmakla Hadis, Fıkıh ve Tefsir ilimleriyle iştigal eden ilim adamlarının naklettiklerine müracaat etmeden geçemeyecekleri bir sahabi olan Abdullah b. Mes'ûd'un hadis/sünnet anlayışı ve hadis nakli hususundaki tutumu hakkında derli toplu bir bilgi sunmayı amaçladık. Zira onun ismi, hadis, tefsir ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerde önemli bir yere sahiptir.

B-VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı, ilmî kişiliği ve bazı önemli talebeleri hakkında hadis, tabakât ve ricâl kitaplarından elde edilen bilgiler zikredilmiştir.

Daha çok İbn Sa'd (ö. 230)'ın *Tabâkât*'ından, İbn Abdilberr (ö. 463)'in *el-İstîâb*'ından, İbnü'l-Esîr (ö. 630)'in *Üsdü'l-Ğâbe*'sinden, Zehebî (ö. 748)'nin *Siyer*'inden ve İbn Hacer (ö. 852)'in *el-İsâbe*'sinden yararlanılmıştır.

Ricâl kitaplarından İbn Ebî Hâtim (ö. 327)'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, İbn Hibbân (ö. 354)'ın *Sikât*'ı, Mizzî (ö. 742)'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* ve *Takrîbü't-Tehzîb*'i kullanılmıştır.

Bazı kitap, makale, tez ve ansiklopedi maddelerindeki bilgilerden de yararlanılmıştır. İbn Mes'ûd'un Hanefî Mezhebi'ne etkilerinden bahsedildiği için bu bölümde aynı zamanda ilk dönem Hanefî eserlerinden olan Ebû Yûsuf (ö. 182) ve Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189)'nin *Kitâbu'l-Âsârlar*'ı incelenerek İbn Mes'ûd rivayetleri tespit edilmiş, onun görüşünü zikretmelerine rağmen başka sahabilerin görüşlerini delil aldıkları hususlar belirtilmiştir.

İkinci ve üçüncü bölümler için öncelikle Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki Abdullah b. Mes'ûd rivayetleri okunmuş ve bazı başlıklar oluşturulmuştur. Sonra

Şamile'den tarama yapılarak konuyla ilgili hadisler bulunmuş ve kaynaklarla karşılaştırması yapılmıştır.

Daha çok Abdurrazzâk (ö. 211) ve İbn Ebî Şeybe (ö. 235)'nin *Musannefler*'i, Ahmed b. Hanbel (ö. 241) ve Bezzâr (ö. 292)'in *Müsnedler*'i ve *Kütüb-i Sitte* esas alınmış, gerektiğinde diğer hadis kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Yine gerekli görülen yerlerde rivayetlerin isnâdları dipnotta zikredilmiş ve sıhhati konusunda bilgi verilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki Şuayb Arnavut ve arkadaşlarının sıhhat değerlendirmelerinden de istifade edilmiştir.

İbn Mes'ûd'dan nakledilen hadisleri incelerken, daha sonra ortaya çıkan "müsel, ef'âlü'r-rasûl gibi" hadis usulü terimleri de kullanılmıştır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde yer alan başlıklar içerisinde konunun kapsamı gereği bazen şerhler, tefsirler, usûl kitapları, zayıf ve mevzû hadislerle ilgili yazılan eserlerden faydalanılmıştır.

Şerhlerden özellikle İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinden; tefsirlerden Taberî (ö. 310)'nin *Câmiu'l-Beyânı*'ndan ve İbn Kesîr (ö. 774)'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'inden; usûl kitaplarından Râmehurmuzî (ö. 360)'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsil*'inden, Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405)'nin *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*'inden, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463)'nin *el-Kifâye*'sinden, İbnü's-Salâh (ö. 643)'ın *el-Mukaddime*'sinden, İbn Hacer'in *en-Nüzhetü'n-Nazâr*'ından, Suyûtî (ö. 911)'nin *Tedribü'r-Râvî*'sinden; zayıf ve mevzu hadislerle ilgili eserlerden İbnü'l-Cevzî (ö. 597)'nin *el-Mevzûât*'ından ve *el-İlelü'l-Mütenâhiye*'sinden, Suyûtî'nin *el-Leâli'l-Masnûa*'sından, İbn Irâk el-Kenânî (ö. 963)'nin *Tenzîhü's-Şerîa*'sından istifade edilmiştir.

Yine bu iki bölümde konuyla ilgili kitap, makale, tez, ansiklopedi ve lugatlarda karşılaşılan bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Dârekutnî'nin *İlel*'i incelenerek Abdullah b. Mes'ûd rivayetlerinin merfû' ve mevkûf olması bakımından yaptığı değerlendirmeler tespit edilmiştir.

C-KONUyla İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Konu ile ilgili ulaşabildiğimiz daha önce yazılan yerli-yabancı kitap ve tezleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Muhammed Ravvâs Kal'acî, *Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Mes'ûd*, Kahire, 1375, Matbûatü'l-Medenî (623 sayfa)

Yazar; sahabeden, tabiinden ve ictihatları toplanmamış büyük müctehit imamlardan oluşan selef fukahâsı için, fıkıhlarıyla ilgili ayrı ayrı kapsamlı çalışmalar yapmış; bu ferdî eserlerle genel olarak İslam fikhı hakkında kapsamlı bir çalışmayı ortaya koymayı hedeflemiştir. O, Selef fikhının ansiklopedileri silsilesi içerisinde, İbn Mes'ûd'un fikhıyla ilgili "*Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Mes'ûd*" adlı eserini yazmıştır. Bu eserde öncelikle İbn Mes'ûd'un ilmi hakkında kısaca bilgi vererek, fikhî konuları alfabetik olarak sıralamış ve konuyla alakalı mevzuları o başlıklar altında zikrederek, İbn Mes'ûd'un görüşlerini kaynaklarıyla birlikte belirtmiştir.

2. Abdüssettâr eş-Şeyh, *Abdullah b. Mes'ûd*, Dımeşk, 1999 (h. 1420), Dâru'l-Kalem. (416 sayfa)

İbn Mes'ûd'un hayatı, ilmî birikimi, bazı öğrencileri, Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve İslam alimleri nazarındaki yeri hakkında bilgi verilmiş; tefsirciliği, hadisçiliği ve fakihliğinden bahsedilmiştir. Abdüssettâr eş-Şeyh kitabındaki hadisleri asıl kaynaklardan ziyâde, "*Câmiu'l-Usûl*"den nakletmiştir. Eser çok fazla detaya girmeden İbn Mes'ûd hakkında çok yönlü bilgi veren bir çalışmadır.

3. Hüseyin Küçükkalay, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Konya, 1971, Deniz Kuşları Matbaası. (200 sayfa)

Abdullah b. Mes'ûd'un Taberî'nin Tefsir'indeki tefsirle alakalı rivayetleri tespit edilerek çeşitli başlıklar altında zikredilmiştir.

4. Serkan Başaran, *Sahabe Algısında Sünnet-İctihat İlişkisi/Abdullah b. Mes'ûd Örneği*, Bursa, 2017, Emin Yayınları. (305 sayfa)

Abdullah b. Mes'ûd'un, sünneti yorumlama ve ictihatlarında kullanma biçiminin daha sonra Kûfe ekolü olarak bilinen fıkıh sistemine temel teşkil ettiğini; onun, sadece bölgesel değil, genel nitelikte bir etki alanının bulunduğu ifade eden Başaran, Hz. Peygamber'in eğitiminden geçerek aklî olgunluğunu doğrudan ondan kazanmış olan, İbn Mes'ûd'un da içinde bulunduğu bazı sahabilerin önceki asırda öğrendikleri istinbat metodolojisini yeni örnekler üzerinde uygulayarak bütün zamanlar için geçerli bir düşünce geleneğinin oluşumuna öncülük ettiklerini belirtmiştir. Eserde, İbn Mes'ûd'un nasıl bir istinbat anlayışı ortaya koyduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazar, Hüseyin Kahraman danışmanlığında hazırladığı tezini kitap olarak bastırmıştır.

5. Mansur b. Avn el-Abdelî, *Merviyâtü İbn Mes'ûd fi'l-Kütüb-i Sitte ve Muvatta-i Mâlik ve Müsned-i Ahmed*, Doktora Tezi, 1401.

6. Saad Saoud Kamel, *Merviyâtü Abdullâh b. Mes'ûd (ra) fî't-Tefsîr mine'l-Fatiha ile'l-A'râf*, Universite D'alger, Institut Des Sciences Islamiques, Mastır Tezi. (275 sayfa)

Tefsirin lugâvî ve ıstılahî anlamından bahsedilerek, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn döneminde tefsir hakkında bilgi verilmiş ve kısaca tefsir çeşitleri zikredilmiştir. Daha sonra bir bölüm İbn Mes'ûd'un hayatı ve ilmine ayrılmıştır. Sonraki bölümde ise, Fatihâ Suresi'nden A'râf Suresi'ne kadar tefsirle alakalı İbn Mes'ûd'dan gelen haberler kaynaklarıyla zikredilerek, isnadları hakkında merfû', mevkûf, munkatı', hasen, zayıf, mevzu gibi değerlendirmeler yapılmıştır.

7. Dr. İbrâhîm b. Fehd b. İbrâhîm el-Ved'ân, *Bi'l-Himme Vesale ile'l-Kımmeti Abdullah b. Mes'ûd (ra) ve Talebuhû li'l-İlm Durûs ve Fevâid*, yy., (h. 1437), Alukah (www.alukah.net). (24 sayfa)

İbn Mes'ûd hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Hz. Peygamber'in ve sahabenin ona yaptığı övgüler zikredilmiştir. Küçük hacimli bu eserde İbn Mes'ûd'un ilmi ve güvenilirliği ile ilgili beş hadis sırayla zikredilerek maddeler halinde bu rivayetlerden çıkarımda bulunulmuştur.

8. Fadlû'l-Hak Nûr-i Muhammed Bâz, *Fıkhu Abdullah b. Mes'ûd (ra) fî'l-Muâmelât "Dirasetü'l-Mekârîne"* (İşrâf: Dr. Muhammed Saîd b. Sa'd el-Hârisî), Mekke, (H. 1417), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mastır Tezi. (488 sayfa)

Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı ve onun hakkındaki görüşler zikredilmiş, İbn Mes'ûd'un fetvâ ve hüküm verirken uyguladığı yöntemden bahsedilmiştir. Şer'î deliller ve bu konudaki tartışmalara yer verilmiştir. Muamelâtla ilgili İbn Mes'ûd'dan gelen bazı rivayetler belli konu başlıkları altında isnadlarıyla zikredilmiş, bu konuda diğer sahabilerden gelen bazı rivayetlere de yer verilmiştir. Dört mezhep imamının ve Zâhirîler'in konuyla ilgili görüşleri ve görüşlerine esas aldıkları deliller belirtilmiş, sonunda tercih yapılmıştır.

9. Tuğba Altuncu, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Palabıyık), Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015. (272 sayfa)

Altuncu; Abdullah b. Mes'ûd'un İslam dünyasında mümtaz bir yere sahip olmasının ve Rasulullah (sav)'den çok fazla hadis nakletmiş olmasının kendisini bu çalışmayı yapmaya yönlendirdiğini ifade ederek, Tefsir ve Fıkıh'ta şöhret kazanan İbn Mes'ûd'un Hadisçilik tarafını da inceleyerek öne çıkarmayı amaçladığını belirtmiştir. Giriş ve iki bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı ve

ilmi hakkında bilgi verilerek, ondan hadis nakleden öğrencilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde *Kütüb-i Sitte* içerisindeki hadislerini tespit ederek senetlerin durumunu ve metinlerdeki farklılaşmaları incelemiştir.

10. Ayşe Elmalı, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hukûkî Kişiliği*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Şener), Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2009. (255 sayfa)

Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı hakkında bilgi verildikten sonra onun hüküm verirken takip ettiği yöntem zikredilmiştir. Daha sonra bunun pratikteki uygulamaları olan fikhî görüşleri; taharet, ibadetler, muamelet ve ukûbat başlıkları altında belirtilmiştir.

11. Hami Bektaş, *Abdullah b. Mes'ûd ve Sünnet Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Yavuz Ünal), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017. (83 sayfa)

Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgi verilerek, Hadis ilmindeki yeri ve şahsiyetinin rivayetleri üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. İbn Mes'ûd'un Sünnet anlayışı araştırılarak, fakih ve müctehit kişiliğinin buna etkileri örnekler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

12. Ali Haydar Bölükbaş, *İbadetler Bağlamında Abdullah b. Mes'ûd'un Ebû Hanife'ye Etkisi*, (Danışman: Yard. Doç. Dr. Ali Kumaş), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2014. (144 sayfa)

İbn Mes'ûd'un hayatı incelendikten sonra; abdest, namaz, oruç, zekat ve hac konusunda İbn Mes'ûd'un görüşlerinin Ebû Hanife üzerinde ne oranda etkisi olduğu tespit edilmeye çalışılmış ve iki alim arasında üçte bir oranında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

13. Harun Kızılboğa, *Abdullah b. Mes'ûd Rivayetlerinin Hanefî Fıkıh Düşüncesinin Oluşumuna Etkisi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Orhan), Çukurova Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019. (114 sayfa)

İbn Mes'ûd'un, hadisçi kimliğinin Hanefî mezhebinin görüşlerinde ne derece etkili olduğu ve rivayet ettiği hadislerin mezhebin ichtihatlarında hangi ölçüde kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İbn Mes'ûd ile ilgili birçok makale de yayımlanmıştır. Bazıları şunlardır:

14. M. Kemal Atik, “Abdullah b. Mes’ûd ve Mushafının Kur’an Tarihindeki Yeri”, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sayı: 5, ss. 1-64, Kahraman Maraş, 2005, ISSN: 1304-4524.

Abdullah b. Mes’ûd’un Kur’ân ilimlerindeki yerinden bahsedilerek, Kur’ân’ın farklı lehçelerde okunması, Hz. Osman döneminde ise, Kureyş lehçesine ait nüshanın resmî nüsha olarak kabul edilmesi hakkında bilgi verilmiştir. Abdullah b. Mes’ûd’un kıraatı ve mushafının güvenilirliği ile ilgili rivayetler zikredilmiş, İbn Mes’ûd’un nüshasındaki surelerin sıralanışı ve nüshasında bulunmayan sureler belirtilerek, Hz. Osman ve İbn Mes’ud’un nüshalarında yer alan lafız farklılıkları şema halinde sıralanmıştır.

15. Ahmet Yaman, “Abdullah b. Mes’ûd’un Hanefî Mezhebi’nin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivayetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi”, *Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi*, IV. Cilt, 2. Sayı, 7-26. Sayfa, Konya, 2004.

Yazar, Abdullah b. Mes’ûd’un Hanefî Mezhebi’nin kurucularından sayılabileceği iddiasını çeşitli kaynaklardan zikrederek, sınırlı rivayetler üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda Ebû Hanife’nin, İbn Mes’ûd’un rivayetlerinden haberdar olmasına rağmen onun görüşünü her zaman benimsemediği ve başka sahabilerin rivayetlerine dayanarak da görüş bildirdiği sonucuna varmıştır.

16. Taha Çelik, “Abdullah b. Mes’ûd’un “Unuttuğu” İddia Edilen Meselelerin Tahlili”, *Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi*, XVII. Cilt, 1. Sayı, 103-120. Sayfa, Konya, 2017.

Çalışmada Abdullah b. Mes’ûd’un unuttuğu iddia edilen meselelerden, mushafına Muavvizeteyn’i almaması, Leyl Sûresi 3. ayetin kıraati, cemaatle kılınan namazda imama uyan iki kişinin durması gereken yer, secdede kolların ve dirseklerin yere yapıştırılması, tatbîk, Hacda Kurban Bayramı’nın birinci günü sabah namazının kılındığı vakit, namazda rükûya giderken ve rükûdan doğrulurken ellerin kaldırılması mevzuları tahlil edilmiş ve bunların İbn Mes’ûd’un unutması ile ilgisinin olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmış, her birinin kendi içerisinde ele alınması gereken farklı konular olduğu ifade edilmiştir.

17. Gökhan Atmaca, “Abdullah b. Mes’ûd’un Hayatında Kur’an’ın Yeri”, *Türkoloji Araştırmaları*, X. Cilt, 6. Sayı, (Türk Dili ve Edebiyeti), 247-266. Sayfa, İstanbul, 2015.

Abdullah b. Mes'ûd'un, Kur'ân'ın mahiyeti hakkındaki düşünceleri, Kur'ân sevgisi ve Kur'ân'a olan vukufiyeti, Kur'ân bilgisinin kaynakları açıklanmış, Kur'ân ile hayat arasında bağ kurduğu, hayata hep Kur'ân çerçevesinden baktığı bazı sözleri de zikredilerek ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

18. Davut Şahin, "Taberî Tefsir'inde Abdullah b. Mes'ûd Kıraatı", *Türkoloji Araştırmaları*, XII. Cilt, 27. Sayı, 307-334. Sayfa, Ankara, 2017.

Taberî'nin ayetleri tefsir ederken İbn Mes'ûd kıraatına sıkça başvurduğu ifade edilerek, Abdullah b. Mes'ûd'un kıraat yönüyle öne çıkmış bir sahabi olduğu zikredilmiştir. Çalışmada öncelikle İbn Mes'ûd kıraatı şekilsel olarak ele alınmış, Taberî'nin İbn Mes'ûd kıraatini tefsir amacıyla ve tefsir dışı amaçla kullanışı örneklerle izah edilmiştir. Bundan sonra İbn Mes'ûd kıraatinin Taberî tefsirindeki yeri; İbn Mes'ûd'un eş anlamlı kelime ve ek ifade içeren kıraatleri, kendi kıraatine yaptığı yorumlar ve İbn Abbas'ın tefsiriyle örtüşen kıraatleri zikredilerek izah edilmiştir. Daha sonra da tabiûnun İbn Mes'ûd kıraatini tefsirde kullanışı örneklerle ortaya konmuştur.

19. Mükremin, "Tercüme-i Hal: Abdullâh b. Mes'ûd", *İslam Mecmuası*, IV. Cilt, 39. Sayı, 827-832. Sayfa, İstanbul, 1331. Daha sonra sadeleştirilerek yayınlanmıştır:

Mükremin, "Abdullah b. Mes'ûd", (Sadeleştiren: Yusuf Ufakca), *Hikmet Yurdu*, Yıl 6, c. 6, sayı: 12, Temmuz-Aralık 2013/2, ss. 419-422.

20. Hocazade Ahmed Hilmi, "Ravzatü'l-Kurra-V: İmam Hüseyin, Abdullah b. Mes'ûd, Alkame b. Kays, Asım b. Hamza, Haris el-Kûfî, Ebû Hişam el-Hamdânî el-Kûfî, Ebû Ömer, Ebû Süleymân el-Cühenib", *Sıratı Müstakîm (Sebîlü'r-Reşad)*, c. 7, sayı: 157, s. 9, İstanbul, 25 Ağustos 1327.

21. Muhammed b. Abdülaziz b. Ahmed el-Ali, "Hadîsü Abdullah b. Mes'ûd fî Def'i'l-Hemmi ve'l-Hüzn: Dirâsetü'l-Akdiyye", *Mecelletü Câmîatü Ümmü'l-Kura li Ulûmi's-Şerîati ve'l-Luğati'l-Arabiyye*, c. 17, sayı: 34, 1426, ss. 145-238.

Abdullah b. Mes'ûd tarafından merfû' olarak nakledilen, Hz. Peygamber'in bir kişiye üzüntü ve sıkıntı isabet ettiğinde yapmasını bildirdiği duayla ilgili rivayetin birçok akidevî meseleyi ihtiva ettiği belirtilerek bunlar tek tek zikredilmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir kısmı fıkıh ve tefsirciliği ile ilgilidir. Hadisçiliği ile ilgili yapılan çalışmalar da sınırlı sayıda ve çok kapsamlı değildir. Ya *Kütüb-i Sitte*'deki rivayetlerinin isnâd şemaları çıkarılmış ve metinlerdeki farklılaşmalar incelenmiş veya İbn Mes'ûd'un bazı hadislerinden çıkarılan sonuçlar sıralanmış ya da rivayetçiliğinden bahsedilmeyerek sadece sünnet anlayışı

araştırılmıştır. Tezimizde ilk dönem kaynaklarından seçtiğimiz müsned, musannef, sahih ve sünen eserlerine ve gerektiğinde diğer hadis kaynaklarına müracaat edilerek önceki çalışmalardan daha kapsamlı bir kaynak incelemesi gerçekleştirilecek, hem de İbn Mes'ûd'un hadis nakli ile ilgili hususlar daha kapsamlı bir şekilde, rivayetlerinin incelenmesi sonucunda oluşturulan başlıklar içerisinde ele alınacak ve sistematik anlamda olmamakla birlikte rivayet yöntemi tespit edilmeye çalışılacaktır. Özellikle “Onun hadis nakli konusunda ihtiyatlı davrandığı hatta Rasulullah’tan (sav) hadis nakletmekten kaçınarak kendi sözü gibi naklettiğine” dair bilgilerin doğru olup olmadığı, -sadece bu konuda nakledilen haberleri zikretmenin yeterli olmayacağı düşünülerek- rivayetlerini incelemek suretiyle somut örnekler üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda onun dirayet yönü diyebileceğimiz sünnet ve bid’at anlayışından söz edilerek, Abdullah b. Mes'ûd'un hadis ilmindeki yeri genel hatlarıyla ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

D-TEZİN KONUSU

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı önemli dönüm noktaları olması bakımından “Cahiliye Dönemi”, “Hz. Peygamber Dönemi” ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemi” başlıkları altında incelenmiştir. “İlmî Kişiliği” başlığı içerisinde de İbn Mes'ûd'un ilmî vukûfiyeti ve ilim hakkındaki görüşlerinden bahsedilmiş, günümüz fıkıh ve tefsir ilmindeki yeri ve yetiştirdiği bazı öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimizin “Abdullah b. Mes'ûd'un Rivayet Yönü” başlıklı ikinci bölümünde, Rasulullah (sav) dışında sahabeden aktardığı rivayetler araştırılarak, değerlendirmesi yapılmış; hadislerin yazılması hususundaki tutumu incelenmiştir. Hadis nakli konusunda insanları bıktırmamak için belirli günlerde ders vermeyi tercih ettiği ve hadislerin unutulmaması için hadis müzakeresine önem verdiğiinden bahsedilmiştir. İbn Mes'ûd'dan ayrı ayrı ve toplu olarak nakledilen rivayetlere örnekler zikredilerek bunun nedeni tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Mes'ûd'dan gelen hadislerdeki idraclara örnekler verilmiş ve ondan nakledilen müselsel hadisler zikredilerek incelenmiştir. Hz. Peygamber’e sorular sorarak öğrendiklerini naklettiği rivayetler tespit edilmeye çalışılmış, İbn Mes'ûd'un karakterinin, mesleklerinin, yaşadığı dönem ve karşılaştığı olayların hadis nakline etkisi örnek rivayetler üzerinden tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*'indeki rivayetleri esas alınarak rivayetlerinin konulara göre tasnifi yapılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü “Abdullah b. Mes’ûd’un Rivayet Yöntemi ve Dirayet Yönü”dür. Rivayet yöntemleri sistemli bir şekilde henüz ortaya çıkmadığı için onun sistematik anlamda “Rivayet Yöntemini” belirlemek mümkün değildir. Ancak İbn Mes’ûd’un hadis naklinde izlediği belli hususların olduğu tespit edilmiştir. “Abdullah b. Mes’ûd’un Rivayet Yöntemi” başlığı içerisinde ilk olarak onun çok hadis rivayet etmekten çekinmesinden bahsedilmiş, daha sonra “Abdullah b. Mes’ûd’un Rasulullah’tan (sav) Hadis Nakletmekten Çekinmesi” başlığı altında öncelikle usul kitaplarından faydalanılarak, merfû, mevkuf ve hükmen merfû kavramları hakkında kısa bir açıklama yapılarak ref’ probleminden bahsedilmiştir. Hadislerin ref’i konusunda Yusuf Suiçmez’in “*Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*” adlı doktora çalışmasından istifade edilmiştir. İbn Mes’ûd’un Hz. Peygamber’den naklettiği “Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine yerleşsin” hadisine ve “İbn Mes’ûd’un hadis naklederken titiz davrandığı ve Hz. Peygamber’e nispet etmekten kaçındığını bildiren” haberlere yer verilmiştir. Abdullah b. Mes’ûd’dan hem merfû’ hem mevkûf olarak nakledilen hadislerden bazı örnekler zikredilerek, merfû’ rivayetin mi, mevkûf rivayetin mi sahih olduğu ve hem merfû hem mevkûf olarak nakledilmesinin sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine diğer bazı sahabilerden merfû’ olarak gelmesine rağmen, İbn Mes’ûd’dan mevkûf olarak nakledilen rivayetlerden örnekler zikredilmiş ve bazı değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Mes’ûd nakletmemesine rağmen ona nispet edilerek ref’ edilen rivayetlere İbnü’l-Cevzî (ö. 597), Suyûtî (ö. 911) ve İbn Irâk el-Kenânî (ö. 963)’nin zayıf ve mevzû hadislerle ilgili eserlerinden tespit edilen örnekler zikredilmiştir. İbn Mes’ûd’un hadis rivayetinde uyguladığı başka bir husus olan, hadisi naklettikten sonra Kur’ân ile desteklemek ve hangi Kur’ân ayeti ile ilişkili olduğunu göstermek için ilgili ayeti okuduğu rivayetlere yer verilmiştir. Yine onun hadisleri mana ile rivayet etmesi konusundan bahsedilmiştir.

“Abdullah b. Mes’ûd’un Dirâyet Yönü” başlığı içerisinde de ilk olarak İbn Mes’ûd’un Hz. Peygamber’e yakınlığı ve bunun rivayetlerine etkisinden söz edilmiştir. Sünnet çerçevesinde ortaya çıkan iki temayülden bahsedilerek, Abdullah b. Mes’ûd’un “Sünnet” ve “Bid’at anlayışı” ondan rivayet edilen bazı söz ve davranışları üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda “Sünnet” kavramı hakkında kısaca bilgi verilerek, İbn Mes’ûd’a göre “Sünnet’in kaynağı”ndan bahsedilmiştir. Örnek rivayetler üzerinden “Abdullah b. Mes’ûd’un Ef’âlü’r-Rasûl’e Bakışı” tespit edilmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

ABDULLAH B. MES'ÛD'UN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

A. HAYATI

Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı; yaşamında köklü değişikliklere sebep olan önemli dönüm noktaları olması sebebiyle, “Cahiliye Dönemi”, “Hz. Peygamber Dönemi” ve “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi” olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

1. Cahiliye Dönemi

Genç yaşta Hz. Peygamber ile karşılaşan Abdullah b. Mes'ûd'un ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklarda nübüvvetten yaklaşık on sekiz yıl önce Mekke'de dünyaya geldiğine dair bilgiler mevcuttur.⁹

Milâdî VI. yüzyılın büyük Arap kabilelerinden Huzeyl kabilesine mensup olan Abdullah b. Mes'ûd, Mekke-Taif civarındaki dağlık bölgede yaşamıştır. Huzeyl ile Kureyş kabileleri arasında yakın bir akrabalık vardır. Akrabalık ve komşuluk sebebiyle, Cahiliye döneminden itibaren bu iki kabile arasında kuvvetli bir dayanışma mevcuttur. Huzeyl kabilesi, Arap dilini fasih bir şekilde kullanmakla ve şairleriyle meşhur olmuştur. Abdullah b. Mes'ûd gibi İslam'ın ilk günlerinde Müslüman olanlar bulunmakla birlikte, Huzeyl kabilesinin toptan İslam'a girişi, Kureyş kabilesi gibi Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşmiştir.¹⁰

Nesebi; Abdullah b. Mes'ûd b. Ğâfil b. Habîb b. Şemh b. Fe'r b. Mahzum b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Huzeyl b. Müdrike'dir.¹¹ Müdrike'nin

⁹ (Ğanayım, Muhammed Nebil, “Abdullah b. Mes'ûd”, *Mevsûatü A'lami'l-Fikri'l-İslâmî*, Kahire, 2004, s. 626; ed-Dakr, Abdulğani, “Abdullah b. Mes'ûd”, *A'lami't-Terbiyyeti'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye*, Riyad, 1988, Mektebetü't-Terbiyyeti'l-Arabî, I/73), Altuncu, Tuğba, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Palabıyık), Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015, s. 13'den naklen.

¹⁰ Bkz: Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Huzeyl”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX/70-72.

¹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Kahire, 2001, III/139; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrût, 2012, Dâru'l-Ma'rife, s. 483; İbnü'l-Esir, İzzeddin (ö. 630), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Mısır, 1280, III/256; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrût, 1986, Müessesetü'r-Risâle, I/461.

ismi Amr b. İlyâs b. Mudar'dır.¹² Hz. Peygamber'in de on dördüncü dedesi olduğu söylenmiştir.¹³

Künyesi Ebû Abdurrahmân olan Abdullah b. Mes'ûd'a bu künyenin henüz çocuğu yokken Hz. Peygamber tarafından verildiği söylenmiş¹⁴, aynı zamanda oğlu Abdurrahmân ile "Ebû Abdurrahmân" olarak künyelendiği de zikredilmiştir.¹⁵

Abdullah b. Mes'ûd'un ailesi ve İslam'dan önceki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Babası'nın, Abd b. Hâris b. Zühre'nin halîfi¹⁶ olan Mes'ûd b. Ğafil olduğu¹⁷ ve İslam'dan önce genç yaşta vefat ettiğinden¹⁸ başka babası hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Annesi, Ümmü Abd bint. Abdüvüd b. Sevâe b. Kuraym b. Sâhile b. Kâhel b. el-Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Hüzeyl'dir.¹⁹ Babası gibi annesi de Hüzeyl kabilesine mensuptur. Annesi, İslam'ı kabul etmiş ve sahabeden olmuştur.²⁰

Anneannesi, Hind bint. Abd b. el-Hâris b. Zühre b. Kilâb'dır.²¹ Hüzeyl kabilesine mensup olan Abdullah b. Mes'ûd, anneannesi vesilesiyle akrabalık, babası vesilesiyle de halîflik sebebiyle Zühreoğulları ile yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Zaten Zühreoğulları mevkiinde dünyaya gelmiştir.²²

Babası hakkında fazla birşey bilinmediği için İbn Mes'ûd, aynı zamanda daha sonra bir sahabi olacak olan, annesine nispetle İbn Ümmi Abd diye de anılmıştır.²³

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamberle ilk kez karşılaşmasının kabilesinden bazı kişilerle ihtiyaçlarını temin etmek için Mekke'ye geldiği sırada olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in amcası Abbas'a yönlendirildiklerini, onun Zemzem Kuyusu'nun başında oturduğunu, kendilerinin de

¹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/139.

¹³ Küçükkalay, Hüseyin, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Konya, 1971, s. 5.

¹⁴ Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrût, ty., Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, III/312, 313.

¹⁵ Bkz: Hakim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, III/312.

¹⁶ Sözlükte "Antlaşma, akid ve yemin" anlamlarına gelen "hilf", terim olarak Cahiliye Araplarında kabilelerin veya şahısların yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eder. Hilf yapan kişilere "halîf" denir. Bkz: Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII/29.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, III/139; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/256; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır, 1328, II/368.

¹⁸ Altuncu, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 14.

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, III/139.

²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/368-369.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, III/139.

²² Abdüssettâr eş-Şeyh, *Abdullah b. Mes'ûd*, Dımeşk, 1999, Dâru'l-Kalem, s. 23.

²³ Zehebî, *Siyer*, I/462.

yanına oturduklarını, o sırada Safa kapısından içeri bir adam, bir çocuk ve bir kadının girdiğini söylemiştir. Onların el-Haceru'l-Esved'i selamlamaları, Kâbe etrafında yedi kez dönerek tavaf etmeleri, Rüknu Yemânî'ye gelince ellerini kaldırmaları ve tekbir getirmeleri, ayakta durmaları, rükû'a gitmeleri ve secde etmeleri Abdullah b. Mes'ûd'u şaşırtmış ve daha önce Mekke'de böyle bir şey görmediklerini söyleyerek "Bu dinin yeni mi olduğunu yoksa kendilerinin mi bilmediğini" sormuştur. Abbas "Vallahi bunu siz bilmiyordunuz. Bu kardeşimin oğlu Muhammed b. Abdullah, o çocuk Ali b. Ebî Tâlib, kadın da eşi Hatice bint. Huveylid'dir. Yeryüzünde bu dinde Allah'a ibadet eden şu üç kişiden başka kimse bilmiyoruz" diyerek cevap vermiştir.²⁴ Ancak o dönemde Kâbe ile ilgili menâsik henüz bildirilmemiştir ve müşriklerin baskısından dolayı Hz. Peygamber'in, Kâbe'ye gelerek bunları rahatça yapabilmesi hususu problemlidir.

Abdullah b. Mes'ûd, Mekke'nin önemli kabileleriyle yakın bağı olmasına rağmen halk tabakasına mensup fakir bir ailenin çocuğu olduğu için ticaretle uğraşamamış, askerî, siyasî, sosyal, dînî herhangi bir alanda ön plana çıkacak bir özelliğe sahip olmamıştır. Bu nedenle Cahiliyye dönemindeki hayatına dair fazla bilgi bulunmamaktadır.²⁵

2. Hz. Peygamber Dönemi

Sahabe içerisinde önemli bir yere sahip olan Abdullah b. Mes'ûd, ilk müslümanlardandır.²⁶

Kendisi, altıncı müslüman olduğunu, kendilerinden başka yeryüzünde müslüman bulunmadığını ifade etmiştir.²⁷ İbn İshak (ö. 151) ise, yirmi iki kişiden sonra İbn Mes'ûd'un müslüman olduğunu söylemiştir.²⁸

Abdüssettar eş-Şeyh, müşriklerin eziyetleri sebebiyle İslâmiyet'in ilk yıllarında müslüman olanların bunu gizlediklerini, İslam'ın giderek yayıldığını söylemiş, Abdullah b. Mes'ûd'un kendisinden önce müslüman olanlardan haberinin

²⁴ Zehebî, *Siyer*, I/463.

²⁵ Altuncu, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 14-15.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/256; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/369; ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748), *Tezkiratü'l-Huffâz*, Haydarabad, 1955, I/13.

²⁷ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (ö. 235), *el-Musannef*, Riyâd, 2006, Mektebetü'r-Rüşd, XI/176, no: 32771; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/256; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/369; Zehebî, *Siyer*, I/464; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/313.

²⁸ Zehebî, *Siyer*, I/464. Bkz: İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk (ö. 151), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kâhire, 1998, Dâru Ahbâru'l-Yevm, I/213.

olmayabileceğini ve bunu müslüman olduklarını bildiği kişilere göre söylediğini ifade etmiştir.²⁹

İbn Mes'ûd'un, Hz. Peygamber'in Erkam'ın evinde gizli eğitim faaliyetlerini yürütmeye başlamasından önce³⁰ veya Hz. Ömer'in İslamiyet'i kabulünden önce Fatma bint. Hattâb ve eşi Saîd b. Zeyd ile aynı zamanlarda³¹ müslüman olduğuna dair rivayetler mevcuttur.

Kaynaklarda nakledildiğine göre, onun İslam'ı kabul etmesinde şu olay etkili olmuştur: Hz. Peygamber ile Ebû Bekr, Ukbe b. Ebî Muayt'ın koyunlarını otlatmakta olan Abdullah b. Mes'ûd'a rastlar. Hz. Peygamber, ona içecek bir miktar sütü bulunup bulunmadığını sorar. Abdullah b. Mes'ûd, sütünün bulunduğunu fakat emanetçi olduğu için veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber henüz süt vermemiş bir koyun bulunup bulunmadığını sorar. Abdullah b. Mes'ûd, böyle bir koyun getirir. Hz. Peygamber koyunun memesini mesh eder ve hiç süt vermemiş olan bu koyunun memelerinden süt iner. Bir kaba sağlar ve bu süttten içerler. Bundan sonra Hz. Peygamber hayvanın memesine “Yumul” der ve meme eski haline döner. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'e “Bundan bana da öğret” der, Hz. Peygamber de ellerini Abdullah b. Mes'ûd'un başına koyarak, ‘انك غلام معلم = Sen öğrenmeye istekli bir gençsin’ der.³² Onun Müslüman olmasında bu hadiseyi bir sebep olarak görmeyenler de vardır.³³

Abdullah b. Mes'ûd, müslüman olur olmaz, İslam düşmanlarından olan Ukbe'nin³⁴ yanından ayrılmış, kendisini dine ve Hz. Peygamber'in hizmetine adanmıştır.³⁵

Rasulullah'ın (sav) yanından ayrılmayan İbn Mes'ûd, seferde Rasulullah'ın (sav), yastık, misvak, ayakkabı, âsâ gibi özel eşyalarını taşımıştır.³⁶ Hz. Peygamber

²⁹ Abdüssettâr eş-Şeyh, *İ'lâmü'l-Huffâz ve'l-Muhaddisîn*, Dımeşk, 1997, Dâru'l-Kalem, I/340.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/140; Zehebî, *Siyer*, I/464; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/312.

³¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/256.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/82 no: 3598; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/139-140, İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/256, Zehebî, *Siyer*, I/465; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh el-Esbehânî (ö. 430), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Mısır, 1974, Matbuatü's-Saâde, I/125. Rivayetin isnâdı sahihtir. Alimlerin çoğu rivayetteki ravilerin tevsiki konusunda görüş bildirmiştir. Ebû Bekr b. Ayyâş için bkz: İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 852), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrût, 1325-1327, Dâru Sâdır, (12 cilt), XII/34-37. Âsım b. Behdele için bkz: İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V/38-40. Zirr b. Hubeyş için bkz: İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/321-322.

³³ Bkz: Cerrahoğlu, İsmâil “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, I/114.

³⁴ Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/73-74, no: 3962; XI/507, no: 6908.

³⁵ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, I/114; Küçükkalay, a.g.e.,s. 11.

yıkanırken perde tutmuş, uyuduğunda uyandırmış, ıssız yerlerde Rasulullah (sav) ile yürümüştür.³⁷ Bir yere gitmek istediği zaman ayakkabılarını çevirip hazırlamış, bir meclise geldiğinde ayakkabılarını çıkarmasına yardım ederek, onları koluna almış, Rasulullah (sav) kalkmak istediğinde ona ayakkabıları giymesinde yardımcı olmuş, yolda önünde yürümüş³⁸, hatta odasına Rasulullah'tan (sav) önce girmiştir.³⁹

Rasulullah'tan (sav) seferde ve hazarda, savaşta ve barışta ayrılmayan⁴⁰ Abdullah b. Mes'ûd'un; hal, tavır ve üslup bakımından Rasulullah'a (sav) en çok benzeyen kişi olduğu nakledilmiştir.⁴¹ İnsanlar, uzun süre birlikte bulundukları kişilere zamanla benzemektedir. O, aynı zamanda Hz. Peygamber'in hayat tarzını, kıyafetini, ahlak ve tavırlarını örnek almada son derece gayret göstermiştir.⁴² Onun; Rasulullah'a (sav) en çok benzeyen kişi olmasının yanında, Hz. Muhammed'in ashabı içerisinde derece bakımından Allah'a en yakın kişi olduğu da nakledilmiştir.⁴³

A'meş (ö. 148) de, "Şakîk, Rasulullah'ın ashabını zikrediyordu, İbn Mes'ûd'u zikretmedi. Ona, İbn Mes'ûd'u zikretmediğini görüyorum, dedim. O da, 'Hiç kimse bu adamdan daha faziletli değildir' dedi" demiştir.⁴⁴

Abdullah b. Mes'ûd, İslam'ı kabul ettikten sonra kuşluk vakti hiç uyumadığını söylemiştir.⁴⁵ Hz. Peygamber, sabah namazını kılınca zikirle meşgul olup güneş doğana kadar uyumadığı ve "En faziletli ibadetin fecrde uyanık kalmak"⁴⁶ olduğunu söylediği için, her konuda Rasulullah'ı (sav) örnek alan, özellikle ibadetler konusunda Hz. Peygamber'e aynen uymaya çalışan İbn Mes'ûd, sabah namazını kılınca ailesinden

³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/141; Ayrıca bkz: Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî (ö. 182), *Kitâbü'l-Âsâr*, Kahire, 1355, s. 211, no: 937; Zehebî, *Siyer*, I/469.

³⁷ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 211, no: 937; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/174, no: 32763; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/142; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III/257.

³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/175, no:32765.

³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/142; Ayrıca bkz: Zehebî, *Siyer*, I/469-470.

⁴⁰ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsuatü Fıkh-ı Abdullah b. Mes'ûd*, Kahire, 1375, Matbûatü'l-Medenî, s. 7.

⁴¹ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 211, no: 937; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/178, no: 32779; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII/337, no: 23308; Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe*, yy., 1435, Dâru İbni'l-Cevzî, II/353-354, no: 1541, 1543, 1544; Buhârî, *Fadâilü's-Sahâbe*, 27, III/1373; Edeb, 70, V/2262; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315, 320; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/142-143; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 485; Zehebî, *Siyer*, I/470.

⁴² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 2010, Fecr Yayınları, s. 74; Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I/115. İbn Mes'ûd'un Rasulullah'a (sav) benzeme konusunda insanların en gayretlisi olduğu ifade edilmiştir. Bkz: Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 211, no: 937.

⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/176, no: 32773; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII/337, no: 23308; XXXVIII/373, no: 23350; *Fadâilü's-Sahâbe*, yy., II/353-354, no: 1542, 1545; II/355-356, no: 1548; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/143; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 485; Zehebî, *Siyer*, I/470; *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/14.

⁴⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/319.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/143.

⁴⁶ Tirmizî, *Deâvât*, 116, V/565.

büyük küçük kimsenin uyumasına izin vermemiş ve güneş doğana kadar zikirle meşgul olmuşlardır.⁴⁷ O, Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutmasına rağmen Abdurrahmân b. Yezîd, ‘Abdullah b. Mes’ûd’dan daha az oruç tutan bir fakih görmediğini’ ifade etmiş ve kendisine ‘Niçin oruç tutmadığı’ sorulduğunda, ‘Namazı oruca tercih ettiğini, oruç tuttuğunda namazı azalttığını’ söylediğini nakletmiştir.⁴⁸

Allahu Teâlâ’nın, Kur’ân-ı Kerim’de Abdullah b. Mes’ûd’un takvasına işaret ettiği bildirilmiştir. Nakledildiğine göre, bir gün Hz. Peygamber’in yanında altı kişilerken, müşrikler Hz. Peygamber’e “Bunları yanından kov...” demiştir. Bu kişiler arasında İbn Mes’ûd da vardır. Bunun üzerine En’âm Suresi, 52-53. ayetler nazil olmuştur. Bu ayetlerde Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.” “Böylece insanların bazısını bazısı ile denedik ki, ‘Allah aramızdan şu adamları mı iman nimetine layık gördü?’ desinler. Allah, şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?”⁴⁹

Hz. Peygamber’in kendisinden Kur’ân’ı dinlemekten hoşlandığı Abdullah b. Mes’ûd, güzel sesliydi ve çok güzel Kur’ân okurdu.⁵⁰ Müslümanların dinlerini açıkça yaşayamadıkları, çeşitli hakaret ve işkencelere marz kaldıkları günlerde O, Hz. Peygamber’den sonra Kâbe’de âşikâr Kur’ân okuyan ilk sahabidir.⁵¹

İlk Müslümanlardan olduğu için Abdullah b. Mes’ûd, İslam tarihini yakından etkileyen ilk dönem hadiselerinin hemen tamamına şahit olmuştur.⁵² O, iki kibleye yönelerek de namaz kılmıştır.⁵³

Mekke’de müşriklerin baskı ve işkencelerine maruz kalan Müslümanlar, zor günler geçiriyor ve dinlerini rahatça yaşayamıyorlardı. Hz. Peygamber, bu durumdan

⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/26788.

⁴⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III/143.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, I/466.

⁵⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 74; Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I/115.

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/15, no: 36794; Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü’s-Sahâbe*, II/349-350, no: 1535 (Burada Abdullah b. Mes’ûd’un sesli olarak Kur’ân okuma kararı, Rahmân Sûresini okuması ve nasıl bir tepkiyle karşılaştığı ayrıntılı olarak zikredilmiştir.); İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III/140; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III/256-257; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/369; Zehebî, *Siyer*, I/466; Zehebî, Muhammed Huseyn (1915-1977), *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Kahire, 1961, I/83.

⁵² Bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, III/312; Kahraman, Hüseyin, *Kûfe’de Hadis İlk Üç Asır*, Bursa, 2006, s. 245. 25. Dipnotta Hüseyin Kahraman şöyle söylemiştir: “Nitekim İbn Mes’ûd, Habeşistan ve Medine’ye yapılan hicretlere, Bedir ve Uhud savaşlarına, Hudeybiye Musâlahasına katılmış, Hz. Ebû Bekir’in hilafeti döneminde ortaya çıkan Ridde olaylarını bastırmada etkin rol oynamış, Hz. Ömer döneminde ise, Şam bölgesi fetihlerine iştirak etmiştir.” Bkz: Kahraman, a.g.e., s. 245.

⁵³ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III/257; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 484.

kurtulmak için hükümdarı adil olan Habeşistan'a gidebileceklerini söyleyince, Müslümanlar iki grup halinde oraya hicret etmişlerdir. Ebû Ma'ser ve Muhammed b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd'un Habeşistan'a iki kez hicret ettiğini söylemiştir.⁵⁴ Eserlerinde Habeşistan'a hicret edenlerin isimlerini veren Muhammed b. İshak (ö. 151) ve İbn Hişâm (ö. 218) ise Abdullah b. Mes'ûd'un adını ikinci yapılan hicrette zikretmiştir. İlk hicrete katılanlar arasında onun adı bulunmamaktadır.⁵⁵ İbn Abdilberr (ö. 463) de, onun iki kez hicret ettiğini söylemiş; fakat bunlardan birincisinin Habeşistan'a ikincisinin ise Medine'ye hicret olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Alimler, İbn Mes'ûd'un, Habeşistan'a hicret ettiği konusunda görüş birliği içerisinde değildirler, ancak kaç kez hicret ettiği hususu ihtilaflıdır.

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer Müslüman oluncaya kadar Kâbe'de namaz kılamadıklarını, o İslamiyet'i kabul edince, onunla beraber Kâbe'de namaz kılmaya başladıklarını söylemiştir.⁵⁷ Bu, Hz. Ömer Müslüman olduğunda Abdullah b. Mes'ûd'un Mekke'de bulunduğunu göstermektedir. Hz. Ömer, Rasulullah (sav)'in ashabının Habeşistan'a hicretinden sonra Müslüman olmuştur.⁵⁸ Zira Habeşistan'a birinci hicret peygamberliğin 5. yılının (m. 615), Recep ayında gerçekleşmiştir.⁵⁹ Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ise, Habeşistan'a birinci hicretten sonra, peygamberliğin 6. Yılının (m. 615) Zilhicce ayında gerçekleşmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla Hz. Ömer'in İslam'ı kabulünden önce Habeşistan'a birinci hicret gerçekleşmiştir ve İbn Mes'ûd bu sırada Mekke'dedir, Habeşistan'a gerçekleştirilen ikinci hicrete iştirak etmiştir.

Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde tahrir ettiği bir rivayette de İbn Mes'ûd, Rasulullah (sav)'in kendilerini Necâşî'ye gönderdiğini ve seksen kişi olduklarını, hicret edenlerin peşinden Kureyş'in, Amr b. Âs ve Umâre b. Velid'i Müslümanların geri verilmeleri için hediyelerle Necâşî'ye gönderdiğini, Necâşî'nin karşısında Müslümanların sözcülüğünü Câfer b. Ebî Tâlib'in yaptığını söylemiştir.⁶¹ Abdullah b. Mes'ûd'un bu anlattıkları Habeşistan'a yapılan ikinci hicretle ilgilidir. Bedir savaşına kadar da orada kalmıştır.⁶² Dolayısıyla Habeşistan'a yapılan ikinci

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/140.

⁵⁵ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I/297; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218), *Sîretü'n-Nebî*, Kâhire, 1937, Matbâatü'l-Hicâzî, I/348.

⁵⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 484.

⁵⁷ İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebî*, I/364-365.

⁵⁸ İbn Hişâm, a.g.e, I/365.

⁵⁹ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2001, TDV Yayınları, s. 78.

⁶⁰ Sarıçam, a.g.e., s. 77.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/408, no: 4400.

⁶² Ahmed b. Hanbel, a.y.

hicrete katılan ve Bedir savaşına kadar da orada kalan İbn Mes'ûd, Rasulullah'tan (sav) sekiz yıl gibi bir süre ayrı kalmıştır.

Medine'ye hicret edince, İbn Mes'ûd'un, Muaz b. Cebel'in ve Sa'd b. Hayseme'nin evinde kaldığı nakledilmiştir.⁶³ Yine kaynaklarda Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Mes'ûd ile Zübeyr b. Avvâm arasında muahât yani kardeşlik ilan ettiği bilgisi mevcuttur.⁶⁴ İbn Mes'ûd'un, muhacirlerden olan Zübeyr b. Avvâm ile kardeşliği, hicretten önce Hz. Peygamber'in sahabe arasında yaptığı kardeşlik ile gerçekleşmiştir. Zira İbn Hacer; Rasulullah'ın (sav), İbn Mes'ûd ile Zübeyr arasında kardeşlik ilan ettiğini, hicretten sonra da Sa'd b. Muaz ile İbn Mes'ûd'u kardeşleştirdiğini ifade etmiştir.⁶⁵ Burada "Hicretten sonra" ifadesinin bulunması, Zübeyr ile yapılan kardeşliğin hicretten önce olduğuna delâlet etmektedir.

Yine İbn Hacer, *el-İsabe*'de, İbn Abbas'tan gelen sahih bir senedle Rasulullah'ın (sav), Enes ile İbn Mes'ûd arasında muahât yaptığını nakletmiştir.⁶⁶ Medine'ye hicretten sonra İbn Mes'ûd ile aralarında muâhât yapılan sahabinin ismi konusunda kaynaklarda farklı isimler zikredilmiştir.

Rasulullah (sav), Medine'ye hicret eden muhacirlerin kalacakları yer sorununu çözmek ve oraya uyum sağlamaları sürecinde Medineli müslümanların destek olması için, muhacir ile ensarı böyle kardeşleştirmiştir. Daha sonra Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Rasulullah'ın (sav) evler yapılması için arsalar ayırdığını, Zühreoğulları'nın arsasının mescidin arka tarafında olduğunu, Abdullah b. Mes'ûd ve kardeşi Utbe b. Mes'ûd'a mescidin yanındaki arsayı verdiğini söylemiştir.⁶⁷ Bu da Rasulullah'ın (sav), İbn Mes'ûd'un yakınında olmasını istediğini göstermektedir.

Kaynaklar Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber zamanında gerçekleşen bütün savaşımlara Abdullah b. Mes'ûd'un katıldığını bildirmektedir.⁶⁸ Bedir Savaşı'nda bir önceki gece keşif kolunda yer almış⁶⁹, savaş esnasında bacağından yaralı olarak

⁶³ Bkz: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/140.

⁶⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/314; İbn Sa'd, *Tabakât*, III/140; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 486.

⁶⁵ İbn Hacer, *el-İsabe*, II/369.

⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsabe*, II/369.

⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/141.

⁶⁸ Bkz: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/141; İbn Hacer, *el-İsabe*, II/369; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/312; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI/27.

⁶⁹ (el-Makrizî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali Abdilkadir, *İmtau'l-Esma'*, Mısır, 1941, I/78), Küçükcalay, *Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, s. 20-21'den naklen; Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I/115.

bulduğu Ebû Cehil'i öldürmüştür.⁷⁰ Uhud savaşında okçuların yerlerini terketmesi sonucu yaşanan sıkıntılı durum ve panik sırasında Rasulullah'ın (sav) yanından ayrılmayan kişilerdendir. İbn Mes'ûd, "Yara aldıktan sonra Allah'ın ve Rasulü'nün davetine uyanlar"⁷¹ ayeti ile ilgili olarak kendilerinin on sekiz kişi olduklarını söylemiştir.⁷² Ayrıca o Hudeybiye Barış Anlaşması'na da şahit olmuştur.⁷³

Kaynaklarımızda Abdullah b. Mes'ûd'un fizikî özellikleri ve bazı huyları ile ilgili bilgiler de mevcuttur. O, ince yapılı, zayıf ve kısa boylu idi, derisi sertti.⁷⁴ Bacakları çok inceydi, öyle ki Abdullah b. Mes'ûd, erâk ağacından Rasulullah (sav) için misvak toplarken rüzgardan bacaklarının açılması üzerine topluluğun bacaklarının inceliğine güldükleri; Rasulullah'ın (sav) ise, "Nefsim elinde olana yemin olsun ki o ikisi (iki bacağı) mîzanda Uhud'dan ağır gelecektir" dediği nakledilmiştir.⁷⁵

İbn Mes'ûd'un teni esmerdi.⁷⁶ Neredeyse oturan bir adamın boyunun onun ayaktaki boyuna denk olduğu söylenmiştir.⁷⁷ Saçları köprücük kemiğine ulaşır, namaz kılarken onları kulağının arkasına atardı.⁷⁸ Yine saçlarını kulağının üzerine attığı ve bal sürülmüş gibi olduğu, yani kıl kıl ayrılmadığı söylenmiştir.⁷⁹ Ahmed b. Hanbel'in zikrettiği bir rivayette ise saçında iki örgüsünün bulunduğu ve üzerinde çöl halkının izi olduğu, yani bedevîlere benzediği ifade edilmiştir.⁸⁰ Onun, demirden yüzüğü vardı.⁸¹ Beyaz ve güzel elbiseler giyinir, güzel kokardı.⁸² Öyle ki Abdullah b. Mes'ûd'un gece güzel kokusuyla tanındığı ifade edilmiştir.⁸³

⁷⁰ İbn Mes'ûd'un, Ebû Cehil'i öldürmesi ile ilgili bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/259, no: 33153; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/278-279, no:4246; VII/279-280, no: 4247; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdî'l-Hâlik (ö. 292), *el-Bahru'z-Zuhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, Medine, 1993, IV/267-268, no: 1436; V/159, no: 1751; V/248, no: 1861; V/377, no: 2008; Buhârî, *Meğâzî*, 7, IV/1458; *Meğâzî*, 9, IV/1474-1475.

⁷¹ Âl-i İmrân, 3/172.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/141.

⁷³ İbn Abdiberr, *el-İstîâb*, s. 484.

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/145; Zehebî, *Siyer*, I/462 (Yaşlılığında da değişmediği ifade edilmiştir.); Hâkim, *el-Müstedrek*, III/312.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/98, no: 3991; Ayrıca bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/175, no: 32767; XI, 176, no: 32770; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/243-244, no: 920; *Fadâilü's-Sahâbe*, II/357, no: 1552; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/143-144; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/259.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/72, no: 3961.

⁷⁷ İbn Abdiberr, *el-İstîâb*, s. 485.

⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/145.

⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/145.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/72, no: 3961.

⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/146.

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/145; Zehebî, *Siyer*, I/463.

⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/145.

Kendisi son derece mütevâzî bir kişiliğe sahipti.⁸⁴ İnce, kıvrak zekâlı idi.⁸⁵ Bu sebeptendir ki, onun hakkında Hz. Peygamber, “Eğer istişare yapmadan birini emir tayin edecek olsaydım, İbn Ümmi Abd’i tayin ederdim”⁸⁶ demiştir. Yine “Ümmetim için İbn Ümmi Abd’in razı olduğu şeylere razı oldum”⁸⁷ buyurmuştur. Hz. Peygamber’in bu sözleri, Abdullah b. Mes’ûd’a ne kadar güvendiğini, aynı zamanda onun emir olmaya ehil, kabiliyetli ve zekî bir kişi olduğunu göstermektedir.

Rayta ve Zeyneb adında iki hanımı⁸⁸, Abdurrahman, Utbe ve Ebû Ubeyde adlarında üç oğlunun olduğu bilinmektedir.⁸⁹ Yine kendisinin kız çocuklarının bulunduğu zikredilmiştir ki bunlardan birinin adı Sâre’dir.⁹⁰ İbn Mes’ûd’un Utbe ve Umeys adında iki kardeşi vardır.⁹¹

“Sahabe arasında Abdullah isimli pek çok kimse bulunmaktaydı. Abdullah isimli sahabilerin sayısı İbnü’s-Salâh’ın ifadesine göre 220’ye⁹², İbn Fethûn’un tahkikine göre ise, 300’e ulaşmışken, “Abâdile” kelimesinin yalnız Abdullah b. Abbâs (ö. 68), Abdullah b. Ömer (ö. 71), Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73) ve Abdullah b. Amr b. el-As (ö. 65) için kullanılmış olması tamamen ıstılâhîdir. Bu ıstılâh Abdullah b. Mes’ûd’un vefatından sonra ortaya çıkmıştır. O, ıstılâhî anlamıyla Abâdile’den değildir.”⁹³ Ahmed b. Hanbel’e Abâdile’nin kimler olduğu sorulmuş, o da yukarıda zikredilen dört kişinin ismini saymıştır. “Peki ya Abdullah b. Mes’ûd?” denilince onun Abâdileden olmadığını söylemiştir. Çünkü Abdullah b. Mes’ûd’un ölümü öncedir. Onlar ise, yaşıyorlardı ve bir şey üzerine icma ettikleri zaman “Bu Abâdile’nin görüşü veya fiili” deniliyordu.⁹⁴

⁸⁴ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I/115.

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, I/462.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/10, no: 566; II/140, no: 739; *Fadâilü’s-Sahâbe*, II/1538; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/175, no: 32766; Bezzâr, *Müsned*, III/73, no: 837; III/83, no: 852; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö. 273), *es-Sünen*, İstanbul, 1981, Mukaddime, 11, I/49; Tirmizî, *Menâkıb*, 38, V/673-674; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/318; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 484.

⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/176, no: 32769; Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü’s-Sahâbe*, II/350-351, no: 1536; II/352, no: 1539; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/318; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 484 (Burada Hz. Peygamber’in; Allah’ın ve İbn Ümmi Abd’in ümmeti için razı olduğu şeylere razı olduğu ve kızdığı, memnun olmadığı şeylere razı olmadığı zikredilmiştir.).

⁸⁸ Abdüssettâr eş-Şeyh, *Abdullâh b. Mes’ûd*, s. 28.

⁸⁹ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I/115.

⁹⁰ Abdüssettâr eş-Şeyh, *Abdullâh b. Mes’ûd*, s. 32.

⁹¹ Abdüssettâr eş-Şeyh, a.g.e., s. 24.

⁹² İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân (ö. 643), *Ma’rifetü Envâi İlmi’l-Hadîs*, Beyrût, 2002, *Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye*, s. 399.

⁹³ Zebidî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed (ö. 893), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (tercüme: Ahmed Naim), Ankara, 1961, DİB Yayınları, I/27.

⁹⁴ İbnü’s-Salâh, *Ma’rifetü Envâi İlmi’l-Hadîs*, s. 399; Suyûtî, Celâlüddîn (ö. 911), *Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevâvî*, Beyrût, 2005, *Dâru’l-Kelimetü’t-Tayyib*, II/132.

Seleme b. Süleymân bir gün “Abdullah bize haber verdi” diyerek hadis nakletmiş, hangi Abdullah olduğunun sorulması üzerine;

Mekke’de Abdullah denildiğinde, Abdullah b. ez-Zübeyr,

Medîne’de Abdullah denildiğinde, Abdullah b. Ömer,

Kûfe’de Abdullah denildiğinde, Abdullah b. Mes’ûd,

Basra’da Abdullah denildiğinde, Abdullah b. Abbâs,

Horasan’da Abdullah denildiğinde, Abdullah b. el-Mübârek,

Mısır’da Abdullah denildiğinde, Abdullah b. Amr b. el-As’ın kastedildiğini söylemiştir.⁹⁵

Abdullah b. Mes’ûd, bu tasnifte Abâdile arasına girmektedir. Kûfe’nin ilmî hayatına yön veren sahâbi, Kufe halkının muallimidir. Kufe halkı Hz. Peygamber’in hadislerini daha çok ondan öğrenmiştir.

3. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi

Hz. Peygamber döneminde Rasulullah’a (sav) yakınlığıyla bilinen ve onun eğitiminden geçen Abdullah b. Mes’ûd; Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ebû Bekr (ö. 634), Hz. Ömer (ö. 644) ve Hz. Osman (ö. 656) dönemlerinde de vefatına kadar ilmî faaliyetlere devam etmiş ve önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Hz. Peygamber, “Eğer emir tayin edecek olsaydım, İbn Ümmi Abd’ı seçerdim”, dediği için halifeler -özellikle de Hz. Ömer- onun görüşlerine önem vermiştir.⁹⁶

Hz. Ebû Bekr; hilafeti döneminde, Rasulullah’ın (sav) vefatından sonra dinden dönenler, zekâtı ve dinin bazı uygulamalarını reddedenler ile mücadele etmiştir.⁹⁷ Bu dönemde meydana gelen Ridde olaylarında Medine’nin savunulması ve stratejik noktalarının korunması maksadıyla, Ebû Bekr tarafından seçilenler arasında Abdullah b. Mes’ûd da yer almıştır.⁹⁸ Yine onun döneminde yapılan Yermük Savaşı’nda

⁹⁵ İbnü’s-Salâh, *Ma’rifetü Envâi İlmî’l-Hadîs*, s. 467.

⁹⁶ Kal’acî, *Mevsuatü Fıkhi Abdullah b. Mes’ûd*, s. 10.

⁹⁷ Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul, 1981, Zekât 3, V/14-15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/416-417, no: 335; Abdurrazzak b. Hemmâm, *es-San’ânî, el-Musannef*, (tahkîk: Habîburrahmân el-A’zamî, Beyrût, 1970, el-Meclisü’l-İlmî, VI/67, no: 10022, X/172, no: 18718.

⁹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 74; Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I/115.

ganimetlerden sorumlu kılınmıştır.⁹⁹ Hz. Ebû Bekr'in, İbn Mes'ûd'a verdiği bu görevler, onun liyakatinin yanında, İbn Mes'ûd'a olan itimadını göstermektedir.

Hz. Ömer döneminde ise İbn Mes'ûd, idârî ve ilmî sahada etkin roller üstlenerek, Kufe kadılığı ve Kufe'de hazineden sorumlu kişi olarak (beytü'l-mal idaresi ile) görevlendirilmiştir.¹⁰⁰

Daha sonra Şurayh'ın kadı olarak tayin edilmesi üzerine yalnız beytü'l-mâlle ilgili görevini sürdürmüştür.¹⁰¹ Abdullah b. Mes'ûd, kadılığı sırasında birçok başarılı çalışmalar yapmış ve isabetli hükümler vererek bu görevi layıkıyla ifâ etmiştir.¹⁰²

O, “Ezan, Kur'ân okuma, kadılık ve mal taksim işlerini yürüten kişilerin şahıstan para alamayacağı” görüşündedir. Çünkü ezan ve Kur'ân okuma ibadettir. Kadılık ve taksim işleri ise, amme hizmetidir ve ücretini devletin vermesi gerekir. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer tarafından kadılıkla görevlendirilince, ayda yüz dirhem, günde çeyrek koyun (dört günde bir koyun), maaş olarak belirlenmiştir.¹⁰³

Hz. Ömer'e Kûfe'den bir heyet gelerek, Şam halkının hediye (caize) bakımından kendilerine üstün tutulduğunu söylemiştir. Hz. Ömer ise, İbn Ümmi Abd'ı onlara göndermekle onları tercih ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ Bu sözleri Hz. Ömer'in, Abdullah b. Mes'ûd'a olan güvenini ve ona verdiği değeri göstermektedir. İbn Mes'ûd'u göndermekle, Kûfeliler'e daha büyük bir hediye vermiş olduğunu belirtmiştir.

Kûfe'de resmî vazifesi yanında ilmî faaliyeti ve yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin de temellerini atmış olan Abdullah b. Mes'ûd, daha sonra Hz. Osman döneminde Medine'ye çağırılmıştır. İbn Mes'ûd, halifenin Ebû Zer'i Rebeze'ye göndermesi¹⁰⁵ ve resmî mushafa muhalif olur endişesiyle ellerindeki diğer mushafların yakılmasını emretmesi gibi sebeplerle halifeye kırılmıştır. Kufeliler'in onu koruyacaklarını vaad ederek ayrılmamasını istemelerine rağmen, İbn Mes'ûd kendisi

⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, I/461.

¹⁰⁰ Abdurrazzak, *Musannef*, VI/100-101, no: 10128; X/333, no: 19276.

¹⁰¹ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, I/115; Küçükkalay, *Abdullah b. Mes'ud ve Tefsir İlmindeki Yeri*, s. 21. Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/394, no: 4385.

¹⁰² Küçükkalay, a.g.e., s. 21.

¹⁰³ Bkz: Kal'acî, *Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Mes'ûd*, s. 35-36; Abdurrazzak, *Musannef*, VI/100-101, no: 10128 (Burada günde çeyrek koyunun İbn Mes'ud için belirlendiği zikredilmektedir.).

¹⁰⁴ Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/177, no: 32774.

¹⁰⁵ Ebû Zerr, *Tevbe Suresi 34-35. ayetlerin yorumunda Şam valisi Muâviye ile ters düşmüş, Muâviye, Ebû Zerr'i Halife Osman'a halk arasında zühd anlayışını yayıyor diye şikayet etmiş, Hz. Osman da onu Medine'ye çağırmıştır. Ebû Zer'in kendisinin Medine'den ayrılarak Rebeze'ye gitmek istediği ve Hz. Osman'ın da izin verdiği geçmektedir. Bkz: İbn Ebî Bekr, Muhammed b. Yahyâ (ö. 741), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli's-Şehîd Osmân b. Affân*, Rabât, 2013, Dâru'l-Emân, s. 183-190; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerin Kelamî Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992, s. 172-173.*

yüzünden fitne çıkmasını istemediğini söylemiş, görevine son veren Hz. Osman'ın emrine uymuş ve Medine'ye dönmüştür.¹⁰⁶

İbn Mes'ûd'un Kufe'den ayrılırken arkadaşlarını toplayarak yaptığı konuşma Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde nakledilmiştir. O, Kur'ân'ın farklı kıraatlarla okunabileceğinden ve terk edilmemesi gerektiğinden, bir de kendi Kur'ân bilgisinden bahsetmiştir. Konuşması sırasında “Bize şöyle öğretildi” diyerek Hz. Peygamber'in, “Doğruluk iyiliğe, iyilik de Cennet'e götürür; yalan ise günaha, günah da Cehennem'e götürür” hadisini nakletmiştir.¹⁰⁷

Nitekim başka bir rivayette Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle söylediği nakledilmiştir: “Sizden mushafına hıyânet edebilecek varsa, etsin! Kur'ân'dan bir şey çalan kişi, kıyamet günü onu getirecektir. Ben, Rasulullah'ın (sav) ağzından yetmiş sure öğrendim; Rasulullah'ın (sav) ağzından öğrendiklerimi şimdi terk mi edeyim?!”¹⁰⁸ Bu rivayetin Hz. Osman'ın özgün nüshaları imha etmeyi emretmesiyle ilgili olduğu açıktır. Ayrıca kaynaklarda Hz. Osman'ın, Mushaflar konusundaki emrinden sonra İbn Mes'ûd'un, Hz. Osman'a hitâben “Kur'ân'ı, Zeyd b. Sâbit'in kıraatı üzere okumamı mı emrediyor!” dediği zikredilmiştir.¹⁰⁹

Bazı kaynaklarda İbn Mes'ûd'un Kufe'deyken “Osman'ın kanı kesinlikle helaldir” dediği rivayet edilmiştir¹¹⁰, bu yüzden halife Osman'ın onun Medine dışına çıkmasını yasakladığı söylenmiştir.¹¹¹

Aynı zamanda kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un, insanların Hz. Osman ile ters düştüğü dönemde, ona saldırılmasından hoşlanmadığını ifade ettiği nakledilmiştir. Yine onun ashabından bazı kişilerin Hz. Osman döneminde asla ona karşı bir şey söylediğini işitmedikleri, aksine eğer onu öldürürlerse ondan sonra onun gibi bir halife gelmeyeceğini söylediği bilgisi mevcuttur.¹¹²

Mısır'dan Medine'ye gelerek Hz. Osman'ı kuşatan ve onu öldüren birliğin komutanı olan Abdurrahman b. Udeys (ö. 36),¹¹³ İbn Mes'ûd'dan merfû olarak Hz.

¹⁰⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/395-396, no: 3845; İsnadda Abdullah'ın arkadaşlarından Hemdân'dan bir adam olduğu söylenen meçhul bir ravi mevcuttur.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/43, no: 3929.

¹⁰⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹¹⁰ Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279), *Ensâbü'l-Eşraf*, Beyrût, 1996, Dâru'l-Fikr, VI/147; Taha Hüseyin, *Fitnetü'l-Kübrâ*, Kâhire, 1996, Dâru'l-Meârif, I/171.

¹¹¹ Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşraf*, VI/147-148.

¹¹² İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹¹³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 420.

Osman'ı zem eden bir hadis nakletmiştir. Abdurrahmân b. Udeys, Hudeybiye Antlaşması'na şahit olmuş, ağacın altında Rasulullah'a (sav) biat eden bir sahabidir.¹¹⁴ İbn Lehîa, Mısır ehliyle beraber Abdurrahmân b. Udeys'in Hz. Osman'a karşı yürüdüğünü ve onu öldürdüklerini; bundan bir veya iki yıl sonra İbn Udeys'in Lübnan dağında öldürüldüğünü söylemiştir.¹¹⁵ Hadis hâfızı Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî (ö. 258), onun fitnenin başı olduğunu ve ondan bir şey nakletmenin helal olmadığını belirtmiştir.¹¹⁶ Mısır'da tabiînden bir cemaat ise ondan rivayette bulunmuştur.¹¹⁷

İbn Udeys'in Abdullah b. Mes'ûd'dan merfû' olarak naklettiği rivayet mevzûât kitaplarında şöyle yer almaktadır:

Ebû Sevr el-Fehmî'nin, Hz. Osman'a geldiği; İbn Udeys'in, Rasulullah'ın (sav) minberine çıkarak "Abdullah b. Mes'ûd, bana Rasulullah'tan (sav) şöyle işittiğini söyledi: "إلا إن عثمان أضل من عيبه على فعلها(عتبة على قفلها) = Osman yaptığı şeyden dolayı, kendi hatasından daha sapıktır" dediği; Ebû Sevr'in, Hz. Osman'ın yanına girerek bunu haber verdiği; bunun üzerine Hz. Osman'ın "Vallahi İbn Udeys, yalan söylemiştir. O, asla onu İbn Mes'ûd'dan duymamıştır, İbn Mes'ûd da Rasulullah'tan (sav) duymamıştır" dediği nakledilmiştir. Bunun İbn Udeys'in yalanı ve iftirası olduğu, Hz. Osman'ın da bunu ifade ettiği belirtilmiştir.¹¹⁸ Hatta İbnü'l-Cevzî (ö. 597), bu hadisin yalan olduğu konusunda şüphe duymadığını ve ravilerini ta'n etmeye bile ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.¹¹⁹

Beyhâkî ise eserinde, Ebû Hâmid b. eş-Şarkî (ö. 325)'den Abdurrahmân b. Udeys el-Belevî'nin hutbesinde şöyle söylediğini nakletmiştir:

"عثمان أضل عيبة بفلاة عليها قفل ضل مفتاحها = Osman, anahtarı çölde kaybolmuş bir kilit bulunan bir çantadan daha şaşkındır (müdahaleye açıktır)."

¹¹⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 420.

¹¹⁵ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdullâh eş-Şafî (ö. 571), *Tarihu Medîneti Dimeşk*, (Tahkîk: Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer el-Amrevî), Beyrût, 1995-2000, Dâru'l-Fikr (79 cilt), 35/114.

¹¹⁶ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed el-Huseyn (ö. 458), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibü's-Şeria*, Beyrut, 1985, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, VI/394-395.

¹¹⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 420.

¹¹⁸ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö. 597), *Kitâbü'l-Mevzûât*, (Tahkîk: Abdurrahmân Muhammed Osmân), Medînetü'l-Münevver, 1966, el-Mektebetü's-Selefiyye, I/335; es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân (ö. 911), *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*, Beyrût, 2007, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I/291-292 (İbnü'l-Cevzî'deki isnadla İbn Udeys'in عليها قفل ضل مفتاحها dediği nakledilmiştir.); İbn Irâk, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kenânî (ö. 963), *Tenzihu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri's-Şenîati'l-Mevzûa*, Beyrût, 1981, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I/349-350, no: 24.

¹¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/335.

Yine Ebû Hâmid bunun Osman’a ulaştığını ve onun “Belevî yalan söylemiştir. O, onu Abdullah b. Mes’ûd’dan işitmemiş, İbn Mes’ûd da onu Rasulullah’tan (sav) işitmemiştir” dediğini söylemiştir.¹²⁰

Anahtarı kaybedilen bir çantanın içindeki önemli şeylere ulaşmanın zorluğu malumdur. Burada içindekilere ulaşmanın neredeyse imkansız olduğunu ifade etmek için kullanılmış mecâzî bir anlatım vardır. Rivayette Hz. Osman hakkında olumsuz ifadeler içeren bir söz, Abdurrahmân b. Udeys tarafından İbn Mes’ûd’dan merfû’ olarak nakledilmiştir. İbn Udeys, belki de Hz. Osman ile İbn Mes’ûd arasında geçen, az önce ifade edilen durumları bildiği için Hz. Osman’a izafe ettiği bu olumsuz şeyleri İbn Mes’ûd’un ağzından nakletmiştir.

Tarih kitaplarında ise olay şu şekilde nakledilmiştir:

Ebû Sevr el-Fehmî, Hz. Osman’ın yanındaydı, çıktığında Mısır’dan bir heyetin geldiğini gördü. Hz. Osman’ın yanına gelerek, başlarında İbn Udeys’in olduğu bir ordunun Mısır’dan geldiğini haber verdi ve yüzlerinde şer gördüğünü söyledi. İbn Udeys, Rasulullah’ın (sav) minberine çıktı ve Cuma namazını kıldırdı. Hutbesinde İbn Mes’ûd’un Rasulullah’tan (sav) işittiğini söylediği şöyle bir rivayet nakletti:

ان عثمان أضل من عتبة غاب قفلها

Ebû Sevr el-Fehmî, Hz. Osman’ın yanına gitti, kuşatma altındaydı. İbn Udeys’in söylediğini haber verince, Hz. Osman, “Vallahi İbn Udeys yalan söylemiştir. O, onu İbn Mes’ûd’dan işitmemiştir, İbn Mes’ûd da Rasulullah’tan (sav) böyle bir söz işitmemiştir. Rabbim katından yanımda on şey var. İbn Udeys böyle demeseydi bunları söylemeyecektim: İslam’ı kabul edenlerin dördüncüsüyüm, Rasulullah (sav) kızını bana nikahladı, vefat edince diğer kızıyla evlendirdi. Cahiliye döneminde de İslam’dan sonra da zina etmedim ve hırsızlık yapmadım. Müzik çalmadım, Rasulullah’a (sav) biat ettiğimden beri ahlaksızlık yapmadım. Rasulullah (sav) zamanında Kur’ân’ı hatmettim. Müslüman olduktan sonra her Cuma köle azat ettim...”¹²¹

Görüldüğü gibi Rıdvân Biati’na katılmış bir sahabi olan Abdurrahman b. Udeys, o zamanda hayatta bulunmayan sahabi İbn Mes’ûd’dan söylemediği hadisi merfû’ olarak nakletmiştir.

¹²⁰ Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, VI/395.

¹²¹ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, XXXV/113, 114; İbn Şebbe en-Nemîrî, Ebû Zeyd Ömer (ö. 262), *Târihu’l-Medîneti’l-Münevvera*, (Tahkîk: Ali Muhammed Dendel, Yâsîn Sa’d ed-Dînü Beyân), Beyrût, 1996, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, II/213.

Abdullah b. Mes'ûd, hicrî 32 yılında Medîne'de hastalanarak vefat etmiş ve el-Bakî' mezarlığına defnedilmiştir. Bu, miladî 652 yılına rastlamaktadır. Vefat ettiğinde Abdullah b. Mes'ûd'un yaşı altmışın üzerinde idi.¹²² Hastalandığında Zübeyr b. Avvâm'a ve oğlu Abdullah b. Zübeyr'e besmele ile başlayan vasiyetini yazdırmıştır.¹²³ Cenaze namazını vasiyeti üzerine Zübeyr b. Avvâm'ın kıldırıldığı ve yine Ammâr b. Yâsir'in¹²⁴ ve Hz. Osman'ın¹²⁵ kıldırıldığı kaynaklarımızda zikredilmiştir. Ebu'd-Derdâ'ya İbn Mes'ûd'un ölüm haberi verilince, ondan sonra kendisi gibi birisinin kalmadığını söylemiştir.¹²⁶ Abdullah b. Mes'ûd vefat ettiğinde 70.000 dirhem bıraktığı nakledilmiştir.¹²⁷

Rasulullah'ın (sav) cennetle müjdelediği on kişi arasında Abdullah b. Mes'ûd'un da zikredildiği bir rivayet mevcuttur.¹²⁸ Ancak isnadında yer alan Abdullah b. Zâlim ile Buhârî ve Müslim ihticâc etmemiştir. Ayrıca bu hadis "İbn Mes'ud'un" zikredilmesinde tek kalmıştır.¹²⁹ İbn Abdilberr, isnadının "hasen ceyyid" olduğunu söylemiş olsa da¹³⁰ Abdullah b. Mes'ûd'un cennetle müjdelenen kişiler arasında zikredilmesi kuvvetli bir delile dayanmamaktadır.

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ

İslam dininde ilim, akıl, düşünme ve öğrenme çok önemli bir yere sahiptir. Bunların değerini ve gerekliliğini ifade eden birçok ayet¹³¹ ve hadis¹³² mevcuttur. Sahabe arasında Kur'ân ve Sünnet hakkındaki bilgisi ve re'y'e önem vermesi ile temayüz etmiş olan İbn Mes'ûd'un, ilmî vukûfiyeti ve ilim hakkındaki görüşlerinden kısaca bahsedilecektir.

a. İlmî Vukûfiyeti

Rasulullah'tan (sav) zaruret olmadıkça ayrılmayan, bütün ömrünü dine adayan İbn Mes'ûd'un ilmî vukufiyeti emsalsizdir. Rasulullah (sav), ona "Allah sana rahmet

¹²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/146-147; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III/260; Zehebî, *Siyer*, I/357; *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/14; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/312; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/146.

¹²⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/313, 314.

¹²⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe*, II/352-353, no: 1540; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹²⁷ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, I/719.

¹²⁸ Bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, III/316-317; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 484.

¹²⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/317.

¹³⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 484.

¹³¹ Alak, 96/1; Zümer, 39/9; Fâtır, 35/28.

¹³² Örneğin bkz: Buhârî, İlim, 13, I/39; İbn Mâce, Mukaddime, 17, I/80.

etsin. Hakikaten sen öğrenmeye istekli bir gençsin”¹³³ diyerek onun ilme olan merakını dile getirerek övmüş ve ona dua etmiştir.

Hz. Peygamber, eğitim - öğretim faaliyetlerini belirli bir mekanda yapmamıştır. Her fırsatta, uygun bulunduğu her yerde ilim meclisleri kurarak, sahabenin yetişmesini sağlamıştır. Ancak genellikle, namaz vakitlerinde bir araya geldikleri Mescid-i Nebvî onun tarafından eğitim ve öğretim merkezi olarak seçilmiştir.¹³⁴ Mescid-i Nebvî içerisinde medrese vazifesi görmek üzere yapılan “Suffe” adlı özel bir bölüm bulunuyordu ki, Ebû Nuaym (ö. 430), eserinde Ehlü’s-Suffe’den olan sahabilerin isimlerini alfabetik olarak sıraladığı bir liste vermiştir. Bu listede Abdullah b. Mes’ûd’un da ismi yer almaktadır.¹³⁵ Müslümanların ilk eğitim ve öğretim müessesesi olan Suffe’de, Hz. Peygamber’in bizzat dersler verdiği, bunun yanında bazı sahabileri hoca olarak görevlendirdiği, yapılacak eğitim esaslarını kendisinin tespit ettiği söylenmiş, Rasulullah’ın (sav) “Kur’ân’ı Abdullah b. Mes’ûd, Sâlim, Muaz, Ubey b. Ka’b’dan öğrenin”¹³⁶ buyurmasının bu sahabileri hoca olarak tayin ettiğini gösterdiği ifade edilmiştir.¹³⁷ Bu, İbn Mes’ûd’un daha Rasulullah (sav) döneminde öğretim görevine başladığını, hocalık yapmak için yeterli ilme sahip olduğunu gösterir. İlim meraklısı bu sahabe bir yandan Rasulullah’tan (sav) Kur’ân ve sünneti öğrenirken bir yandan da öğretmeye başlamıştır.

Abdullah b. Mes’ûd, zekası ve ilme olan merakı ile birlikte, sürekli Hz. Peygamber’in yakınında bulunduğu için Kur’ân, tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh ilimlerinde şöhret kazanmış, ilmî yönden sahabenin önde gelenlerinden olmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra da ilimle meşgul olmaya ve öğretmenlik görevine devam etmiştir.¹³⁸ Her konuda Rasulullah’ı (sav) örnek almaya çalışan Abdullah b. Mes’ûd, onun uyguladığı öğretim metodunu¹³⁹ kendisi de eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütürken takip etmiştir. İleride zikredilecek olan örneklerde de bu görülecektir.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/82 no: 3598.

¹³⁴ Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 60; Başaran, Selman, Sönmez, Mehmet Ali, *Hadis Usulü ve Tarihi*, Bursa, 2010, s. 28.

¹³⁵ Bkz: Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, I/398-400.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI/379, no: 6767; XI/395, no: 6786; XI/402, no: 6795; XI/429-430, no: 6838 (Rasulullah’ın (sav) özellikle İbn Mes’ûd’la başladığı belirtilmiştir.); *Fadâilü’s-Sahâbe*, II/356, no: 1549; Buhârî, *Fadâilü’s-Sahâbe*, 26-27, III/1372; Tirmizî, *Menâkıb*, 38, V/674.

¹³⁷ Baktır, Mustafa, *İslam’da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı*, İstanbul, 1984, s. 40.

¹³⁸ Pak, Zekeriya, “Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberî Öncesi)”, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif Koç), Ankara, 2017, Grafik Yayınları, s. 134..

¹³⁹ Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metodları*, (Çeviren: Enbiya Yıldırım), Ankara, 2017, OTTO.

Halifeler döneminde fethedilen birçok beldeye sistemli bir şekilde yerleşen sahâbeden âlim olanlar, bulundukları yerde eğitim ve öğretim faaliyetlerini üzerlerine almışlar, Kur'ân ve Sünnet/Hadis ile ilgili dersler vermişlerdir. Böylece, bu şehir ve beldeler kısa sürede ilim merkezleri haline gelmiştir. Bu çerçevede Abdullah b. Mes'ûd, Kûfe'deki medresenin başında bulunmuştur.¹⁴⁰

İyi bir muallim olan Abdullah b. Mes'ûd'un ilmî vukûfiyeti baştan beri, hem ayette işaret edilerek, hem de Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn tarafından övgüyle dile getirilmiştir.

Nitekim, Muhammed Suresi 16. ayette “Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıktıkları zaman (alay ederek), kendilerine bilgi verilmiş olanlara, ‘Az önce ne söyledi?’ derler. İşte bunlar Allah'ın kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir” buyrulmaktadır. Burada “Kendilerine bilgi verilmiş olanlar” ile Abdullah b. Mes'ûd'un kastedildiği nakledilmiştir.¹⁴¹

İbn Mes'ûd'a, ‘انك غلام معلم’ = Sen öğrenmeye istekli bir gençsin¹⁴² diyen Rasulullah (sav), “إِذَا حَدَّثَكُمْ بَنُ أُمِّ عَبْدِ فَصْدَقُوهُ” = İbn Ümmi Abd size konuştuğu zaman onu tasdik ediniz”, “وَتَمَسَّكُوا بِعَهْدِ بَنِ أُمِّ عَبْدِ” = İbn Ümmi Abd'ın sözüne sarılıyorsunuz” buyurmuştur.¹⁴³

Onu Kufe'ye gönderen Hz. Ömer, “Ammâr b. Yâsir'i size emir olarak, Abdullah b. Mes'ûd'u da muallim ve vezîr olarak gönderiyorum. İkiisi de Muhammed ahabının seçkinlerindendir. İbn Ümmi Abd'ı göndermekle sizi kendime tercih ettim” demiştir.¹⁴⁴ Yine Hz. Ömer, ikisinin de Bedir ehlinden olduğunu, onları dinlemelerini ve kendilerine rehber edinmelerini söylemiştir.¹⁴⁵ Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer'in verilecek kararlar konusunda sık sık istişarede bulunduğu bir sahabe olmasına rağmen¹⁴⁶ onu yakınında tutup istifade etmek yerine, kozmopolit bir yapıya sahip olan Kufe'ye göndermeyi tercih etmiştir. İlmine ve zekasına güvendiği Abdullah b. Mes'ûd'un orada

¹⁴⁰ Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 40-42.

¹⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/177, no: 32778.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/82 no: 3598; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/139-140, İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III/256, Zehebî, *Siyer*, I/465.

¹⁴³ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/75; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I/128.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe*, II/355, no: 1546, 1547; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/177, no: 32776; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe*, II/355, no: 1546, 1547; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/14.

¹⁴⁶ Aynı zamanda Ebû Yûsuf'un “*Kitâbu'l-Harac*”ında Hz. Ömer'in isminin 124 kere geçmesinin İbn Mes'ûd yoluyla Ebû Hanife medresesine ne nispette etki ettiğini gösterdiği ifade edilmiştir. Bkz: Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2011, s. 170.

daha faydalı hizmetler yapacağını düşünerek, Kufe’de vezir, öğretici ve beytül-mal sorumlusu olarak görevlendirdiği İbn Mes’ûd’un siyasî, ilmî ve iktisadî özelliklerinden istifade etmeyi amaçlamış olmalıdır.

Hiz. Ömer, İbn Mes’ûd için, “kuneyf = küpçük” ifadesini kullanmış ve ilim dolu olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷ Efgânî’nin naklettiğine göre Ebu’l-Kâsım es-Semânî (ö. 442), Şerhu’l-Luma’ adlı eserinde şöyle bir açıklama yapmıştır: “İbn Mes’ûd hakkında söylediği kuneyf (küçük) ifadesi ile Hiz. Ömer, küçültme kalıbı kullanarak saygıyı kastetmiştir. Nitekim (Araplar) büyük felaket hakkında da ‘duveyhiyetun’ ve ‘huveyhiyetun’ derler. Gerçekten İbn Mes’ûd’un cüssesi küçük, boyu kısa idi. İşte İbn Mes’ûd’un cüssesinin küçüklüğünü belirtmek için (Hiz. Ömer) İbn Mes’ûd’a kuneyf dedi. Hiz. Ömer’in ‘küçük’ demesi ise, İbn Mes’ûd’u, sahip olduğu şeyleri (ilmi) iyi koruyan büyük bir çoban kabına benzetmesindendir.”¹⁴⁸ İbn Manzûr (ö.711), Hiz. Ömer’in İbn Mes’ûd için “İlim dolu küçük” dediğini, yani İbn Mes’ûd’un ilim için bir kap olduğunu söylemiş, onu övmek için ism-i tasğîr olarak kullanıldığını ve bu kullanımın “Kinî” için “Ta’zîm amaçlı tasğîr” olduğunu belirtmiştir. Hiz. Ömer, İbn Mes’ûd’un kalbini “kinî”e benzetmiştir. Böylece İbn Mes’ûd’un kalbinde ilimden insanların ihtiyaç duyduğu her şeyin toplandığını söylemiştir.¹⁴⁹

Zeyd b. Vehb (ö. 83) de, Hiz. Ömer’in yanında otururken, ona zayıf bir adamın geldiğini, Hiz. Ömer’in ona baktığını ve sonra “Nasıl da ilim dolu, nasıl da ilim dolu!” dediğini, o kişinin Abdullah b. Mes’ûd olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰

Kufe’nin kuruluşundan, Hiz. Osman’ın hilafetinin sonlarına kadar Kufe halkına ilim öğreten Abdullah b. Mes’ûd, Kufe’nin diğer İslam beldeleriyle ilmî bakımdan rekabet edebilecek bir seviyeye ulaşmasında en büyük paya sahiptir. Kufe’nin ilmî sahada büyük şöhret kazanmasında onun önemli bir rolü olmuştur.¹⁵¹ Abdullah b. Mes’ûd, orada büyük bir öğrenci topluluğuna Kur’ân öğretmiştir. İbn Mes’ûd’un

¹⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, XI, 177, no: 32775; Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü’s-Sahâbe*, II/356, no: 1550; Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-Âsâr*, s. 133, no: 611 (Burada fikhî bir meseleyle ilgili Abdullah b. Mes’ûd’un cevabı üzerine Hiz. Ömer’in, İbn Mes’ûd’a “كنيف مملو علما”= İlim dolu küçük” dediği zikredilmiştir.); İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486; Zehebî, *Tezkiratü’l-Huffâz*, I/14; İbn Kayyim el-Cevziyye, *’İlâmü’l-Muvakkîn*, I/17.

¹⁴⁸ ez-Zerkeşî, Bedruddin (ö. 794), *el-İcâbe li İrâdi Mâ’s-tedrekethu Âişe ala’s-Sahâbe* (Hiz. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler), (çev: Bünyamin Erul), Ankara, 2002, Efgânî tarafından metne konulan Hiz. Âişe’nin Hayatı ve Özellikleri kısmından s. 169.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711), *Lisânü’l-Arab*, Beyrût, 2005, IV/3492.

¹⁵⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/318.

¹⁵¹ Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 42; Örneğin bkz: Zeylaî, Cemâlüddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Yûsuf (ö. 762), *Nasbü’r-Râye li Ehâdisi’l-Hidâye*, Hind, 1938, Meclisü’l-İlmî, I/30.

Kûfe’de öğretimini idare ettiği talebelerinin sayısının dört bine ulaştığı nakledilmiştir.¹⁵² Kufeliler hadis, tefsir ve fikhı ondan almış, İbn Mes’ûd onların öğretmeni ve kadısı olmuştur. Nass bulunmayan yerde re’ye dayanma konusunda onlara örneklik etmiştir.¹⁵³

Hiz. Ali’nin, Kufe’ye gidip fakihlerin çokluğunu görünce, “Allah, İbn Ümmi Abd’e rahmet etsin. Bu beldeyi ilimle doldurmuş” dediğı nakledilmiştir.¹⁵⁴ Habbe b. Cuveyn (ö. 76) de, Hiz. Ali ile oturduklarını, Abdullah b. Mes’ûd’un sözlerinden bazılarını zikrettiklerini, topluluğun onu övdüğünü ve şöyle dediğini nakletmiştir: “Ey mü’minlerin emiri, biz ahlâk bakımından daha güzel, eğitime-öğretme bakımından daha faydalı, daha takvalı ve sosyal ilişkileri İbn Mes’ûd’dan daha iyi olan birini görmedik.” Hiz. Ali bunu kalpten tasdik edip etmediklerini sormuş, “Evet” cevabını alınca, “Şüphesiz ki size şâhidim, ben de sizin söylediklerinizi ve daha fazlasını söylüyorum.” demiştir.¹⁵⁵

Ebû Mes’ûd (ö. 42?), Allah’ın kitabını İbn Mes’ûd’dan daha iyi bilen birinin bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁶ Aynı şekilde, Abdullah b. Mes’ûd’un Kur’ân’ı ve sünneti bildiğı, ilim olarak bunun yeterli olduğu rivayet edilmiş,¹⁵⁷ onun, Kur’ân’ı okuyanların en faziletlisi olduğu, helalini helal, haramını haram kıldığı, dinde fakih, sünnette alim olduğu söylenmiştir.¹⁵⁸

Ebû Musâ (ö. 42) da, bir fetva vermiş, İbn Mes’ûd bunu düzeltince, “İlmin denizi aranızdayken bana bir şey sormayın”¹⁵⁹ diyerek, başka bir zaman da “Biz işitmezken o işitiyordu, biz girmezken o giriyordu”¹⁶⁰ sözleriyle İbn Mes’ûd’un hem Hiz. Peygamber’e yakınlığına yani hücrelerine rahatça girip çıkabildiğine hem de bu yakınlıktan dolayı işittikleri sebebiyle ilminin üstünlüğüne ve genişliğine işaret etmiştir.

Abdullah b. Mes’ûd’dan en çok hadis rivayet eden öğrencisi Şakîk b. Seleme (Ebû Vâil) (ö. 82) ise, bu ilim meraklısı sahâbi hakkında “Hiz. Muhammed’in ashâbı

¹⁵² Bkz: Ramehurmuzî, Hasen b. Abdurrahmân (ö. 360), *el-Muhaddisü’l-Fâsıl beyne’r-Râvî ve’l-Vâî*, (tahkîk: Muhammed Accâc el-Hatîb), Dîmeşk, 1984, Dâru’l-Fikr, s. 560.

¹⁵³ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I/85.

¹⁵⁴ Zeylaî, *Nasbü’r-Râye*, I/30; Kılıçer, M. Esad, “Ehl-i Re’y”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/521; Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 2010, DİB Yayınları, s. 55.

¹⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/178, no: 32780; Ayrıca bkz: Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I/85.

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, I/471; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/316.

¹⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/177, no: 32777.

¹⁵⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315.

¹⁵⁹ Mâlik b. Enes (ö. 179), *el-Muvatta’*, İstanbul, 1981, Radâ’, 2, II/607, no: 14; Abdurrazzâk, *Musannef*, VII/463, no: 13895.

¹⁶⁰ Bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, III/316.

tarafından idare edilen ilim halkalarında oturdum. İbn Mes'ûd'a itiraz eden ya da onu kınayan kimseyi görmedim"¹⁶¹ diyerek onun ilminin güvenilirliğine işaret etmiştir.

Kufe'de bulunan ve Abdullah b. Mes'ûd'u iyi tanıyan öğrencisi Mesrûk (ö. 63)'un, Rasulullah'ın (sav) ashabının ilminin altı kişide toplandığını, bunların "Ömer, Ali, Übey, Zeyd, Ebu'd-Derdâ' ve Abdullah b. Mes'ûd" olduğunu; sonra bu altı kişinin ilminin de iki kişide zirveye ulaştığını, bunların da "Ali ve Abdullah b. Mes'ûd" olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.¹⁶²

Şa'bî (ö. 104) de "İlmin Rasulullah'ın (sav) ashabından altı kişiden alındığını, bunlardan Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd ve Zeyd'in ilminin birbirine benzediğini ve birbirlerinden bilgi alış verişinde bulunduklarını, yine Hz. Ali, el-Eşarî ve Übey'in ilimlerinin de birbirine benzediğini ve birbirlerinden bilgi aldıklarını" söyleyerek İbn Mes'ûd ile ilmî yönden yakın bulunanları zikretmiştir.¹⁶³

H. Peygamber, sahabe ve tabiînin, Abdullah b. Mes'ûd hakkında söyledikleri şeyler, onun ilmî yönden otorite ve kişilik bakımından da örnek bir konumda olduğunu göstermektedir.

Kûfe'de Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi, ilim faaliyetlerinin merkezi mescid olmuştur. Eğitim-öğretim faaliyetleri içinde en çok hadisin talibi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Enes b. Sîrîn (ö. 110-120), "Cemâcim Savaşı'ndan (h. 82) önce Kufe'ye geldiğinde, hadislerle meşgul olan dört bin kişi ve fakih mertebesine ulaşmış dört yüz fıkıhçı gördüğünü" ifade etmiştir.¹⁶⁵ Kûfe'yi ziyarete gelen Basralı Affân b. Müslim (ö. 220) de, "Kûfe'ye geldik ve dört ay kaldık. Eğer yüz bin hadis yazmak isteseydik yazardık. Fakat biz elli bin kadar hadis yazdık ve mutlaka imla usulüyle hadis aldık. Ayrıca Kûfe'de rivayetinde lahn yapan ve bu haliyle kendisine rivayet izni verilen birini

¹⁶¹ Bkz: Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 22, II/1912, no: (2462)-114.

¹⁶² İbnü's-Salâh, *Ma'rîfetü Envâi İlmi'l-Hadîs*, s. 400; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/84.

¹⁶³ İbnü's-Salâh, a.y.; Muhammed eş-Şeybânî'nin naklettiğine göre ise, Şa'bî, Rasulullah'ın (sav) ashabından fıkı müzakere eden 6 kişi olduğunu söylemiş ve İbn Mes'ûd'u da bunlar arasında zikretmiştir. Bkz: Muhammed el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189), *Kitâbü'l-Âsâr*, (Tahkîk: Hâlid el-Avvâd), Kuveyt, 2008, Dâru'n-Nevâdir, (II cilt), II/734-735, no: 863. Şa'bî, 500 sahabiye görüş tanıdığını ifade etmiştir. Bkz: Kandemir, M. Yaşar, "Şa'bî", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII/217. Dolayısıyla çok sayıda sahabe hakkında bilgi sahibi olan bir tabiînin böyle söylemesi önem arz etmektedir.

¹⁶⁴ Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 242-243.

¹⁶⁵ Ramehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 560.

de görmedik” demiştir.¹⁶⁶ Buhârî (ö. 256) de hadis almak için diğer şehirlere kaçar defa gittiğini hatırlamasına rağmen Kufe’ye kaç kere gittiğini sayamamıştır.¹⁶⁷

Kûfe’nin hadis alanında bu seviyeye gelmesinde Abdullah b. Mes’ûd ve talebelerinin büyük katkıları olmuştur.

b. İlim Hakkındaki Görüşleri

İlmi, Hz. Peygamber, sahabe ve sonraki nesiller tarafından övülen İbn Mes’ûd, çocukluğundan itibaren öğrenmeye istekli olmuş, bu hayatı boyunca devam etmiştir.

Hayatını ilme vermiş olan Abdullah b. Mes’ûd, “Hiç kimse âlim olarak doğmaz, ilim öğrenme ile olur”¹⁶⁸ diyerek, ilim sahibi olmak için çaba sarf etmek gerektiğini ifade etmiştir.

Dahhâk (ö. 105), İbn Mes’ûd’un “Öğreten veya öğrenen olun. İkisi dışındakilerde hayır yoktur”¹⁶⁹ dediğini, Harun b. Rabbâb ise, onun “Alim veya müteallim olun, bu ikisi arasında olmayın. İkisi arasındaki cahildir. İlim öğrenmek isteyen melekler kanat gerer”¹⁷⁰ dediğini nakletmiştir. Yine İbn Mes’ûd’un “Öğreten, öğrenen veya dinleyen ol. Dördüncüsü olma, helak olursun”¹⁷¹ dediği haber verilmiştir.

Yine o, ilmin Hz. Muhammed’in ashabından ve büyüklerinden geldiği sürece insanların birbirine bağlanan salih kişiler olduklarını, küçüklerinden geldiği zaman ise, helak olduklarını ifade etmiştir.¹⁷²

Her zaman hata etme endişesiyle ihtiyatlı davranan Abdullah b. Mes’ûd, «لَيْسَ» diyerek “İlmin; hadisin (sözün) çokluğu değil, korkmak, çekinmek olduğunu” ifade etmiştir.¹⁷³

¹⁶⁶ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 559.

¹⁶⁷ Kevserî, Muhammed Zahid, *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve Hadîsuhum*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Mısır, 1390, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, s. 52.

¹⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/520, no: 26526; Bezzâr, *Müsneid*, V/423, no: 2055 (Bezzâr’ın, İbn Mes’ûd’dan mevkûf olarak naklettiği uzunca bir hadisin sonunda “İlim öğrenme ile olur” dediği zikredilmiştir.); Ramehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 301- 302.

¹⁶⁹ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255), *es-Sünen*, İstanbul, 1981, Mukaddime, 32, I/97.

¹⁷⁰ Darimî, Mukaddime, 32, I/97.

¹⁷¹ Darimî, Mukaddime, 26, I/79.

¹⁷² Bkz: Abdurrazzak, *Musannef*, XI/246, no: 20446.

¹⁷³ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (tahkîk: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi), Musul, 1983, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, (20 cilt), IX/102; Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn (ö. 458), *el-Medhâl ile's-Süneni'l-Kübrâ*, Kuveyt, ty., Dâru'l-Hulefâi li'l-Küttâbi'l-İslâmî, s. 314; Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Beyrut, 1980, Dârul-Fikr, s. 96.

İbn Mes'ûd'un "İlim olarak Kur'ân ve Sünnet'in yeterli olduğunu" söylediği nakledilmiştir.¹⁷⁴ Ayrıca o, Ehl-i Kitab'a bir şey sorulmamasını, çünkü doğru yola iletemeyeceklerini, kendilerinin sapıttıklarını, hakkı yalanlayıp, bâtılı tasdik ettiklerini söylemiş, eğer soracak olurlarsa da Allah'ın kitabına bakıp ona uygun olanı almalarını, Allah'ın kitabına muhalif olanları da terk etmelerini ifade etmiştir.¹⁷⁵

Abdullah b. Mes'ûd, "Kendisinin Rasulullah'tan (sav) yetmiş küsur sure okuduğunu, eğer Allah'ın kitabını kendisinden daha iyi bilen birisinin olduğunu öğrenirse devesine binip ona gideceğini" ifade etmiştir.¹⁷⁶ Hz. Peygamber'in, "Sahip olduğu ilmi ve öğrenme isteğini" övdüğü İbn Mes'ûd'un bu yönü, döneminde yaşayan sahabe ve tabiin tarafından da takdirle dile getirilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un kendisi de sahip olduğu ilmin büyüklüğünü itiraf etmiş; daha iyi bilen bir kişi bulsa, her türlü meşakkate katlanıp ona ilim almak için gideceğini söyleyerek ilme verdiği önemi ve öğrenme merakını dile getirmiştir.

Genel olarak Abdullah b. Mes'ûd'un ilmî vukûfiyeti ve ilim hakkındaki görüşleri hakkında zikredilen malumattan sonra, naklettiklerine çokça müracaat edilen bir sahabe olması sebebiyle Kur'ân, tefsîr ve fıkıh ilimlerindeki yeri konusunda çok fazla detaya girilmeden bilgi verilecektir. Tezimizin diğer bölümlerinin konusu içerisinde olduğu için hadis ilmindeki yerinden burada bahsedilmeyecektir.

1. Kur'ân İlimlerindeki Yeri

Kur'ân ilimleri deyince, Kur'ân-ı Kerim, tefsir, kıraat, sebab-i nüzûl, nasih-mensuh vb. akla gelmektedir. Bunlardan Tefsîr'i müstakil olarak ele alacağız.

Fazla hadis rivayet etmeyi hoş karşılamayan, hadisleri rivayet ederken çok dikkatli davranan ve böyle olunmasını tavsiye eden İbn Mes'ûd, öğrencilerine ilim tahsili konusunda öncelikle Kur'ân ile meşgul olmalarını söylemiştir.¹⁷⁷ O, Kur'ân'ı Allah'ın sofrasına benzetmiş, kişinin gücü yettiği kadar ondan bir şeyler öğrenmesini tavsiye etmiş, Kur'ân'dan yoksun evleri ise, harabeye benzeterek, hayırdan yoksun olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân (ö. 911), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, yy., 1951, II/187.

¹⁷⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/111, no: 10162.

¹⁷⁶ Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 22, II/1912, no: (2462)-114; Zehebî, *Siyer*, I/471.

¹⁷⁷ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/16; el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463), *Takyîdül-İlm*, yy., 1974, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, s. 53-54.

¹⁷⁸ Abdurrazzak, *Musannef*, III/368-369, no: 5998

a. Kur'ân Bilgisi ve Tilâveti

Sahabenin Kur'ân bilgisi ve tilaveti farklıdır. Kimisi diğerlerine göre Kur'ân'ı daha iyi biliyor ve daha güzel, tesirli bir şekilde okuyordu. Hz. Peygamber, İbn Mes'ûd'un Kur'ân bilgisinin üstünlüğüne işaret ederek, “Kur'ân'ı dört kişiden alınız: Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32), Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Salim (ö. 106), Muaz b. Cebel (ö. 17) ve Ubey b. Ka'b (ö. 19)” buyurmuştur.¹⁷⁹ Rivayetlerde Rasulullah'ın (sav) özellikle İbn Mes'ûd ile başladığı ifade edilmiştir.¹⁸⁰

Hz. Peygamber, her sene Cebrâil (as)'a Kur'ân'ı arzetmiştir. Vefat ettiği sene ise, bu iki kez gerçekleşmiştir. Son arz'a İbn Mes'ûd da iştirak etmiş, nelerin neshedildiğini, yerine nelerin getirildiğini öğrenmiştir.¹⁸¹

İbn Abbâs, “Kıraatlerden hangisini son, nihâi kıraat olarak görüyorsunuz?” diye sormuş; “Zeyd'in kıraatı” cevabını aldıktan sonra, “Hz. Peygamber'in her sene Kur'ân'ı, Cebrâil (as)'a arzettiğini, vefat ettiği sene ise bunun iki kez gerçekleştiğini ve İbn Mes'ûd'un kıraatinin son olduğunu” ifade etmiştir.¹⁸² Çünkü İbn Mes'ûd son arz'a iştirak ederek Kur'ân'ın nihâi kıraatine şahit olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, buna işaret ederek, “Kim Kur'ân'ı aynen indirildiği gibi okumak istiyorsa, İbn Mes'ûd kıraati üzere okusun” buyurmuştur.¹⁸³

Hz. Peygamber, bir defasında da namaz kılarken Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer ile beraber Abdullah b. Mes'ûd'un yanına gelmiştir. O sırada İbn Mes'ûd, Nisa suresiyle başlayıp okumaya devam etmektedir. Hz. Peygamber, “Kur'ân'ı indiği gibi bozulmadan, güzel okumak isteyen İbn Ümmi Abd gibi okusun” buyurmuştur. Abdullah, namazdan sonra dua etmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber “İste istediğin verilecek” buyurmuştur. Ertesi gün onu müjdelemek için Ebû Bekir gelmiş ve Allah'tan ne istediğini sormuştur. İbn Mes'ûd da, ‘Terketmeyen bir iman, tükenmeyen nimetler, ebedî Cennetin en yüce yerinde Muhammed (sav) ile beraber olmayı istediğini’ söylemiştir. Sonra da Hz. Ömer gelmiş ve Hz. Ebû Bekr'in daha önce geldiğini

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI/379, no: 6767; XI/395, no: 6786; XI/402, no: 6795; XI/429-430, no: 6838 (Rasulullah'ın (sav) özellikle İbn Mes'ûd'la başladığı belirtilmiştir.); *Fadâilü's-Sahâbe*, II/356, no: 1549; Buhârî, *Fadâilü's-Sahâbe*, 26-27, III/1372; Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 22, II/1913, no: 2464 (116) (İbn Mes'ûd ile başladığı zikredilmiştir); Tirmizî, *Menâkıb*, 38, V/674.

¹⁸⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 484.

¹⁸¹ İbn Abdilberr, a.g.e., s. 485.

¹⁸² Bezzâr, *Müsned*, II/178, no: 4923.

¹⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/176, no: 32772; Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe*, II/351, no: 1537; II/357-358, no: 1553; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/318; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 484, 485.

öğrenince “Onun hayırda önde olduğunu” ifade etmiştir.¹⁸⁴ Bezzar’ın *Müsned*’inde yer alan rivayette ise, Rasulullah’ın minberdeyken Abdullah b. Mes’ûd’dan Nisa Suresi’ni okumasını istediği, Abdullah b. Mes’ûd’un “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz, seni de onlara şahit olarak getirdiğimiz zaman...” (Nisa, 4/41) ayetine kadar okuduğu sonra Rasulullah’ın (sav) gözlerinin yaşardığı ve “Kur’ân’ı indiği gibi bozulmadan, güzel okumak isteyen İbn Ümmi Abd gibi okusun” dediği zikredilmiştir.¹⁸⁵ İbn Ebî Şeybe’nin tahrir ettiği rivayette ise hiçbir olay zikredilmeden sadece Hz. Peygamber’in sözüne yer verilmiştir.¹⁸⁶

Mekke’de, Hz. Peygamber’den sonra ilk defa, müşriklerden korkmadan ve eziyetlere ehemmiyet vermeden aşikâr olarak Kur’ân okuyan Abdullah b. Mes’ûd’un¹⁸⁷ Kur’ân bilgisini ve okuyuşunu öven Hz. Peygamber, onun kendisine Kur’ân okumasını istemiş, Kur’ân’ı başkasından dinlemeyi sevdiğini ifade etmiştir.¹⁸⁸

İbn Mes’ûd, Kur’ân’daki ayetlerin ne zaman ve ne ile ilgili olarak indiğini bildiğini, eğer kendisinden daha iyi bilen birinin olduğunu öğrenirse ona gideceğini ifade etmiştir.¹⁸⁹ Zehebî, bu haberin İbn Mes’ûd’un, “Kur’ân’ın manasını ve ayetlerin sebebi nüzûlünü” kuşattığına delalet ettiğini ve meşakkatli de olsa Allah’ın kitabı hakkında başkalarında bulunan bilgiyi öğrenmeye olan hırsını gösterdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁰ Ebû Vâil ise, ayetlerin ne zaman ve ne ile ilgili olarak indiği konusunda, ona muhalefet eden birini duymadığını söylemiştir.¹⁹¹ Aynı şekilde Ukbe b. Âmir (ö. 58), Hz. Muhammed’e indirileni İbn Mes’ûd’dan daha iyi bilen birini bilmediğini belirtmiştir.¹⁹²

Hiz. Ömer Arafat’tayken, Kûfe’den gelen bir adam ona, “Kûfe’de bir adamın ezberinden Kur’ân yazdığını” söylemiştir. Hiz. Ömer bunu duyunca çok sinirlenmiş

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/211, no: 35; I/371-372; no: 265; VII/359, no: 4340 I/211, no: 35; I/371-2, no:265; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân (ö. 354), *es-Sahîh*, Beyrût, 1993, Müessesetü’r-Risâle, XV/542, no: 7066, (7067); İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 485.

¹⁸⁵ Bezzâr, *Müsned*, IV/322, no: 1510; IV/346, no: 1543; V/9, no: 1564.

¹⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/250, 251, no: 30638, 30640; Fadâil, 28, XI/176, no: 32772.

¹⁸⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III/140; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, III/256-257; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/369; Zehebî, *Siyer*, I/466.

¹⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/10 no: 3550; Buhârî, Fadâilü’l-Kur’ân, 32, IV/1925; Fadâilü’l-Kur’ân, 35, IV/1967.

¹⁸⁹ Bezzâr, *Müsned*, V/343, no: 1969; Ayrıca bkz: İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486; Suyûtî, *el-İtkân*, II/187; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, I/85-86.

¹⁹⁰ Zehebî, a.g.e., I/86.

¹⁹¹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 485; Zehebî, a.y.

¹⁹² Zehebî, a.y.

ve onun kim olduğunu sormuştur. Adam, İbn Mes'ûd cevabını verince Hz. Ömer'in siniri geçmiş ve sonra "Bunu yapmaya ondan daha layık birini bilmiyorum" demiştir.¹⁹³

İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'den Kur'ân'ı öğrenmiş; Rasulullah'ın (sav), tilâvetini beğendiği ve Kur'ân bilgisini övdüğü; ayetlerin sebab-i nüzûllerine şahit olmuş; nasih ve mensuhları bilen mümtaz bir şahsiyettir.

b. Kur'ân'ın Toplanması, Çoğaltılması ve Farklı Nüshaların İmhası Konusunda Tutumu

Hiz. Ebû Bekr, Zeyd b. Sabit'i Kur'ân'ın toplanması için görevlendirdiğinde, İbn Mes'ûd buna itiraz etmemiş, Hiz. Osman'ın mushafın çoğaltılması için kurduğı heyete de itirazı olmamıştır. Ebû Bekr'in özel nüshalara müdahale etmemesine karşılık, Osman'ın görülen lüzum üzerine bu nüshaların imhasını emretmesi, İbn Mes'ûd'u muhalif tavır almaya sevk etmiştir.¹⁹⁴ Bir rivayette Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğı nakledilmiştir: "Sizden mushafına hıyânet edebilecek varsa, etsin! Kur'ân'dan bir şey çalan kişi, kıyâmet günü onu getirecektir. Ben Rasulullah'ın (sav) ağzından yetmiş sûre öğrendim; Rasulullah'ın (sav) ağzından öğrendiklerimi şimdi terk mi edeyim?!"¹⁹⁵ İbn Mes'ûd, Rasulullah'ın (sav) ağzından yetmiş sure öğrendiğini ve bu konuda kendisiyle tartışılmamasını ifade etmiştir.¹⁹⁶ Diğer bir rivayette de yine Rasulullah'ın (sav) ağzından yetmiş sure öğrendiğini, ancak Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân'ı yazmada üstünlüğünün bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷ Başka bir defasında da İbn Mes'ûd, Rasulullah'ın (sav) ağzından yetmiş sure ve bir kısım sureyi öğrendiğini belirttiikten sonra "O sıralarda Zeyd b. Sâbit'in, saçında iki örgü bulunan ve çocuklarla oynayan bir çocuk olduğunu" söylemiştir.¹⁹⁸ Aslında bu rivayetlerin, İbn Mes'ûd'un Kur'ân bilgisine işaret etmekle birlikte Kur'ân'ın toplanması, çoğaltılması ve özel nüshaların imhası ile ilgili olaylarla alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Mes'ûd, bu büyük hizmet için Zeyd b. Sâbit seçilirken, kendisine görev verilmemiş olmasından dolayı da kırgınlığını belirtmiştir.¹⁹⁹ Hiz. Ebû Bekr ve Hiz. Ömer'in, Kur'ân'ın cem edilmesi için Zeyd'i seçmelerinin rast gele olmadığı; Zeyd'in,

¹⁹³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I/124; Zehebî, *Siyer*, I/499.

¹⁹⁴ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I/116.

¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/43, no: 3929.

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/351, no: 4330; VII/380, no: 4372; VII/416-417, no: 4412 (Bu rivayette İbn Mes'ûd, "Müslüman olmasına sebep olduğu zikredilen çobanlık yaparken Hiz. Peygamber'in gelerek hiç süt vermemiş koyundan süt sağması ve kendisinin bana da öğret demesi üzerine 'sen öğrenmeye istekli bir çocuksun' dediğı" ile ilgili olayı anlatarak arkasından bu sözü söylemiştir.)

¹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/225, no: 3697; VI/398, no: 3846.

¹⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/23, no: 3906; Ayrıca bkz: İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 486.

¹⁹⁹ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I/116.

Medine’de vahiy katipliği yapmış, Kur’ân’ın tamamını çeşitli kıraat vecihleriyle hıfz etmiş, Kur’ân’ı güzel okuyan, ahlakı, zekası ve hafızası ile öne çıkan, ayrıca lisan ve feraiz gibi konularda diğer sahabilere göre temayüz etmiş, güvenilir bir kişi olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁰

Zeyd’in görevlendirilmesinde yazı, lisan gibi teknik konulardaki üstünlüğünün yanı sıra uzlaşmacı kişiliğinin ve yaşının küçüklüğünün de etkili olmasının muhtemel olduğu söylenmiştir. Çünkü onun kendi başına bağımsız hareket etmeyeceği, İbn Mes’ûd ve Ubeyy b. Ka’b (ö.20) gibi sahabilerin ise, Kur’ân konusunda daha bir temayüz etmiş olmaları sebebiyle, fevrî ve bağımsız hareket edebilecekleri zikredilmiş, bunun da Kur’ân nüshasının herkesin teşrik-i mesaisiyle hazırlanması temel fikrine zıt, daha münferit bir hadise olacağı ifade edilmiştir. Kur’ân vahyinin tespiti konusunda tüm sahabilerin fikir ve desteğinin alınmasının daha yerinde bir usul olduğu, cem’ faaliyetinde İbn Mes’ûd ve Ubeyy b. Ka’b’ın da desteğine başvurulduğu belirtilmiştir.²⁰¹

Ebû Bekir el-Enbârî (ö. 328), İbn Mes’ûd’un daha faziletli ve İslâm’ı daha önce kabul etmiş olmasına rağmen, iki halife tarafından da Zeyd b. Sâbit’in bu görev için tercih edilmesini, Zeyd’in Kur’ân’ı daha iyi hıfz etmesine ve yazısının daha güzel olmasına bağlamıştır. İbn Mes’ûd’un bu konuda görevlendirilmemesinin bir başka sebebinin de, onun Kûfe’deki hizmetinin ve sürdürdüğü ilmî faaliyetin sürekliliğini sağlamak olabileceği ifade edilmiştir.²⁰²

c. Mushafi

Abdullah b. Mes’ûd’un nüshasının, resmî nüshadan ayrıldığı belli başlı noktalar; surelerin tertibi²⁰³, bazı kelimelerin imlası ve bazı tefsir kabilinden ilavelerin bulunması gibi hususlardır.²⁰⁴ İbn Mes’ûd’un bu tür farklı kıraatlerinde olduğu üzere

²⁰⁰ (Zerkeşî, Bedruddîn, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrût, 1972, Mektebetu’l-Asriyye, I/237), Ünal, Mehmet, “Kur’ân’ın Metinleşme Tarihi” *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif Koç), Ankara, 2017, s. 34’dan naklen.

²⁰¹Sülün, Murat, “Kur’an’da Kitâb Kavramı ve Kur’an Vahylerinin Kitaplaşması” *MÜİFD*, İstanbul, 1997, sayı: 13-14-15, ss. 53-120, s. 97; Ünal, “Kur’ân’ın Metinleşme Tarihi”, *Tefsir El Kitabı*, s. 34.

²⁰² Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I/116.

²⁰³Örneğin, İbn Mes’ûd, “Muavvizeteyn”i mushafına yazmamıştır. Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/262-263, no: 30706, 30712.

²⁰⁴ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I/116; Kahraman, *Kûfe’de Hadis*, s. 223.

mütevâtir olmayan kıraatin kaynak olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda alimler ihtilaf etmiştir.²⁰⁵

Ayrıca bu kıraatlerin sahabenin kendisinin tefsir kabilinden ayetlere ekledikleri açıklamalar olmasının muhtemel olduğu, bu durumda da, “sahabe kavli” olarak Kur’ân tefsirinde ve İslam Hukuku’nda vahyin anlaşılmasına hizmet eden önemli bir haber niteliği taşıyacağı ifade edilmiştir.²⁰⁶

Örneğin bu konudaki ihtilâfın sonucu olarak Hanefiler, İbn Mes’ûd kırâatindeki “mütetâbiât” kelimesine binaen yemin keffaretinde gerekli olan "tetâbu" (peşpeşe tutma) şartını koşmuşlardır. Mâlikîler ve aynı görüşü paylaşanlar ise, bu kıraati hüküm istinbatında dikkate almadıkları için, peşpeşe tutma şartını koşmamışlardır.²⁰⁷ Hanefiler, İbn Mes’ûd’un ilavesini Kur’ân’daki bu ayeti açıklayan hadis-sünnet olarak görmüştür.

İbn Mes’ûd’un Mushaf’ındaki farklı kıraatine örnek olarak Leyl Suresi 3. ayet de zikredilebilir. Ayeti “وَالذِّكْرُ وَالْأَنْثَى” şeklinde okumuştur. Ebu’d-Derdâ’ da Rasulullah’tan (sav) böyle işittiğini söylemiştir.²⁰⁸

İslam toplumunda kıraati kabul gören on imamdan biri olan Âsım b. Behdele (ö. 127), resmî mushafı öğretmekle görevli Ebû Abdirrahman es-Sülemî (ö. 73[?])’den bu kıraati, Zirr b. Hubeyş (ö. 82)’ten de İbn Mes’ud kıraatini öğrenmiştir.²⁰⁹

2. Tefsir İlmindeki Yeri

Kur’ân’ın iyice anlaşılıp hayata geçirilmesine önem veren, anlamadan okuyup geçmeyi tasvip etmeyen İbn Mes’ûd, “Bir kişinin öğrendiği on ayetin manasını tam olarak anlayıp onlarla amel etmedikçe başka ayetlere geçmemesi gerektiğini” ifade etmiştir.²¹⁰ Kufe’deki öğrencilerinden olan Mesruk, kendilerine bir sureyi okuduktan sonra, onun hakkında konuşup bütün gün onu tefsir ettiğini zikretmiştir.²¹¹

²⁰⁵ Şa’bân, Zekiyüddîn, Dönmez, İbrahim Kâfi, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Ankara, 1990, TDV Yayınları, s. 47; Ünal, Mehmet, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara, 2005, Fecr Yayınları, s. 141-143.

²⁰⁶ Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 143.

²⁰⁷ Zekiyüddîn Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 48. Yemin keffâreti ile ilgili ayet: Mâide, 5/89.

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV/533, no: 27549; Buhârî, *Fadâilü’s-Sahâbe*, 20, III/1368-1369; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 50, I/565-566, no: (824)-284; Tirmizî, *Kırâât*, 7, V/191; et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310), *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Mısır, 1954, XXX/217.

²⁰⁹ (Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Kitâbu’t-Târîhi’l-Kebîr*, Tahkik: Hâşim en-Nedvî, Beyrût, ty., VI/487; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitâbü’l-Meârif*, Beyrût, 1970, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, s. 231), Kahraman, *Küfe’de Hadis*, s. 224’dan naklen.

²¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I/35; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I/85.

²¹¹ Taberî, a.g.e., I/36; Zehebî, a.g.e., I/86.

Kufe'nin kurulmasından sonra orada ilmî faaliyetleri yürüten Abdullah b. Mes'ûd, 'Irak Tefsir Medresesi'nin temellerini atmıştır. Iraklılar Abdullah b. Mes'ûd'dan başka orada bulunan sahabîlerden de tefsiri alıyordu ancak tefsirdeki şöhreti, rivayet ettiği şeylerin çokluğu ve Hz. Ömer'in, İbn Mes'ûd'u kendilerine muallim olarak göndermiş olması sebebiyle bu medrese için Abdullah b. Mes'ûd ilk hocadır. Irak ehli, "Ehl-i Re'y" olarak şöhret bulmuştur. İstidlâlde takip edilen yolun esaslarını Abdullah b. Mes'ûd koymuş, sonra Iraklı alimler ondan miras olarak almış, bu yöntem tabîî olarak tefsir medresesine de etki etmiş, re'y ve icthatla Kur'ân'ın tefsiri çoğalmıştır. Bu, Kur'ân nasslarının ve sünnetin anlaşılmasında re'yin kullanılması neticesini doğurmuştur.²¹²

İbn Mes'ûd'un, Kur'ân'ı tefsir ederken en önemli kaynağı, bizzat Kur'ân'ın kendisi, ondan sonra Hz. Peygamber'in sünneti olmuştur. Bu iki temel kaynağın dışında, icthâdı ile hareket etmiştir. İbn Mes'ûd, re'y yoluna mutlak surette bir nass bulunmadığı zamanlarda gitmiştir. Kesin olarak hadis olduğu sabit olmayan sözlerle, hadis gibi amel etmektense, re'y ve kıyasla amel etmeyi tercih etmiş ve bundan gelecek her türlü mesuliyeti de yüklendiğini ifade etmiştir.²¹³

İlk kez "Tefsir" ismiyle ayrı bir fasıl açan Buhârî'nin "Kitâbü't-Tefsîr"inde²¹⁴ ve *Kütüb-i Sitte* içerisinde yine ayrı bir Tefsir bölümü açmış olan Müslim'in *Sahih*'i ile Tirmizî'nin *Sünen*'inde, tefsirle alakalı görerek eserlerine aldıkları İbn Mes'ûd rivayetleri incelendiğinde, daha çok ayetlerin sebab-i nuzûlü ve ayetler ile alakalı Hz. Peygamber'in hadisleri ile ilgili olduğu görülmektedir.

Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan "Kitâbü't-Tefsîr" bölümünde, tekrarlarla beraber toplam 499 rivayet mevcuttur. Bunlardan 52 tanesi İbn Mes'ûd'dan nakledilmiştir. Müslim'in *Sahih*'indeki "Tefsîr" kitabı içerisinde 34 rivayetten 4 tanesi İbn Mes'ûd'a aittir. Tirmizî'nin *Sünen*'indeki "Tefsîru'l-Kur'ân" bölümü içerisinde ise, 419 rivayetten 32 tanesi İbn Mes'ûd'dan nakledilmiştir.

Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce ise, ayrı bir tefsir bölümü açmamıştır. Buna göre *Kütüb-i Sitte* içerisindeki Tefsir bölümlerinde yer alan rivayetlerden az bir

²¹² Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, I/118.

²¹³ Pak, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberî Öncesi)", *Tefsir El Kitabı*, s. 134-135.

²¹⁴ Fuat Sezgin, yaptığı incelemeler sonucu, Buhârî'nin *Sahih*'inden önceki *Sünen* kitaplarının babları arasında, "tefsir" diye ayrılmış bir kısma rastlamadığını ve Buhârî'nin burada yer alan malzemeyle, kendisinden önce meydana getirilen müstakil tefsir kitaplarından ve muakkiplerinden ayrıldığını söylemiştir. Bkz: Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara, 2000, Kitâbiyât, s. 145.

kısımının İbn Mes'ûd'a ait olduğu söylenebilirse de diğer bölümler içerisinde İbn Mes'ûd'dan Kur'ân'ın tefsiri ile alakalı rivayetlerin yer aldığı görülmektedir.

İbn Kesîr (ö. 774), Tefsîr'inin mukaddimesinde, Kur'ân'ı tefsirde en güzel metodun Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmek olduğunu, eğer onda bulunmazsa, sünnet ile tefsir etmenin gerektiğini, çünkü sünnetin Kur'ân'ı açıkladığını belirtmiş, eğer Kur'ân ve sünnette tefsirini bulamazsa, sahabe sözlerine, özellikle dört halife ve İbn Mes'ûd gibi onların âlimlerine ve büyüklerine müracaât ettiğini ifade ederek, İbn Mes'ûd'un "Kur'ân ayetlerinin nerede ve ne ile ilgili olduğunu bildiğini" söylediği ve "Kur'ân'ın on ayetini iyice anlamadan diğerlerine geçmediğini" belirttiği haberleri nakletmiştir. Daha sonra İbn Abbas'ı zikretmiş ve İbn Mes'ûd'un "O, ne güzel Kur'ân tercümanıdır" sözüne yer vererek yine İbn Abbas'ın ilmini, İbn Mes'ûd'un sözüyle desteklemiş, onun İbn Abbas'tan 36 yıl önce vefat ettiğini, İbn Mes'ûd'un ölümünden sonra da İbn Abbas'ın ilme devam ettiğini söyleyerek İbn Abbas'tan tefsirle ilgili daha fazla şey nakledilmiş olmasının sebebini daha fazla yaşamış olmasına bağlamıştır. Sahabe sözlerinde de tefsiri bulunmayan hususlarda, imamlardan çoğunun tabî'n görüşlerine müracaât ettiğini belirtmiştir.²¹⁵ Tefsîr'inde hadislere çok fazla yer vermiş olan İbn Kesîr'in sahâbe arasından tefsir konusunda İbn Mes'ûd'u ön plana çıkarmış olması, İbn Mes'ûd'un Kur'ân ve tefsiri hakkındaki bilgisinin genişliğini ve bu konudaki kabulü göstermesi açısından önemlidir.

Suyûtî de sahabeden tefsirde meşhur olanların on kişi olduğunu söyleyerek isimlerini zikretmiştir ki, bunlar arasında İbn Mes'ûd da vardır.²¹⁶

Zehebî ise, İbn Mes'ûd'un bütün ilimler, özellikle de tefsir ilmindeki yeri konusunda söylenenleri naklettikten sonra, Allah'ın kitabı konusunda sahâbenin en bilgilisi olduğunu ifade ederek, onun muhkem ve müteşâbihini, helâl ve haramını, misallerini ve kıssalarını, ayetlerin sebebi nüzullerini bildiğini, dinde fakîh, sünnette âlim olduğunu söylemiştir.²¹⁷ Nitekim bu zikredilenler İslâm alimleri nazarında İbn Mes'ûd'un ilmî otoritesini göstermektedir.

Yine Zehebî, İbn Mes'ûd, Kufe'de bulunduğu ve Kufe ehli ondan ilim alıp rivayette bulunduğu için, onun tefsir konusundaki ilminin Kufeliler tarafından nakledildiğini belirterek, Abdullah b. Mes'ûd'da biten birçok isnadın vârid olduğunu,

²¹⁵ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr (ö. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrût, 2013, Dâru İbn Kesîr, I/17-20.

²¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II/187.

²¹⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/86.

bunları Tefsir kitaplarındaki haberlerde ve Hadis kitaplarında bulabileceğimizi ifade etmiştir.²¹⁸

Zehebî'nin dediği gibi, İbn Mes'ûd'un tefsir konusundaki ilminin gerçekten Kufeliler tarafından nakledilip nakledilmediğini tespit etmek için örnek olması bakımından, Buhârî'nin *Sahîh*'indeki Tefsîr bölümü incelenmiş, İbn Mes'ûd'dan nakleden râvîlerin Ebû Vâil (Şakîk)²¹⁹, Alkame²²⁰, Mesrûk²²¹, el-Esved b. Yezîd²²², Abdurrahmân b. Yezîd²²³, Ebû Ma'mer²²⁴, Ebû Osmân²²⁵, Zirr b. Hubeyş²²⁶, Kays²²⁷ ve Ubeyde²²⁸ olduğu tespit edilmiştir. Ebû Osmân dışında bütün râvîlerin Kûfeli olduğu görülmüştür.

Zehebî, zikredildiği üzere İbn Mes'ûd'un Tefsîr konusundaki ilminin nakledildiği haberleri Tefsir ve Hadis kitaplarında bulabileceğimizi ifade etmiştir. İbn Mes'ûd'un, Kur'ân, ayetlerin tefsiri, sebebi nüzûlü, kıraat gibi Tefsir ilminin konuları içerisine giren birçok rivayeti Hadis kitaplarında tahrir edilmiştir. Hadis kitaplarında bulunmamakla birlikte Tefsîr kitaplarında nakledilen rivayetleri de mevcuttur. Örneğin Irak Tefsir Ekolü'nün öncülerinden olan Mürre²²⁹ İbn Mes'ûd'un Fatihâ Suresini tefsir ederken;

"غير المغضوب" "هو الإسلام" ayetini "أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ" şeklinde açıkladığını²³⁰, yine "هم الضالين" için ise "هم النصارى" dediğini²³² nakletmiştir.

²¹⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/87.

²¹⁹ Bkz: Mizzî, Cemâlüddîn Ebi'l-Haccâc Yûsuf (ö. 742), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Beyrût, 1985-1992, Müessesetü'r-Risâle, XII/548, no: 2767.

²²⁰ Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX/300-301, no: 4017.

²²¹ Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII/451-457, no: 5902.

²²² Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III/233-235, no: 509.

²²³ Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII/12-14, no: 3994.

²²⁴ Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV/6-7, no: 3291.

²²⁵ Ebû Osmân Şamlıdır. Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV/66-68, no: 7501.

²²⁶ Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX/335-339, no: 1976.

²²⁷ Kays isimli İbn Mes'ûd'dan rivayette bulunan birkaç râvî olduğu için Buhârî'nin Tefsîr bölümündeki rivayetleri nakledenin hangisi olduğu tespit edilememiştir. Ancak bu râvîlerin hepsi Kûfelidir. Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV/17-19, no: 4897; XXIV/38-39, no: 4904; XXIV/50-53, no: 4908.

²²⁸ Aynı şekilde Ubeyde isimli İbn Mes'ûd'dan rivayette bulunan iki râvî olduğu için Buhârî'deki rivayetleri nakledenin hangisi olduğu tespit edilememiştir. Ancak ikisi de Kûfelidir. Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX/263-264, no: 3754; XIX/266-268, no: 3756.

²²⁹ Bkz: Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I/118.

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/75.

²³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/80. Bunu Rasulullah'tan nakledenler söylenmiştir. Ancak İbn Mes'ûd'un da içinde bulunduğu bazı sahâbiler Rasulullah'ı zikretmemiştir.

²³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/83. Aynı şekilde Rasulullah'ın ayeti böyle açıkladığını nakledenler sıralanmıştır. İbn Mes'ûd, Rasulullah'ı zikretmeden ayetin tefsirini söylemiştir.

Taberî'nin Tefsir'i incelendiğinde özellikle Mürre'nin, İbn Mes'ûd'dan ayetlerin tefsiri ile ilgili birçok rivayet naklettiği tespit edilmiştir.

Dahhâk da İbn Mes'ûd'un Bakara Sûresi, 83. Ayetteki "وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ" lafzı ile ilgili şöyle söylediğini nakletmiştir:

"إقامة الصلاة" تمام الركوع والسجود والتلاوة والخشوع، والإقبال عليها فيها.²³³

Bu rivayetlere hadis kaynaklarında ulaşamadık.

Bakara sûresi 24. ayette geçen "اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ" "Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden sakının" ifadesi ile ilgili olarak da İbn Mes'ûd'un "حجارةٌ من" "Hakim, *el-Müstedrek*'te bu rivayete aynı isnadla yer vererek, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olmasına rağmen bu hadisi tahrir etmediklerini söylemiştir.²³⁵ Tefsir kaynakları incelendiğinde İbn Mes'ûd'dan tek tek ayetlerin tefsiri ile ilgili birçok rivayetin nakledildiği, ancak bunların büyük bir kısmının hadis kitaplarında yer almadığı görülür.

Irak Tefsir Ekolü'nün öncüleri olarak kabul edilen müfessirler şunlardır: Alkame b. Kays (ö. 62), Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63), el-Esved b. Yezîd (ö. 75), Mürre b. Şurâhîl el-Hemedânî (ö. 76), Âmir b. Şurâhîl eş-Şa'bî (ö. 104), Hasenü'l-Basrî (ö. 110) ve Katâde b. Diâme (ö. 118).²³⁶ Bunlardan Alkame, Mesrûk, el-Esved ve Mürre, İbn Mes'ûd'un öğrencisidir.²³⁷

Hız. Peygamber ve sahabe tarafından, Kur'ân hakkındaki bilgisinin genişliği ifade edilen, kendisinin de bunu dile getirdiği İbn Mes'ûd'u, Tefsir ve Tefsir Usulü eseri yazan alimler de eserlerinde zikrederek, özellikle onun Kur'ân, tefsir, kıraat, sebeb-i nuzûl bilgisine işaret edip bu konudaki üstünlüğünü dile getirmişlerdir. Dolayısıyla Tefsir yazarlarının ona atıfta bulunarak, ondan gelen rivayetlerden fazlasıyla yararlanmış olmaları Kur'ân'ı anlamamızda İbn Mes'ûd'un büyük bir katkısı olduğunu ortaya koymaktadır.

²³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/392.

²³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/169.

²³⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, II/261; II/494.

²³⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I/118. Irak Tefsir Ekolü'nün öncüleri hakkında geniş bilgi için bkz: Kesler, M. Fatih, *Irak Tefsir Ekolü*, Ankara, 2005, Akçağ Yayınları, s. 35-83.

²³⁷ Abdüssettâr eş-Şeyh, *Abdullah b. Mes'ûd*, s. 282-284.

3. Fıkıh İlmindeki Yeri

Sahabenin fakihlerinden olan İbn Mes'ûd'un rivayet ve görüşleri yeni bir fikhî mezhebin nüvelerini oluşturması bakımından ayrıca önem arz etmektedir. Şimdi İbn Mes'ûd'un fikhî kişiliği ve fıkıh ilmindeki yerinden kısaca bahsedilecektir.

a. Fakih Sahabiler Arasında Zikredilmesi

Kur'ân ve sünneti iyi bilen İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in ashabı içerisinde fakih sahabiler arasında yer almaktadır. O, kıssacıların değil, fıkıh ehlinin meclisine düşkünlük gösterilmesi gerektiğini söyleyerek, fıkıh meclislerini cennet bahçelerine benzetmiştir.²³⁸ Hz. Peygamber'in ashabı arasında, öğrencileri en fakih olan kişinin de Abdullah b. Mes'ûd olduğu ifade edilmiştir.²³⁹

Aynı zamanda İbn Mes'ûd, bir kişinin körü körüne taklit edilmesine karşı çıkarak, “Sizden biriniz din husunda bir kişiyi taklit etmesin. Çünkü o iman ederse iman eder, kafir olursa kafir olur. Siz asla taklitçi olmayın, eğer taklit edecekseniz ölü olanı taklit edin, zira diri olanın fitneye düşmeyeceğinden emin olamazsınız” demiştir.²⁴⁰

Başka bir rivayette de İbn Mes'ûd'un ‘Sizden biriniz “امعة” olmasın’ dediği, “امعة” nedir Ey Ebû Abdurrahmân?’ demeleri üzerine ‘Ben insanlarla beraberim, onlar doğru yolda olursa ben de doğru yolda olurum, onlar sapıtırsa ben de saparım’ diyen kişi olduğunu söylediği ve ‘Sizler insanlar inkar ettiğinde inkar etmemek için kendinizi sağlam yere yerleştirin’ dediği nakledilmiştir.²⁴¹

Genellikle rivayet ettiği hadislerden sonra, o hadisle amel eden sahabe ve selef alimleri zikreden Tirmizî (ö. 279), sahabeyi ilim ve fıkıhları açısından farklı değerlendirmiştir. O, “Hz. Peygamber'in ilim ehlinde” diye nitelendirdiği sahabiler arasında en çok, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Aişe, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Enes, Ebû Hureyre, İbn Ömer, Câbir b. Abdullah ve İmran b. Husayn gibi sahabilerin isimlerini zikretmiştir.²⁴² Fakih sahabiler ve yaşadıkları yerleri sıralayan Nesai de, Kufe'de Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'un isimlerini zikretmiştir.²⁴³ Ebû Hanife, Âmir'den;

²³⁸ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/217, no: 959.

²³⁹ Abdurrazzak, *Musannef*, X/269, no: 19066.

²⁴⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/152, no: 8764; Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr (ö. 807), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Kâhire, ty. Mektebetü'l-Kudsî, I/180.

²⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/152, no: 8765; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/180-181.

²⁴² Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 192.

²⁴³ (Nesâî, *Tesmiyetü Fukahai'l-Emsar*, (*Mecmuatu Resail fî Ulumi'l-Hadis* içerisinde yer almaktadır. Tahkik: es-Seyyid Subhi el-Bedri es-Samurâî, Medine, 1969), s. 7-9), Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 192'den naklen.

Rasulullah'ın (sav) ashabından fıkıh öğrenimi gören altı kişilik bir grup olduğunu, bunlardan İbn Mes'ûd, Ömer b. Hattâb ve Zeyd b. Sâbit'in birbirine benzediğini; Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Mûsa el-Eşâri ve Ebû İbn Ka'b'ın da birbirine benzediğini nakletmiştir.²⁴⁴

II. Abbasî Halifesi Cafer el-Mansur (ö. 158), Mâlik b. Enes'ten (ö. 179) sahabe'nin mutedil görüş ve rivayetlerini toplayarak bir kitap tedvin etmesini istemiş ve ona şöyle söylemiştir:

“Bu ilmi tedvin ederek ortaya koy ve çeşitli kitaplar oluştursun. Yalnız bunu yaparken; Abdullah b. Ömer'in aşırılıklarından, Abdullah b. Abbas'ın ruhsatlarından, Abdullah b. Mes'ûd'un şâz görüşlerinden sakın! Mutedil görüşleri, imamların ve sahabe'nin icma ettikleri hususları hedefle ki, Allah'ın izniyle insanları senin ilmine ve kitaplarına sevk edelim ve onları bütün bölgelere yayalım...”²⁴⁵

Abdullah b. Mes'ûd'un, rey ve ictihatları ile bilinen bir sahabe olduğu ve Mansur'un, İbn Mes'ûd'a izafe ettiği şâz görüşlerle, onun bazı fetva ve ictihatlarını kastettiği ifade edilmiştir.²⁴⁶ Mâlik b. Enes'in tedvin ettiği kitapta²⁴⁷ İbn Mes'ûd'un 13 rivayeti bulunmaktadır. Bunlardan 1 tanesi abdest²⁴⁸, 2 tanesi namaz²⁴⁹, 1 tanesi fiten²⁵⁰, 1 tanesi nikâh²⁵¹, 2 tanesi talâk²⁵², 1 tanesi süt akrabalığı²⁵³, 2 tanesi alış verişi²⁵⁴, 1 tanesi faiz²⁵⁵ ve 2 tanesi ahlak²⁵⁶ ile ilgilidir. Bu rivayetler arasında İbn Mes'ûd'un diğer sahabelere muhalefet ettiği hususlar bulunmamaktadır.

Şimdi görüşleri birbirine benzediği ifade edilen İbn Mes'ûd ile Hz. Ömer arasındaki bağdan bahsedilecektir.

²⁴⁴ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/212, no: 942.

²⁴⁵ (İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Mısır, 1904, II/286), Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 148'den naklen. İbn Mes'ûd'un tatbîk, cemaatin üç kişi olması durumunda diğer iki kişinin imamın sağında ve solunda durması gibi sahabilerin çoğundan farklı uygulamaları vardır.

²⁴⁶ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 148-9.

²⁴⁷ Muvatta'ın oluşum süreci, nüsha farklılıkları ve nedenleri hakkında geniş bilgi için bkz: Oral, Kenan, *Muvatta'ın Oluşum Süreci Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri*, (Danışman: Prof. Dr. Bünyamin Erul), Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

²⁴⁸ Mâlik, Tahâret, 16, I/44, no: 65.

²⁴⁹ Mâlik, Salâtü'l-Leyl, 4, I/126, no: 25; Kasru's-Salâh fi's-Sefer, 21, I/165, no: 65.

²⁵⁰ Mâlik, Kasru's-Salâh fi's-Sefer, 24, I/173, no: 88.

²⁵¹ Mâlik, Nikâh, 9, II/533, no: 23.

²⁵² Mâlik, Talâk, 1, II/550, no: 2; Mâlik, Talâk, 27, II/584-585, no: 73.

²⁵³ Mâlik, Radâ', 2, II/607, no: 14.

²⁵⁴ Mâlik, Büyû', 5, II/616, no: 5; Mâlik, Büyû', 38, II/671, no: 80.

²⁵⁵ Mâlik, Büyû', 44, II/682, no: 94.

²⁵⁶ Mâlik, el-Kelâm, 7, II/989, no: 16; Mâlik, el-Kelâm, 7, II/990, no: 18.

b. Hz. Ömer ile Arasındaki Fikrî Yakınlık ve Re'y Karşısı Olarak Zikredilmeleri

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer'in danışıp görüşünü aldığı, kendisinden fetva istediği kişilerdendir.²⁵⁷ İbn Mes'ûd da, Hz. Ömer'i, "Dünyada mevcut bütün ilmin onda dokuzu ondadır" ve "Onun ilmi terazinin bir kefesine, bütün dünyanın ilmi de diğer kefesine konsa onun ilmi ağır basar" diyerek övmüştür.²⁵⁸

İbn Mes'ûd, İslam tarihindeki önemli olaylarda verdiği isabetli kararlar ve İslam'ı desteklemesi için Müslüman olması husunda Hz. Peygamber'in duasına mazhar olması sebebiyle insanların, Ömer b. Hattab'ı üstün gördüklerini söylemiştir.²⁵⁹

el-Kal'acî, Abdullah b. Mes'ûd ile Hz. Ömer'in fıkhnı incelemiş ve ikisinin ichtihadlarının birçok meselede muvafık olduğunu söyleyerek, bunun sebebinin İbn Mes'ûd'un Hz. Ömer'i taklit etmesinden kaynaklanmadığını, bilakis görüşlerinin muvafık olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰

İbn Kayyim, Hz. Ömer ile İbn Mes'ûd'un ihtilaf ettiği meselelerin yaklaşık yüze ulaştığını söylemiş ancak bunlardan sadece dördünü zikretmiştir. el-Kal'acî ise, İbn Mes'ûd'un Hz. Ömer'e muhalefet ettiği hususları eserinde sıralamıştır ki bunlar 45 tanedir.²⁶¹ İbrahim en-Nehaî, bir meselede Hz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd'un ichtihadları arasında ihtilaf olursa, Abdullah b. Mes'ûd'un görüşünü tercih etmiştir.²⁶²

Hz. Ömer'den re'yi ve re'y ehlini kötöleyen, sünnet düşmanlığıyla bağdaştıran ve re'yden sakınmayı öğütleyen haberler nakledilmiştir.²⁶³

²⁵⁷ Örneğin Hz. Ömer'in, İbn Mes'ûd'a danışıp görüşünü alması ile ilgili olarak bkz: Abdurrazzak, *Musannef*, VI/316, no: 10988; VI/521, no: 11915. (Burada talak ile ilgili kendisine soru sorulması üzerine Hz. Ömer, İbn Mes'ûd'a görüşünü sormuş, İbn Mes'ûd'un cevabı üzerine, kendisinin de aynı görüşte olduğunu belirtmiştir.)

²⁵⁸ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, I/16.

²⁵⁹ Rivayet şöyledir: "İnsanlar Ömer b. Hattab'ı dört şeyden dolayı üstün görüyorlardı. (Birincisi) Bedir savaşında esirlerle ilgili, onların öldürülmesi yönünde görüş bildirmesidir. Bu sebeple Yüce Allah, "Allah tarafından daha önce verilmiş bir hüküm olmasaydı, esirlere karşılık fidye almanızdan dolayı büyük bir azaba uğrardınız." (Enfâl, 68) ayetini indirmiştir. (İkincisi) Hz. Peygamber'in eşlerinin perde arkasına saklanmalarını istemesidir. Bunun üzerine Zeyneb, "Ey Hattâb'ın oğlu! Kur'ân bizim odalarımızda inip dururken sen bizim üzerimizde bekçilik mi yapıyorsun?" demiştir. Yüce Allah da, bu konuyla ilgili olarak, "Peygamber hanımlarından ihtiyaç duyduğunuz bir eşyayı, perde arkasından isteyin" (Ahzâb 53) ayetini indirmiştir. (Üçüncüsü) Hz. Peygamber (sav)'in "Allah'ım İslâm'ı Ömer ile destekle!" diye dua etmesidir. (Dördüncüsü) Ebû Bekir'in halife olması konusundaki görüşüdür; ilk defa ona o tabi olmuştur." Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/372, no: 4362.

²⁶⁰ el-Kal'acî, *Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Mes'ûd*, s. 16. Örneğin Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd'un aynı hükmettiğiyle ilgili bkz: Abdurrazzak, *Musannef*, VI/197, no: 10480; VI/253, no: 10722.

²⁶¹ el-Kal'acî, *Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Mes'ûd*, s. 21-24; Örneğin bkz: Abdurrazzak, *Musannef*, VI/209, no: 10533.

²⁶² İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, I/17; el-Kal'acî, *Mevsûatü Fıkhı Abdullah b. Mes'ûd*, s. 12.

²⁶³ Bkz: İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II/1041-1042.

Re'y'i kötöleyen rivayetlerin, Hz. Ömer gibi, re'yi çok kullanan, görüşlerinde genellikle isabetli olan ve çok hadis rivayet etmekten şiddetle meneden²⁶⁴ bir sahabiden nakledilmiş olması bunlara ihtiyatla bakmayı gerektirmektedir. Çünkü Hz. Ömer, Irak medresesinin temeli sayılan Abdullah b. Mes'ûd'un en çok örnek aldığı sahabidir ve Hicaz'da bulunmasına rağmen düşünce tarzı Iraklılar'ın düşünce tarzına çok benzemektedir.²⁶⁵

Abdullah b. Mes'ûd da bazı rivayetlerde rey karşıtı olarak zikredilmiştir. Şa'bi'den onun, "Sen ne dersin? Sen ne dersin?" gibi sorulardan sakının. Çünkü sizden öncekiler, bu, 'Sen ne dersin, sen ne dersin'ler yüzünden helak oldu, bir şeyi bir şeyle kıyas etmeyin, birinize bilmediği bir şey sorulduğunda 'Allah en iyi bilendir' desin, bu ilmin üçte biridir" dediği rivayet edilmiştir.²⁶⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de bu rivayeti tahrir ettiği, Şa'bi (ö. 104)'nin İbn Mes'ûd'dan hadis işitmediği ve isnâdındaki Câbir el-Cu'fî (ö. 128)'nin²⁶⁷ de zayıf olduğu söylenmiştir.²⁶⁸

Yine İbn Mes'ûd'un şöyle dediği nakledilmiştir:

"Hiçbir yıl yoktur ki, ondan sonra gelen daha kötü olmasın. Hiçbir yıl önceki yıldan hayırlı olmaz, hiçbir ümmet de önceki ümmetten hayırlı olmaz. Bilakis ulemanız ve hayırlılarınız ortadan kaybolur; olayları reyleriyle kıyas eden bir kavim çıkar; bu yüzden İslam yıkılır ve paramparça olur."²⁶⁹ Bu rivayetin de Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde yer aldığı²⁷⁰ ve isnaddaki Mücâlid b. Saîd'in²⁷¹ ihtilata uğradığı ifade edilmiştir.²⁷²

c. Kufe Ekolü ve Abdullah b. Mes'ûd'un Etkileri

Hz. Peygamber vefat ettiğinde İslam, Arap Yarımadası'nın hemen hemen tamamında kabul edilmiş olmasına rağmen, yarımadaının dışına fazla çıkmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, özellikle de Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerindeki fetihlerle Arap Yarımadası'nın dışına çıkan İslam, kısa sürede geniş bir coğrafî alana

²⁶⁴ Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî (ö. 182), *er-Reddû alâ Siyeri'l-Evzâi*, (Tahkik: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî), Beyrût, ty., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, s. 30.

²⁶⁵ Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsuatü Fıkh-ı İbrahim en-Nehâî*, Mekke, 1979, I/24; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 36.

²⁶⁶ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/180; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I/57.

²⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV/465-472, no: 879.

²⁶⁸ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/180.

²⁶⁹ Heysemî, a.y.; Benzer rivayetler için bkz: İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II/1043-1044.

²⁷⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IX/105, no: 8551 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Mesrûk- eş-Şa'bi- Mücâlid b. Saîd- Süfyân- Saîd b. Mansûr- Muhammed b. Ali es-Sâîğ).

²⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII/219-224, no: 5780.

²⁷² Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/180.

yayılmıştır. Bu durum, çözülmesi gereken birçok problemi beraberinde getirmiştir. Fıkıh disiplini açısından en önemli problem, yeni Müslümanların hayatlarını İslam'a göre tanzim etmelerini sağlamaktır. Bunun çözümü için ilmî yönleriyle temayüz etmiş olan sahabilerin fethedilen merkezlere gönderilmesine ihtiyaç duyulmuştur.²⁷³

H. Ömer'in hilafeti döneminde İslam coğrafyasına katılan Irak bölgesi, Müslümanlar fethettiğinde; dinî, kültürel ve etnik açıdan oldukça karışık bir yapıdaydı. Eski medeniyetlerin yatağı olan Irak, çeşitli kavim ve cemaatlerin kaynaştığı bir yerdi. Süryanîler burada yayılmış ve İslam'dan önce mektepler kurmuşlardı. Bu okullarda Yunan Felsefesi, İran Hikmeti okutuluyordu. Yine İslam'dan önce burada akîdevî konularda birbirleriyle mücadele eden hristiyan mezhepleri vardı. İslamiyet'ten sonra da, çeşitli milletler ve dinler burada var olmaya devam etti. Ara sıra karışıklıklar, fitneler oluyor, siyasî fırkalar birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Şia, Havâric ve Mutezile gibi fırkalar burada ortaya çıkmıştı.²⁷⁴

H. Ömer, h. 17 yılında Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55)'a talimat vererek Irak'ta Kufe şehrini kurdurmuş ve bu yeni şehre Ammar b. Yâsir (ö. 37)'i vali olarak, Abdullah b. Mes'ûd'u ise hem beytü'l-mâl görevlisi, hem de muallim ve kadı olarak göndermiştir.²⁷⁵ Kûfe inşa edildiği günden itibaren yoğun bir yerleşime maruz kalmış, kısa sürede ulaştığı nüfus yoğunluğuyla, Basra ile birlikte, Irak bölgesinin merkezi durumuna gelmiştir. Başta askerî olmak üzere siyasî, ticârî, ilmî vb. pek çok faaliyetin başta gelen uğrak yerlerinden biri haline gelen Kûfe, bu gibi vesilelerle çok sayıda ziyaretçi almıştır.²⁷⁶ Diğer yandan fetih maksadıyla Hicaz yarımadasından ayrılan birçok sahabe, Irak bölgesine yerleşmiş, Kûfe ve Basra'nın önemli birer yerleşim merkezi haline gelmesiyle de buralara gelen sahabe sayısı artmıştır. Özellikle H. Ali zamanında hilafet merkezinin Medîne'den Kufe'ye taşınması, buranın önemini daha da artırarak büyük sahabilerin buraya yerleşmesine sebep olmuştur.²⁷⁷

²⁷³Erdem, Mehmet, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", *Dinî Araştırmalar*, Ankara, 2006, c. 8, sayı: 24, ss. 73-106, s. 76-7.

²⁷⁴ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, Ankara, 1997, DİB Yayınları, s. 30-1; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 28.

²⁷⁵ Abdurrazzak, *Musannef*, VI/100-101, no: 10128; X/333, no: 19276. Erdem, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", *Dinî Araştırmalar*, s. 81; Geniş bilgi için bkz: Kahraman, *Kufe'de Hadis*, s. 115, 202.

²⁷⁶ Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 241.

²⁷⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 28. Kûfe'ye yerleşen sahabilerden bazıları şunlardır: Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40), Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ö. 44), el-Berâ' b. Azîb (ö. 71), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55), Câbir b. Semûre (ö. 74), el-Muğîre b. Şu'be (ö. 50), Semûre b. Cündeb (ö. 60), en-Nu'mân b. Beşîr (ö. 64), Ebû Mes'ûd el-Enbârî (ö. 40); Cerîr b. Abdullâh (ö. 51); Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö. 87), Zeyd b. Erkâm (ö. 66), Adiy b. Hatem (ö. 68), Ammâr b. Yâsir (ö. 37), Selman el-Fârisî (ö. 36). Bu sahabiler rivayet

Kufe, bu çok renkli ve sesli sosyal, kültürel ve ilmî yaşantısıyla devamlı farklı sorunlar üreten bir merkez durumuna gelmiştir. Başvuru kaynağı olarak Kitap ve Sünnet'i kabul etmekle birlikte, bunların lafızlarından ziyade muhteva ve delâletlerini dikkate alarak, mevzîî çözümler yerine genel kurallar çıkarma çabasında olan, bu çerçevede yeni karşılaşılan veya karşılaşılmaması muhtemel olan meselelere de cevap arayan, dolayısıyla rey ve kıyas gibi aklî muhakeme metodlarına oldukça sık başvuran, diğer taraftan hadislerin sıhhati ve rivayeti konusunda oldukça temkinli davranan düşünce yapısı "Ehl-i Re'y" şeklinde isimlendirilmiştir.²⁷⁸ Bu nedenle ehl-i re'y'den bahseden müelliflerin neredeyse tamamı bu düşünce yapısına örnek olarak Kûfeliler'i göstermiştir.²⁷⁹ "Emevîler döneminde Medine dışında ikinci ilim merkezi olarak ortaya çıkan Kûfe ekolünün kuruluşunda, Kur'ân ve sünnet bilgilerinin yanı sıra re'y ve ictihadlarıyla da tanınan Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un etkin bir role sahip olduğu görülür. Ancak ekolün sahabe neslindeki gerçek hocası, burada uzun süre kalarak hoca-talebe ilişkisiyle geniş bir ilim halkası oluşturan İbn Mes'ûd'dur."²⁸⁰ Hakkında özel olarak şer'î delil bulunmayan meselelerde fikir, kıyas ve rey ile hareket edebilme esasını Iraklılar'a öğreten Abdullah b. Mes'ûd olmuştur.²⁸¹

Muhammed Ebû Zehra, "Re'y ve kıyasçıların çoğu Irak'ta yetişti. Çünkü onlar Abdullah b. Mes'ûd'dan ders aldılar. O ise belki yanılırim endişesiyle, Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmekten biraz çekinirdi. Halbuki kendi re'yiyle ictihattan çekinmezdi. Şayet ictihat yaptığı mevzuda sahih bir hadis duyarsa derhal ictihadından dönüp hadisi delil olarak alırdı" demiştir.²⁸²

Nakledildiğine göre İbn Mes'ûd, kendisine sorulması üzerine, mehir tayin etmeden kocası ölen kadın hakkında, Rasulullah'tan (sav) herhangi birşey bilmediği için ictihadıyla cevap vermiş, Ma'kıl b. Sinân'dan ictihadının, Rasulullah'tan vârid olan hadise uyduğunu, Rasulullah'ın (sav) da Eşca' kabilesinden Bint. Vâşik için aynı

ettikleri hadislerin çokluğuna göre sıralanmıştır. Bkz: Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991, DİB Yayınları, s. 189.

²⁷⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 123; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 160-1; Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 202.

²⁷⁹ Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 202.

²⁸⁰ Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *DİA*, X/521.

²⁸¹ (Muhammed Ali es-Sayis, *Tarihu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Mısır, 1957, s. 58), Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 203'den naklen.

²⁸² Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 123.

şekilde hükmettiğini öğrendiğinde oldukça sevinmiştir.²⁸³ Verdiği hükmün yanlış olduğunu öğrendiğinde ise fetvasından dönmüştür.²⁸⁴

Aynı zamanda İbn Mes'ûd, kesin olarak hadis olduğu bilinmeyen sözlerle hadis gibi amel etmek, Rasulullah'ın (sav) dilinden yalan söylemekten, rey ve icthadiyla fetva verip hata etse bile o hatanın sorumluluğunu yüklenmeyi tercih etmiştir.²⁸⁵ Onun “Re'yimle söylüyorum, doğru ise Allah'tandır, yanlış ise bendendir ve estağfirullah” dediği kaynaklarımızda zikredilmiştir.²⁸⁶ Örneğin, mehirsiz nikah konusunda kendisine sorulan bir soruya verdiği hükümde, “Re'yimle söylüyorum, eğer doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benden ve şeytandandır, Allah ve Rasulü bundan berîdir” dediği nakledilmiştir.²⁸⁷

İbn Mes'ûd problemlere cevap ararken öncelikle Kur'ân'a, onda bulunmazsa Sünnet'e, onda da bulunmazsa salihlerin verdiği hükümlere müracaat edilmesini, onda da bir şey bulunmadığında icthad edilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁸

Nakledildiğine göre Abdullah b. Mes'ûd, Eş'as b. Kays ile bir alış-veriş yapmıştır, ancak fiyatında ihtilaf etmişlerdir. İbn Mes'ûd 20, Eş'as b. Kays 10 demiştir. Eş'as b. Kays'ın da rızasıyla İbn Mes'ûd hüküm vermiştir ve “Rasulullah'ın bu konuda verdiği hükmü söylüyorum” diyerek, ihtilaf edildiğinde ve delil olmadığında mal sahibinin görüşünün esas olacağını ve iki tarafın satışta uzlaşacağını, söylemiştir.²⁸⁹ Görüldüğü üzere İbn Mes'ûd burada Rasulullah'ın (sav) verdiği hüküm gibi hükmetmiştir.

Zamanımıza kadar varlığını sürdüren Sünnî fıkhn, Hicaz ve Irak merkezli olarak geliştiği zikredilmiş, Medine'de Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Ömer, Mekke'de Abdullah b. Abbas ve Irak'ta Abdullah b. Mes'ûd etrafında oluşan grupların zamanla ortaya çıkacak olan mezheplerin nüvelerini teşkil ettiklerini söylemenin mümkün olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁰ Zira Irak ve civarında fetvaları en çok ilgi gören ve yazılı

²⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/308, no: 4276; Nesâî, *Talak*, 57, VI/198, Abdurrazzak, *Musannef*, VI/294, no: 10898; VI/294-5, no: 10899; VI/479-480, no: 11743, 11745; Ebû Yusûf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 132, no: 607.

²⁸⁴ Bkz: Mâlik, *Nikah*, 9, II/533, no: 23; Abdurrazzak, *Musannef*, VI/273, no: 10811; VI/274, no: 10812.

²⁸⁵ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I/81; Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 120.

²⁸⁶ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, II/105.

²⁸⁷ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I/57.

²⁸⁸ Abdurrazzak, *Musannef*, VIII/301-302, no: 15295; İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, II/53.

²⁸⁹ Abdurrazzak, *Musannef*, VIII/271-272, no: 15185.

²⁹⁰ Tantavî, Ali (1909-1999), *Fetava*, Cidde, 1991, Daru'l-Menare, s. 47; Erdem, “Ehl-i Sünnet Fıkhn Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış”, *Dinî Araştırmalar*, s. 78.

hale getirilen Abdullah b. Mes'ûd'dur. İbn Mes'ûd, en çok fetva veren sahabiler arasında yer almakla birlikte,²⁹¹ kendisine sorulan her şeye fetva veren kişiyi “mecnun” olarak nitelendirmiştir.²⁹² Sahabeden sonra özellikle İbn Mes'ûd'un talebeleri Kufe'de ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Ebû Hanife'nin ana ilim silsilesini şu şekilde göstermek mümkündür:

1. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32); Ali b. Ebî Talib (ö. 41).

2. Esved b. Yezid en-Nehai (ö. 75); Mesruk b. Ecda' el-Hemdânî (ö. 63); Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 62); Şurayh b. Haris el-Kindî (ö. 80).

3. eş-Şa'bî (ö.104); İbrahim en-Nehaî (ö. 96).

4. Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 120).

5. Ebû Hanife (ö. 150).²⁹³

Ebû Hanife'nin, fikhî meselelerin çoğunu İbn Mes'ûd'un görüşlerine dayandırdığı ifade edilmiştir.²⁹⁴

Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Ali döneminde başlayan, hoca-talebe ilişkisi içerisinde ve gittikçe genişleyen bir halka halinde sonraki nesillere aktarılan ve her tabakada gelişme kaydeden Kûfe fıkıh anlayışının, Ebû Hanife tarafından belli bir olgunluğa kavuşturulduğu, sonra da öğrencileri tarafından delillerle desteklenip sistematize edilerek bir mezhep hüviyeti kazandığı ifade edilerek, bu süreçte Ebû Hanife'nin çok önemli bir fonksiyonu olduğu için bu oluşumun onun adına nispetle “Hanefî Mezhebi” adını aldığı belirtilmiştir.²⁹⁵

Hanefî usulcüler, haberleri huccet olan ravileri maruf ve meçhul olarak iki kategoride değerlendirmişler, maruf ravileri de iki kısma ayırmışlardır:

1. Fıkıh ve içtihatlarıyla bilinenler,

2. Adâlet, zabt ve hıfzları ile bilinenler.

²⁹¹ İbn Kayyim, *İ'lamü'l-Muvakkîn*, I/12.

²⁹² Ebû Yusuûf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 200, no: 903.

²⁹³ (Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Kahire, 1937, Matbaatü'l-Cenne, 3 cilt, II/180), Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı*, s. 21'den naklen..

²⁹⁴ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 125-126, 133, 265. (Tezimizde de zikrettiğimiz gibi bunun doğru olup olmadığı konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır.)

²⁹⁵ Kevserî, *Fıkhü Ehli'l-İrâk ve Hadîsuhum*, s. 56, Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 217.

Abdullah b. Mes'ûd, birinci gruba dahil edilmiştir. Birinci gruba dahil olanların hadisleri ister kıyasa uygun olsun, ister muhalif olsun huccettir. Bunların haberleri şayet kıyasa uygunsa onu teyid etmiş olur, kıyasa aykırı ise, o zaman kıyas terk edilir.²⁹⁶

Ebû Hanife şöyle söylemiştir: “Allah’ın Nebisi’nin hakkında konuştuğu her şey, biz duyalım veya duymayalım, başımız gözümüz üstüner; ona inandık ve onun Allah’ın Nebisi’nin söylediği gibi olduğuna şahadet ederiz.”²⁹⁷ Aynı zamanda Hz. Peygamber’in her şeyde Allah’ın emrine muvafakat ettiğini, bu nedenle Allah’ın “Kim Rasûle itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur” buyurduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber’den Kur’ân’ın hilâfına nakledilen bir hadisi reddetmenin, Hz. Peygamber’i değil o kimseyi reddetmek olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸ Osman el-Bettî (ö. 143 [?])’ye yazdığı risalede de, “Bilmiş ol ki, öğrendiğiniz ve insanlara öğrettiğiniz şeylerin efdali sünnettir.” demiştir.²⁹⁹ O, hüküm verirken, önce Allah’ın kitabına, sonra Rasulün sünnetine baktığını, sonra da sahabe kavlinden dilediğini tercih ettiğini ifade etmiştir.³⁰⁰ Ebû Hanife, rivayetler karşısındaki tutumunu da şu sözleri ile ortaya koymuştur: “Rasulullah’tan gelen hadisi kabul eder alırız, sahabeden geleni serbestçe tercih ederiz, tabiînden gelen hususunda ise biz de görüş beyan edebiliriz.”³⁰¹

Ali b. Abdullah el-Medîni (ö. 234), Rasulullah’ın (sav) ashabından hiç kimsenin fikhî görüşlerinin Abdullah b. Mes’ûd, Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbâs kadar taraftar bulup desteklenmediğini söylemiştir.³⁰²

İncelemelerimiz sonucunda ilk dönem Hanefî eserlerinden olan Ebû Yusuf’un “*Kitâbü’l-Âsâr*”ında Abdullah b. Mes’ûd’dan gelen rivayetlerin çoğunlukla “Ebû Hanife- Hammâd- İbrâhim- İbn Mes’ûd” isnadıyla yer aldığı tespit edilmiştir.³⁰³ Bazı rivayetlerde, İbrahim ile İbn Mes’ûd arasında başka raviler zikredilmiştir.³⁰⁴ İbrâhim en-Nehâî, İbn Mes’ûd’dan gelen rivayeti eğer bir kişiden duymuşsa onun ismini zikretmiş,

²⁹⁶ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 483 (?)), *Usûlü’s-Serahsî*, Beyrût, 1973, I/338-339.

²⁹⁷ Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (ö. 150), *el-Âlim ve’l-Müteallim* (Rivâyetü Ebî Mukâtil an Ebî Hanîfe), (Tahkîk: Muhammed Zâhid el-Kevserî), Kâhire, 1368, Matbaatü’l-Envâr, s. 25.

²⁹⁸ Ebû Hanîfe, a.y.

²⁹⁹ Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (ö. 150), *Risâle ilâ Osman el-Bettî* (İmam-ı Azam’ın Beş Eseri içinde), (Türkçesi: Mustafa Öz), İstanbul, 1981, Kalem Yayıncılık, s. 69.

³⁰⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 132.

³⁰¹ es-San’ânî, Muhammed b. İsmâil (ö. 1182), *İrşâdü’n-Nukkâd ilâ Teysîri’l-İctihâd*, (Tahkîk: Salâhuddîn Makbûl Ahmed), Kuveyt, 1405, Dâru’s-Selefiyye, s. 142.

³⁰² İbnü’s-Salâh, *Ma’rifetü Envâi İlmi’l-Hadîs*, s. 399-400.

³⁰³ Örneğin bkz: Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-Âsâr*, 1/6, 12, 19, 20, 25, 38, 44, 46, 49, 52, 56, 58, 62, 66, 68, 70, 72, 74, 78, 82, 98, 111, 112, 129, 132, 134, 139, 142, 143, 152, 182, 184, 186, 190, 197, 211, 219, 227.

³⁰⁴ Örneğin Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-Âsâr*, s. 10, no: 46 ve s. 126, no: 582’de ikisi arasında Alkame vardır. Yine s. 16, no: 71’de Muhammed b. Amr b. el-Hâris, s. 60, no:297’de de Ebu’l-Ahves; İbrahim ile İbn Mes’ûd arasında zikredilmiştir.

pek çok kişiden duyduğunda ise, o rivayeti doğrudan İbn Mes'ûd'dan (mürsel olarak) nakletmiştir.³⁰⁵ Ebû Hanife, eserin bazı yerlerinde ise isnadsız olarak “İbn Mes'ûd'dan bana ulaştı” diyerek rivayette bulunmuştur.³⁰⁶

Fıkıh tarihçileri Irak'ta sistematik fıkıh çalışmalarının İbrahim en-Nehaî (ö. 96) ile başladığını kabul etmişlerdir.³⁰⁷ Ali b. el-Medîni (ö. 234), Abdullah b. Mes'ûd'un ahabından en bilgelisinin İbrahim olduğunu söylemiştir. Ebû Zür'a da, onun Ehl-i İslâm'ın mümtaz şahsiyetlerinden ilim öğrendiğini, hukuk bilgisini de en fakihlerinden öğrendiğini ifade etmiştir.³⁰⁸ İbrâhim en-Nehaî'nin görüş ve metodları öğrencisi Hammâd kanalıyla Ebû Hanife'ye intikal etmiş onun fıkıh mantığının oluşmasında ve Kûfe'de yeni bir fikhî ekolün teşekkülünde derin bir etkiye sahip olmuştur.³⁰⁹

İbn Medîni, İbrahim en-Nehaî'nin sahabeden hiç kimseye ulaşmadığını söylemiştir.³¹⁰ Ebû Saîd el-Alâî (ö. 761) de, İbrâhim'in mürsellersinin çok olduğunu ve imamlardan bir cemaatin onun mürsellersini sahih kabul ettiğini, Beyhakî'nin ise, bunu İbn Mes'ûd'dan olan mürsellersine has kıldığını belirtmiştir.³¹¹

A'meş, İbrâhim'e bir şey sorduğunda mutlaka aslını onun yanında bulduğunu ifade etmiştir.³¹² İbrâhim en-Nehaî'nin vefatından sonra Hammad b. Ebî Süleyman, onun vefatından sonra ise, Ebû Hanife, İbn Mes'ûd'un kurduğu ve Nehaî'nin kısmen sistematik hale getirdiği bu okulun başına geçmiştir.³¹³

Ebû Hanife'nin önde gelen iki talebesi, daha sonra imameyn olarak adlandırılan ve Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan, İmam Muhammed (ö. 189) ve Ebû Yusûf (ö. 182)'un “*Kitâbu'l-Âsar*”lar'ındaki İbn Mes'ûd'a yapılan atıfları incelemenin, İbn Mes'ûd'un Hanefî Mezhebi'ne etkilerini tespit etmede katkı sağlayacağı kanısındayız.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/177-178.

³⁰⁶ Örneğin bkz: Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsar*, s. 22, no: 106; s. 50, no: 256; s. 211, no: 937.

³⁰⁷ (el-Hacevî, Muhammed b. Hasan, *el-Fikru's-Sami fî Tarihi'l-Fikhi'l-İslami*, Kahire, ty., Daru't-Tülas, I/317), Erdem, “Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış”, *Dinî Araştırmalar*, s. 83'den naklen.

³⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân (ö. 327), *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrût, 2002, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II/89.

³⁰⁹ Kılıçer, “Ehl-i Re'y”, *DİA*, X/521; Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 208, 292.

³¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/178.

³¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/178-179.

³¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II/89.

³¹³ Hamidullah, Muhammed, *İslam'ın Doğuşu*, (çev. Murat Çiftkaya), İstanbul, 1997, Beyan Yayınları, s. 91; Erdem, “Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış”, *Dinî Araştırmalar*, s. 84.

d. Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yusuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ındaki İbn Mes'ûd Rivayetleri

Muhammed eş-Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âsâr*'ında³¹⁴ İbn Mes'ûd'dan 81 rivayet nakledilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların 2 tanesi merfû'dur. Ebû Yusuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ın da ise, 111 yerde İbn Mes'ûd'dan nakilde bulunulmuştur ve 10 tanesi merfû'dur. Daha çok İbn Mes'ûd'un fetvaları ve uygulamaları zikredilmiştir. Tespitlerimize göre, Hanefiler'in ilk dönem kaynaklarından olan bu iki eserde en çok İbrâhîm en-Nehaî'nin rivayetlerine yer verilmiştir. Rivayetleri en çok zikredilen sahabi ise, Abdullah b. Mes'ûd'dur.

İbn Mes'ûd'dan zikredilen rivayetler; abdest, namaz vakitleri, namazdaki kıraat, İbn Mes'ûd'un kıraatının övülmesi ve Kafirûn Suresi'ndeki özel kıraatı, Tahiyât Duası, namazların kılınışı, sabah namazının iki rekat sünnetini kılınca yatanlara tepkisi, cemaatle namazın nasıl kılınacağı, mesbûkun namazı nasıl kılacağı, namazdayken bitin gömülmesinde sakınca olmadığı, namazdayken selamın alınmayacağı, sehiv secdesi, yolcu namazı, Cuma hutbesinin ayakta yapılacağı, bayram namazı ve hutbesi, teşrik tekbiri, hac, telbiye ve şeytan taşlama, kurban, tilâvet secdesi, Kunut yapma, cenaze, Kur'ân'ın kıraatı, abdestsiz Kur'ân okumakta bir sakınca olmadığı, Kur'ân'ı anlamaya çalışmanın gerekliliği, oruç, kadir gecesi, zekât, Hz. Peygamber'in şefaati ve cehennemlikler, kıyamet günü, insanın yaratılışı ve kader, mut'a nikâhı, azl, talak, iddet, mehir, îlâ, süt akrabalığı, adam öldürme, yaralama, zina ve hırsızlık gibi suçların cezaları, yılan öldürenin kafir öldürmüş gibi olacağı, köle azad etme ve mükâtebe, vasiyet ve miras, yemin ve kefareti, satış, yetimin malı, içecekler ve sarhoş ediciliği, giyecekler konusunda ölçü, İbn Mes'ûd'un müslüman olduktan sonra bir kez dışında hiç yalan söylemediği, onun Rasulullah'ın (sav) hizmetinde bulunması, kaçak köleyi getiren için İbn Mes'ûd'un belirlediği ödül, hastalıklara şifa için inek sütünü tavsiye etmesi, ehl-i zimmetle selamlaştığı, kendisine sorulan her şeye fetva veren kişiyi deli olarak görmesi, cennet bahçesini kıssacıların meclisine değil, fıkıh ehlinin meclisine benzetmesi gibi birçok konu ile ilgilidir.

İmam Muhammed, genellikle İbn Mes'ûd'dan naklettiği rivayetlerden sonra "Bununla amel ettiklerini" söylemiş, Ebû Hanife'nin görüşünün de böyle olduğunu ifade etmiştir. Ebû Yusuf ise, görüşünü belirtmeksizin sadece İbn Mes'ûd'dan gelen rivayetleri zikretmekle yetinmiştir. Ancak Ebû Hanife, Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû

³¹⁴ Bkz: eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, (Tahkik: Hâlid el-Avvâd), Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt, 2008 (II cilt).

Yusuf'un, İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayeti almadıkları bazı mevzular da mevcuttur ki bunlar *Kitâbü'l-Âsârlar*'dan tespitle şöyle zikredilebilir:

İbn Mes'ûd'un, "Üç kişi olduğunda imamın ikisinin ortasında durarak namaz kıldırması gerektiği görüşünü ve tatbik uygulamasını" benimsememişler ve Hz. Ömer'in uygulamasını almışlardır.³¹⁵ Ebû Yusuf da, "İbrâhim en-Nehâî'nin, elleri dizlerin üzerine koymanın kendilerine daha hoş geldiği ve tatbik uygulamasının terk edildiğini söylediğini" nakletmiştir.³¹⁶

Ebû Hanife, İbn Mes'ûd'un evinde ezan ve kametsiz namaz kıldırıldığına dayanarak, bunun gerekli değil caiz olduğunu söylemiştir. İmam Muhammed ise, cemaatle namaz kılarken ezan okunması ve kamet getirilmesinin kendilerine daha hoş geldiğini ifade etmiştir.³¹⁷

Ebû Hanife, İbn Mes'ûd'un "Arefe günü sabah namazından, bayramın birinci günü ikinci namazına kadar teşrik tekbiri getirileceği" görüşünü almıştır. İmam Muhammed ise, "Hz. Ali'nin Arefe günü sabah namazından, bayramın dördüncü günü ikinci namazına kadar tekbir getirdiğini" bildiren rivayeti kabul etmiştir.³¹⁸

İmam Muhammed, İbn Mes'ûd'un, Sâd Suresi'nde secde etmediğini naklederek, biz onda secde ediyoruz, demiştir.³¹⁹

İbn Mes'ûd, kocası olan köle bir kadının satılmasının, onun boşanması olduğunu söylemiştir. İmam Muhammed bunu almadıklarını, satılsa da karısı olduğunu, Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdurrahmân b. Avf ve Huzeyfe b. el-Yemân'dan kendilerine böyle ulaştığını ifade etmiştir.³²⁰

Kasıtlı işlendiğinde şüphe olan suçun diyeti konusunda İmam Muhammed, İbn Mes'ûd'un merfû' olarak naklettiği hadisi almıştır. Ebû Hanife'nin görüşü ise ayrıdır.³²¹

Yaraların diyeti konusunda İbn Mes'ûd'un da görüşünü nakleden İmam Muhammed, Ali b. Ebî Tâlib'in görüşünün kendilerine daha hoş geldiğini söylemiştir.³²²

³¹⁵ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/119-122, no: 95, 96.

³¹⁶ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/49, no: 252.

³¹⁷ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/152, no: 132.

³¹⁸ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/219, no: 208; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 60, no: 297.

³¹⁹ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/220-221, no: 209, 210.

³²⁰ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/422-423, no: 455; II/625, no: 735.

³²¹ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, II/486-488, no: 554.

Ma'kıl b. Mukrîn'in³²³, İbn Mes'ûd'a cariyesinin zina ettiğini söylemesi üzerine, İbn Mes'ûd'un "Ona elli sopa vur" demesi konusunda, Ebû Hanife ve İmam Muhammed, "Zina eden köle ve cariyeye sahibinin değil, otoritenin had cezasını uygulayacağını" söylemişlerdir.³²⁴

Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yûsûf, Abdullah b. Mes'ûd'un müslüman olduğundan beri bir kere dışında hiç yalan söylemediğini ifade ederek, bunu anlattığı rivayeti nakletmişlerdir³²⁵ ki, istisnâ nakledilerek, İbn Mes'ûd'un hiçbir zaman yalan söylemediğine delil olarak zikredilmiş olma ihtimali mevcuttur.

İbn Mes'ûd'un, Hanefî Mezhebi'nin oluşumundaki rolü konusunda, çalışmamızla ilgili olan bazılarını tezimizin başında da zikrettiğimiz gibi birçok makale ve tez çalışması yapılmış, bazı eserlerin satır aralarında kısa bilgiler verilmiştir. Tezimizin, bir hadis tezi olması sebebiyle, Hanefî Mezhebi'ne etkilerinden bahsedilen İbn Mes'ûd'un, mezhebin ilk dönem önemli eserleri içerisinde hangi konularla ilgili rivayetlerinin bulunduğunu tespit ederek, İbn Mes'ûd'dan rivayette bulunmakla beraber, bunu benimsemeyip başka sahabilerden gelen rivayetleri tercih ettikleri mevzuları kısaca zikrettik.

İbn Mes'ûd'dan naklettikleri rivayetlerin büyük bir kısmının ibadetlerle ilgili olduğu, ibadetlerden de daha çok namaz ile ilgili konuların rivayet edildiği görülmüştür. İbn Mes'ûd'un görüşünü naklederek, bununla amel etmediklerini bildirdikleri hususlar da az sayıdadır.

Şimdi Kufe'de eğitim faaliyetlerini sürdürerek hadis, tefsir ve fıkıh alanında önemli bir çığır açan ve birçok öğrenci yetiştiren bu ilim meraklısı sahabinin bazı öğrencileri zikredilecektir.

C. YETİŞTİRDİĞİ BAZI ÖNEMLİ TALEBELERİ

Abdullah b. Mes'ûd'dan birçok bölgeden hadis rivayet eden râvî bulunmakla birlikte, uzun süre kaldığı ve ders verdiği Kûfe ve civarındaki talebe ve ravileri daha fazladır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet eden 141 râvînin³²⁶ 105 tanesi Kûfeli'dir ya da Kûfe'ye yerleşmiştir. Onun öğrencilerinin

³²² Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, II/504-506, no: 576.

³²³ Sahabedendir. Bkz: İbn Hibbân, *Sikât*, III/393.

³²⁴ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, II/533-534, no: 615.

³²⁵ Şeybânî, *Kitâbü'l-Âsâr*, II/739, no: 867; Ebû Yûsûf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 211, no: 938.

³²⁶ Bkz: Abdüssettâr eş-Şeyh, *Abdullah b. Mes'ûd*, s. 282-284.

mescidde halka olarak, İbn Mes'ûd'dan işittiklerini rivayet ettikleri ve birbirlerine doğruluğunu tasdik ettirdikleri zikredilmiştir.³²⁷

Rivayetlerinin büyük bir kısmını toplu bir şekilde bulabildiğimiz Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i incelendiğinde İbn Mes'ûd'dan, Şakîk b. Seleme Ebû Vâil'in 166 rivayetinin bulunduğu ve ondan en çok rivayet eden râvî olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla Avf b. Mâlik b. Nadle el-Cüşemî Ebu'l-Ahves (91 rivayet), Alkame b. Kays en-Nehaî (76 rivayet), Ebû Ubeyde b. Abdullâh b. Mes'ûd (69 rivayet), Esved b. Yezîd en-Nehaî (56 rivayet), Zirr b. Hubeyş (53 rivayet), Abdurrahmân b. Yezîd en-Nehaî (49 rivayet), Abdurrahmân b. Abdullah b. Mes'ûd (29 rivayet) ve Mesrûk b. el-Ecda' (29 rivayet) gelir. Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği rivayetler arasında İbn Mes'ûd'dan mechûl ravilerin naklettiği rivayetler de bulunmaktadır.³²⁸

Abdullah b. Mes'ûd'un yetiştirdiği öğrencilerden bazılarını İbn Mes'ûd'dan rivayetlerinin çokluğuna ve en tanınmış öğrencilerinden olmasına göre şu şekilde zikredebiliriz:

- Şakîk b. Seleme Ebû Vâil el-Esedî (ö. 82/702): Rasulullah (sav) zamanında yaşamış fakat onu görememiştir.³²⁹ Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunan Şakîk³³⁰, sahabe ve tabiîn'den birçok kişiden rivayette bulunmuştur.³³¹ “Çok hadis rivayet eden”, “sika” bir ravi olduğu ve İbn Mes'ûd'un ashabının hayırlılarından addedildiği söylenmiştir.³³² Ebû Ubeyde, Kufe ehlinden Abdullah b. Mes'ûd'un hadislerini en iyi bilen Ebû Vâil olduğunu söylemiştir.³³³ Kufe'de ikâmet etmiştir. Annesi hristiyanıdır.³³⁴ 82 yılında, Cemâcim olayından (h. 82) sonra vefat etmiştir.³³⁵ Vefat ettiğinde yüz yaşında olduğu nakledilmiştir.³³⁶
- Avf b. Mâlik Nadle el-Cüşemî Ebu'l-Ahves (ö. 73/692): Kûfeli, “sika” bir ravi olduğu ifade edilen Ebu'l-Ahves'in, *Kütüb-i Sitte* içerisinde sadece Buhârî'nin *Sahîh*'inde rivayeti yoktur. Buhârî de, *Edebü'l-Müfred*'de rivayetini tahrir

³²⁷ Abdüssettar eş-Şeyh, *Abdullah b. Mes'ûd*, s. 280-281.

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/90, no: 3603; VI/300, no: 3757; VI/395, no: 3845; VII/240, no: 4181.

³²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/361; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852), *Takrîbü't-Tehzîb*, Suriye, 1986, Dâru'r-Raşîd, s. 268; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân (ö. 354), *Kütübü's-Sikât*, yy., 1979, IV/354; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII/548.

³³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII/548; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/361.

³³¹ Bkz: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII/549-550; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/361-362.

³³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV/338; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1XII/553; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/362.

³³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII/552.

³³⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, IV/354.

³³⁵ İbn Hibban, *Sikât*, IV/354; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII/554.

³³⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 268.

etmiştir. Haricîlerle savaştığı, Haccâc b. Yûsuf döneminde Hâriciler tarafından öldürüldüğü söylenmiştir.³³⁷

- Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 62/681): Hz. Peygamber zamanında doğmuş, fakat onu görememiştir.³³⁸ Abdullah b. Mes'ûd'u en iyi bilen kişinin Alkame olduğu ifade edilmiştir. Onun hal, tavır, tarz bakımından İbn Mes'ûd'a en çok benzeyen kişi olduğu söylenmiştir.³³⁹ İbn Mes'ûd, Alkame için "Benim bildiğim her şeyi o da biliyor" demiştir.³⁴⁰ Hattâ Rasulullah'ın (sav) ashabından Alkame'ye soru soran ve ondan fetvâ isteyenlerin bulunduğu nakledilmiştir.³⁴¹ İbrâhim, Abdullah'ın ashabının insanlara sünneti öğrettiklerini, insanların görüşlerinin kaynağının altı kişiye dayandığını söyleyerek, bunlardan birinin de Alkame olduğunu belirtmiştir.³⁴² Kendisinin ifade ettiğine göre, sesi güzeldi ve Kur'ân'ı güzel okurdu; İbn Mes'ûd da onun Kur'ân okumasını severek dinlerdi.³⁴³ *Kütüb-i Sitte*'de hadisleri yer alan Alkame; Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi münekkit alimlerin sika kabul ettiği bir ravidir.³⁴⁴ Vefat ettiğinde doksan yaşında olduğu ve kısır olduğu için çocuğunun olmadığı söylenmiştir.³⁴⁵
- el-Esved b. Yezîd b. Kays b. Abdillâh Ebû Amr (ö. 75/694): İbrâhim en-Nehaî'nin annesi Müleyke bint. Kays, Esved'in halasıdır.³⁴⁶ Esved; oruç, namaz, hac ve umre gibi ibadetlere düşkünlüğü ile bilinen, fakih ve zâhid bir kişidir.³⁴⁷ Onun, Ramazan gecelerinde sürekli Kur'ân okuduğu, Ramazan'da Kur'ân'ı 5 veya 6 kez hatmettiği nakledilmiştir.³⁴⁸ İbrâhim en-Nehaî, Esved'in, İbn Mes'ûd'un öğrencilerinden fetvâ makamına ulaşmış bir kişi olduğunu söylemiştir.³⁴⁹ el-Esved b. Yezîd, fakih olmasının yanında hadiste de önemli bir yere sahiptir. *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunan Esved, hadis otoritelerine göre "sika" bir ravidir.³⁵⁰ 74 ve 75 senesinde Kufe'de vefat ettiği nakledilmiştir.³⁵¹

³³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII/445-446; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII/169.

³³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII/276.

³³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI/532; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/142; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII/277; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/320.

³⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII/278; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/48.

³⁴¹ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/48.

³⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII/277.

³⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII/277.

³⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI/532; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII/276, 277.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII/278.

³⁴⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/31.

³⁴⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/31.

³⁴⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, IV/31.

³⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/343.

³⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II/217-218; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/343.

³⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/343.

- Abdurrahmân b. Yezîd en-Nehaî: Esved b. Yezîd'in kardeşi, Alkame b. Kays'ın kardeşinin oğludur. Sikâ olarak nitelenmiştir. Haccâc'ın valiliği zamanında şehit edildiği nakledilmiştir. Ölüm tarihinin 73 ve 83 olduğu kaydedilmiştir.³⁵²
- Zirr b. Hubeyş (ö. 82/701): Cahiliye döneminde yaşamış olan Zirr, Hz. Peygamber'i göremediği için muhadram tabîilerden sayılmıştır. Çok hadis rivayet eden sika bir râvî olduğu söylenmiştir. Döneminde Arapça'ya vukûfiyeti ile tanındığı, Abdullah b. Mes'ûd'un, Arap dili hakkında ona sorular sorduğu zikredilmiştir. Sahabeyle buluşma isteği sebebiyle, Hz. Osman döneminde Kûfe'den Medine'ye giden heyetin içerisinde yer almıştır. Medine'deyken Übey b. Ka'b ve Abdurrahmân b. Avf'tan çokça istifade etmiştir. Haccâc zamanında, Cemâcim Olayı'ndan önce ölmüştür. Vefat ettiğinde 120, 122 ve 127 yaşında olduğu nakledilmiştir.³⁵³
- Mesrûk b. El-Ecda' (ö. 63/682): İbn Abdurrahman b. Mâlik b. Nümeyr el-Hemedânî el-Vâdi'î Ebû Aişe.³⁵⁴ Kûfe'nin önde gelen âlimlerinden olan Mesrûk, kadılık yapmıştır.³⁵⁵ Halka fıkıh, Kur'ân ve sünneti öğretme konusunda İbn Mes'ûd'un önde gelen talebelerinden addedilmektedir. Şa'bî (ö. 104/722), ilim talebi konusunda ondan daha istekli birini görmediğini ifade etmiştir.³⁵⁶ Yine Şa'bî, Mesrûk'un fetvaları Şurayh'tan daha iyi bildiğini, Şurayh'ın ise, hüküm verme konusunda daha alim olduğunu söylemiştir.³⁵⁷ *Kütüb-i Sitte*'de birçok rivayeti yer alan Mesrûk hakkında münekkit alimler "sika", "onun gibisi bulunmaz" gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır.³⁵⁸
- el-Ma'rûr b. Süveyd Ebû Ümeyye el-Esedî: Aclî, "İbn Mes'ûd'un ashabından sika bir tabî" olduğunu söylemiştir. *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunan el-Ma'rûr, alimlere göre, "Çok hadis rivayet eden", "sika" bir ravidir.³⁵⁹
- er-Rabî' b. Huseym b. Âiz es-Sevrî et-Temîmî (ö. 63/683): Künyesi Ebû Yezîd'dir.³⁶⁰ Kûfe'nin âbid ve zâhidlerinden olan er-Rabî' b. Huseym, yaptığı nafile ibadetler ile meşhur olmuştur.³⁶¹ Şa'bî, onun İbn Mes'ûd'un ashabı

³⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII/12-13, no: 3994.

³⁵³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX/335-339, no: 1976.

³⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/454.

³⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/454.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/110.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/110.

³⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/454; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/109-111. Mesrûk b. el-Ecda' hakkında daha geniş bilgi için bkz: Erul, Bünyamin, "Mesrûk b. El-Ecda'", *DİA*, XXIX/336-337.

³⁵⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/230; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/475.

³⁶⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, IV/224; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III/421.

³⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/242.

içerisinde en takvalı kişi olduğunu söylemiştir.³⁶² İbn Mes'ûd'un, er-Rabî'e "Eğer Rasulullah (sav), seni görmüş olsaydı çok severdi" dediği nakledilmiştir.³⁶³ Ebû Vâil'e, "Sen mi büyüksün Rabî' mi" diye sorulmuş, o da "Ben ondan bir yaş büyüğüm ama o akıl bakımından benden daha büyük" cevabını vermiştir.³⁶⁴ Şa'bî, er-Rabî' için "Hakikat kaynaklarındandır" nitelemesinde bulunmuştur. Yahya b. Maîn de "Sika olduğunu ve onun gibisinin sorulmayacağını" söylemiştir.³⁶⁵ 63 senesinde Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra vefat etmiştir.³⁶⁶

- el-Hâris b. Süveyd b. Kulâs Ebû Âişe et-Teymî (ö. 72/691): İbn Uyeyne, *Kütüb-i Sitte* içerisinde rivayetleri bulunan Hâris'in "İbn Mes'ûd'un önde gelen öğrencilerinden olduğunu" söylemiştir.³⁶⁷ el-Haris b. Süveyd için münekkidler "sika", "Onun gibisi sorulmaz" gibi tanımlamalarda bulunmuşlardır.³⁶⁸ Abdullah b. Zübeyr'in hilafetinin sonlarında 71 veya 72 senesinde vefat ettiği nakledilmiştir.³⁶⁹
- Amr b. Meymun Ebû Abdillâh el-Evdî el-Yemânî (ö. 74/693): Şam'da yaşamış, sonra Kufe'ye yerleşmiştir. Hac ve umre için 55 kere Mekke'ye gittiği söylenmiştir.³⁷⁰ Münekkidlere göre Amr, "sika" bir ravidir.³⁷¹ 74 veya 75 senesinde vefat ettiği nakledilmiştir.³⁷²
- el-Esved b. Hilâl Ebû Sellâm el-Muhâribî (ö. 84/703): İbn Mes'ûd'un önde gelen öğrencilerinden olan Esved'in, *Kütüb-i Sitte* içerisinde Buhârî, Müslim, Ebû Davud ve Nesâi'de hadisleri bulunmaktadır.³⁷³ el-Esved b. Hilal, münekkidlere göre "sika" bir ravidir. Ahmed b. Hanbel, Esved hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini söylemiştir.³⁷⁴ Cemâcim olayından sonra 84 senesinde vefat etmiştir.³⁷⁵

³⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/242.

³⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/242.

³⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/242.

³⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III/422; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/242.

³⁶⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, IV/225; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/242.

³⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II/143.

³⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III/84; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II/143.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II/143.

³⁷⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V/166.

³⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI/336; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII/109-110.

³⁷² İbn Hibbân, *Sikât*, V/167; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII/110.

³⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/342.

³⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II/218; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/342.

³⁷⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/32.

- Hüzeyl b. Şurahbîl el-Evdî (ö. 82/701): Kufe ehliindendir ve Kufeliler ondan rivayette bulunmuştur.³⁷⁶ Müslim dışında *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan kitaplar içinde rivayetleri bulunan Hüzeyl, münekkidlere göre “sika”dır.³⁷⁷ Cemâcîm olayından sonra vefat etmiştir.³⁷⁸
- Erkam b. Şurahbîl el-Evdî: Hüzeyl b. Şurahbîl'in kardeşidir.³⁷⁹ Ebû İshak, Hüzeyl ve Erkam'ın Abdullah b. Mes'ûd'un ashabının hayırlılarından olduğunu söylemiştir. *Kütüb-i Sitte* içerisinde sadece İbn Mace'nin *Sünen*'inde rivayeti bulunan Erkam, münekkitlere göre, “Az hadis rivayet eden”, “sika” bir ravidir.³⁸⁰
- el-Hâris b. Kays el-Cu'fî: İbn Mes'ûd'un öğrencilerinden olan el-Haris, Hz. Ali'den de rivayette bulunmuştur.³⁸¹ *Kütüb-i Sitte* içerisinde sadece Nesâî bir hadisini tahrir etmiştir.³⁸²
- Şüteyr b. Şekel b. Humeyd Ebû Îsâ el-Absî (ö. 67-71/686-690): Kufe ehliindendir, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan rivayette bulunmuştur.³⁸³ Münekkidlere göre İbn Mes'ûd'un ashabından olan Şüteyr, hadisi az olan, sika bir ravidir.³⁸⁴

Sahabe arasında ilmiyle temayüz eden Abdullah b. Mes'ûd, daha Hz. Peygamber döneminde dersler vermeye başlamış, Hz. Ömer, halifeliği döneminde onu Kufe gibi kozmopolit bir şehre görevlendirmiştir. Kufe'nin hadis, tefsir ve fıkıhta hocası olan İbn Mes'ûd'un ilmî birikimi ve görüşleri, yetiştirdiği öğrenciler sayesinde gelecek nesillere aktarılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Abdullah b. Mes'ûd'un hayatı ve ilmî kişiliği, Kur'ân, tefsir ve fıkıh ilimlerindeki yeri ve bazı önemli öğrencileri hakkında verilen bilgilerden sonra, çalışmamızın ikinci bölümünde Abdullah b. Mes'ûd'un, hadislerin alınması ve naklinde dikkat ettiği ve uyguladığı bazı hususlar ve ondan nakledilen hadislerdeki bazı mevzular incelenecektir. Ravi-rivayet ilişkisi bağlamında şahsiyetinin, mesleklerinin ve karşılaştığı olayların hadisleri nakline etkisi hususuna

³⁷⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, V/514.

³⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI/31.

³⁷⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, V/514; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI/31.

³⁷⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, IV/54; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II/237; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/198.

³⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I/198-199.

³⁸¹ Bkz: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III/96; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II/154.

³⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II/155.

³⁸³ İbn Hibbân, *Sikât*, IV/370.

³⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/311-312.

değilerek, rivayetleri konulara göre tasnif edilecektir. İbn Mes'ûd'un rivayet yönü ana hatlarıyla ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

II. BÖLÜM

ABDULLAH B. MES'ÛD'UN RİVAYET YÖNÜ

Abdullah b. Mes'ûd, ilk müslümanlardan olması ve Hz. Peygamber'e olan yakınlığı sebebiyle Rasulullah'tan (sav) birçok hadis işitmiş ve nakletmiştir. O, hadislerin büyük bir kısmını doğrudan Hz. Peygamberden rivayet etmiştir. Bazı sahabilerden rivayet ettiği hadisler de mevcuttur.³⁸⁵ Ancak bu tür rivayetleri oldukça azdır.

İbn Hacer (ö. 852)'in zikrettiğine göre; Abdullah b. Mes'ûd, Rasulullah'tan (sav) başka, sahabeden Ömer ve Sa'd b. Muaz'dan da hadis nakletmiştir. Kendisinden oğlu Abdurrahman, Ebû Ubeyde, kardeşinin oğlu Abdullah b. Utbe, eşi Zeyneb es-Sakafıyye, Ebû Musa, Ebû Râfi', Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir, Enes b. Mâlik, Ebû Ümâme, Ebû't-Tufeyl ve Tabiînden Alkame, Ebu'l-Esved, Mesrûk, Rabî' b. Haysem, Ebû Vâil, Zeyd b. Vehb, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ubeyde b. Amr es-Selmânî, Amr b. Meymûn, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Ebû Osman en-Nehdî, el-Hâris b. Süveyd rivayette bulunmuştur.³⁸⁶ İbn Ebî Hâtim (ö. 327), Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledenler arasında aynı zamanda Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Hureyre, Ebû Cuhayfe, Vâbisa b. Ma'bed, Ebû Vâkid el-Leysî, Ebû Şurayh el-Huzâî, Amr b. Harîs, el-Haccâc el-Eslemî, Ebû Sevr el-Fehmî, Târik b. Şihâb ve Şurayh'ı da zikretmiştir.³⁸⁷ Zehebî (ö. 748) de Siyer'inde Kays b. Ebî Hâzım, Zirr b. Hubeyş, Ebu'l-Ahves Avf b. Mâlik gibi isimlere yer vermiştir.³⁸⁸ Bezzâr (ö. 292), İbn Mes'ûd'un müsnedini naklederken bu ravilerin İbn Mes'ûd'dan naklettiği hadisler yanında Şeddâd b. el-Hâdî'nin³⁸⁹ ve Büreyde'nin³⁹⁰ de ondan naklettiği hadislerle yer vermiştir.

Abdullah b. Mes'ûd'un, esahhu'l-esânîdinin "Süfyan es-Sevrî- Mansûr b. el-Mu'temir- İbrahim- Alkame- İbn Mes'ud"³⁹¹ olduğu; en zayıf isnadının da "Şerîk- Ebû Fezâre- Ebû Zeyd- İbn Mes'ûd" olduğu söylenmiştir.³⁹²

³⁸⁵ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I/115; Küçükkalay, *Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, s. 58. Abdullah b. Mes'ûd'un sahabeden naklettiği rivayetler ileride zikredilecektir.

³⁸⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/369.

³⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V/183.

³⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, I/462.

³⁸⁹ Bezzâr, *Müsned*, IV/278-279.

³⁹⁰ Bezzâr, *Müsned*, IV/281. Bezzâr, Büreyde'nin teşehhülle ilgili bu hadisinden başka İbn Mes'ûd'dan rivayetini bilmediğini söylemiştir.

³⁹¹ es-Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/ 79; Subhî es-Sâlih (1926-1986), *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, (Tercüme: M. Yaşar Kandemir), Ankara, 1998, DİB Yayınları, s. 319.

Ayrıca muhaddislerin ıstılahında mutlak olarak Abdullah denilince, Abdullah b. Mes'ûd'un kastedildiği belirtilmiştir.³⁹³

Sahabe için müksirûn ve mukillûn tabirleri kullanılmıştır. Sahabenin “Müksirûn”unun rivayet ve fetva bakımından olmak üzere ikiye ayrıldığı, binden fazla hadis rivayet edenlerin, rivayet bakımından “Müksirûn” oldukları belirtilmiştir.³⁹⁴ İbn Kesîr'in, 848 rivayeti bulunan Abdullah b. Mes'ûd'u ve 700 rivayeti olan Abdullah b. Amr b. el-As'ı da müksirûn arasına kattığı ifade edilmiştir.³⁹⁵ Fetvâ bakımından sahabenin müksirûnu olduğu belirtilen yedi kişi arasında Abdullah b. Mes'ûd'un da ismi zikredilmiştir.³⁹⁶ Aynı zamanda 848 hadisle Abdullah b. Mes'ûd'un da yer aldığı yüzden çok binden az rivayet eden sahabiler için “Ashabu'l-Miîn” tabiri kullanılmıştır.³⁹⁷ Bazı hadis kaynaklarımızdaki rivayetlerinin sayısı tespitlerimize göre şöyledir:

Bakiyy b. Mahled (ö. 276)'in *Müsned*'inde Abdullah b. Mes'ûd'dan 848 hadisin rivayet edildiği bildirilmiştir.³⁹⁸ Humeydî (ö. 219), 42; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 227), 162; Bezzâr (ö. 292), 640; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 307) ise, 447 hadisini tahrir etmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241)'in *Müsned*'inde, “İbn Mes'ûd'un Müsnedi” içerisinde 900 rivayet bulunmaktadır. Ancak bunlardan yaklaşık 25 tanesi İbn Mes'ûd'a ait değildir. *Müsnedler*'de tahrir edilen rivayetlerin büyük bir kısmı merfû'dur ve bu sayıya tekrarlar da dahildir.

Mâlik (ö. 179)'in *Muvatta*'nda ise, İbn Mes'ûd'un 13 hadisi mevcuttur. Bunlardan 12 tanesi mevkuf, bir tanesi ise merfû'dur.

Buhârî (ö. 256) ve Müslim (ö. 261), İbn Mes'ûd'un 64 hadisini ittifakla *Sahihler*'ine almıştır.³⁹⁹ Ayrıca Buhârî 21, Müslim ise, 35 hadisini müstakil olarak

³⁹² Subhî es-Sâlih, a.g.e., s. 319.

³⁹³ Subhî es-Sâlih, a.y.

³⁹⁴ Sehâvî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 902), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfîyyeti'l-Hadîs li'l-Irâkî*, Kahire, 2003, Mektebetü's-Sünne, IV/102.

³⁹⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, IV/103.

³⁹⁶ Sehâvî, a.g.e., IV/104.

³⁹⁷ Başaran, Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, s. 70. İbn Hazm, İbn Mes'ûd'u “Ashâbü'l-Miîn” arasında zikretmiştir. Bkz: İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Abdillâh b. Saîd (ö. 456), *Esmâü's-Sahâbeti ve Mâ li-Küllî Vâhidin minhüm mine'l-Aded*, (tahkîk: Müs'ad Abdülhamîd es-Sa'denî), Kahire, ty., Mektebetü'l-Kur'ân, s. 33.

³⁹⁸ İbn Hazm, *Esmâü's-Sahâbeti ve Mâ li-Küllî Vâhidin minhüm mine'l-Aded*, s. 33; Hamza Muhammed Kâsım (ö. 357), *Menâru'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, (Tashîh ve Neşr: Beşir Muhammed Ayven), Dimeşk, 1990, Dâru'l-Beyân, (5 cilt), I/118.

³⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, I/462; Hamza Muhammed Kâsım, *Menâru'l-Kârî*, I/118.

tahric etmiştir.⁴⁰⁰ Buna göre İbn Mes'ûd'un Buhârî'nin *Sahîh*'inde 85, Müslim'in *Sahih*'inde ise 99 hadisi mevcuttur. Rivayetlerin ekserisi merfu'dur.

İbn Mâce (ö. 273), 121; Ebû Dâvûd (ö. 275), 127; Tirmizî (ö. 279), 144; Nesâî (ö. 303) ise, 168 rivayetini tahric etmiştir. Tirmizî, aynı zamanda bazı sahabilerden naklettiği rivayetlerden sonra, o hususta rivayeti olan diğer sahabenin ismini zikretmiştir. Bunlar içinde birçok yerde İbn Mes'ûd'un ismi bulunmaktadır. Yine *Sünenler*'de çok sayıda mevkûf rivayet bulunmasına rağmen, merfû' rivayetler daha fazladır.

Tezimizde büyük oranda istifade ettiğimiz Abdurrazzak (ö. 211)'ın ve İbn Ebî Şeybe (ö. 235)'nin *Musannefler*'inde yer alan Abdullah b. Mes'ûd'un hadislerinin az bir kısmı merfû'dur. Mevcut rivayetlerin büyük bir kısmı da fikhî konularla ilgilidir.

Müsnedlerde daha çok merfû' hadislerin toplanması hedeflendiği için, bu eserlerde genellikle İbn Mes'ûd'un merfû' rivayetleri mevcuttur. Merfû' hadislerle birlikte mevkûf ve maktû' rivayetlerin de tahric edilmesi amaçlanan *Musannefler*'de ise, İbn Mes'ûd'un mevkûf rivayetleri daha fazladır.

Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen rivayetler daha çok günümüz fıkıh, tefsir, siyer ve ahlak ilimleriyle alakalıdır. Mucizeler ve gelecekte meydana gelecek şeylerin haber verildiği fiten ve melahim gibi gaybî konularla ilgili rivayetleri de mevcuttur. İleride İbn Mes'ûd'un hadislerinin konulara göre tasnifi yapılacaktır.

İlk olarak, rivayetlerinin büyük çoğunluğunu doğrudan Hz. Peygamber'den nakleden İbn Mes'ûd'un, sahabelen naklettiği rivayetleri incelenecektir.

A. SAHABEDEN HADİS RİVAYETİ

Sahabenin nakillerinin bir kısmını doğrudan Hz. Peygamber'den öğrendikleri şeyler oluşturur. Bununla birlikte başka bir sahabiden aldıkları hadisi, onun ismini zikrederek veya zikretmeden rivayet ettikleri de vâkidir. Nitekim Hadis Usulü'nde bu konuyla ilgili "Sahabe mürseli" kavramı mevcuttur.

Tabî'n'den olan Abdullah b. Ma'kil b. Mukrin⁴⁰¹, babası ile beraber Abdullah b. Mes'ûd'un yanına girmiş ve İbn Mes'ûd'un "الندم توبة" dediğini işitmiştir. Babası Ma'kıl, İbn Mes'ûd'a, "الندم توبة" = Hz. Peygamber

⁴⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, I/462.

⁴⁰¹ İbn Hibbân, *Sikât*, V/35; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI/169-170, no: 3586.

(sav)’in ‘Pişmanlık tövbedir’ dediğini sen mi işittin?” diye sormuştur. İbn Mes’ûd da “Evet” cevabını vermiştir.⁴⁰² Sahabe bazen kendisi işitmese de “Rasulullah (sav) dedi” diyerek rivayette bulunduğu için Ma’kıl, İbn Mes’ûd’un rivayet ettiği bu hadisi Hz. Peygamber’den işitip işitmediğini sormuş olmalıdır. Zira sahabeden olan Ma’kıl⁴⁰³, kendisi de Rasulullah’tan (sav) mürsel rivayetlerde bulunmuştur.⁴⁰⁴

Bilindiği üzere sahabeden her biri Rasulullah’ın (sav) yanında ve ilim meclislerinde eşit olarak bulunamamıştır. Hz. Peygamber ile uzun süre vakit geçiren sahabiler olduğu gibi; ziraat, ticaret, çobanlık gibi günlük ihtiyaçlar için uğraşma veya bir seriyyeye çıkmış olma gibi sebeplerle Rasulullah’ın (sav) huzurunda çok fazla bulunamayan sahabiler de vardı. Bu nedenle hadislerin hepsini bizzat Hz. Peygamber’den duymamış, bir kısmını diğer sahâbeden işitmişlerdir. Nitekim el-Berâ b. Azib (ö. 71), bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: “Rasulullah’tan size rivayet ettiğimiz hadislerin hepsini bizzat kendisinden işitmiş değiliz. Deve gütmekle meşgul olduğumuz için bu mümkün olmuyordu.”⁴⁰⁵ el-Berâ, başka bir rivayetinde “Hz. Peygamber’in hadisini her birimiz işitiyor değildik. Arazimiz ve meşguliyetimiz vardı. Fakat insanlar o günlerde yalan söylemiyorlardı. İşitenler işitmeyenlere naklediyordu” demiştir.⁴⁰⁶

İfade edildiği gibi, sahabe bütün hadisleri Rasulullah’tan (sav) işitmemiştir. Bir kısmını diğer sahabe arkadaşlarından duymuştur. Birbirlerinden aldıkları hadisleri Rasulullah’a (sav) isnad etmekte de bir sakınca görmemişlerdir.⁴⁰⁷

Abdullah b. Mes’ûd’un da sahabeden rivayette bulunduğu, ancak bu tür rivayetlerinin az sayıda olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, Rasulullah’a (sav) daima yakın oluşundan kaynaklanmış olmalıdır. Böylece Rasulullah’ın (sav) birçok söz ve uygulamasına bizzat şahit olarak doğrudan kendisi nakletmiştir.

Onun, Hz. Ömer, Sa’d b. Muaz ve Safvân b. Assâl gibi sahabilerden hadis rivayet ettiği ve bu rivayetlerinden pek çoğunun *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer aldığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁸ Hz. Osman ve Ali’den de rivayette bulunduğu zikredilmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰²İbn Mâce, Zühed, 30, II/1420. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned* VI/37, no: 3568; VII/113, no: 4012; VII/115, no: 4014; VII/193, no: 4124; Bezzâr, *Müsned*, V/310, no: 1926; Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. El-Müsennâ (ö. 307), *el-Müsned*, Beyrût, 1998, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, IV/384, no: 5107.

⁴⁰³İbn Hibbân, *Sikât*, III/393.

⁴⁰⁴İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII/327, no: 1308/14615.

⁴⁰⁵Hâkim, *el-Müstedrek*, I/95; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, I/154.

⁴⁰⁶Râmezhurmuzî, *el-Muhaddisü’l-Fâsıl*, s. 235.

⁴⁰⁷Bu konuda örnekler için bkz: Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000, TDV Yayınları, s. 176-7.

İbn Mes'ûd'un, mezkur sahabilerden rivayette bulunduğu ifade edilen hadisler, kaynaklarımızdan tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Safvân b. Assâl

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullah b. Mes'ûd'un, Safvân b. Assâl'dan rivayet ettiği hadis, bazı kaynaklarda zikredilmekle birlikte *Kütüb-i Sitte*'de yer almamaktadır.

Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*'da "Elbise giymek"le ilgili babda hadisi ihtisar ederek baş kısmını şu şekilde tahrir etmiştir:

"أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو في المسجد متكئ على بردة له" = Rasulullah (sav), mescidde bir örtüye bürünmüşken onun yanına geldim"⁴¹⁰

Taberânî ise, rivayeti devamıyla birlikte şöyle nakletmiştir:

أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُتَكِّئٌ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى بُرْدٍ لَهُ، فَقُلْتُ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي جِئْتُ أَطْلُبُ الْعِلْمَ، فَقَالَ: "مَرْحَبًا بِطَالِبِ الْعِلْمِ، طَالِبُ الْعِلْمِ لَتَخْفَهُ الْمَلَائِكَةُ وَتُظِلُّهُ بِأَجْنِحَتِهَا، ثُمَّ يَرْكَبُ بَعْضُهُ بَعْضًا حَتَّى يَبْلُغُوا السَّمَاءَ الدُّنْيَا مِنْ حَبِّهِمْ لِمَا يَطْلُبُ، فَمَا جِئْتَ تَطْلُبُ؟" قَالَ صَفْوَانُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا نَزَالَ نُسَافِرُ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ، فَأَقْتَنَّا عَنِ الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ لِلْمُسَافِرِ، وَيَوْمٌ وَلَيْلَةٌ لِلْمَقِيمِ".

"Rasulullah (sav), mescidde bir örtüye bürünmüşken onun yanına geldim. Dedim ki: 'Ya Rasulallah! Ben ilim öğrenmek üzere senin yanına geldim.' O da: 'İlim talibine selam olsun. İlim talibi olanları melekler kuşatır, kanatlarıyla gölgelendirir, ilim talep etmelerinden dolayı dünyadan semaya kadar üst üste yığılırlar (dedi), ne öğrenmek istiyorsun' diye sordu. Safvân dedi ki: 'Biz Mekke ile Medine arasında yolculuk yapıyoruz. Mestler üzerine mesh konusunda tereddüte düştük.' Rasulullah (sav) dedi ki: 'Misafir üç gün üç gece, mukîm ise, bir gün bir gece mestler üzerine mesh eder.'"⁴¹¹

⁴⁰⁸ Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 245.

⁴⁰⁹ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I/115; Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 251.

⁴¹⁰ Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrût, 1991, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Zînet, 94, V/480, no: 9660, (İsnâd: Rasûlullâh (sav)- Safvân b. Assâl- İbn Mes'ûd- Zirr b. Hubeyş- Minhâl b. Amr- Ali b. el-Hakem el-Bünânî- es-Sa'g b. Hazn- Şeybân b. Ferruh- Ebû Bekr b. Ali el-Mervezî).

⁴¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII/54, no: 7347 (İsnâd: Rasulullah (sav)- Safvân b. Assâl- İbn Mes'ûd- Zirr b. Hubeyş- Minhâl b. Amr- Ali b. el-Hakem el-Bünânî- es-Sa'g b. Hazn- Şeybân b. Ferruh- Muhammed b. Abdullâh el-Hadramî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel.); Ayrıca Bkz: İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, 60/369.

Hâkim ise, Abdullah b. Mes'ûd'un Safvân b. Assâl'dan rivayet ettiği hadisin isnadını verdikten sonra "Safvân b. Assâl, Rasulullah'a (sav) gittim dedi ve hadisi zikretti" diyerek kısaltmıştır.⁴¹²

Hâfız Ebû Bekr el-Hatîb, bu isnadda Abdullah b. Mes'ûd'un zikredilmesinin sahih olmayan bir ziyâde olduğunu; Çünkü bunu Zirr'in kendisinin Safvân b. Assâl'dan işittiğini söylemiştir.⁴¹³ Rivayeti Asım'ın, Zirr'den onun da, Safvân'dan naklettiği, arada İbn Mes'ûd'u zikretmediği; İbn Mes'ûd'un zikredildiği Minhâl b. Amr'ın rivayetinin –ravileri sika olmakla birlikte- mahfûz olmadığı söylenmiştir.⁴¹⁴

Nesaî'nin, *Sünen*'inde yer alan Âsım'ın Zirr'den naklettiği ve İbn Mes'ûd'un zikredilmediği rivayette, "Zirr'in Safvân'a giderek ilim istediği, Safvân'ın ilim isteyene meleklerin kanat gereceğini söylediği, hangi şey hakkında bilgi istediğini sorması üzerine, Zirr'in mestler hakkında soracağını söylediği, Safvân'ın da, Rasulullah (sav) ile seferdeyken kendilerine cünüplük dışında üç gün çıkarmamalarını emrettiğini söylediği" zikredilmiştir.⁴¹⁵

Kaynaklarımızda Minhâl b. Amr'ın, Zirr'den naklettiği rivayet aynı zamanda isnadda İbn Mes'ûd olmadan da aynı metinle nakledilmiştir.⁴¹⁶ Ancak Ârim'in naklettiği bu rivayetin mürsel olduğu ifade edilmiştir. Şeybân'ın naklettiği rivayette İbn Mes'ûd'un da bulunması ile ilgili, Zirr'in bunu Safvân'dan işittiğinin açık olduğu; Zirr'in, İbn Mes'ûd'dan, onun da Safvândan işitmesinin, sonra da Zirr'in Safvân'dan işitmesinin ihtimal dahilinde bulunduğu söylenmiştir.⁴¹⁷ Yani Zirr'in hem İbn Mes'ûd aracılığıyla hem de doğrudan Safvân'dan işitmiş olabileceğinin muhtemel olduğu belirtilmiştir.

⁴¹² Hâkim, *el-Müstedrek*, I/101 (İsnâdı Şeybân'a kadar aynıdır. Sonraki râviler: Muhammed b. Süleymân ve Hasen b. Ali el-Ma'merî ve İsmâil b. İshâk- Ahmed b. Selmân el-Fakîh).

⁴¹³ Mizzî, Cemâlüddîn Ebi'l-Haccâc Yûsuf (ö. 742), *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, Tûnus, 2008, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, IV/49, no: 4954.

⁴¹⁴ İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî (ö. 507), *Zahîratü'l-Huffâz el-Muhrec ale'l-Hurûf ve'l-Elfâz*, (tahkîk: Abdurrahmân Feryevâî), Riyâd, 1996, Dâru's-Selef, (5 cilt), II/918, no: 1888; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, 60/369.

⁴¹⁵ Nesaî, Tahâret, 113, I/98 (İsnâdı: Safvân- Zirr- Âsım b. Ebi'n-Nücûd- Şu'be- Hâlid- Muhammed b. Abdülalâ) Âsım'ın naklettiği diğer rivayetler için bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, I/204, no: 792, 793; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX/9, no: 18089; XXX/11, no: 18091; XXX/16, no: 18093; XXX/18-19, no: 18095; XXX/23, no: 18098; XXX/24, no: 18100; Nesaî, Tahâret, 98, I/83-84; Tirmizî, Tahâret, 71, I/159; Da'vât, 99, V/545, 546; İbn Mâce, Mukaddime, 17, I/82; Tahâret, 62, I/161.

⁴¹⁶ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, I/155 no: 162 (İsnadı: Rasulullah (sav)- Safvân b. Assâl- Zirr b. Hubeys- Minhâl b. Amr- Ali b. el-Hakem- es-Sa'g b. Hazn- Ârim b. Fadl- İsmâil b. İshâk el-Kâdî- Kâsım b. Esbağ- Ali b. Osmân Saîd b. Nadr) Bu rivayetin arkasından Âsım'ın naklettiği rivayet zikredilmiştir: I/156-159, no: 163-168.

⁴¹⁷ el-İrâkî (ö. 806), İbnü's-Sübki (ö. 771), Murtazâ ez-Zübeydî (ö. 1205), *Tahrîcû Ehâdisü İhyâu Ulûmiddîn*, (İstihrâc eden: Ebû Abdullâh Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd), Riyâd, 1987, Dâru'l-Âsime, (7 cilt), I/53, Şâmile'den naklen.

Dolayısıyla İbn Mes'ûd'un, Safvân b. Assâl'dan naklettiği söylenen rivayet bazı kaynaklarımızda yer almış, alimler tarafından bunun mahfuz olmadığı belirtilmiş olmakla birlikte bu rivayetin İbn Mes'ûd tarafından da nakledilmiş olma ihtimali dile getirilmiştir.

2. Hz. Ebû Bekr ve Ömer

Bazı kaynaklarımızda Abdullah b. Mes'ûd'un, Rasulullah'ın (sav) kendisini müjdelediği hadisi Hz. Ebû Bekr ve Ömer'den naklettiği zikredilmiştir.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241) ve İbn Mâce'nin (ö. 273) tahrir ettiği rivayet şöyledir:

عن عبد الله أن أبا بكر وعمر رضوان الله عليهما بشراه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : من سره أن يقرأ القرآن غضا كما أنزل فليقرأه على قراءة ابن أم عبد.

Ebû Bekr ve Ömer (ra), Rasulullah'ın (sav) “Kur'ân'ı indirildiği gibi okumak isteyen, İbn Ümmi Abd'in kıraatı üzere okusun” dediğiyle İbn Mes'ûd'u müjdeledi.⁴¹⁸

Bezzâr (ö. 292), “Abdullah b. Mes'ûd'un Ebû Bekr'den naklettikleri” başlığı altında “عن عبد الله عن أبي بكر وعمر رحمة الله عليهما أنهما بشراه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال” ifadesiyle rivayeti zikretmiştir.⁴¹⁹ Yahyâ b. Âdem dışında onu böyle nakledeni bilmediğini, Zâide'nin Âsım'dan, onun Zirr'den, onun da İbn Mes'ûd'dan bunu naklettiğini fakat “عن أبي بكر وعمر” demediğini söylemiştir.⁴²⁰

Yine o, Yahyâ b. Âdem'in sika olduğunu, Ebû Bekr b. Âyyâş'ın ise hafız olmadığını ancak ilim ehlinin ondan hadis naklettiğini, bu ziyade yaptığı hadise müsamaha gösterdiklerini, ziyâdeyi ekleyen kişi hafız olduğu zaman hadisin sahih olmasının tercih edildiğini, Ebû Bekr ve Ömer'in o vakitte Hz. Peygamber'in yanında olduklarını, Ebû Bekr b. Ayyâş'ın onu ihtisar ettiğini söylemiştir.⁴²¹

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/211, no: 35 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ebû Bekr ve Ömer- İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- Ebû Bekr b. Ayyâş- Yahyâ b. Âdem); *Fadâilü's-Sahâbe*, II/358, no: 1554 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ebû Bekr ve Ömer- İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- Ebû Bekr b. Ayyâş); İbn Mâce, *Mukaddime*, 11, I/49 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ebû Bekr ve Ömer- İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- Ebû Bekr b. Ayyâş- Yahyâ b. Âdem- Hasen b. Ali el-Hilâl); Ayrıca bkz: İbn Hibbân, *Sahîh*, XV/542, no: 7066 (Ahmed b. Hanbel'den aynı isnadla nakletmiştir.)

⁴¹⁹ Bezzâr, *Müsned*, I/65, no: 12; I/66, no: 13 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ebû Bekr ve Ömer- İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- Ebû Bekr b. Ayyâş- Yahyâ b. Âdem- Şuayb b. Eyyûb).

⁴²⁰ Bezzâr, *Müsned*, I/65, no: 12.

⁴²¹ Bezzâr, *Müsned*, I/66, no: 13.

Bezzâr'ın bahsettiği Zâide'nin nakletmiş olduğu rivayeti, İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'inde tahrir etmiştir. Burada Ebû Bekr ve Ömer'den bahsedilmemiş, rivayeti İbn Mes'ûd doğrudan Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴²²

Bezzâr'ın ifade ettiği gibi o vakit Hz. Ömer ve Ebû Bekr, Rasulullah'ın (sav) yanındaydı ve Hz. Ömer rivayeti şöyle nakletmiştir:

“Rasulullah (sav), İbn Mes'ûd'a uğradı, yanında ben ve Ebû Bekr vardık. Abdullah b. Mes'ûd, kıyamda okuyordu. Rasulullah (sav), kıraatini işitti. Sonra İbn Mes'ûd, rükû' ve secde yaptı. Rasulullah (sav), iki kere 'İste istediğin verilecek' dedi. Sonra Rasulullah (sav) ayrıldı ve 'Kur'ân'ı indirildiği gibi okumak isteyen, İbn Ümmi Abd'dan okusun' dedi. Rasulullah'ın (sav) söylediğiyle müjdelemek için akşam olunca İbn Mes'ûd'a gittim. Kapıya vurunca (veya sesimi duyunca) İbn Mes'ûd, niye geldiğimi sordu. 'Rasulullah'ın (sav) senin hakkındaki bir müjdesini sana haber vermeye geldim' dedim. 'Ebû Bekr, seni geçti' dedi...'”⁴²³ Bazı rivayetlerde de olay zikredilmeden, sadece Hz. Ömer'in Rasulullah'tan (sav) naklettiği rivayete yer verilmiştir.⁴²⁴

Hz. Ömer'in naklettiği rivayette görüldüğü üzere Rasulullah (sav), bu hadisi Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in yanındayken söylemiş, İbn Mes'ûd, onlardan öğrenerek nakletmiştir.

3. Hz. Ali

Abdullah b. Mes'ûd'un, Ali b. Ebî Tâlib'den naklettiği ifade edilen şöyle bir rivayet mevcuttur:

عبد الله بن مسعود قال قال لنا علي بن أبي طالب رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم

يأمركم أن تقرؤوا كما علمتم

Abdullah b. Mes'ûd dedi ki: Ali b. Ebî Tâlib bize “Rasulullah (sav), size bildiğiniz gibi okumanızı emretti” dedi.⁴²⁵

⁴²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/251, no: 30640 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- Zâide- Muaviye b. Amr).

⁴²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/371-372, no: 265 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ömer b. Hattâb- Kays veya İbn Kays el-Cu'fi- el-Karse'- Alkame- İbrâhîm- Hasen b. Ubeydillâh- Abdülvâhid b. Ziyâd- Affân).

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/211, no: 36 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ömer b. Hattâb- Alkame- İbrâhîm- A'meş- Ebû Bekr ve Yezîd b. Abdilazîz- Yahyâ b. Âdem); Hâkim, *el-Müstedrek*, III/318 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ömer b. Hattâb- Alkame- İbrâhîm- A'meş- Süfyân- Mus'âb b. el-Mikdâm- Hasen b. Ali b. Affân el-Âmirî- Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kuraşı).

⁴²⁵ Bezzâr, *Müsned*, II/99, no: 449 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Ali b. Ebî Tâlib- İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- A'meş- Yahyâ b. Saîd el-Emevî- İbrâhîm b. Saîd el-Cevherî- Bezzâr). Ayrıca bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, II/223-224; İbn Hibbân, *Sahîh*, III/21-22.

4. Sa'd b. Muâz

Rasulullah'ın (sav), Ümeyye b. Halef'in öldürüleceğini haber verdiği ile ilgili bir rivayeti Abdullah b. Mes'ûd'un, Sa'd b. Muaz'dan naklettiği kaynaklarımızda zikredilmiştir. Buna göre; Sa'd b. Muâz, umre yapmak için Mekke'ye gitmiş ve arkadaşı Ümeyye b. Halef'in yanında kalmıştır. Kâbe'yi tavaf ederken Ebû Cehil gelerek Sa'd b. Muaz'ın tavafına engel olmak istemiş ve yanında Ümeyye olmasaydı sağsalim geri dönemeyeceğini söylemiştir. Sa'd da sesini yükselterek Ebû Cehil'e, eğer tavafına engel olursa Medine üzerinden geçen ticaret yolunu keseceğini söylemiştir. Ümeyye ise, arkadaşı Sa'd'a "Ebû Cehil bu vadinin seyididir, sesini yükseltme" demiştir. Bunun üzerine Sa'd, Ümeyye'ye "Ebû Cehil'i tutma, Vallahi Rasulullah'ın seni öldüreceğini söylediğini işittim" karşılığını vermiştir. Ümeyye b. Halef, Bedir'de öldürülmüştür.⁴²⁶ Bu hadiste Rasulullah'ın (sav) zâhir mucizelerinin bulunduğu ve hadisin, Rasulullah (sav) umre yapmadan önce dahî sahabenin umre yaptığını ortaya koyduğu ifade edilmiştir.⁴²⁷

Kaynaklarımızda Abdullah b Mes'ûd'un; sahabeden naklettiği rivayetler tespit edilerek, bu konuda mevcut ihtilaflar zikredilmiştir.

Ayrıca İbn Mes'ûd, Mikdâd'dan Bedir Savaşı'nda işittiği şeyi "شهدت من المقداد", bazı yerlerde de "قال المقداد" diyerek şöyle nakletmiştir:

"يا رسول الله إنا لا نقول لك كما قالت بنو إسرائيل لموسى فاذهب أنت وربك فقاتلا إنا ها هنا قاعدون = Ya Rasulullah! Biz sana Benî İsrâîl'in Mûsâ'ya dediği gibi 'Sen ve Rabbin gidin ve savaşın, biz burada bekleyeceğiz' demeyiz. Fakat biz sizinle beraberiz." Arkadaşının bu sözünü nakleden İbn Mes'ûd, "فكأنه سري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم = Sanki o, Rasulullah'ın (sav) içini rahatlattı" demiştir.⁴²⁸ Burada Hz. Peygamber'in bir hadisi nakledilmemiştir, ancak İbn Mes'ûd, sahabe arkadaşının sözünü nakletmeye değer bularak aktarmış ve hakkında düşüncesini ifade etmiştir.

Yine kaynaklarımızda Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen şöyle bir hadis mevcuttur:

⁴²⁶ Buhârî, Meğâzî, 2, IV/1453. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/343-346, no: 3794, 3795; Buhârî, Menâkıb, 22, III/1328-1329; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI/13, no: 5350.

⁴²⁷ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kâhire, 2004, Dâru'l-Hâdis, VII/326.

⁴²⁸ Buhârî, Tefsîr, 111, IV/1684.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَصَدَّقْنَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ وَلَوْ مِنْ خُلْيُكُنَّ فَإِنَّكُنَّ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ
فَقَامَتْ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ فَقَالَتْ لِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لِأَنَّكُنَّ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتُكْفِرْنَ الْعَشِيرَ

“Hz. Peygamber ‘Ey kadınlar topluluğu, takılarınızdan da olsa sadaka verin! Çünkü cehennem halkının çoğu sizlerden olacaktır’ dedi. İleri gelenlerden olmayan bir kadın kalktı ve ‘Neden yâ Rasulallah?’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Çünkü çok lanet ve eşinize nankörlük ediyorsunuz’ cevabını verdi.”⁴²⁹

Bu rivayet; Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Zeynep es-Sakafîyye gibi sahabiler tarafından da rivayet edilmiştir. Olayın ne zaman gerçekleştiği hususu rivayetlerde net değildir. Hz. Peygamber’in kadınlara sadaka vermeyi emrettiği bu hitabın Kurban veya Ramazan Bayramı’nda, zamanı belli olmayan bir vaazında, sabah namazını kıldırınca mescide gelen kadınlara rastladığında ve zamanı belirtilmeksizin mesciddeki kadınlara gerçekleştiği rivayetlerde zikredilmiştir. Ya da hiçbir şey belirtilmeden hadis nakledilmiştir.⁴³⁰

Bir rivayette kadınlar içerisinde Abdullah b. Mes’ûd’un hanımının da bulunduğu ve İbn Mes’ûd’a giderek, Rasulullah’tan (sav) işittiklerini söylediği ifade edilmiştir.⁴³¹ Başka bir rivayette de Zeynep’in İbn Mes’ûd’a giderek “Sen yoksul bir adamsın. Rasulullah bize sadaka vermemizi emretti” diyerek sadakayı kendisine vermesinin kâfi gelip gelmeyeceğini Hz. Peygamber’e sormasını istediği, İbn Mes’ûd’un da çekinerek eşine “Sen git ve sor dediği” bilgisi mevcuttur.⁴³² Dolayısıyla İbn Mes’ûd’un, bu rivayeti eşi Zeyneb’den duyarak nakletmiş olma ihtimâli mevcuttur.

Sahabiler, Hz. Peygamber’den bizzat işitmedikleri veya kendilerinin hazır bulunmadıkları yahutta Müslüman olmalarından önceki zamanlara ait olayları nakletmişlerdir. Hz. Peygamber’den öğrendiklerini aralarında müzakere ederken veya başka vesilelerle diğer sahabilere nakletmeleri sonucunda öğrenilen hadisler, hadis söylendiği veya hadiste anlatılan olayın geçtiği sırada Hz. Peygamber’in yanında bulunmayan sahabiler tarafından da rivayet edilmiştir. Konunun başında zikredildiği

⁴²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/177, no: 9893; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/40, no: 3569; VII/119-120, no: 4019; VII/133-134, no: 4037; VII/192, no: 4122.

⁴³⁰ Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/178, no: 9897; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV/449-451, no: 8862; XXV/490, no: 16082; XXV/492, no: 16083, 16084; XXXIV/598, no: 27048; Buhârî, Hayz, 6, I/116; Zekât, 43, II/531; Müslim, İmân, 34, I/86, no: (79)-132; İbn Mâce, Fiten, 19, II/1326-1327; Tirmizî, Zekât, 12, III/28; İmân, 6, V/10; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XXIV/286, no: 729; İbn Hibbân, *Sahîh*, X/58-59, no: 4248; XIII/54, no: 5744.

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV/449, no: 8862.

⁴³² Müslim, Zekât, 14, I/694-695, no: (1000)-45.

gibi “Sahabi mürseli” denilen bu rivayetlere,⁴³³ kadınlar topluluğunun sadaka vermesi ile ilgili olan İbn Mes’ûd’un naklettiği rivayet de örnek olarak zikredilebilir.

B. HADİSLERİN YAZILMASI HUSUSUNDA TUTUMU

Hiz. Peygamber’den hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetler yanında⁴³⁴, hafızanın zayıflığından şikayet edenlere “Sağ elinden faydalanmasını” ve “Yazarak ilmi kaydetmelerini” tavsiye eden⁴³⁵ hadisler nakledilmiştir.

İbn Kuteybe, Hiz. Peygamber’den nakledilen ve çelişkili gibi görünen rivayetleri “Başta hadis yazımı yasaklanırken daha sonra yasağın kaldırıldığı, yani sünnetin sünnetle nesh edildiği” veya “Hata etmesinden korktuğu kişiler için Rasulullah’ın yasakladığı, emin olduğu kişilere ise, hadis yazma konusunda izin verdiği” şeklinde te’vil etmiştir.⁴³⁶ el-Hatib el-Bağdâdî de, *Takyîdü’l-İlm* adlı eserinde hadislerin yazılması ile ilgili haberleri kronolojik olarak sıralamış ve geçirdiği tarihî seyri gözler önüne sermiştir. Rivayetlerden anlaşıldığı üzere hadislerin yazımı önce yasaklanmışken daha sonra hadislerin yazı ile tespiti için verilmiştir.⁴³⁷

Abdullah b. Mes’ûd, hadislerin yazılmasını hoş karşılamamıştır.⁴³⁸ Esved b. Hilâl’den nakledildiğine göre, İbn Mes’ûd’a içinde hadis bulunan bir sahife getirildiğinde, su isteyerek sahifenin yazılarını imha etmiş ve kendilerinden önce Ehl-i Kitab’ın, Allah’ın kitabından uzaklaştıkları için helak olduklarını söyleyerek onlar gibi olmamalarını öğütlemiştir.⁴³⁹ Yine Mürre, İbn Mes’ûd’un “İlim isteyen Kur’ân’ı yazsın. Onda öncekilerin ve sonrakilerin ilmi vardır” dediğini nakletmiştir.⁴⁴⁰

Abdullah b. Mes’ûd’un oğlu Abdurrahmân, işittikleri şeyi yazdıklarını, babasının bunu fark ettiğinde çağırarak suyla onu yıkadığını söylemiştir. Mesrûk’un naklettiğine göre, “İbn Mes’ûd bir hadis rivayet etmiş; oğlu, onun rivayet ettiği gibi olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine İbn Mes’ûd nereden bildiğini sormuş; oğlu, onu

⁴³³ Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 338.

⁴³⁴ Dârimî, *Mukaddime*, 42, I/119; el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdü’l-İlm*, s. 29-35.

⁴³⁵ el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdü’l-İlm*, s. 64-70.

⁴³⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276), *Te’vilü’l-Muhtelifi’l-Hadis*, yy, 1326, s. 365-366.

⁴³⁷ Bkz: el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdü’l-İlm*, yy., 1974, Dâru İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye.

⁴³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/579, no: 26850; İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fadlih*, I/276; el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdü’l-İlm*, s. 39.

⁴³⁹ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni’l-İlm*, I/278-279.

⁴⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/29, no: 36850; Zehebî, *Tezkiratü’l-Huffâz*, I/16.

yazdığını söyleyince İbn Mes'ûd, yazdıklarını getirterek imhâ etmiştir.”⁴⁴¹ İbnü's-Salâh da, Abdullah b. Mes'ûd'u hadislerin yazılmasını kerih görenler arasında zikretmiştir.⁴⁴²

Nakledildiğine göre, İbn Kurre, bir kitapla gelmiş ve İbn Mes'ûd'a “Onu Şam'da bulduğunu, hoşuna gittiğini ve kendisine getirdiğini” söylemiştir. İbn Mes'ûd, kitaba bakmış sonra, “Sizden öncekiler başka kitapları takip edip kendi kitaplarını terk ettikleri için helak olmuştur” diyerek onu suyla imha etmiştir.⁴⁴³ Muhtemelen bu bir hadis kitabı değildir.

Yine Alkame (ö. 62), Mekke veya Yemen'den içinde Ehl-i Beyt ile alakalı hadislerin bulunduğu bir kitap getirdiğinde İbn Mes'ûd, hadisleri imha etmiş ve “Kalbler (ilimleri muhafaza eden) kaplardır. Kalpleri Kur'ân ile meşgul edin; başka şeylerle meşgul etmeyin” demiştir.⁴⁴⁴

Şam ehlinden bir kişi Abdullah b. Mes'ûd'a, Ebu'd-Derdâ'nın sözlerinin ve kıssalarının bulunduğu bir sahife getirmiştir. İbn Mes'ûd, onu okumuş ve su dolu bir kaba sokarak ovuşturmuştur. Sonra “Elif lâm râ. Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik, umulur ki düşünürsünüz. Biz sana en güzel kıssaları okuyoruz. Allah'ın kıssalarından daha güzel kıssalar mı istiyorsunuz veya Allah'ın sözünden daha güzel söz mü istiyorsunuz” demiştir.⁴⁴⁵

el-Hatib el-Bağdâdî'nin naklettiği başka bir haberde de; Süleym b. Esved ve Abdullah b. Mirdâs'ın mescidde insanların okuduğu, içinde kıssalar, zikir, hamd ve sena bulunan bir kitap satın aldıkları, İbn Mes'ûd'un onları yanına çağırarak “En doğru yolu gösteren kişinin Hz. Peygamber olduğunu, en güzel sözün Allah'ın kelamı olduğunu ve en kötü şeyin de sonradan ortaya çıkarılan bid'atler olduğunu” hatırlattığı, “Ehli kitabın, Allah'ın kitabını bırakarak böyle nesilden nesile intikal eden sayfalar yüzünden helak olduklarını” söylediği bildirilmiştir. Devamında İbn Mes'ûd, kendisine tabi olanlara bu kitaptaki şeylere uymayı yasakladığını söylemiş ve “Böyle kitapların Hind diyarında olduğunu dahi bilse yürüyerek gidip alacağını” ifade ederek su ile imha etmiştir.⁴⁴⁶

Başka bir rivayet de şöyledir: İbn Mes'ûd'a insanların yanında bir kitap olduğu, ondan hoşlandıkları ve yanlarından ayırmadıkları haberi ulaşmıştır. Onu, İbn

⁴⁴¹ el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 39.

⁴⁴² Bkz: İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân (ö. 643), *Mukaddimetü İbnü's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, Beyrût, 1978, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 88.

⁴⁴³ el-Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 53.

⁴⁴⁴ el-Hatib el-Bağdâdî, a.g.e., s. 54.

⁴⁴⁵ el-Hatib el-Bağdâdî, a.y.

⁴⁴⁶ el-Hatib el-Bağdâdî, a.g.e., s. 55-56.

Mes'ûd'a getirmişler ve o da imha etmiştir. Sonra, “Sizden önceki kitap ehli alimlerinin kitaplarıyla meşgul olup Rablerinin kitabını terk ettikleri için helak oldu” demiştir.⁴⁴⁷

Abdullah b. Mes'ûd'un, kendi sözlerini yazanlarla ilgili olarak, “İnsanlar benim sözlerimi dinliyor, sonra gidip yazıyorlar. Ben hiç kimsenin Kur'ân'ın dışında bir şey yazmasını doğru bulmam” dediği nakledilmiştir.⁴⁴⁸

Bununla birlikte önceki görüşünden vazgeçerek sonraları kendisinin de hadis yazdığı, te'lifinin oğluna intikal ettiği ifade edilmiştir.⁴⁴⁹

Abdullah b. Mes'ûd'un torunu Ma'n⁴⁵⁰; İbn Mes'ûd'un oğlu Abdurrahman b. Abdillâh'ın, kendisine bir kitap çıkararak bunu babasının bizzat eli ile yazdığına yemin ettiğini nakletmiştir.⁴⁵¹

Gerek sahabe gerekse tabiûn neslinden birçok kişi hadislerin yazı ile tespitinin lüzumuna inanıyordu. Fakat Kur'ân-ı Kerim ile karışma ihtimali ve daha da önemlisi hadisle meşguliyet Kur'ân'ı ikinci plana iter endişesinden dolayı ilk dönemlerde bu işe fazla sıcak bakılmamıştır. Fakat bu endişeler zaman içinde ortadan kalkınca, ilk kaynaktan da (Hz. Peygamber) giderek uzaklaşılmasından dolayı hadislerin yazı ile muhafazasına daha sıcak bakılmaya başlanmıştır.⁴⁵²

Görüldüğü gibi İbn Mes'ûd ilk zamanlarda, sadece hadislerin yazılmasına karşı çıkmamış, kendisine getirilen diğer kitapları da imha ederek Kur'ân ile meşgul olmayı tavsiye etmiştir. Ondan nakledilen rivayetlerden anlaşıldığı üzere o, Kur'ân'ı bırakarak başka kitaplarla meşgul olmayı önlemek için ilk zamanlar hadislerin yazılmasına tepki göstermiştir. Ancak daha sonra Hz. Peygamber'in hadislerinin unutulması ve kaybolması endişesiyle olmalı kendisinin de hadis yazdığı rivayet edilmiştir.

C. HADİS MÜZAKERESİ

Sahabenin hepsi Rasulullah'ın (sav) yanında aynı ölçüde bulunamamış, kimisi onunla daha fazla vakit geçirirken, kimi buna imkan bulamamıştır. Değişik zamanlarda Rasulullah (sav) ile görüştükleri için, ondan öğrendikleri şeyler nitelik ve nicelik olarak

⁴⁴⁷ Dârimî, Mukaddime, 42, I/122.

⁴⁴⁸ Darimî, Mukaddime, 42, I/124-125.

⁴⁴⁹ Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam b. Münebbih*, İstanbul, 1967, s. 48.

⁴⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/252.

⁴⁵¹ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, I/311.

⁴⁵² Toksarı, Ali, Abdullah Aydın'ın “Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği” adlı sunumunun değerlendirmesi, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1998, s. 359-360.

farklılık arz etmiştir. Ayrıca öğrenilen şeyler tekrar edilmedikçe unutulmaya yüz tuttuğundan dolayı, sahabe hem bilgi alış verişinde bulunmak hem de bildiklerini unutmamak amacıyla müzakerelerde bulunmuştur.

Hadisler henüz tespit edilmediği için, onları iyice öğrenip zihinlere yerleştirmenin ve muhafaza etmenin müzakere ile mümkün olduğu düşünülmüştür.⁴⁵³

Abdullah b. Mes'ûd da, “تذكروا هذا الحديث فإن حياته مذاكرته” diyerek, hadislerin yaşayıp unutulmamasının, müzakere edilmeleri sayesinde mümkün olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁴ Hadislerin müzakere edilmesini isteyen İbn Mes'ûd, “İlmin afetinin unutmak” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁵

O, bazen talebelerini ziyaret etmiş, beraber hadis müzakeresinde bulunmuşlardır. Sahabeden Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî⁴⁵⁶, İbn Mes'ûd'un kendisine yaptığı bir ziyareti şöyle nakletmiştir:

Vâbisa b. Ma'bed, bir gün Kûfe'deki evinde otururken kapısının önünde bir şahsın selam verdiğini ve müsade istediğini görmüş, selamını aldıktan sonra gelenin İbn Mes'ûd olduğunu farketmiştir. Hava sıcak olduğu için Vâbisa ona “Hayrola Ey Ebû Abdurrahman! Günün bu saatinde bu ziyaretinizin sebebi nedir? Hava çok sıcak.” demiştir. Bunun üzerine İbn Mes'ûd, “Günlerin çok uzadığını, konuşacak birini düşünüp aradığını ve hadis müzakere etmek, karşılıklı hadis nakletmek için geldiğini” söylemiştir. Sonra da Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in fitne ile ilgili bir hadisini nakletmiştir.⁴⁵⁷

Sahabe, Rasulullah'ın (sav) meclisinde nöbetleşe bulunmuş, bir gün biri, ertesi gün diğeri Rasulullah'ın (sav) yanındaki yerini almış, sonra da arkadaşı kendi duyduklarından birini kaçıtır endişesiyle Rasulullah'tan (sav) işittikleri söz ve talimatı diğerine aynen aktarmıştır.⁴⁵⁸

Bununla birlikte sahabe birbirinden Rasulullah'ın (sav) hadisini alırken ihtiyatlı davranmış, doğruluğundan emin olmak için bazen şahit istemiştir. Abdullah b. Mes'ûd, kendisine Rasulullah'tan (sav) bilmediği bir hadis nakledildiğinde, üzerine hüküm bina edildiği için şahidi bulunup bulunmadığını sormuştur. Nitekim nakledilen bir habere

⁴⁵³ Müzakereyi tavsiye edenler için bkz: Dârimî, Mukaddime, 51, I/146-150.

⁴⁵⁴ Dârimî, Mukaddime, 51, I/150; Hâkim, *el-Müstedrek*, I/95.

⁴⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/522, no: 26543.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III/626; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, V/76.

⁴⁵⁷ Abdurrazzak, *Musannef*, XI/350-351, no: 20727; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/315-316, no: 4286.

⁴⁵⁸ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 263.

göre; Mehir belirlemeden ve zifafa girmeden kocası ölen kadının durumu İbn Mes'ûd'a sorulmuş o da Rasulullah'tan (sav) bir şey bilmediği için doğru ise Allah'tan yanlış ise kendisi ve şeytandan olduğunu söyleyerek ictihadiyle cevap vermiştir. Eşca' kabilesinden Ma'kıl b. Sinan'ın kendi kabilelerinden Berve' bint. Vâşık hakkında Rasulullah'ın (sav) da aynı şekilde hüküm verdiğini söylemesi üzerine İbn Mes'ûd çok sevinmiş, ancak Makıl b. Sinan'a kendisiyle beraber bunu duyan birisinin bulunup bulunmadığını sormuş⁴⁵⁹ ve şahit getirmesini istemiştir. Bunun üzerine Eşca' kabilesinden el-Cerrâh ve Ebû Sinan'ın şahitlik ettiği nakledilmiştir.⁴⁶⁰

Abdullah b. Mes'ûd, hadislerin müzakere edilmesini tavsiye etmiş, kendisi de hadis müzakeresinde bulunmuştur. Ancak kendisine bilmediği bir hadis haber verilince de doğruluğundan emin olmak için başka bilen olup olmadığını sorarak şahit istemiştir.

D. BELLİ GÜNLERDE DERS VEREREK HADİS NAKLETMESİ

Abdullah b. Mes'ûd, hem hadislerin müzakeresini sağlamak, hem de çevresindekilere duymadıkları hadisleri öğretmek için hadis dersleri vermiştir. İnsanları bıktırmamak için onlarla hergün ders yapmamış, günler belirlemiş, onları çok fazla zorlamak ve sıkmak istememiştir. Bu konuda da Rasulullah'ın (sav) metodunu örnek aldığını ifade etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd'un, “كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ مَخَافَةً” = Rasulullah (sav), bize bıkkınlık gelir endişesiyle öğüt vermek için zaman belirlemişti” dediği rivayet edilmiştir.⁴⁶¹

İbn Mes'ûd'un öğrencilerinden Şakik (Ebû Vâil)'in naklettiği bu rivayet bazı versiyonlarında sebebi vürûdu ile birlikte şöyle geçmektedir: Ebû Vâil, Abdullah b. Mes'ûd'un kapısında oturup onu beklediklerini, o sırada Yezid b. Muaviye en-Nehaî'nin⁴⁶² İbn Mes'ûd'un yanına girmek için geldiğini ve ona “Bizim burada beklediğimizi haber ver” dediklerini söylemiştir. Yezid içeri girip haber verdikten sonra, çok geçmeden İbn Mes'ûd, yanlarına gelmiş ve “Ben burada beklediğinizi biliyorum. Fakat sizi bıktırmaktan korktuğum için çıkmadım” diyerek, “Rasulullah'ın (sav) da

⁴⁵⁹ Abdurrazzak, *Musannef*, VI/294-295, no: 10899; VI/479, no: 11743. (Ma'kıl b. Sinan'ın, evet dediği ve kavminden bir topluluğun gelerek buna şahitlik ettiği zikredilmiştir.)

⁴⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX/406-7, no:18460; VII/308-309, no:4276; VII/174-175, no: 4099; VII/177, no: 4100.

⁴⁶¹İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/592, no: 26925; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/268, no: 4228; Buhârî, *İlim*, 11, I/38; Tirmizî, *Edeb*, 72, V/142.

⁴⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI/360.

bıktırmamak için öğüt vereceği günleri belirlediğini” söylemiştir.⁴⁶³ Bazı rivayetlerde ise, olay zikredilmeden sadece Abdullah b. Mes’ûd’un sözü nakledilmiştir.⁴⁶⁴

Aynı şekilde Ebû Vâil, Abdullah b. Mes’ûd’un her Perşembe ders verdiğini, kendisine, “Her gün öğüt vermeni istiyoruz” denilmesi üzerine, “Ben sizi bıktırmaktan korkuyorum. Çünkü Rasulullah (sav), bize usanç gelmesin diye öğüt vermek için zaman belirlemişti” cevabını verdiğini rivayet etmiştir.⁴⁶⁵ Abdullah b. Mirdâs da, İbn Mes’ûd’un her Perşembe ayakta kendilerine sohbet verdiğini, kendilerinin konuşmayı artırmasını istediklerini söylemiştir.⁴⁶⁶

Abdullah b. Mes’ûd, talebelerinin istekli olmasına rağmen onları bıktırarak uzaklaştırmamak, heveslerini kırmamak ve derslerden soğutmamak için Rasulullah’ın da yaptığı gibi belirli günlerde –yukarıdaki rivayetlerde geçtiği üzere bu Perşembe günüdür- hadis naklederek dersler vermiştir.

İbn Kesîr- el-Evzâî- Yahyâ isnadıyla İbn Mes’ûd’un, “Topluluk gözlerini sana çevirirse (yani istekli olur, dikkatle dinlerse) anlat, bildir; gözlerini yumarsa (yani önemsemezse) kes” dediği; Haccâc-Şu’be-Mansûr isnadıyla da İbn Mes’ûd’un “İstekli olmayanların yanında su birikintilerini yayma” dediği nakledilmiştir.⁴⁶⁷

Görüldüğü gibi İbn Mes’ûd, ders esnasında da istekli olarak, dikkatle dinlenildiği sürece anlatmaya devam edilmesini; bıkkınlık, önemsememe, yorgunluk hissedildiği zaman dersi bitirmeyi tavsiye etmiştir.

Kufe’nin muallimi olan Abdullah b. Mes’ûd, öğrencileri bıktırmamak için ders zamanlarını kısıtladığı gibi, hadis naklederken muhatabın durumunu göz önünde bulundurmuş ve hadis nakledecek olan kişilere de şöyle tavsiyede bulunmuştur:

"ما أنت بمحدث قوما حديثا لا تبلغه عقولهم إلا كان لبعضهم فتنة"

⁴⁶³Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/135, no: 4041. Benzer rivayetler için bkz: Humeydî, Abdullah b. Zübeyr (ö. 219), *el-Müsned*, (Tahkîk: Habîbü’r-Rahmân el-A’zamî), Beyrût, 1381, Âlimü’l-Kütüb, I/60, no: 107; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/57, no: 3581; Buhârî, ed-Da’vât, 69, V/2355; Müslim, Münâfikîn, 19, III/2172, no: 82; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV/339-340.

⁴⁶⁴Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/66-67, no: 3587; VII/415, no: 4409.

⁴⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/148-149, no: 4060. Ayrıca bkz: Buhârî, İlim, 12, I/39, no: 70; Müslim, Münâfikîn, 19, III/2173, no: 83.

⁴⁶⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315.

⁴⁶⁷ Râmezhurmûzî, *el-Muhaddisü’l-Fâsıl*, s. 591.

“Bir kavme akıllarının kavrayamayacağı bir hadis nakledersen mutlaka bazıları için fitne olur.”⁴⁶⁸

Rasulullah’ın (sav) da insanların akıllarının alacağı şekilde hitap ettiği, dinleyenin anlayamadığı ve aklının almadığı sözlerin onlar için fitne olacağı, sözün maksadından başka bir şeyin ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. ⁴⁶⁹

Peygamberlerin sıfatlarından biri fetanettir. Onlar akıllı ve zeki kimseler oldukları için kavimlerine nasıl hitap edeceklerini bilmişlerdir ve bu da toplumlarının dini daha çabuk kabul etmelerini sağlamıştır. İnsanlara hitap edecek olan kimseler, muhataplarının durumunu göz önünde bulundurmalıdır. Yoksa söyledikleri şey çok güzel ve doğru olsa dahi tesir etmeyebilir hatta aksi olabilir.

Urve⁴⁷⁰, İbn Mes’ûd’un “İlmi çoğaltın (yayın), ehli olmayana onu vermeyin. Bu domuzlara inci atmak gibidir” dediğini nakletmiştir.⁴⁷¹ “Domuzun boynuna inci takmayın” sözü de İbn Mes’ûd’dan nakledilmiştir. Burada kastedilen ilimdir. Ancak Yahya b. Ukbe⁴⁷², bu rivayette teferrüt etmiştir ve sika değildir.⁴⁷³ İlim ile ilgili İbn Mes’ûd’dan nakledilen benzer bu iki rivayetten ikincisi, mevzû hadislerle ilgili yazılan eserlerde yer aldığı ve nakleden râvî sika olmadığı için sahih değildir. Dolayısıyla diğer rivayetin İbn Mes’ûd’a nispeti hususunda da şüphe uyandırmaktadır.

Abdullah b. Mes’ud, hadis rivayet edenlere; naklettikleri şeyin önemini, Rasulullah’ın (sav) onu en güzel şekilde ifade ettiğini (ve onu sadece nakletmeyip aynı zamanda uygulamaları gerektiğini) hatırlatmak için de şöyle söylemiştir:

"إِذَا حَدَّثْتُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا فَظَنُوا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي هُوَ أَهْيَأُ وَأَهْدَاهُ وَأَتَقَاهُ."

“Rasulullah’tan (sav) bir hadis rivayet etmek istediğiniz zaman, Rasulullah’ın (sav) onu en güzel, en doğru ve en bilinçli bir şekilde yerine getirdiğini bilin!”⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Müslim, Mukaddime, 3, I/11, no: 5; İbn Abdilberr, *Camîu Beyâni'l-İlm*, I/539; I/541 (Burada İbn Mes’ûd, “Bir kavme bilmedikleri bir hadis naklettiğinde bazıları için fitne olduğunu söylemiştir”); Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/15.

⁴⁶⁹ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, I/49.

⁴⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX/5-6, no: 3902.

⁴⁷¹ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 574.

⁴⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX/220, no: 740.

⁴⁷³ el-Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî (ö. 986), *Tezkiratü'l-Mevzûât*, Beyrût, 1399, Dâru'l-Hayâi't-Turâsi'l-Arabiyye, s. 26.

⁴⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/156, no: 3645; VII/54, no: 3940.

Nitekim Rasulullah'ın (sav) bilinçli bir şekilde en güzel ve doğru ifadeleri kullanarak bize hadisleri söylediğini, onun maksadını bozacak şekilde nakletmemeyi tavsiye etmiştir.

E. HÜKÜM VERİRKEN VE KENDİSİNE SORU SORULMASI ÜZERİNE HADİS NAKLETMESİ

Abdullah b. Mes'ûd, bir konuda hüküm verirken daha önce de ifade edildiği gibi, ilk olarak Kur'ân'a ve Sünnet'e dayanmıştır.⁴⁷⁵ Herhangi bir konuda sorulan soruyla ilgili Hz. Peygamber'in uygulamasını veya hadisini biliyorsa, bunu zikrederek fetva vermiştir.

Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği bir rivayet şöyledir: “Bir adam yolculuktaiken karısı doğum yapmış, (dönünce) sütle dolan göğsünü emerek tükürmüş, fakat boğazına kaçmıştır. Adam, Ebû Mûsâ'ya gelerek bunu sormuş; O da, “Karın sana haram oldu” demiştir. Daha sonra İbn Mes'ûd'a gelerek sormuş; O ise, “Rasulullah (sav), ‘Sadece et ve kemik bitiren süt haram kılar’ buyurdu” demiştir.”⁴⁷⁶ Abdurrazzâk'ın *Musannef*'indeki rivayette “Ancak ete ve kana dönüşen süt emme haram kılar” sözü İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledilmiştir.⁴⁷⁷

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde, olay zikredilmeden “Kemikleri kuvvetlendiren, ete dönüşen süt emme haram kılar” sözü İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilmiş,⁴⁷⁸ Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde ise yine olay zikredilmeden bir rivayette İbn Mes'ûd'un sözü⁴⁷⁹, bir rivayette ise Hz. Peygamber'in sözü olarak tahrir edilmiştir.⁴⁸⁰

Görüldüğü gibi kendisinden fetva istenen bir konuda hüküm verirken İbn Mes'ûd'un dayandığı hadis, ondan merfû' ve mevkuf olarak nakledilmiştir. O, Rasulullah'tan (sav) hadis nakletmekten çekiniyor ve genellikle Rasulullah'ın (sav) hadisini onun adını zikretmeden naklediyordu. Bu rivayet hem bir hüküm verirken eğer

⁴⁷⁵ Bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII/301-302, no: 15295; İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, II/53.

⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/185, no: 4114.

⁴⁷⁷ Abdurrazzak, *Musannef*, VII/463, no: 13895 (Rivayette olay anlatıldıktan sonra İbn Mes'ûd'un, adama elini uzatarak, “Bunu süt emen bir çocuk olarak mı görüyorsun? Ancak ete ve kana dönüşen süt emme haram kılar” dediği, Ebû Mûsa'nın da “İlmin denizi aranızdayken bana bir şey sormayın,” karşılığını verdiği nakledilmiştir.) Ayrıca bkz: Mâlik, *Radâ*, 2, II/607, no: 14.

⁴⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI/210, no: 17192.

⁴⁷⁹ Ebû Davud, *Nikah*, 9, II/549. (Ebû Musa'dan bahsedilmemiş olmasına rağmen sonunda “İlmin denizi aranızdayken bize sormayın” dediği zikredilmiştir. Bu rivayetin de aynı olayla ilgili olduğu ancak bazı kısımlarının hafifedildiği anlaşılmaktadır.).

⁴⁸⁰ Ebû Davud, *Nikah*, 9, II/549.

biliyorsa Rasulullah'ın (sav) hadisine dayandığına, hem de Rasulullah'tan (sav) hadis nakli konusundaki hassasiyetine örnek teşkil etmektedir.

Kaynaklarımızda yer alan başka bir rivayette, verilen bir hükümün İbn Mes'ûd'a danışıldığı ve onun, bunun yanlışlığını ifade ederek, bu konuda daha önce Rasulullah'tan (sav) öğrendiği şekilde hüküm verdiği şu şekilde zikredilmiştir:

عن هزيل بن شرحبيل أن: الأشعري أتى في ابنة وابنة ابن وأخت لأب وأم قال: فجعل للابنة النصف وللأخت ما بقي ولم يجعل لابنة الإبن شيئاً قال: فأتوا ابن مسعود فأخبروه قال: فقال: لقد ضللت إذا وما أنا من المهتدين إن أخذت بقوله وتركت قول رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ثم قال ابن مسعود: للابنة النصف ولابنة الابن السدس وما بقي للأخت.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye geride bir kız, oğlun kızı ve ana-baba bir kız kardeş bırakarak ölen kişinin durumunu sormak üzere geldiler. O da, kıza mirasın yarısını ve kız kardeşe de geriye kalanı verdi, oğlun kızına bir şey vermedi. İbn Mes'ûd'a gidip anlattılar. O da; “Eğer ben onun sözünü kabul edip Rasulullah'ın (sav) sözünü terk edersem, doğru yoldan çıkmış olurum; doğru yoldakilerden olmam. Mirasın yarısının kıza, altıda birinin oğlun kızına ve kalanın da kız kardeşe verilmesi gerekir.” dedi.⁴⁸¹

İbn Abdilberr, süt akrabalığı ve mirasla ilgili İbn Mes'ûd'dan nakledilen bu rivayetleri sahabenin bir birine yaptığı itirazlar konusunda örnek olarak zikretmiştir.⁴⁸² Bu rivayetlerde İbn Mes'ûd, kendisine bir hüküm danışılması vesilesiyle bu konuda bilgisi olmadığı için farklı hüküm vermiş olan sahabilere Hz. Peygamber'in hadisini haber vermiştir.

İbn Mes'ûd, yaşadığı şu olayda da Hz. Peygamber'den öğrendiği şekilde hüküm vermiştir:

عن ابن مسعود رضى الله عنه انه باع من الاشعث رقيقاً من رقيق الامارة فقال الاشعث اخذتهم بعشر آلاف وقال عبدالله بعشرين الفا فقال عبدالله اجعل بينى وبينك رجلاً فقال الاشعث انت بينى وبينك فقال عبدالله لأقضين فيها بقضاء رسول الله صلى الله عليه وسلم قال اذا اختلفا المتبايعان فالقول قول البائع او يترادان البيع.

İbn Mes'ûd, Eş'as'a emirliğin kölelerinden bir köle satmış; Eş'as, “Onu on bine aldım”; Abdullah, “Yirmi bine sattım” demiştir. (Bunun üzerine) Abdullah, “Seninle benim aramda birini hakem tayin et” deyince, Eş'as, “Sen aramızda hakemlik yap” cevabını vermiştir. Abdullah, “Bu konuda Rasulullah'ın (sav) hükmettiği gibi

⁴⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/157, no: 4073. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/425-426, no: 4420; Buhârî, *Ferâiz*, 7, VI/2477 (Bu rivayetlerde İbn Mes'ûd'un “Size Rasulullah'ın (sav) hükmettiği gibi hükmedeceğim” dediği zikredilmiştir.).

⁴⁸² İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II/915-916.

hüküm veriyorum. Alıcıyla satıcı ihtilaf ettiği zaman, satıcının sözü esastır veya alış verişten vazgeçerler” demiştir.⁴⁸³

Abdullah b. Mes'ûd, kendisine herhangi bir konuyla ilgili soru sorulduğunda, eğer biliyorsa Rasulullah'ın (sav) o konuyla ilgili hadisini zikrederek cevap vermiştir. Tezimizde zikredilecek olan Hadis kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un merak ederek Hz. Peygamber'e sorduğu, aynı sorunun kendisine sorulması üzerine naklettiği şöyle bir rivayet mevcuttur:

أن رجلا قال لابن مسعود أي العمل أفضل ؟ قال : سألت عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال الصلاة على مواقيتها قلت وماذا يا رسول الله ؟ قال وبر الوالدين قلت وماذا يا رسول الله ؟ قال [و] الجهاد في سبيل الله.

Bir adam İbn Mes'ûd'a “Hangi amel daha faziletlidir?” diye sormuş; İbn Mes'ûd, “Ben bunu Rasulullah'a (sav) sordum, dedi ki: ‘Vaktinde kılınan namaz’; sonra nedir Yâ Rasulullah dedim, ‘Anne ve babaya iyilik etmek’ dedi; sonra nedir Yâ Rasulullah dedim, ‘Allah yolunda cihaddır’ buyurdu.”⁴⁸⁴

Başka bir rivayette de bir adamın İbn Mes'ûd'a gelerek, namazdaki kıraatını anlattığı; İbn Mes'ûd'un buna itiraz ederek, Rasulullah'ın (sav) kıraatının nasıl olduğunu adama bildirdiği nakledilmiştir.⁴⁸⁵

Sonuç olarak İbn Mes'ûd, herhangi bir konuda kendisine danışılması halinde biliyorsa Hz. Peygamber'in hadisini zikretmiş, bu vesileyle hadis naklinde bulunmuştur.

F. AYETLERİ TEFSİR EDERKEN HADİS NAKLETMESİ

Allah (cc), Kur'ân'ı anlamamız ve bildirdiği mesajlar doğrultusunda hayatımızı şekillendirmemiz için göndermiştir. Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ı tefsir etme faaliyetlerini sahabe sürdürmüştür. Onlar, hem Hz. Peygamber'in tedrîsâtından geçmiş hem de vahyin nüzûl sürecine şahit olmuşlardır.

Bazı alimler, sahabenin tefsirini hükmen merfû' kabul etmiştir.⁴⁸⁶ Sahabe tefsirlerinin merfû' olarak kabul edilmesinin kargaşaya yol açacağı, birçok ayetle ilgili sahabeden birbiriyle çelişen değişik tefsirler nakledildiği ifade edilmiştir.⁴⁸⁷ Bununla

⁴⁸³ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 182, no: 830.

⁴⁸⁴ Tirmizî, *Salat*, 127, I/325-326.

⁴⁸⁵ Buhârî, *Sıfatü's-Salâh*, 24, I/269.

⁴⁸⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/211.

⁴⁸⁷ Suiçmez, Yusuf, *Sahabe ve Tabiün Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, Ankara, 2015, OTTO, s. 40.

birlikte “Ayetin sebebi nüzulüyle ilgili olan” ve “Sadece Rasulullah’tan (sav) alınması mümkün olan” tefsirlerinin merfû’, “Re’y ile ilgili tefsirlerinin” ise mevkuf olduğu zikredilmiştir.⁴⁸⁸ Ancak Suyûtî, tefsirle ilgili zayıf ve mevzû rivayetler bulunduğunu, aslı merfû’ olan hadislerin gayet az olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁹ ki bu, konuyla ilgili çok sayıda nakledilen merfû’ rivayetin büyük bir kısmının sahih olmadığını göstermektedir.

Abdullah b. Mes’ûd, fıkıhta olduğu gibi, tefsirde de re’ye önem veren Irak Tefsir Mektebi’nin temelini atmıştır.⁴⁹⁰ Ancak re’ye, Kur’ân ve Sünnet’ten çözüm bulunamadığı durumlarda müracaat edilmiştir. Bu ekolün Kur’ân tefsirinde müracaat ettiği bir unsur da lügat bilgisine dayalı olarak yapılan ichtihattır.⁴⁹¹

İbn Mes’ûd’un, Kur’ân-ı Kerim’i birçok karine ile uzun süre ayrıntılı bir şekilde tefsir ettiği söylenmiş, Mesrûk b. el-Ecda’nın “İbn Mes’ûd’un kendilerine bir ayeti okuyup sonra da gün boyu onu tefsir ettiğini”⁴⁹² söylemesinin buna delil olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹³ Taberî’nin Tefsir’inde az da olsa Abdullah b. Mes’ûd’un aynı ayete ilişkin birden çok izahta bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁹⁴ İbn Mes’ûd’un ayeti açıklama vasıtalarında bilgi birikimi ve şahsî müşâhedelerinin rol oynadığı ifade edilerek, bilgi birikiminden hareketle onun dil, kültür ve re’ye dayanarak ayeti açıkladığı, bunlara ek olarak ayet, hadis ve ehl-i kitap bilgisini kullandığı ifade edilmiştir.⁴⁹⁵

Tefsir ilminde önemli bir yere sahip olan Abdullah b. Mes’ûd, bazı ayetleri açıklamak için Hz. Peygamber’in hadisini nakletmiş, Rasulullah’ın (sav) hadisine göre ayetleri yorumlamıştır. Ayetleri tefsir ederken Rasulullah’tan (sav) naklettiği hadislerle bazı örnekler şöyledir:

-وإن منكم إلا واردها قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يرد الناس النار كلهم ثم يصعدون عنها

بأعمالهم.

⁴⁸⁸ Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I/211.

⁴⁸⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, II/178-179.

⁴⁹⁰ Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes’ûd”, *DİA*, I/116.

⁴⁹¹ Kesler, *Irak Tefsir Ekolü*, s. 21.

⁴⁹² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I/36; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, I/86.

⁴⁹³ Kesler, *Irak Tefsir Ekolü*, s. 29-30.

⁴⁹⁴ Şahin, Davut, “Taberî Tefsiri Örneğinde Abdullah İbn Mes’ûd’un Ayet Açıklamaları”, *Kur’an ve Sahabe Sempozyumu*, Sivas, 2016, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, (ss. 329-354), s. 334.

⁴⁹⁵ Şahin, “Taberî Tefsiri Örneğinde Abdullah İbn Mes’ûd’un Ayet Açıklamaları”, *Kur’an ve Sahabe Sempozyumu*, s. 353.

“Hepiniz Cehennem’e uğrayacaksınız.” (Meryem 19/71) ayeti ile ilgili olarak “Rasulullah (sav), ‘İnsanların hepsi Cehennem’e gelecek sonra amellerine göre oradan uzaklaşacaktır’ dedi”, demiştir.⁴⁹⁶

Tirmizî’nin naklettiği rivayetin sonunda ilave olarak, sırasıyla nasıl uzaklaştıkları çeşitli benzetmelerle zikredilmiştir.⁴⁹⁷ O, bu hadis için “hasen” demiş ve Şu’be’nin Süddî’den bu hadisi naklettiğini ve ref etmediğini söylemiştir.⁴⁹⁸ Daha önce de zikredildiği gibi ricali iyi bilen Şu’be, İbn Mes’ûd’un hadisleri merfû’ olarak nakletmekten çekindiğini belirtmiş ve kendisi birçok hadisi ondan mevkûf olarak nakletmiştir. İbn Kesîr de, Tefsîr’inde Tirmizî’nin bu sözlerine yer verdikten sonra, Esbât’ın Süddî’den ve Ebu’l-Ahves’in İbn Mes’ûd’dan naklettiği, sırattan sırasıyla tabaka tabaka nasıl geçileceğinin bildirildiği mevkûf rivayetlere yer vermiştir.⁴⁹⁹ İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde de İbn Mes’ûd’dan mevkûf olarak farklı bir isnadla rivayet edilmiştir.⁵⁰⁰ İbn Mes’ûd, Meryem Sûresi 71. ayetle ilgili Rasulullah’ın (sav) hadisini zikretmiş, kendisi de bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları ondan mevkûf olarak nakledilmiş olmalıdır.

-İbn Mes’ûd, “De ki: Hak geldi batıl yok oldu. Zaten batıl yok olmaya mahkumdur” (İsra, 17/81) ayetinde geçen “hak” kelimesini “Müşriklere açılan savaş”, “batıl” kelimesini ise, “şirk” olarak tefsir etmiş⁵⁰¹ ve buna delil olarak şu olayı zikretmiştir: “Hz. Peygamber, Fetih günü Mekke’ye girdi. Kâbe’de 360 tane put vardı. Kendisi onları hem kırıyor, hem de bu ayeti okuyordu.”⁵⁰²

- ‘Gördüğünü gönlü yalanlamadı. Gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Onu bir kere daha görmüştü. Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında.’(Necm, 53/11-14) ayetlerinin ifadesine göre Hz. Peygamber birini görmüştür, ama kimi gördüğü açık bir şekilde zikredilmemiştir. Bu konuda sahabe iki farklı yorum yapmıştır. İbn Abbas’a

⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/206, no: 4141; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III/116.

⁴⁹⁷ فآولهم كلمح البرق ثم كالريح ثم كحضر الفرس ثم كالراكب في رجليه ثم كشد الرجل ثم كمشيه Bkz: Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 20, V/317.

⁴⁹⁸ Tirmizî, a.y.

⁴⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III/116-117.

⁵⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV/175-180, no: 38633 (İbn Mes’ûd, burada 13 konuda ya ayet okuyarak açıklama yapmış ya da yaptığı açıklamaya delil olarak ayet okumuştur. Mevzu bahis olan 10. rivayettir.).

⁵⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XV/152; İcî eş-Şirâzî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdullâh (ö. 905), *Câmiu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut, 2004, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, II/410.

⁵⁰² Buhârî, *Megâzî*, 46, IV/1561.

göre Hz. Peygamber'in gördüğü Allah'tır; İbn Mes'ûd ve Aişe'ye göre ise; Allah asla görülmez, onun gördüğü Cebrail'dir.⁵⁰³

Kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un Necm Suresi 9-14. ayetlerle ilgili Hz. Peygamber'in şu hadisini naklettiği zikredilmiştir:

عن ابن مسعود: في هذه الآية ولقد رآه نزلة أخرى عند سدرة المنتهى قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رأيت جبريل صلى الله عليه وسلم وله ستمائة جناح ينتثر من ريشه التهاويل الدر والياقوت.

İbn Mes'ûd, "Bir de onu inerken, Sidre-i Müntehâ'nın yanında görmüştü" (Necm, 53/13-14) ayetiyle ilgili olarak Rasulullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu söylemiştir: 'Cebrâîl'i (as) kendi şekliyle gördüm. 600 kanadı vardı. Tüylerinden inci ve yakut süsler yayılıyordu.'⁵⁰⁴

Abdullah'ın "Kalp gördüğünü yalanlamadı" (Necm, 53/11) ayetiyle ilgili olarak da şöyle dediği rivayet edilmiştir:

رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل في حلة من رفرف قد ملأ ما بين السماء والأرض.

"Rasulullah (sav), Cebrâîl'i, pırıl pırıl kumaştan bir elbise içinde yer ile göğün arasını doldurmuş bir vaziyette gördü."⁵⁰⁵

-İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in bir ayeti başka bir ayetle tefsir ettiği şu rivayeti de nakletmiştir:

لما نزلت هذه الآية: الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم شق ذلك على الناس وقالوا: يا رسول الله فأينا لا يظلم نفسه قال: إنه ليس الذي تعنون ألم تسمعوا ما قال العبد الصالح: يا بني لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم إنما هو الشرك.

"İman edip, imanlarına zulüm karıştırmayanlar..." (En'âm, 6/82) ayeti nâzil olunca, bu insanlara ağır geldi; "Yâ Rasulallah, hangimiz kendisine zulmetmiyor ki?.." dediler. Hz. Peygamber, "Bu sizin anladığınız değil. Salih bir kul olan Lokman'ın sözünü işitmediniz mi? 'Yavrucuğum Allah'a ortak koşma. Çünkü Allah'a ortak

⁵⁰³ Bkz: Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVII/46-47; Pak, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberi Öncesi)", *Tefsir El Kitabı*, s. 130; Hz. Aişe'nin, İbn Abbas'ın Allah'ın görülmesi hakkındaki rivayetine karşı çıkması için bkz: Zerkeşî, *el-İcâbe li İrâdi Mâ'stedrekethu Aişe ala's-Sahâbe* (Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltili Eleştiriler), s. 69-74.

⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/31, no: 3915; VII/404, no: 4396. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/410, no: 3862; Buhârî, *Bed'u'l-Halk*, 7, III/1181; Bezzâr, *Müsned*, V/207, no: 1809; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVI/45-6.

⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/284-285, no: 3740; VII/81, no: 3971 (İkisi aynı rivayettir.); Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 54, V/396.

koşmak, büyük bir zulümdür.’ (Lokmân, 31/13) Dolayısıyla ayette geçen zulüm, şirktir.” buyurdu.⁵⁰⁶

Abdullah b. Mes’ud’un tefsirle ilgili rivayetleri incelendiğinde büyük bir kısmının ayetlerin sebep-i nüzûlleri ile ilgili olduğu görülür. Birkaç örnek rivayet zikredecek olursak;

-“Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır” (Hûd, 11/114) ayeti ile ilgili olarak Abdullah b. Mes’ud, bir adamın Hz. Peygamber’e gelip Medîne’nin bazı yerlerinde bir kadınla cinsî münasebet dışında her şeyi yaptığını söyleyerek Rasulullah’tan (sav) kendisi hakkında hüküm vermesini istediğini, Hz. Ömer’in ‘Eğer sen gizleseydin Allah da örterdi’ dediğini, Hz. Peygamber’in ise bir şey söylemediğini, adamın da kalkıp gittiğini, sonra Rasulullah’ın (sav) bir kişi göndererek adamı çağırdığını ve bu ayeti okuduğunu söylemiş, o kimsenin “Ya Rasulallah, bu ayet yalnız benim için mi, diye sorduğunu, Hz. Peygamber’in de, “Bütün insanlar içindir” buyurduğunu rivayet etmiştir.⁵⁰⁷

-İbn Mes’ud, Kitap ehlinden bir adamın Hz. Peygamber’e gelip, “يا أبا القاسم أبلغك أن الله عز وجل يحمل الخلائق على أصبع والسماوات على أصبع والأرضين على أصبع والشجر على أصبع والثرى على أصبع = Ey Ebû’l-Kasım! Allah Teâlâ’nın yaratıkları bir parmakta, gökleri bir parmakta, yerleri bir parmakta, ağaçları bir parmakta, nemli toprakları bir parmakta taşıdığını sana tebliğ ediyorum.” dediğini, Hz. Peygamber’in azı dişleri görünene kadar güldüğünü, bunun üzerine “وما قدروا الله حق قدره” = “Allah’ı gereği gibi tanımadılar.” (Zümer, 39/67) ayetinin nazil olduğunu nakletmiştir.⁵⁰⁸

-İbn Mes’ud’dan, Fussilet Suresi 22-23. ayetlerin sebep-i nüzûlünü bildiren rivayet şöyle nakledilmiştir:

⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/68-69, no: 3589; VII/129, no: 4031; VII/275, no: 4240; Buhârî, *Enbiyâ*, 11, III/1226; *Enbiyâ*, 42, III/1262; Tefsîr, 268, IV/1793; Mürteddîn, 1, 8, VI/2535, 2542; Müslim, *Îmân*, 56, I/114, no: (124)-197; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 7, V/262; Bezzâr, *Müsned*, IV/312, no: 1493; IV/312-313, no: 1494.

⁵⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII/134-135. Rivayet için bkz: Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 12, V/289-290. Benzer rivayetler için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/165, no: 3653; VII/171, no: 4094; Buhârî, *Mevâkîtü’s-Salat*, 3, I/196-197; Tefsîr, 176, IV/1727; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 12, V/291.

⁵⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/69-70, no: 3590. Ayrıca bkz: Buhârî, *Tevhîd*, 19, VI/2697; Müslim, *Münâfikîn*, 50, III/2147-2148, no: (2786)-19, 21; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV/26. İbn Abbâs’tan da benzer bir rivayet nakledilmiştir. Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/125-126, no: 2267; V/129, no: 2988; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 41, V/371.

كنت مستترا بستر الكعبة فجاء ثلاثة نفر قرشي وختناه ثقفان أو ثقف وختناه قرشيان كثير شحم بطونهم قليل فقه قلوبهم فتكلموا بكلام لم أسمعه فقال أحدهم: أترون الله يسمع كلامنا هذا فقال الآخر: أرانا إذا رفعنا أصواتنا سمعه وإذا لم نرفعها لم يسمع فقال الآخر: إن سمع منه شيئا سمعه كله قال: فذكرت ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم فأنزل الله عز وجل: وما كنتم تستترون أن يشهد عليكم سمعكم ولا أبصاركم ولا جلودكم إلى قوله ذلکم ظنکم الذي ظننتم بربکم أرداكم فأصبحت من الخاسرين.

“Kâbe’nin örtüsüne bürünmüştüm, biri Kureyşli, ikisi akrabaları olan Sakifli veya biri Sakifli ikisi akrabaları olan Kureyşli göbekli, anlayışları kıt üç kişi geldi. İşitmediğim bir şeyler konuştular. Sonra biri, ‘Ne dersin, Allah bu konuşmamızı işitmiş midir?’ dedi. Diğer, ‘Yüksek sesle konuşursak işitir, sesimizi yükseltmezsek işitmez.’ dedi. Bir diğeri ise, ‘Eğer konuşmamızdan bir şey işitmişse, hepsini işitmiştir.’ dedi. Ben bunu Hz. Peygamber’e (sav) anlattım. Yüce Allah, “Siz, kulaklarınızın, gözlerinizin, derilerinizin, aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, ayrıca siz, yaptıklarınızın çoğunu, Allah’ın bilmediğini sanıyordunuz. İşte bu Rabbiniz hakkında beslediğiniz kötü bir zandır. O sizi mahvetti ve bu yüzden hüsrana uğrayanlardan oldunuz.” (Fussilet, 41/22-23) ayetini indirdi”⁵⁰⁹

-İsra Suresi 85. ayetin sebab-i nüzûlü ile ilgili de İbn Mes’ûd’dan, şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

كنت أمشي مع النبي صلى الله عليه وسلم في حرث بالمدينة وهو متوكئ على عسيب قال: فمر بقوم من اليهود فقال بعضهم لبعض: سلوه عن الروح قال بعضهم: لا تسألوه فسألوه عن الروح فقالوا: يا محمد ما الروح فقام فتوكأ على العسيب قال: فظننت أنه يوحى إليه فقال: ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتيتم من العلم إلا قليلا قال: فقال بعضهم: قد قلنا لكم لا تسألوه.

Hz. Peygamber (sav) ile birlikte Medine’nin tarlalarında yürüyorduk; O bir hurma dalına dayanıyordu. Yahûdî bir topluluğa uğradı. Onların bir kısmı diğerine, “Ona ruhu sorun.” dedi. Bir kısmı ise “Sormayın” dedi. Onlar ruhu sordular, “Ey Muhammed, ruh nedir?” dediler. Hz. Peygamber doğruldu ve hurma dalına dayandı. Kendisine vahiy geldiğini düşündüm. Rasulullah, “Sana ruhu soruyorlar. Onlara ‘Ruh rabbimin emrindedir. Bu konuda size çok az bilgi verilmiştir.’ de!” (İsrâ 17/85) buyurdu. Bunun üzerine bir kısmı, “Size sormayın demiştik.” dedi.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/108-109, no: 3614; VII/139-140, no: 4047 (İkisi aynı rivayettir.); VI/419-420, no: 3875; VII/273, no: 4238; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 43, V/375-376.

⁵¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/214-215, no: 3688; VII/280, no: 4248 (İki rivayet aynıdır). Buhârî, *İlim*, 47, I/58; *Tevhîd*, 28, 29, VI/2713, 2714; Müslim, *Münâfikîn*, 4, III/2152, no: (2794)-32; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 18, V/304.

İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadığı onunla fazla vakit geçirdiği için ayetlerin sebeb-i nüzûllerine şahit olmuş, bu konuyla ilgili çok sayıda rivayette bulunmuştur. Onun hadis kaynaklarında yer alan tefsirle alakalı rivayetleri daha çok ayetlerin sebebi nüzûlüyle ilgilidir.

G. RASULULLAH'A (SAV) SORULAR SORARAK ALDIĞI CEVAPLARI NAKLETMESİ

Rasulullah (sav) hayattayken sahabiler dinî konularda anlayamadıkları veya merak ettikleri şeyleri ona sormuş ve öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber, sahabe'nin soruları olduğunda bizzat kendisine sormalarını istemiş, “Bilmiyorsanız sorun, cehâletin ilacı sormaktır”⁵¹¹ buyurmuştur. Başka bir rivayette de “Sormak ilmin yarısıdır”⁵¹² demiştir.

Aynı zamanda Rasulullah (sav) da onlara sorular sormuş, hem ilmî seviyeleri hakkında bilgi edinmek hem de dikkatlerini toplayarak fikir yürütmelerini sağlamak istemiştir. Böylece verdiği cevabın daha iyi anlaşılmasını sağlamayı amaçlamıştır.⁵¹³

Kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un “Allah'a en sevimli gelen, en faziletli amelin ne olduğunu” Hz. Peygamber'e sorduğu zikredilmiştir. Rivayet, kaynaklarımızda şu şekilde yer almıştır:

-سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: يا رسول الله أي الأعمال أفضل قال: الصلاة لميقاتها قال: قلت: ثم ماذا يا رسول الله قال: بر الوالدين قال: قلت: ثم ماذا يا رسول الله قال: الجهاد في سبيل الله قال: فأسكت ولو استزدت رسول الله صلى الله عليه وسلم لزدني.

Abdullah b. Mes'ûd, “Rasulullah'a (sav), “Yâ Rasulallah (sav), amellerin hangisi daha faziletlidir?” diye sordum. O, “Vaktinde kılınan namaz” buyurdu. “Sonra hangisi, yâ Rasulallah?” dedim. “Ana babaya iyi davranmaktır” buyurdu. “Sonra hangisi, yâ Rasulallah?” dedim. “Yüce Allah yolunda cihat etmektir” buyurdu. Sonra sustum; ben Rasulullah'ın (sav) daha artırmasını isteseydim, artıracaktı” demiştir.⁵¹⁴

⁵¹¹ İbn Mâce, Tahâret, 93, I/189; Ebû Dâvûd, Tahâret, 127, I/239-240.

⁵¹² Râmehurmu'zî (ö. 360), *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 359; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I/160.

⁵¹³ Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (sas) ve Öğretim Metodları*, (Çeviren: Enbiya Yıldırım), Otto, Ankara, 2017; Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 86.

⁵¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/338-339, no: 4313; VII/277, no: 4243 (“Sustum” ifadesi bulunmamaktadır.); VII/245, no: 4186 (İbn Mes'ûd'un “Hangi amel yüce Allah'a daha sevimlidir” diye sorduğu zikredilmiştir, sonundaki “Sustum” ifadesi ise bulunmamaktadır.); VII/5, no: 3890 (“Hangi amel Allah'a daha sevimlidir” şeklinde sorduğu zikredilmiştir. فاسكت ifadesi yerine de فحدثني بهن ifadesi bulunmaktadır.); VII/103, no: 3998 (Hz. Peygamber'in ilk soruya “Namazları vaktinde kıl” şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir.); Buhârî, *el-Cihâd ve's-Siyer*, 1, III/1025; Müslim, *İmân*, 36, I/89, no: 137; I/89-90, no: 138 (İbn Mes'ûd'un “Ya Nebiyyallah, Hangi ameller cennete yaklaştırır” diye sorduğu

Bazı rivayetlerde İbn Mes'ûd'un, Hz. Peygamber'e en faziletli amelin hangisi olduğunu sorması üzerine, Hz. Peygamber'in arka arkaya bu üç şeyi söylediği geçmektedir.⁵¹⁵ Bazı rivayetlerde ise, İbn Mes'ûd'un bu sorusu üzerine Rasulullah'ın (sav) sadece "Vaktinde kılınan namaz" diyerek cevap verdiği nakledilmiştir.⁵¹⁶ Bir adamın, İbn Mes'ûd'a "Hangi amelin daha faziletli olduğunu sorduğu, İbn Mes'ûd'un da "Ben Rasulullah'a (sav) sordum" diyerek bu hadisi naklettiği rivayet edilmiştir.⁵¹⁷ İsnadlara bakıldığında rivayetlerdeki farklılıkların ravî tasarrufundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira İbn Mes'ûd'dan, Ebû Amr eş-Şeybânî nakletmiş, sonra isnad çeşitlenmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği bir rivayette de, Abdullah b. Mes'ûd'un, Rasulullah'a (sav) "Hangi zulüm daha büyüktür" diye sorduğu zikredilmiştir. Rivayet şöyledir:

"قلت: يا رسول الله أي الظلم أعظم قال: ذراع من أرض ينتقصه من حق أخيه فليست حصة من الأرض أخذها إلا طوقها يوم القيامة إلى قعر الأرض ولا يعلم قعرها إلا الذي خلقها."

"Yâ Rasulallah, hangi zulüm daha büyüktür?" dedim. O da, "Kardeşinin hakkı olan araziden bir arşın almaktır. Birinin arazisinden alınan bir taş tanesi, kıyamet gününde ta dibine kadar, alan kişinin boynuna geçirilir. Onun dibini ise ancak yaratan Allah bilir" buyurdu.⁵¹⁸

Kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un, insanların en hayırlısının kim olduğunu Hz. Peygamber'e sorduğu geçmektedir. Rivayet şu şekildedir:

"سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم أي الناس خير؟ فقال: قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجيء قوم يسبق شهادة أحدهم يمينه ويمينه شهادته"

"Rasulullah'a (sav) 'İnsanların en hayırlısı kimdir?' diye sordum. Dedi ki: "Benim çağımda yaşayanlar, sonra onların peşinden gelenler, sonra onların peşinden

zikredilmiştir. Onun "Daha sorsaydım cevaplayacaktı" sözü ise mevcut değildir.); Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla, 2, IV/310; Bezzâr, *Müsned*, V/192, no: 1791.

⁵¹⁵Abdurrazzak, *Musanef*, III/126, no: 5014; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/315, no: 4285; VII/82, no: 3973; Nesâî, *Mevâkîf*, 51, I/292-3.

⁵¹⁶Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/266, no: 4223; İbn Hibbân, *Sahih*, IV/338-339, no: 1474; IV/339, no: 1475 ("İlk vaktinde kılınan namazdır" şeklinde geçmektedir.); IV/343, no: 1479.

⁵¹⁷ Tirmizî, *Salât*, 127, I/325-326. (Tirmizi, bu hadisin "Hasen sahih" olduğunu söylemiştir.).

⁵¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/310, no: 3767; VI/315, no: 3773 (Rivayette anlamı etkilemeyen lafız farklılıkları mevcuttur.).

gelenlerdir. Daha sonra, şahitlikleri yeminlerinin, yeminleri şahitliklerinin önüne geçen bir toplum gelecektir.⁵¹⁹

İbn Mes'ûd, "Cenazenin nasıl takip edilmesi gerektiğini" de Rasulullah'a (sav) sorduklarını söylemiş ve Rasulullah'ın (sav) cevabını nakletmiştir. Rivayet şöyledir:

"سألنا نبينا صلى الله عليه وسلم عن السير بالجنائز فقال: السير ما دون الخبز فإن يك خيرا تعجل اليه أو قال: تعجل اليه وإن يك سوى ذاك فبعدا لأهل النار الجنائز متبوعة ولا تتبع ليس منا من تقدمها."

"Peygamberimiz'e (sav), cenazenin arkasından nasıl yürüneceğini sorduk. O da şöyle buyurdu: "Koşmaktan hafif bir hızla yürünür. Çünkü cenaze iyi birinin ise gideceği yere çabucak ulaşsın; iyi değilse, cehennemlik bizden uzak olsun! Cenazenin peşinden gidilir, cenaze arkadan gelmez. Cenazeden önde giden bizden değildir."⁵²⁰

İbn Ebî Şeybe'nin tahrir ettiği rivayette ise, Ebû Mâcid'in Abdullah b. Mes'ûd'a cenazenin nasıl takip edileceğini sorması üzerine, İbn Mes'ûd'un "Rasulullah'a sorduk, o da şöyle dedi" demeden doğrudan, Hz. Peygamber'den öğrendiği şeyi kendi sözü gibi bildirdiği nakledilmiştir.⁵²¹

Başka bir rivayette de İbn Mes'ûd, merak ettikleri bir konuyu Rasulullah'a (sav) şöyle sorduklarını söyleyerek Rasulullah'ın (sav) yaptığı izahı nakletmiştir:

"سألنا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن القردة والخنزير أهى من نسل اليهود فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله لم يلعن قوما قط فمسخهم فكان لهم نسل حين يهلكهم ولكن هذا خلق كان فلما غضب الله على اليهود مسخهم فجعلهم مثلهم."

"Rasulullah'a (sav) maymun ve domuzun Yahûdîler'in soyundan mı olduğunu sorduk. Rasulullah (sav), 'Allah'ın lanet ederek suretlerini değiştirdiği hiçbir halkın helak olduktan sonra nesli devam etmemiştir. Fakat bunlar (maymun ve domuz) Allah'ın yarattığı canlılardır. Allah; Yahûdîlere öfkelenince, onların suretlerini onlar gibi yapmıştır.' buyurdu."⁵²²

⁵¹⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X/165, no: 10338. Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/76, no: 3594; VII/74, no: 3963; VII/199-200, no: 4130; VII/235, no: 4173; VII/263, no: 4217; Buhârî, *Şehâdât*, 9, II/938; *Fadâilü's-Sahâbe*, 1, III/1335; *Rikâk*, 7, V/2362; Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 52, II/1962-1963, no: (2533)-210, 211, 212; Tirmizî, *Menâkıb*, 57, V/695.

⁵²⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/446, no: 6265; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/279, no: 3734; VII/54, no: 3939; VII/86, no: 3978; VII/183, no: 4110 (Rivayette Rasulullah'ın (sav) sadece "Koşmaktan hafif bir hızla yürünür. Cenazenin peşinden gidilir, cenaze arkadan gelmez" dediği zikredilmiştir.).

⁵²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/457-458, no: 11345.

⁵²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/292-293, no: 3747; VI/312, no: 3768; VII/102, no: 3997.

Yine İbn Mes'ûd'un Rasulullah'a (sav) sorduğu ifade edilen bir konu kaynaklarımızda şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنِ الْمُجَالِيدِ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ وَهُوَ يُفَرِّئُنَا الْقُرْآنَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ هَلْ سَأَلْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمْ تَمْلِكُ هَذِهِ الْأُمَّةُ مِنْ خَلِيفَةٍ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهَا أَحَدٌ مُنْذُ قَدِمْتُ الْعِرَاقَ قَبْلَكَ ثُمَّ قَالَ نَعَمْ وَلَقَدْ سَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّا عَشْرَ كَعِدَةٍ نُقْبَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ

Mesrûk, Abdullah b. Mes'ûd'un yanında oturduklarını ve onun kendilerine Kur'ân okuduğunu söylemiştir. Bir adam “Ey Ebû Abdurrahmân! Rasulullah'a (sav) sordunuz mu, bu ümmetin halifelerden kaç hükümdarı olacak?” diye sormuş, İbn Mes'ûd, “İrak'a geldiğimden beri senden önce kimse bana bunu sormadı” diyerek, “Rasulullah'a sorduklarını ve ‘Benî İsrâîl’in başkanlarının sayısı gibi on iki tane olacağını’ söylediğini” zikretmiştir.⁵²³

İsnaddaki ravilerden Mücâlid b. Saîd (ö. 144), münekkit alimler tarafından cerh edilmiş bir râvîdir ve hadisiyle ihticâc edilmeyeceği söylenmiştir.⁵²⁴ İsnadı sahih olmayan bu rivayetin metni de problemlidir.

Abdullah b. Mes'ûd'a “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Bilakis onlar diridirler” mealindeki Âl-i İmran Suresi 169. ayet sorulmuş, İbn Mes'ûd da “Biz onu sorduk” diyerek Rasulullah'ın (sav) yaptığı açıklamayı zikretmiştir.⁵²⁵ Malum olduğu üzere sahabe anlayamadıkları ayetleri, Hz. Peygamber'e sorarak öğrenmiş ve aynı şeyi merak ederek kendisine soran kişilere de öğrendiklerini nakletmiştir.

Soru sormak, İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'den hadis alma usullerinden olması bakımından önemlidir. Bu rivayetler aynı zamanda Abdullah b. Mes'ûd'un hangi konuları merak ederek Hz. Peygamber'e sorduğunu göstermektedir. Kaynaklarda İbn Mes'ûd'un “Rasulullah'a (sav) sorduk ya da sordum” diyerek naklettiği rivayetler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e sorduğu sorular

⁵²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/321, no: 3781 (İsnadı: İbn Mes'ûd- Mesrûk- Şa'bî- Mücâlid- Hammâd b. Zeyd- Hasen b. Mûsâ); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X/157, no: 10310 (İsnadı: İbn Mes'ûd- Mesrûk- Şa'bî- Mücâlid- Hammâd b. Zeyd- Ârim Ebu'n-Nu'mân- Ali b. Abdülazîz).

⁵²⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII/219-224, no: 5780.

⁵²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/25, no: 19613; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4, V/231; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/210, no: 9024.

bunlardan ibaret olmamalıdır. Nitekim İbn Mes'ûd, kendisine danışılan bir konuda bazen Hz. Peygamber'e sorarak öğrenmiş olsa bile bunu ifade etmeden cevaplamıştır.⁵²⁶

H. ABDULLAH B. MES'ÛD'DAN BAZEN TOPLU OLARAK, BAZEN AYRI AYRI RİVAYET EDİLEN HADİSLER

İbn Mes'ûd'dan gelen rivayetler bazen bir kerede tek bir hadis olarak, bazen de parça parça farklı rivayetler olarak nakledilmiştir.

-İbn Mes'ûd'dan Ümmü Habîbe bint. Ebî Süfyân'ın, “اللهم أمتعني بزوجي رسول الله = Allah'ım beni eşim Rasulullah (sav), babam Ebû Süfyân ve kardeşim Muâviye ile nimetlendir” diye dua etmesi üzerine Rasulullah'ın (sav) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

إنك سألت الله لأجل مضروبة وأيام معدودة وأرزاق مقسومة لن يجعل شيء قبل حله أو يؤخر شيء عن حله ولو كنت سألت الله أن يعيدك من عذاب في النار وعذاب في القبر كان أخير أو أفضل

“Belirlenmiş bir ecel, sayılı günler ve taksim edilmiş rızık konusunda talepte bulunuyorsun. Hiçbir şey vaktinden önce gelmeyeceği gibi, vaktinden sonraya da kalmaz. Allah'tan, seni cehennem azabından ve kabir azabından korumasını isteseydin, senin için daha iyi ve hayırlı olurdu.”

Arkasından da; Rasulullah'ın (sav) yanında maymun ve domuzların suretleri değiştirilmiş Yahûdiler'den geldiğinden bahsedilmesi veya Rasulullah'a (sav) maymun ve domuzların suretleri değiştirilen insanlar mı, yoksa daha önce yaşayan canlılar mı olduğunun sorulması üzerine, Rasulullah'ın (sav) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

لم يمسح الله قوما أو يهلك قوما فيجعل لهم نسلا ولا عاقبة وإن القردة والخنازير قد كانت قبل ذلك

“Allah lanet ederek suretlerini değiştirdiği veya helâk ettiği hiçbir halkın neslini devam ettirmemiştir. Fakat maymun ve domuz Allah'ın daha önce yarattığı canlılardır.”⁵²⁷

Rasulullah'ın (sav), maymun ve domuzlarla ilgili sorulan soruya verdiği cevap, müstakil olarak da şöyle nakledilmiştir:

⁵²⁶ Örneğin bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/457-458, no: 11345.

⁵²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/230-231, no: 3700; VII/191, no: 4119; VII/39-40; VII/286, no: 4254; Müslim, Kader, 7, III/2050-2051, no: (2663)-32, 33; Bezzâr, *Müsned*, V/300, no: 1919.

"سألنا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن القردة والخنزير أهى من نسل اليهود فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله لم يلعن قوما قط فمسخهم فكان لهم نسل حين يهلكهم ولكن هذا خلق كان فلما غضب الله على اليهود مسخهم فجعلهم مثلهم."

"Rasulullah'a (sav) maymun ve domuzun Yahûdîler'in soyundan mı olduğunu sorduk. Rasulullah (sav), "Allah'ın lanet ederek suretlerini değiştirdiği hiçbir halkın, helak olduktan sonra nesli devam etmemiştir. Fakat bunlar (maymun ve domuz) Allah'ın (daha önce) yarattığı canlılardır. Allah, Yahûdîler'e öfkelenince, onların suretlerini onlar gibi yapmıştır." buyurdu."⁵²⁸

Abdullah b. Mes'ûd'un, Ümmü Habîbe'nin duasını ve Rasulullah'ın (sav) ona yaptığı nasihati bizzat işitmeyip başka bir sahabi vasıtasıyla öğrenerek, o kişinin ismini zikretmeden nakletmiş olması da muhtemeldir. Bu rivayet ve hemen arkasından "Rasulullah'a (sav) sordukları" veya "Bir adamın sorduğu" ve "Rasulullah'ın (sav) yanında konuşulması üzerine söylediği" zikredilen mesh ile ilgili rivayet, Abdullah b. Mes'ûd'dan bir arada Ma'rûr b. Süveyd tarafından aktarılmıştır. Aynı zamanda ikinci rivayeti İbn Mes'ûd'dan Ebu'l Ahves'in müstakil olarak da naklettiği kaynaklarımızda geçmektedir. İsnadların farklı olması müelliflerin kitaplarına alırken ihtisar etmeyip hem birlikte hem ayrı olarak nakledildiğini göstermektedir.

- الصلوات كفارات لما بينهن ما اجتنب الكبائر = Namazlar, büyük günahlardan kaçınıldığı sürece, aralarında işlenen diğer günahlara kefarete olur" hadisi daha önce zikredildiği üzere İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilmiştir.⁵²⁹

Yine İbn Mes'ûd'dan yukarıda zikredilen şu hadis nakledilmiştir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (من مات يشرك بالله شيئا دخل النار) . وقلت أنا من مات لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة.

"Rasulullah (sav), 'Kim bir şeyi Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer' buyurdu. Ben de 'Kim Allah'a bir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete girer' diyorum."⁵³⁰

⁵²⁸ et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd (ö. 204), *el-Müsne'd*, yy., 1321, s. 39, no: 307; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VI/292-293, no: 3747; VI/312, no: 3768; VII/102, no: 3997.

⁵²⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, I/48, no: 147; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/385, no: 7718; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/148, no: 8740; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/148, no: 8741.

⁵³⁰ Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VI/12, no: 3552; VII/136, no: 4043; VII/269, no: 4231; VII/429-430, no: 4425; Buhârî, Cenâiz, 1, I/417; et-Tefsîr, 24, IV/1636; el-Îmân ve'n-Nüzûr, 18, VI/2460; Müslim, el-Îmân, 40, I/94, no: (92)-150; İbn Hibbân, *Sahîh*, I/485, no: 251 (İsnâd: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebû Vâil- el-Muğîra- Ebû Avâne- Şeybân b. Ferrûh- Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ).

Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği bir rivayette İbn Mes'ud, bu iki rivayeti beraber zikrederek şöyle söylemiştir:

سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من جعل لله ندا جعله الله في النار قال: وأخرى أقولها لم أسمعها منه: ومن مات لا يجعل لله ندا أدخله الله عز وجل الجنة وإن هذه الصلوات كفارات لما بينهن ما اجتنب المقتل.

Rasulullah'ın (sav) “Allah, Kendine ortak koşanı Cehennem'e koyacaktır.” dediğini işittim. Ondan işitmediğim bir şeyi de ben söylüyorum; “Kendine ortak koşmayan kişiyi de Allah, Cennet'e koyacaktır. Şu beş vakit namaz, insanı helâk eden büyük günahlardan uzak durduğu sürece, aralarında işlenen günahlara keffâret olur.”⁵³¹ Hem ayrı hem birlikte nakledilen rivayetleri İbn Mes'ud'dan, Ebû Vâil aktarmıştır. Müstakil olarak nakledilen iki rivayeti Ebû Vail'den A'meş nakletmişken, ikisinin bir arada zikredildiği rivayet Âsım'dan nakledilmiştir. Dolayısıyla çıkış yeri aynı olmakla birlikte rivayetler bize farklı isnadlarla gelmiştir.

-İbn Mes'ud'dan gelen başka bir rivayette, farklı konulardaki hadisler tek bir kerede, arka arkaya zikredilmiş; yine bu hadisler ayrı ayrı da rivayet edilmiştir:

1. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde geçen rivayette Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamber'in üç ayrı konuyla ilgili sözünü tek bir seferde nakletmiştir:

لا تبأشر المرأة المرأة كأنها تنعتها لزوجها أو تصفها لزوجها أو للرجل كأنه ينظر وإذا كان ثلاثة فلا يتأجى اثنان دون صاحبهما فإن ذلك يحزنه ومن حلف على يمين كاذبا ليقتطع بها مال أخيه أو قال مال امرئ مسلم لقي الله عز وجل وهو عليه غضبان قال: فسمع الأشعث ابن قيس ابن مسعود يحدث هذا فقال: في قال ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم وفي رجل اختصمنا إلى النبي صلى الله عليه وسلم في بئر.

“Elbiseleri olmadan kadın kadına dokunarak bir yatakta yatıp, onun vasıflarını kocasına veya bir adama anlatmasın; sanki onu görüyormuş gibi olur. Üç kişi olduğunda, içinden ikisi birini dışarıda bırakıp kendi aralarında konuşmasın; çünkü bu onu üzer. Kardeşinin malını veya bir Müslüman'ın malını almak için yalan yere yemin eden kişi, Allahu Teâlâ'nın huzuruna çıktığında, Allah ona çok öfkeli olacaktır.”

Eş'as b. Kays, İbn Mes'ud'un bu hadisi rivayet ettiğini işitmiş ve şöyle demiştir: “Bu hadis benim hakkımdadır. Rasulullah (sav), bir kuyu hakkında aramızda

⁵³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/360-361, no: 3811; VI/412, no: 3865.

hüküm vermesi için kendisine müracaat ettiğimiz bir adam ile benim hakkımda bunu söylemiştir.”⁵³²

2. Bazı rivayetlerde Abdullah b. Mes’ûd’dan sadece iki husus nakledilmiş biri zikredilmemiştir.

“Üç kişi olduğunuzda, içinizden ikisi birini dışarıda bırakıp kendi arasında konuşmasın; Çünkü bu onu üzer. Elbiseleri olmadan kadın kadına dokunarak bir yatakta yatıp onun vasıflarını kocasına anlatmasın; sanki onu görüyormuş gibi olur.”⁵³³

3. Bazı rivayetlerde ise, sadece bir husus İbn Mes’ûd’dan merfû’ olarak nakledilmiştir:

a) “Bir müslümanın malını haksız olarak alan kişi, Allah kendisine öfkeli olduğu halde onun huzuruna çıkacaktır” hadisini Ahmed b. Hanbel⁵³⁴, Buhârî⁵³⁵, İbn Ebî Şeybe⁵³⁶, Müslim⁵³⁷, Tirmizî⁵³⁸, İbn Mâce⁵³⁹ tahrir etmiştir.

Ahmed b. Hanbel’in tahrir ettiği bir rivayette ise, Şakîk b. Seleme (Ebû Vâil)’nin Abdullah b. Mes’ûd’dan üç hadis naklettiği söylenmiş ancak sadece merfû’ olarak “Bir müslümanın malını haksız olarak alan kişinin, Allah kendisine öfkeli olduğu halde onun huzuruna çıkacağı” hadisi zikredilerek, sebebi vürûdu ile ilgili olan Eş’as b.

⁵³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/403-404, no: 4395; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV/378-379, no: 5092.

⁵³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/236, no: 4175; VII/247, no: 4190 (Rivayette “Çünkü bu onu üzer” lafzı mevcut değildir.); VII/414, no: 4407; VII/429, no: 4424 (4407. hadisin isnad ve metin açısından tekrardır.).

⁵³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/59, no: 3946; VI/81, no: 3597 (Rivayetin sonunda sebab-i vürûduyla ilgili olay zikredilmiştir.); VII/261, no: 4212 (Sonunda bunun üzerine Al-i İmran Suresi 77. ayetin indiği söylenmiştir.); XXXVI/157-158, no: 21837 (Rivayetin sonunda sebab-i vürûduyla ilgili olay zikredilmiştir.); XXXVI/162-163, no: 21841 (Hadis lafız farklılıklarıyla İbn Mes’ûd tarafından mevkuf olarak nakledilmiş, sonra İbn Mes’ûd, Al-i İmrân Suresi 77. ayetin bunu desteklediğini söylemiştir. Eş’as bu ayetin kendileri hakkında indiğini ve Rasulullah’ın (sav) böyle buyurduğunu belirtmiştir.); XXXVI/164-165, no: 21844 (İbn Mes’ûd merfû’ olarak bu hadisi zikrettikten sonra bunu destekleyen Al-i İmrân Suresi 77. ayetin indiğini söylemiştir.).

⁵³⁵ Buhârî, *Müsâkât*, 5, II/831 (Rivayette bazı ufak farklılıklar mevcuttur. Sebebi vürûduyla ilgili olay zikredilmiştir.); *Husûmât*, 3, II/851 (Sebebi vürûduyla ilgili olaya da yer verilmiştir.); *Şehâdât*, 19, II/948 (*Husûmât*, 3’teki hadisle aynıdır); *Şehâdât* 23, II/950; *el-Eymân ve’n-Nüzûr*, 10, VI/2452-3 (Rivayetin sonunda Allah’ın onu doğrulayan Al-i İmran Suresi 77. ayeti indirdiği zikredilmiştir); *el-İmân ve’n-Nüzûr*, 16, VI/2458 (İbn Mes’ûd, rivayetten sonra Allah’ın bunu doğrulamak için Âl-İmrân suresi 77. ayeti indirdiğini söylemiştir. Eş’as b. Kays, gelerek Ebû Abdurrahmân size ne nakletti demiş, haber verilmesi üzerine bu ayetin kendisi hakkında indiğini ve Rasulullah’ın (sav) bu hadisi kendileri hakkında söylediğini ifade etmiştir.).

⁵³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/547, no: 22456 (Hadisin sonunda sebab-i vürûduyla ilgili olay zikredilmiştir.); VII/548, no: 22409.

⁵³⁷ Müslim, *İmân*, 61, I/122-123, no: 220 (İbn Mes’ûd bu hadisi merfû’ olarak naklettikten sonra Eş’as girmiş ve ne naklettiğini sormuştur. Haber verilmesi üzerine Ebû Abdurrahmân doğru söyledi, demiş ve bunun kendileriyle ilgili olduğunu söyleyerek olayı nakletmiştir.).

⁵³⁸ Tirmizî, *Büyû’*, 42, III/569 (Rivayetin sonunda sebebi vürûduyla ilgili olay zikredilmiştir.); *Tefsîrü’l-Kur’ân*, 4, V/224.

⁵³⁹ İbn Mâce, *Ahkâm*, 8, II/778.

Kays olayına yer verilmiş, Rasulullah'ın (sav) bu hadisi söyledikten sonra Al-i İmran suresi 77. ayeti okuduğu ifade edilmiştir.⁵⁴⁰

b) “Elbiseleri olmadan kadın kadına dokunup, vasıflarını kocasına anlatmasın. Bu takdirde adam, sanki ona bakıyormuş gibi olur” hadisini Ahmed b. Hanbel⁵⁴¹, Bezzâr⁵⁴², Ebû Ya'lâ⁵⁴³, Buhârî⁵⁴⁴, Ebû Dâvûd⁵⁴⁵, Tirmizî⁵⁴⁶ ve İbn Hibbân⁵⁴⁷, İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak tahrir etmiştir.

c) “Üç kişi olduğunuzda, içinizden ikisi birini dışarıda bırakıp kendi aralarında konuşmasın; Çünkü bu onu üzer” hadisini Ahmed b. Hanbel⁵⁴⁸, Buhârî⁵⁴⁹, Müslim⁵⁵⁰, Tirmizî⁵⁵¹, İbn Mâce⁵⁵² İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak tahrir etmiştir.

Hadis, İbn Ömer'den de merfû' olarak nakledilmiştir.⁵⁵³ Abdurrazzak'ın *Musannef*'i dışındaki rivayetlerde “Çünkü bu onu üzer” ifadesi mevcut değildir.

Görüldüğü gibi, bir müslümanın malını haksız yere almayı, bir kadının diğer bir kadının vasıflarını kocasına anlatmasını ve iki kişinin diğerini dışarıda bırakarak konuşmasını yasaklayan farklı konularla alakalı üç hadis, Abdullah b. Mes'ûd'dan tek bir seferde ve ayrı ayrı nakledilmiştir. Bu hadisleri İbn Mes'ûd'dan nakleden kişi Ebû Vâil (Şakîk)'dir. Daha sonra raviler çeşitlenmiştir. İbn Mes'ûd, farklı zamanlarda Rasulullah'tan (sav) işittiği hadisleri Perşembe günleri yaptığı derslerden birinde tek bir seferde nakletmiş, bu da derslere iştirak eden öğrencisi Ebû Vâil tarafından nakledilmiş olmalıdır. Rasulullah (sav) ise, farklı konularla ilgili bu hadisleri değişik zamanlarda, bazı olaylar vesilesiyle söylemiştir. Nitekim Eş'as b. Kays, Abdullah b. Mes'ûd'un ne naklettiğini sorarak, “Bir müslümanın malını yalan yere yemin ederek alan kişinin Allah'ın huzuruna Allah kendisine öfkeli olduğu halde çıkacağını bildiren” hadisin kendisi için söylendiğini ifade etmiş ve hangi olay üzerine Rasulullah'ın (sav) böyle söylediğini anlatmıştır.

⁵⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI/167, no: 21848.

⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/100, no: 3609; VI/184, no: 3668; VII/268, no: 4229.

⁵⁴² Bezzâr, *Müsned*, V/131, no: 1717.

⁵⁴³ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX/16-17, no: 5083; IX/103, no: 5170.

⁵⁴⁴ Buhârî, *Nikâh*, 117, V/2007, no: 4942, 4943.

⁵⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 44, II/610.

⁵⁴⁶ Tirmizî, *Edeb*, 38, V/109.

⁵⁴⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, IX/468, no: 4160; IX/469, no: 4161.

⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/25, no: 3560; VII/134, no: 4039; VII/181, no: 4106.

⁵⁴⁹ Buhârî, *el-İsti'zân*, 47, V/2319.

⁵⁵⁰ Müslim, *es-Selâm*, 15, II/1718, no: 37, 38.

⁵⁵¹ Tirmizî, *Edeb*, 59, V/128.

⁵⁵² İbn Mâce, *Edeb*, 50, II/1241.

⁵⁵³ Mâlik, *Kelâm*, 6, II/989, no: 14; Abdurrazzak, *Musannef*, XI/26, no: 19806; Buhârî, *el-İsti'zân*, 45, V/2318; Müslim, *Selâm*, 15, II/1717, no: 2183; İbn Mâce, *Edeb*, 50, II/1241 (Rivayette “Rasulullah yasakladı” ifadesi mevcuttur.).

Burada İbn Mes'ûd'un rivayetini müelliflerin kitaplarına alırken takti' ve ihtisar yaptıkları ihtimali akla gelmektedir.

Bir hadisi rivayet ederken bazı kısımlarını hazfedip kısaltmak olan ihtisârı alimlerin çoğu hazfedilen kısmın, nakledilen kısımdan ayrı olması şartıyla caiz görmüştür.⁵⁵⁴ Hazfedilen kısım, rivayet edilen kısmın delalet ve manasını etkileyecekse, ihtisâr caiz görülmemiştir.⁵⁵⁵

Bir hadisi ihtiva ettiği hükümlere göre parçalayıp, parçalardan her birini kitabın ilgili bölümünde kaydetmek olan takti' de, kitabın hacmini artırmamak maksadıyla, bilhassa fikhî hadislerde, ilgili babda, hadisin sadece babla ilgili kısmının alınmasıdır. Nitekim takti' ve ihtisar tamamen farklı şeyler değildir.⁵⁵⁶ Bu rivayette İbn Mes'ûd'dan üç ayrı konuyla ilgili hadis zikredildiği için, müelliflerin kitabın ilgili bölümlerinde ayrı ayrı nakletmiş olma ihtimalleri mevcuttur.

-Abdurrazzâk'ın *Musannef*'inde Abdullah b. Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

ابن مسعود قال إنما هما اثنتان الهدي والكلام فأحسن الكلام كلام الله وأحسن الهدي هدي محمد صلى الله عليه وسلم إلا إياكم والمحرمات والبدع فإن شر الأمور محدثاتها وكل محدثة ضلالة ألا لا يطول عليكم الأمد فتقسو قلوبكم ألا كل ما هو آت قريب ألا إن البعيد ما ليس بآت ألا إن الشقي من شقي في بطن أمه وأن السعيد من وعظ بغيره ألا وإن شر الروايا روايا الكذب ألا وإن الكذب لا يصلح في جد ولا هزل ولا أن يعد الرجل صبيه ثم لا ينجز له ألا وإن الكذب يهدي إلى الفجور وإن الفجور يهدي إلى النار وإن الصدق يهدي إلى البر وإن البر يهدي إلى الجنة وإنه يقال للصادق صدق وبر ويقال للكاذب كذب وفجر وإنني سمعت رسول الله صلواته عليه وسلم يقول إن العبد ليكذب حتى يكتب كذابا ويصدق حتى يكتب صديقا ثم قال إياكم والعصاة أندرون ما العصاة النميمة ونقل الأحاديث

İbn Mes'ûd dedi ki: “Şüphesiz o iki şey rehberlik (Sünnet) ve Kelam (Kur'ân-ı Kerîm)'dir. Sözün en güzeli, Allah'ın sözü ve rehberliğin en güzeli, Muhammed'in (sav) rehberliğidir. Haramlar ve bid'atlerden sakının. Şüphesiz işlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır ve her sonradan ortaya çıkan sapkınlıktır. Uzun emelli olmayın, bu kalbinizi katılaştırır. Bilmiş olun ki, gelecek olan her şey yakındır, uzak olan ise gelmeyecek olandır. Bedbaht (cehennemlik) olan, annesinin karnında bedbaht olandır; mutlu olan da başkasından öğüt alandır. Doğrusu rivayetlerin en kötüsü yalan rivayettir. Yalan söylemek ne ciddi ne şaka olarak uygundur. Sizden bir kişi çocuğuna

⁵⁵⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463), *el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmî'r-Rivâye*, 2002, Mektebetü İbn Abbâs, I/564.

⁵⁵⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/561-562; Canan, İbrahim, *Hadis Usulü ve Tarihi*, Ankara, 1998, Akçağ Yayınları, s. 103.

⁵⁵⁶ Canan, a.y.

vaadde bulunup onu yapmamazlık etmesin. Dikkatli olun yalan günaha, günah da cehenneme götürür. Doğruluk ise iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğru kimseye doğru ve iyi denilir. Yalancıya da yalancı ve günahkar denilir. Ben, Rasulullah'ın (sav) şöyle dediğini işittim: Kişi yalan söyler ve neticesinde yalancı olarak yazılır; doğru söyler ve neticesinde doğru kişi olarak yazılır. Sonra "العضة"dan sakının. العضة nedir bilir misiniz? O, söz taşıyıcılıktır" dedi ve hadisler nakletti."⁵⁵⁷ Yani bu rivayeti nakleden ravi, İbn Mes'ûd'dan bunları aktarmış, ancak onun daha hadisler nakletmeye devam ettiğini belirtmiştir.

Abdurrazzâk'ın tahrir ettiği başka bir rivayet ise şöyledir:

قال بن مسعود كل ما هو آت قريب ألا إن البعيد ليس بآت لا يعجل الله لعجلة أحد ولا يخف لأمر الناس ما شاء الله لأمل الناس يريد الله امرا ويريد الناس أمرا ما شاء الله كان ولو كرهه الناس لا مقرب لما باعد الله ولا مبعد لما قرب الله ولا يكون شيء إلا بإذن الله أصدق الحديث كتاب الله وأحسن الهدي هدي محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم وشر الأمور محدثاتها وكل محدثة بدعة وكل بدعة ضلالة. قال معمر قال غير جعفر عن بن مسعود وخير ما ألقى في القلب اليقين وخير الغنى غنى النفس وخير العلم ما نفع وخير الهدى ما اتبع وما قل وكفى خير مما كثر وألهى وإنما يصير أحدكم إلى موضع أربع أذرع فلا تملوا الناس ولا تسئموهم فإن لكل نفس نشاطا وإقبالا وإن لها سامة وإدبارا ألا وشر الروايا روايا الكذب ألا وإن الكذب يعود إلى الفجور والفجور يعود إلى النار ألا وعليكم بالصدق فإن الصدق يعود إلى البر وإن البر يعود إلى الجنة واعتبروا في ذلك أنهما إلفان يقال للصادق يصدق حتى يكتب صديقا ولا يزال يكذب حتى يكتب كاذبا ألا وإن الكذب لا يحل في جد ولا هزل ولا أن يعد الرجل منكم صبيه ثم لا ينجز له ألا ولا تسألوا أهل الكتاب عن شيء فإنهم قد طال عليهم الأمد فقس قلوبهم وابتدعوا في دينهم فإن كنتم لا محالة بسائلهم فما وافق كتابكم فخذوه وما خالفه فاهدوا عنه واسكتوا ألا وإن أصغر البيوت البيت الذي ليس فيه من كتاب الله شيء خرب كخرب البيت الذي لا عامر له ألا وإن الشيطان يخرج من البيت الذي يسمع فيه سورة البقرة تقرأ فيه

İbn Mes'ûd dedi ki: "Gelecek olan her şey yakındır, uzak gelmeyendir. Allah, bir kişiyi cezalandırmakta acele etmez. Allah diledikçe insanların işi için korkulmaz. Allah, bir şey ister; insanlar da bir şey ister. İnsanlar istemese de Allah'ın istediği şey olur. Allah'ın getirdiğini insanlar uzaklaştıramaz, Allah'ın uzaklaştırdığını da insanlar getiremez. Her şey ancak Allah'ın izniyle olur. Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabıdır, rehberliğin en güzeli Muhammed'in (sav) rehberliğidir. İşlerin en kötüsü sonradan çıkanlardır, her sonradan çıkan bid'attir. Her bid'ât sapkınlıktır. Ma'mer, Câfer dışındakilerin İbn Mes'ûd'dan şöyle naklettiğini söylemiştir: İnsanların kalbine atılan en

⁵⁵⁷Abdurrazzâk, *Musannef*, XI/116-117, no: 20076; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/96, no: 8518. Bazı rivayetlerde ise hadisin sadece baş kısmı nakledilmiştir. Bkz: Buhârî, Edeb, 70, V/2262; İ'tisâmu bi'l-Kitâb ve's-Sünne, 2, VI/2655; Bezzâr, *Müsned*, V/418, no: 2051.

hayırlı şey ‘yakîn (gerçeğin bilgisi)’dir. Zenginliklerin en hayırlısı gönül zenginliğidir. İlmin en hayırlısı faydalı olandır. Yolların en hayırlısı kendisine uyulandır. Az ve yeterli olan çok ve boş olandan daha hayırlıdır. Hepiniz dört zirâ’ olan bir yere gideceksiniz. İnsanları bıktırmayın. Herkesin çalışması ve yöneldiği bir şey var, bunların da bir bikkınlığı ve vazgeçilmesi vardır. Dikkatli olun! Rivayetlerin en kötüsü yalan olandır. Dikkatli olun! Yalan kişiyi günaha, günah da cehenneme götürür. Dikkatli olun! Doğruluktan ayrılmayın, doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Bu konuda ibret alın, iki dostluk vardır. Doğru kişiye doğru söylüyor denilir, sonunda bu kişi doğrulardan yazılır. Kişi yalan söylemeye devam eder yalancılardan yazılır. Yalanın şakası da ciddisi de helal değildir. Sizden bir kişi çocuğuna vaadde bulunup onu yapmamazlık etmesin. Dikkatli olun! Ehl-i Kitaba bir şey sormayın. Çünkü onlar uzun emelli oldular, kalpleri katılaştı ve dinlerinde bid’âtler uydurdular. Onlara sorarsanız, eğer sizin kitabınıza uyarsa onu alın, uymazsa susun (onu almayın). Evlerin en kötüsü içerisinde Allah’ın kitabı olmayan harap evdir, aynı tamir edilmemiş harabe ev gibi. Dikkatli olun! Şeytan Bakara Suresi’nin okunduğunu işittiği evden uzaklaşır.”⁵⁵⁸

İbn Mace’nin *Sünen*’inde ise merfû’ olarak şöyle geçmektedir:

إنما هما اثنتان . الكلام الهدى . فاحسن الكلام كلام الله . وأحسن الهدى هدى محمد . ألا وإياكم ومحدثات الأمور . فإن شر الأمور محدثاتها . وكل محدثة بدعة . وكل بدعة ضلالة . ألا لا يطولن عليكم الأمد فتفسد قلوبكم . ألا إن ما هو آت قريب وإنما البعيد ما ليس بآت . ألا إن الشقي من شقي في بطن أمه . والسعيد من وعظ بغيره . ألا إن قتال المؤمن كفر وسبابه فسوق . ولا يحل لمسلم أن يهجر أخاه فوق ثلاث . ألا وإياكم والكذب . فإن الكذب لا يصلح بالجد ولا بالهزل . ولا يعد الرجل صبيه ثم لا يفي له . فإن الكذب يهدي إلى الفجور . وإن الفجور يهدي إلى النار . وإن الصدق يهدي إلى البر . وإن البر يهدي إلى الجنة . وإنه يقال للصادق صدق وبر . ويقال للكاذب كذب وفجر . ألا وإن العبد يكذب حتى يكتب عند الله كذابا

“Şüphesiz bu iki şey Kelam ve rehberliktir. Sözlerin en güzeli Allah’ın sözü, rehberliğin en güzeli Muhammed’in (sav) rehberliğidir. İşlerin sonradan ortaya çıkanları konusunda dikkatli olun. İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır, her sonradan çıkan bid’attir ve her bid’ât sapkınlıktır. Uzun emelli olmayın bu kalbinizi katılaştırır. Gelecek olan yakındır, uzak olan gelmeyendir. Bedbaht olan kimse, annesinin karnında bedbaht olandır, mutlu olan da başkasından öğüt alandır. Dikkatli olun! Mü’mini öldürmek küfür, sövmek ise fisktır. Bir müslümanın üç günden fazla kardeşine küs kalması helal değildir. Yalandan sakının. Yalan söylemek ne ciddi ne şaka olarak uygun değildir. Kişi çocuğuna söz verip de sonra yerine getirmemezlik etmesin. Yalan insanı

⁵⁵⁸Abdurrazzâk, *Musannef*, XI/159-160, no: 20198; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/98, no: 8523.

günaha, günah da cehenneme götürür. Doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğru söyleyen kişiye doğru ve iyi denilir. Yalan söyleyene de günahkar ve kötü denilir. Dikkatli olun! Kişi yalan söyler, sonucunda Allah katında yalancılardan yazılır.”⁵⁵⁹

Bezzâr’ın *Müsned*’indeki rivayette de, İbn Mes’ûd’un ref’ ettiği zikredilmiş, şu şekilde nakledilmiştir:

إن أحسن الهدى هدي محمد وأحسن القصص كتاب الله وشر الأمور محدثاتها وكل محدثة بدعة وسباب المسلم فسوق وقتاله كفر.

“Yolların en güzeli, Hz. Muhammed’in yoludur; kıssaların en güzeli Allah’ın kitabıdır; işlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır, her sonradan ortaya çıkan bid’attir, müslümana sövmek doğru yoldan sapmak, öldürmek ise küfürdür.”⁵⁶⁰

Bezzâr’ın tahrir ettiği diğer bir rivayet şöyledir:

إن أصدق الحديث كتاب الله وأحسن الهدى هدي محمد وشر الأمور محدثاتها وكل محدثة ضلالة فعليكم بهذا القرآن فإنها مأدبة الله فمن استطاع منكم أن يأخذ من مأدبة الله فليفلح فإنما العلم بالتعلم

“Sözlerin en doğrusu Allah’ın kitabı, rehberliğin en güzeli Muhammed’in (sav) rehberliğidir. İşlerin en kötüsü sonradan çıkanlardır. Her sonradan çıkan sapkınlıktır. Bu Kur’ân’a sarılın. Şüphesiz ki O, Allah’ın ziyafetidir. Sizden Allah’ın ziyafetinden almaya gücü yeten alsın. İlim ancak öğrenmekle olur.”⁵⁶¹

İbn Ebî Şeybe’nin tahrir ettiği rivayette ise, İbn Mes’ûd’un hutbesinde şöyle söylediği nakledilmiştir:

إِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كَلَامُ اللَّهِ ، وَأَوْثَقُ الْعُرَى كَلِمَةُ التَّقْوَى ، وَخَيْرَ الْمَلِكِ مَلِكُ إِبْرَاهِيمَ ، وَأَحْسَنَ الْقَصَصِ هَذَا الْقُرْآنُ ، وَأَحْسَنَ السُّنَنِ سُنَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَأَشْرَفَ الْحَدِيثِ ذِكْرُ اللَّهِ ، وَخَيْرَ الْأُمُورِ عَزَائِمُهَا ، وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا ، وَأَحْسَنَ الْهُدَى هَدْيُ الْأَنْبِيَاءِ ، وَأَشْرَفَ الْمَوْتِ قَتْلُ الشُّهَدَاءِ ، وَأَعَزَّ الضَّلَالَةِ الضَّلَالَةُ بَعْدَ الْهُدَى ، وَخَيْرَ الْعِلْمِ مَا نَفَعَ ، وَخَيْرَ الْهُدَى مَا اتَّبَعَ ، وَشَرُّ الْعَمَى عَمَى الْقُلُوبِ . وَالْبَيْدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْبَيْدِ السُّفْلَى ، وَمَا قَلَّ وَكَفَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرَ وَاللَّهُ ، وَنَفْسٌ تُنْجِيهَا خَيْرٌ مِنْ أَمَارَةٍ لَا تُحْصِيهَا ، وَشَرُّ الْعَدْلَةِ عِنْدَ حَضْرَةِ الْمَوْتِ ، وَشَرُّ النَّدَامَةِ نَدَامَةُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، وَمَنْ النَّاسُ مَنْ لَا يَأْتِي الصَّلَاةَ إِلَّا دَبْرِيًّا ، وَمَنْ النَّاسُ مَنْ لَا يَذْكُرُ اللَّهَ إِلَّا مُهَاجِرًا ، وَأَعْظَمَ الْخَطَايَا اللِّسَانُ الْكَذُوبُ ، وَخَيْرَ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ ، وَخَيْرَ الرِّزَادِ التَّقْوَى ، وَرَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ ، وَخَيْرَ مَا أُلْقِيَ فِي الْقُلُوبِ الْيَقِينُ ، وَالرَّيْبُ مِنَ الْكُفْرِ ، وَالنُّوحُ مِنْ عَمَلِ الْجَاهِلِيَّةِ ، وَالْعُلُولُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ ، وَالْكَثْرُ كَيْ مِنَ النَّارِ . وَالشَّعَرُ مَرَامِيرُ

⁵⁵⁹ İbn Mâce, Mukaddime, 7, I/18.

⁵⁶⁰ Bezzâr, *Müsned*, V/438, no: 2076.

⁵⁶¹ Bezzâr, *Müsned*, V/423, no: 2055.

إِبْلِيسَ ، وَالْخَمَرَ جَمَاعِ الْإِثْمِ ، وَالنِّسَاءَ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ ، وَالشَّبَابَ شُعْبَةٌ مِنَ الْجُنُونِ ، وَشَرَّ الْمَكَاسِبِ كَسْبُ الرِّبَا ، وَشَرَّ الْمَأْكَلِ أَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ ، وَالسَّعِيدَ مَنْ وُضِعَ بَعْضُ بَعْضِهِ ، وَالشَّقِيَّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ ، وَإِنَّمَا يَكْفِي أَحَدَكُمْ مَا قَنَعَتْ بِهِ نَفْسُهُ ، وَإِنَّمَا يَصِيرُ إِلَى مَوْضِعِ أَرْبَعَةِ أَذْرُعٍ وَالْأَمْرُ بِأَخْرِهِ ، وَأَمْلَكَ الْعَمَلِ بِهِ خَوَاتِمُهُ ، وَشَرُّ الرِّوَايَا رَوَايَا الْكُذِبِ ، وَكُلُّ مَا هُوَ أَتَى قَرِيبٌ . وَسَبَابُ الْمُؤْمِنِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ ، وَأَكْلُ لَحْمِهِ مِنْ مَعَاصِي اللَّهِ ، وَحُرْمَةُ مَالِهِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ ، وَمَنْ يَتَأَلَّى عَلَى اللَّهِ يُكَذِّبُهُ ، وَمَنْ يَغْفِرَ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُ ، وَمَنْ يَغْفَ يَغْفَ اللَّهُ عَنْهُ ، وَمَنْ يَكْظُمِ الْغَيْظَ يَأْجُرْهُ اللَّهُ ، وَمَنْ يَصْبِرْ عَلَى الرَّزَايَا يُغْفِرْهُ اللَّهُ ، وَمَنْ يَعْرِفَ الْبَلَاءَ يَصْبِرْ عَلَيْهِ ، وَمَنْ لَا يَعْرِفُهُ يُكْرِهُ ، وَمَنْ يَسْتَكْبِرْ يَضَعُهُ اللَّهُ ، وَمَنْ يَبْتَغِ السُّمْعَةَ يَسْمَعْ اللَّهُ بِهِ ، وَمَنْ يَتَوَّ الدُّنْيَا تُعْجِزْهُ ، وَمَنْ يُطْعِ الشَّيْطَانَ يَعْصِ اللَّهُ ، وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ يَعْزِزْهُ .

“Sözlerin en doğrusu, Allah’ın (cc) sözüdür, bağların en kuvvetlisi takva sözüdür, dinlerin en hayırlısı İbrâhim’in dinidir, kıssaların en güzeli bu Kur’ân’dır, sünnetlerin en güzeli Muhammed’in (sav) sünnetidir, sözlerin en şereflişi Allah’ın zikredilmesidir, işlerin en hayırlısı azmedilenlerdir, işlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır, yolların en güzeli peygamberlerin yoludur, ölümlerin en şereflişi şehit olarak öldürülmektir, dalâletin en kötüsü hidayetden sonra gelendir, ilmin en hayırlısı faydalı olandır, yolların en hayırlısı tabi olunandır, körlüğün en kötüsü kalbin körlüğüdür. Üstteki el alttaki elden hayırlıdır. Az ve yeterli olan, çok ve boş olandan hayırlıdır. Kendisini kurtaran nefis, emir olmaktan daha hayırlıdır. Mazeretin en kötüsü ölüm esnasındaki mazerettir. Pişmanlığın en kötüsü kıyametteki pişmanlıktır. İnsanlardan namaza geriden gelenler vardır. İnsanların içinde uzaklaşarak Allah’ı ananlar vardır. Günahların en kötüsü yalan sözdür. Zenginliklerin en hayırlısı gönül zenginliğidir. Azıkların en hayırlısı takvadır. Hikmetin başı Allah’tan korkmaktır. İnsanın kalbine atılan en hayırlı şey yakîn (gerçek) bilgisidir. Şüphe küfürdür. Ağıt yakmak cahiliye işlerindendir. Kamu malından/ganimetten almak cehennem ateşidir. (Zekatı verilmeyen) biriktirilmiş mal ateşle dağlamadır. Şiir şeytanın düdüğüdür. Şarap kötülüklerin toplandığı şeydir. Kadınlar şeytanın tuzaklarıdır. Gençler delilikten bir gruptur. Kazancın en kötüsü faizdir. Yiyeceklerin en kötüsü yetim malı yemektir. Mutlu başkasından öğüt alandır, bedbaht annesinin karnında bedbahttır. Nefsinin kanaat ettiği şey kişiye yeter. Dört arşınlık yere dönecektir. İşler sonuna göredir. Rivayetlerin en şerlisi yalan rivayettir. Gelecek olan her şey yakındır. Müslümana sövmek doğru yoldan sapmak, öldürmek ise küfürdür. Onun etini yemek Allah’a isyandır. Kişinin malı canı gibi saygındır. Birinin cennete ya da cehenneme gideceğine yemin eden kişiyi Allah yalancı çıkarır. Affedeni Allah affeder. Öfkesini yenen kimseyi Allah ödüllendirir. Musibetlere sabredene Allah, yerine başkasını verir. Belaları bilen ona sabreder, bilmeyen inkar eder. Kibirleneni Allah alçaltır. Amelini halka gösteriş için işittiren

kişinin amacını Allah, bütün insanlara iştirir. Dünyayı isteyen kimseyi, dünya aciz bırakır. Şeytana itaat eden Allah’a isyân eder. Allah’a isyan edeni Allah cezalandırır.”⁵⁶²

İbn Mes’ûd’un halka hitabından bahseden bu rivayetlerde insanlara arka arkaya birçok konuda öğütte bulunduğu ve Rasulullah’ın (sav) adını zikretmeden birçok hadisi sıraladığı görülmektedir.

Taberânî’nin tahrir ettiği rivayetin başında, “İbn Mes’ûd’un her Perşembe geldiği, oturmadan ayakta, ‘Hutbeyi uzatmayın, insanların içinde zayıflar, yaşlılar, iş-güç sahibi olanlar olabilir’ dedikten sonra bu rivayeti zikrettiği ifade edilmiştir.”⁵⁶³ Rivayetlerde farklılıklar, ziyâde ve noksanlıklar vardır. Bu, düzenli olarak dersler veren, sürekli halka hitab eden İbn Mes’ûd’un farklı zamanlarda söylediği şeyleri ravilerin nakletmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bununla birlikte belli bir yere kadar aynı isnadla nakledilen rivayetlerin daha sonra farklı raviler tarafından nakledilmesi de ravi tasarrufundan kaynaklanan bazı değişikliklere yol açmıştır. Rivayetin isnadlarına bakıldığında İbn Mes’ûd’dan bu sözleri Ebu’l-Ahves, Târik, Mürre el-Hemedânî, Ca’fer b. Bürkân, Ebû Ubeyde ve Ebû İyâs’ın mevkûf olarak naklettiği görülür. İbn Mes’ûd-Ebu’l-Ahves-Ebû İshak isnadıyla ise merfû’ olarak nakledilmiştir.

Câbir b. Abdullah da, Hz. Peygamber’in teşehhütten sonra hutbesinde “Sözlerin en güzeli Allah’ın sözüdür, rehberliklerin en güzeli Muhammed’in (sav) rehberliğidir” dediğini nakletmiştir.⁵⁶⁴ Câbir’in naklettiği bazı rivayetlerde ise, Hz. Peygamber’in devamında, “İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır, her sonradan çıkan bid’âttir ve her bid’ât sapkınlıktır.” dediği zikredilmiştir.⁵⁶⁵

Kufe’nin muallimi olan Abdullah b. Mes’ûd, derslerinde ve hutbelerinde Hz. Peygamber’in de yaptığı gibi bazı hatırlatmalarda bulunmuş ve hadisler nakletmiştir. Ancak daha önce zikredildiği gibi bunları merfû’ olarak değil, genelde Hz. Peygamber’in sözü olduğunu bildirmeden ve arka arkaya sıralamak suretiyle nakletmiştir.

⁵⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII/211-212, no: 35555; Hennâd b. es-Serî, Ebu’s-Serî Hennâd b. es-Serî el-Kûfî (ö. 243), *ez-Zuhd*, (nşr. Abdurrahmân Abd el-Cebbâr el-Ferîvâî), Kuveyt, 1406, Dâru’l-Hulefâ, (2 cilt), I/286-287.

⁵⁶³ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/97, no: 8522; Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360), *el-Mu’cemü’l-Evsat*, Beyrût, 1999, VI/26, no: 7871.

⁵⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII/319, no: 14431; Nesâî, *Tatfîfü’s-Salât*, 65, III/58; İdeyn, 22, III/188-189.

⁵⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII/234, no: 14984; Nesâî, İdeyn, 22, III/188-189.

İbn Mes'ûd'un, müstakil olarak “سباب المسلم فسوق وقتاله كفر = Müslümana sövmek doğru yoldan sapmaktır, öldürmek ise küfürdür” hadisini naklettiği çok sayıda rivayet kaynaklarımızda mevcuttur.⁵⁶⁶

Müslim, İbn Mes'ûd'un müstakil olarak “Bedbaht annesinin karnında bedbahttır, mutlu ise başkasından öğüt alandır” dediği rivayeti farklı bir isnadla *Sahih*'inde tahrir etmiştir.⁵⁶⁷

Bazı rivayetlerde yalan ile ilgili kısımlar ayrı olarak da nakledilmiştir. Sadece “Yalan söylemenin ne ciddi ne şaka olarak uygun olmadığını” bildiren rivayet⁵⁶⁸, bununla birlikte “Kişinin çocuğuna söz verip de sonra yerine getirmemezlik etmemesi gerektiğini” bildiren rivayet⁵⁶⁹, bu iki rivayetle birlikte “Doğruluğun iyiliğe, iyiliğin de cennete götüreceğini, yalanın günaha, günahın da cehenneme götüreceğini; doğru söyleyen kişiye doğru ve iyi denileceğini, yalan söyleyen kişiye yalancı ve günahkar denileceğini; kişinin doğru söyleyeceğini ve sonucunda Allah katında doğrulardan yazılacağını veya kişinin yalan söyleyeceğini ve sonucunda Allah katında yalancılardan yazılacağını” bildiren rivayet⁵⁷⁰ kaynaklarımızda nakledilmiştir. Yine birçok yerde bazı lafız farklılıkları bulunmakla birlikte “Kişinin doğru söyleyeceğini ve sonucunda Allah katında doğrulardan yazılacağını veya kişinin yalan söyleyeceğini ve sonucunda Allah katında yalancılardan yazılacağını” ifade eden rivayet müstakil olarak nakledilmiştir.⁵⁷¹ Müslim'in tahrir ettiği başka bir rivayette de İbn Mes'ûd'un, Hz. Peygamber'in “العضة nedir?” diye sorarak verdiği cevabı naklettiği, arkasından da merfû' olarak ‘Kişi doğru söylemeye devam ederse Allah katında doğrulardan yazılır. Kişi yalan söylemeye devam ederse, Allah katında yalancılardan yazılır’ dediği zikredilmiştir.⁵⁷² Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki bir rivayette ise, bahsi geçen bu Müslim'deki rivayetin başında İbn Mes'ûd'un “Muhammed'e (sav) hayrın başlangıcı, elde etme yolları ve

⁵⁶⁶ Tayâlisî, *Müsned*, s. 34, no: 258; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/157, no: 3647; VII/19, no: 3903; VII/362-363, no: 4345; VII/403, no: 4394; Buhârî, *Îmân*, 35, I/27; Edeb, 44, V/2247; Fiten, 8, VI/2592; Müslim, *Îmân*, 28, I/81, no: (64)-116, 117; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9, I/27; Fiten, 4, II/1299; Tirmizî, *el-Birr ve's-Sıla*, 52, IV/353; *Îmân*, 15, V/21; Bezzâr, *Müsned*, V/86, no: 1660; V/196-197, no: 1796; V/386, no: 2021; Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem*, 27, VII/121-122 (Nesâî, merfû ve mevkuf olarak tahrir etmiştir.); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV/317-319, no: 4967.

⁵⁶⁷ Müslim, *Kader*, 1, III/2037, no: (2645)-3.

⁵⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/425, no: 25993 (Sonra İbn Mes'ûd'un “Allah'tan sakının ve doğrularla beraber olun” ayetini okuduğu zikredilmiştir.); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/99, no: 8526.

⁵⁶⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/99, no: 8525.

⁵⁷⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/127.

⁵⁷¹ Mâlik, *Kelâm*, 7, II/990, no: 18; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/424-425, no: 25991; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/147, no: 3638; VII/182, no: 4108; Buhârî, *Edeb*, 119, V/2261; Müslim, *el-Birr ve's-Sıla*, 29, III/2012-2013, no: (2607)-103, 104, 105; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 88, V/264; Tirmizî, *el-Birr ve's-Sıla*, 46, IV/347.

⁵⁷² Müslim, *el-Birr ve's-Sıla*, 28, III/2012, no: (2606)-102.

sonu öğretilmiştir. O da bize şöyle demiştir” diyerek her iki rekatta oturulduğunda okunması gereken tahiyyat duasını zikrettiği ve Hz. Peygamber’in “Sonra her biriniz hoşuna giden bir dua seçip onunla yüce rabbine dua etsin” buyurduğunu söylediği nakledilmiştir.⁵⁷³ Kendisinde ziyade bulunan bu rivayetin isnadı Müslim’in tahrir ettiği rivayetin isnadı ile aynıdır. Müellifin rivayeti kitabına alırken yalan ve söz taşıma ile ilgili olan kısmı ilgili bölümde zikredip, namaz ile ilgili kısmı hafız etmiş olması muhtemeldir. Zira “Hz. Muhammed’e hayrın başlangıcı, elde etme yolları ve sonunun öğretildiği, onun da her iki rekatta oturduğumuzda tahiyyâtı okumamızı bildirdiği” rivayet de aynı isnadla müstakil olarak kaynaklarımızda İbn Mes’ûd’dan tahrîc edilmiştir.⁵⁷⁴ Dolayısıyla bu rivayet için ihtisar ve taktî söz konusudur, denilebilir.

“Müslümanın, müslüman kardeşine üç günden fazla küs kalmasının helal olmadığı”nı bildiren rivayet de İbn Mes’ûd’dan nakledilmiştir.⁵⁷⁵

“Kur’ân’ın, Allah’ın ziyafeti olduğunu ve gücü yetenin Allah’ın ziyafetinden almasını” bununla birlikte “Evlerin en kötüsünün içerisinde Allah’ın kitabı olmayan harap ev, aynı tamir edilmemiş harabe ev gibi olduğunu, şeytanın Bakara Suresi’nin okunduğunu işittiği evden uzaklaşacağını” bildiren rivayet yine İbn Mes’ud’dan müstakil olarak nakledilmiştir.⁵⁷⁶

Ayrı ayrı nakledilen bu müslümanı öldürme, öğüt alma, yalan, küslük ve Kur’ân-ı Kerim ile ilgili rivayetlerin, yukarıda bunların toplu olarak zikredildiği rivayetleri nakleden ravilerden farklı raviler tarafından aktarılmış olması, İbn Mes’ûd’un müstakil olarak da bu hadisleri naklettiğini, ayrı nakledilmesinin ihtisar ve taktî’den kaynaklanmadığını gösterir.

-Konuyla ilgili olarak Abdurrazzak’ın *Musannef*’inde yer alan şöyle bir hadis mevcuttur:

عن بن مسعود قال أكل الربا وموكله وكاتبه وشاهده إذا علموا به والواشمة والمستوشمة ولاوى الصدقة والمتعدى فيها ومدمن الخمر والمرد اعرابيا بعد هجرته ملعونون على لسان محمد صلى الله عليه و سلم يوم القيامة

⁵⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/227, no: 4160.

⁵⁷⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/200, no: 3063; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/422-423, no: 3877; Nesaî, *Tatbîk*, 100, II/238; İbn Hibbân, *Sahîh*, V/281, no: 1951; XIV/311, no: 6402.

⁵⁷⁵ Bezzâr, *Müsned*, V/123, no: 1707; V/279, no: 1894; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, II/86, no: 2610; VIII/345, no: 7553; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/152, no: 9395; IX/184, no: 10399.

⁵⁷⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/368, no: 5998; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/129, no: 8642.

“Faiz yiyen ve yediren, (faizi) yazan ve (faize) şahitlik eden, dövme yapan ve yaptıran, sadakaya mani olan, haddi aşan, içkiye devam eden, hicretten sonra mürted olan kıyamet günü Rasulullah’ın (sav) diliyle lanetlenmiştir.”⁵⁷⁷

Ahmed b. Hanbel’in naklettiği bazı rivayetlerde “Haddi aşan ve içkiye devam eden” ifadeleri bulunmamaktadır.⁵⁷⁸ Yine onun tahric ettiği hadislerden birinde bu rivayetten sonra Alkame’nin “Abdullah, faiz yiyen ve yediren eşittir dedi” ifadesi zikredilmiştir.⁵⁷⁹

İbn Ebî Şeybe de, Alkame’den Abdullah b. Mes’ûd’un “Faiz yiyen ve yediren eşittir” dediğini nakletmiştir.⁵⁸⁰ İbn Mes’ûd, Hz. Peygamber’in zikredilen hadisinden böyle bir çıkarımda bulunmuş olmalıdır.

Abdurrazzak’ın tahric ettiği bazı rivayetlerde “Peruk takan ve taktıran ile hulle yapan ve yaptıran” ifadesi yer almakta, “İçkiye devam eden ile dövme yapan ve yaptıran” ifadeleri ise bulunmamaktadır. Ancak sıralamada farklılık vardır.⁵⁸¹

İbn Ebî Şeybe’nin tahric ettiği bir hadiste ise, “Faiz yiyen ve yediren eşittir” ve “Güzellik için” dövme yapan ve yaptıran ifadeleri yer almakta, “Haddi aşan ve içkiye devam eden” ifadeleri bulunmamaktadır.⁵⁸² Yine onun naklettiği bir rivayet, “Rasulullah (sav), dövme yapan ve yaptıran, peruk takan ve taktıran lanet etti” şeklindedir.⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel ve Nesâî de, bu rivayeti aynı isnadla nakletmiştir ancak rivayetin devamında “Faiz yiyen ve yediren, hulle yapan ve yaptıran” ifadeleri yer almaktadır.⁵⁸⁴ Aynı isnadla nakledilmesine rağmen bazı noksanlık veya ziyadelerin bulunması müelliflerin hadisi tahric ederken taktî’ ve ihtisar yapmış olabileceklerini akla getirmektedir.

Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel, İbn Mes’ûd’dan, Rasulullah’ın (sav) “Hulle yapan ve yaptıran lanet edilir” dediğini nakletmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁷⁷ Abdurrazzak, *Musannef*, III/144-145, no: 5100.

⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/425, no: 3881; VII/168, no: 4090; VII/430-1, no: 4428.

⁵⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/426, no: 3881.

⁵⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/316, no: 22307.

⁵⁸¹ Abdurrazzak, *Musannef*, VI/269, no: 10793; VIII/315, no: 15350.

⁵⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/517, no: 22309.

⁵⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/358, no: 25612.

⁵⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/313-315, no: 4283, 4284; VII/412, no: 4403; Nesâî, Talak, 13, VI/149.

⁵⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/334, no: 4308.

Nesaî'nin *Sünen*'indeki hadiste, “Faize şahitlik eden”, “Haddi aşan” ve “İçkiye devam eden” ifadeleri yoktur. “Güzellik için” dövme yapan ve yaptıran ifadesi zikredilmiştir.⁵⁸⁶

Müslim, İbn Ömer'in “Rasulullah (sav), peruk takan ve taktırana, dövme yapan ve yaptıranı lanet etti” dediğini söyledikten sonra, Abdullah b. Mes'ud'un da Rasulullah'tan (sav) buna benzer bir hadis naklettiğini belirtmiştir.⁵⁸⁷ Ebû Dâvûd da bu şekilde nakletmiştir.⁵⁸⁸

Tirmizî'nin *Sünen*'indeki bir rivayette, İbn Mes'ûd'dan, “Rasulullah'ın (sav), dövme yapan ve yaptıranı, iple alın ve yüzdeki kılları alana, güzellik için Allah'ın yaratmasını değiştirenler lanet ettiği” nakledilmiştir.⁵⁸⁹

Ahmed b. Hanbel, Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce; Abdullah b. Mes'ûd'un, “Rasulullah (sav), faiz yiyen ve yedirene, faize şahitlik edene ve faizi yazana lanet etti” dediğini nakletmiştir.⁵⁹⁰ Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği bir rivayette bu hadisi nakletmeden önce İbn Mes'ûd'un “لا تصلح سفتان في سفة” = Bir pazarlık içerisinde iki pazarlık doğru değildir” dediği zikredilmiştir.⁵⁹¹

Yine onun naklettiği bir rivayette de “Rasulullah'ın (sav), Allah, faiz yiyen, yediren, şahitlik eden ve yazana lanet etti, dediği ve bir toplumda faiz ve zina ortaya çıkarsa, kendilerine Allah'ın azabını helal kılmış olurlar, buyurduğu” bildirilmiştir.⁵⁹²

Buhârî'nin *Sahih*'inde Abdullah b. Mes'ud'un “Allah, dövme yapan ve yaptıranlara, iple alın ve yüz kıllarını yolanlara, dişlerinin arasını açtıranlara, güzellik için Allah'ın yaratmasını değiştirenler lanet etsin. Rasulullah'ın lanet ettiğine benim lanet etmemem olmaz. Bu Allah'ın kitabında vardır. (Rasulullah'ın size getirdiğini alın)” dediği nakledilmektedir.⁵⁹³

Bazı rivayetlerde ise, olay ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Abdullah b. Mes'ûd, “Güzelleşmek için dövme yaparak veya yaptıranı, iple alın ve yüzün kıllarını yolarak, dişleri traşlayıp seyrelterek Allah'ın yarattığı şekli değiştiren kadınlara Allah

⁵⁸⁶ Nesaî, ez-Zîne, 25, VIII/147.

⁵⁸⁷ Müslim, Libâs ve'z-Zîne, 33, II/1677, no: (2124)-119.

⁵⁸⁸ Ebû Davud, et-Tercil, 5, IV/397.

⁵⁸⁹ Tirmizî, Edeb, 33, V/104.

⁵⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/282, no: 3737; VII/348, no: 4327; İbn Mâce, et-Ticârât, 58, II/764; Ebû Davud, el-Büyû' ve'l-İcârât, 4, III/628; Tirmizî, el-Büyû', 2, III/512.

⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/269-270, no: 3725.

⁵⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/358, no: 3809.

⁵⁹³ Buhârî, Libâs, 80, V/2216; 2219. Benzer rivayetler için bkz: Nesaî, Zînet, 72, VIII/188.

lanet etsin” demiştir. Bunun, Ümmü Ya’kûb denilen bir kadına ulaşması üzerine, kadın İbn Mes’ûd’a gelerek, “Sen şöyle şöyle diyormuşsun?” demiş, İbn Mes’ûd da, “Rasulullah’ın (sav), Yüce Allah’ın kitabında lanetlediği kimseyi ben niye lanetlemeyeyim” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine kadın, “Ben Kur’ân’ın iki kapağı arasındaki her şeyi okudum, fakat öyle bir şey bulamadım” demiş, Abdullah b Mes’ûd da, “Eğer (dikkatli) okusaydın onu bulurdun. ‘*Rasûlün size verdiği alın ve yasakladığı şeyi de bırakın!*’ ayetini okumadın mı?” diye cevap vermiştir. Kadının, “Evet, okudum” demesi üzerine, o da, “Hz. Peygamber, onları yasaklamıştır” demiştir. Kadın, “Senin ailenin de bunların bazılarını yaptığını zannediyorum” diye karşılık vermiş, Abdullah, “Git, bak bakalım var mı?” dedikten sonra, kadın bakmış fakat aradığını bulamamıştır; Abdullah b. Mes’ud’a gelerek, “Bir şey görmedim” demiş, o da “Eğer olsaydı, bizimle birlikte olamazdı” cevabını vermiştir.⁵⁹⁴

Ahmed b. Hanbel’in naklettiği bir rivayette ise, Kabîsa b. Cabir’in, bir ihtiyarla Abdullah b. Mes’ûd’a gittikleri, onun bir hikaye anlatması üzerine İbn Mes’ûd’un, “Rasulullah’ın (sav) ipe alın ve yüz kıllarını yolarak, dişleri traşlayıp seyreterek ve dövme yaparak Allah’ın yarattığı şekli değiştiren kadınlara lanet ettiğini işittim” dediği geçmektedir.⁵⁹⁵

Rivayetlerde görüldüğü gibi, Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’tan (sav) işittiği bir hususu, çeşitli olaylar vesilesiyle karşısındakinin ihtiyacına göre farklı şekillerde nakletmiş görünmektedir. Aynı zamanda bu rivayet Abdullah b. Mes’ûd’un manayla rivayet ettiğine de delildir. Bazı rivayetlerde “Rasulullah’ın (sav) diliyle kıyamet gününde lanetlenmiştir” demiş, bazı rivayetlerde “Rasulullah (sav) lanet etti” demiş, bazılarında ise, kendisi “Allah lanet etsin” ifadesini kullanmıştır. Yine rivayetlerde bu lanetlendiği bildirilen kişiler farklılık arz etmektedir. Rasulullah (sav), rivayetlerde bildirilen hususları yapan kişilerin lanetleneceğini tek bir kerede mi bildirmiştir, yoksa farklı zamanlarda mı zikretmiştir? Bu durum Abdullah b. Mes’ud’un işittiği bir hadisi değişik zamanlarda, farklı kişilere, farklı şekillerde nakletmesinden kaynaklanmış olabileceği gibi, Rasulullah’tan (sav) muhtelif zamanlarda farklı şekillerde varid olmuş olmasından da kaynaklanmış olabilir.

⁵⁹⁴Abdurrazzak, *Musannef*, III/145-146, no: 5103; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/197-198, no: 4129. Buhârî, *Tefsîr*, 364, IV/1853; Müslim, *el-Libâs ve’z-Zîne*, 33, II/1678, no: (2125)-120; Ebû Dâvûd, *Tercîl*, 5, IV/397-399; İbn Mace, *Nikâh*, 52, I/640; Bezzâr, *Müsned*, IV/293, no: 1467; IV/295, no: 1469; İbn Hibbân, *Sahih*, XII/315, no: 5505.

⁵⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/67, 68 no: 3955, 3956.

Zikredilen rivayetleri İbn Mes'ûd'dan; Hâris el-A'ver⁵⁹⁶, Hüzeyl⁵⁹⁷, Alkame⁵⁹⁸ ve Abdurrahmân b. Abdullah b. Mes'ûd⁵⁹⁹ nakletmiştir. Her bir ravinin naklettiği rivayette ilk üç ravi aynıdır, sonra isnad çeşitlenmiştir. Önce aynı isnadla gelip sonra farklı raviler tarafından nakledilen rivayetlerdeki lafız farklılıkları, bazı fazlalık ve noksanlıklar daha sonraki ravilerin tasarrufundan kaynaklanmış olmalıdır.

Bu hadis hakkında şöyle bir açıklama yapılmıştır:

“Toplulun temayülüne ya da özel durumuna dayanarak anlaşılması mümkün olan ve daha çok ferdin vicdanına bırakılan birtakım hususlar vardır ki, onların da gerçek mahiyetini kavramak, çoğu zaman bu sosyo-kültürel çevrenin bilinmesine bağlı olmaktadır. Detaylarına girmeden bir örnek verecek olursak bunun en güzel örneği, Abdullah b. Mes'ûd, İbn Ömer ve Hz. Aişe'den nakledilen kadının güzellik için, dişlerini seyrelttirmesi, yüzündeki kılları aldırması ve dövme yaptırmasını yasaklayan, Allah ve Rasulünün bunu yapan kimselere lanet ettiğini dile getiren rivayettir.”⁶⁰⁰

Tâhir b. Âşûr, bunun lafzını aşan bir anlamı taşıdığını, burada sayılan işlerden çok, o gün Medine toplumunda fuhuş yapan hanımlar bulunduğunu, Peygamber'in de onların bu fiillerini sıralamak suretiyle aslında bu işleri yapan kadınların işlemekte oldukları fuhuş fiilini yasakladığını ve onları lanetlediğini düşünmektedir.⁶⁰¹ Nitekim yukarıda zikredilen rivayetlerden birinin sonunda Hz. Peygamber bu hususu “Bir toplumda faiz ve zina ortaya çıkarsa kendilerine Allah'ın azabını helal kılmış olurlar” buyurarak dile getirmiştir.⁶⁰²

Belirli bir süre kadılık ve öğretmenlik yapmış bulunan İbn Mes'ûd, Rasulullah'tan (sav) işittiği yasaklanan bu fiilleri yeri geldikçe zikretmiş, karşılaştığı durumlar neticesinde ilgili olanları söyleyerek bu olumsuz davranışlardan muhatapı uzaklaştırmayı hedeflemiş olmalıdır. Bu nedenle bazen bazı hususların, bazen de diğer hususların zikredildiği, bazen ise birçok yasaklanan fiilin sıralandığı rivayetler kaynaklarımızda yerini almıştır denilebilir.

⁵⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, II/145-147.

⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, XI/31.

⁵⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, VII/276-278.

⁵⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XVII/239-241, no: 3877.

⁶⁰⁰ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 337.

⁶⁰¹ İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *İslam Hukuk Felsefesi*, (çeviren: Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1988, İklim Yayınları, s. 103-104; Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 337-8.

⁶⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/358, no: 3809.

-Abdullah b. Mes'ûd'un, Rasulullah'tan (sav) işittiği bir hadisin tamamını değil bir kısmını naklettiği de olmuştur. Bununla ilgili Abdurrazzâk'ın *Musannef*'inde şöyle bir rivayet mevcuttur:

Mesrûk ve Ebû Atıyye, Hz. Aişe'nin yanına gelerek, İbn Mes'ûd'un:

Kim = من أحب لقاء الله أحب لقاءه ومن كره لقاء الله كره لقاءه والموت قبل لقاء الله “Allah'a kavuşmayı isterse, Allah da ona kavuşmayı ister. Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz. Ölüm, Allah'a kavuşmadan öncedir” dediğini haber vermişlerdir.

Hiz. Aişe, “Allah, Ebû Abdurrahman'a rahmet etsin, size bir hadis nakletmiş, onun sonunu sormamışsınız. Size bunu nakledeceğim” diyerek, hadisi uzun bir şekilde şöyle rivayet etmiştir:

إن الله إذا أراد بعبد خيرا قبيض له ملكا قبل موته بعام فسدده ويسره حتى يموت وهو خير ما كان فإذا حضر فرأى ثوابه من الجنة فجعل يتهويع نفسه ود أنها خرجت فعند ذلك أحب لقاء الله فأحب لقاءه وإذا أراد بعبد سوءا قبيض له شيطانا قبل موته بعام فصده وأضله وفتنه حتى يموت شر ما كان ويقول الناس مات فلان وهو شر ما كان فإذا حضر فرأى ثوابه من النار جعل يتبلع نفسه ود أنه لا يخرج فعند ذلك كره لقاء الله وكره لقاءه

“Allah, bir kulu hakkında hayır istediği zaman ona ölmeden bir yıl önce bir mal nasip eder. Onun ihtiyaçlarını karşılar ve ona ölünceye kadar bolluk verir. Bu önceden olandan daha hayırlıdır. Ölüm vakti gelince cennetteki yerini görür. Canının çıkmasını ister. İşte bu sırada Allah'a kavuşmayı ister, Allah da ona kavuşmayı ister. Allah bir kuluna kötülük murat ederse, ölmeden bir yıl önce ona şeytan nasip eder (musallat eder). O da onu ölünceye kadar yoldan çıkarır ve en kötü şekilde ölür. İnsanlar der ki: Falanca kişi en kötü bir şekilde öldü. Ölüm kendisine gelince cehennemdeki yerini görür. Canının çıkmamasını ister. İşte bu esnada Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz. Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.”⁶⁰³

-İbn Mes'ûd bazen de Rasulullah'tan (sav) bir hadisi tam olarak işitmemiş, son kısmına yetişip işittiği kısmı nakletmiştir. Bir rivayette o şöyle söylemiştir:

فأتيته وعنده مالك بن مرارة الرهاوي فأدركت من آخر حديثه وهو يقول: يا رسول الله قد قسم لي من الجمال ما ترى فما أحب أن أحدا من الناس فضلني بشراكين فما فوقهما أفلح ذلك هو البغي قال: لا ليس ذلك بالبغي ولكن البغي من بطر قال: أو قال سفه الحق وغمط الناس.

⁶⁰³Abdurrazzak, *Musannef*, III/587, no: 6749.

“Hz. Peygamber’e gittim, yanında Mâlik b. Mürâre er-Rehâvî vardı. Konuşmasının sonuna yetiştim, şöyle diyordu: “Yâ Rasulallah, bana pay olarak develer verildi. Ne düşünüyorsun, kimsenin terliklerinin iplerinin dahi veya daha çok, benden üstün olmasını istemiyorum; bu haddi aşmak değil midir?” O da, “Hayır, bu haddi aşmak değildir. Haddi aşmak, malın çokluğundan şımarıp azmaktır” veya “Hakkı tanımamak ve insanları hakir görmektir” buyurdu.”⁶⁰⁴

Sonuç olarak; Abdullah b. Mes’ûd, Kûfe’nin muallimidir. Bu nedenle kendisine birçok konuda sorular sorulmuştur. O, eğer biliyorsa sorulan sorulara Hz. Peygamber’in hadisiyle cevap vermiş, bilmiyorsa kendisi icthad etmiştir. Örneklerde görüldüğü gibi, Hz. Peygamber’in konuşmasının hepsini işitmese de işittiği kısmı, yeri gelince zikretmiş, bazen de hadisin bir kısmını muhataba aktarmıştır. Aynı zamanda Abdullah b. Mes’ûd, Perşembe günleri ders vermiş, hadis naklinde bulunmuştur. Kendisinden toplu olarak nakledilen hadisler verdiği derslerde işitilip raviler tarafından aktarılan hadisler olabileceği gibi, tek tek naklettiği hadisler de belli olaylar vesilesiyle aktardığı veya kendisine danışılan konularda naklettiği rivayetler olabilir. Aynı zamanda hadislerin toplu olarak nakledildiği rivayetlerin, kaynaklarımızda aynı isnadla müstakil olarak da nakledilmesi, müelliflerin bunları kitaplarına alırken taktî’ ve ihtisar yapmalarından kaynaklanmaktadır.

İ. ABDULLAH B. MES’ÛD VE İDRÂC

Sözlükte, bir şeyi bir şeye eklemek, içine katmak gibi anlamlara gelen “İdrâc”, Hadis terimi olarak, ravinin rivayet ettiği hadisin isnâdına veya metnine aslından olmayan şeyleri aralıksız ilave etmesine denir.⁶⁰⁵ Hadisin metninde yapılan ziyade, metnin anlamını ve içeriğini etkilediği için isnadda yapılan ziyadedden daha önemlidir.⁶⁰⁶ Ravi, naklettiği hadisin arkasından kendisine veya başkasına ait bir söz söyler, daha sonra nakleden kişi o sözü söyleyeni zikretmeden hadise bitişik olarak nakleder, gerçek bilinemeyerek hepsi Rasulullah’tan (sav) zannedilir. Böylece bu sözler hadisin aslında olmadığı halde ona eklenmiş olur.⁶⁰⁷

Rivayetlerin sened veya metinlerinde ravilerin tasarrufuyla meydana gelen bu ilaveler, hadis usulünde ‘müdrec’ tabiriyle karşılanmış; “Müdrec”, bir hadis çeşidi

⁶⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/154-155, no: 3644; VII/147, no: 4058.

⁶⁰⁵ Mahmûd et-Tahhân, Ebû Hafs Muhammed b. Ahmed et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi’l-Hadîs*, Kuveyt, 1985, Dersââdet, s. 103.

⁶⁰⁶ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 210-1; Mahmud et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi’l-Hadîs*, s. 106; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 237.

⁶⁰⁷ İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbnü’s-Salâh*, s. 45; Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I/308.

olarak hadis usulünde yerini almıştır.⁶⁰⁸ Hâkim (ö. 405), eserinde bunu hadis ilimlerinin on üçüncü türü olarak zikretmiştir. O, bu türün, Rasulullah'ın hadislerine eklenen sahabe sözlerinin bilinmesi ve başkalarının sözlerinin, onun sözlerinden arındırılmasına dair olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁹ Görüldüğü gibi Hâkim, idrac konusunda özellikle sahabeyi zikretmiştir. Verdiği örneklerden biri de İbn Mes'ûd'un teşehhüt hadisinin sonundaki idrâcıdır.⁶¹⁰ Bu örneği zikrettikten sonra o, sikanın ziyadesinin makbul olduğunu söylemiştir.⁶¹¹

Bir hadise idrac yapıldığının, başka bir rivayette ayrı olarak nakledilmesiyle, hadisi rivayet eden ravinin söylemesiyle, idracın farkına varan bir hadis imamının haber vermesiyle ve idrac edilen kısmı Hz. Peygamber'in (sav) söylemiş olmasının imkânsız olmasıyla bilinebileceği belirtilmiştir.⁶¹² Kırbaşoğlu; idrac olgusunu fark etmek için bu esasların yeterli olmadığını belirterek, özellikle dil ve üslub özelliklerinin, cümlelerin siyak ve sibakındaki düzensizlik ve bozukluklara dikkat edilmesinin idracın tespiti için son derece yararlı olabilecek esaslar olduğunu ifade etmiştir.⁶¹³

-Hz. Peygamber'in namazdaki teşehhüdü Abdullah b. Mes'ûd'a öğrettiğine dair hadiste, rivayetin sonunda;

"إذا قلت هذا أو فعلت هذا فقد قضيت صلاتك فإن شئت أن تقوم فقم وإن شئت أن تقعد فاقعد" = Bunu söylediğin zaman veya yaptığın zaman, namazın tamamlanmış olur. Bundan sonra kalkmak istersen kalk, oturmak istersen otur" ilavesi mevcuttur.⁶¹⁴

Hâkim (ö. 405), Beyhakî (ö. 458) ve Ebû Bekr el-Hatîb (ö. 463), bunun İbn Mes'ûd'un hadise katılmış bir sözü olduğunu söylemişlerdir. Hafızların onun müdrec olduğu konusunda ittifak ettikleri belirtilmiştir.⁶¹⁵ Şebâbe b. Sevvâr, Züheyr'den hadisi nakletmiş ve "Abdullah b. Mes'ûd dedi ki: Bunu söylediğin zaman..." diyerek onu

⁶⁰⁸ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 235.

⁶⁰⁹ Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullâh, *Ma'rîfetü Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyeti Ecnâsîh*, Beyrût, 2003, Dâru İbn Hazm, s. 199.

⁶¹⁰ Hâkim, *Ma'rîfetü Ulûmi'l-Hadîs*, s. 199-200; İbnü's-Salâh da, en meşhur örneğin; İbn Mes'ûd'un teşehhüt hadisinin sonundaki idrâcı olduğunu belirtmiştir. Bkz: İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 45.

⁶¹¹ Hâkim, *Ma'rîfetü Ulûmi'l-Hadîs*, s. 200.

⁶¹² Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/308; ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I/304-5; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 211-2; Mahmud et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s. 106.

⁶¹³ Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2000, Ankara Okulu Yayınları, s. 195.

⁶¹⁴ Tayâlisî, *Müsned*, s. 36, no: 275 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Alkame- el-Kâsım b. Muhaymira- Hasen b. Hurr- Züheyr); Dârimî, *Salât*, 84, s. 309 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Alkame- el-Kâsım b. Muhaymira- Hasen b. Hurr- Züheyr- Ebû Nuaym); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/108-109, no: 4006 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Alkame- el-Kâsım b. Muhaymira- Hasen b. Hurr- Züheyr- Yahyâ b. Âdem); Ebû Dâvûd, *Salât*, 182, I/593 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Alkame- el-Kâsım b. Muhaymira- el-Hasen b. el-Hurr- Züheyr- Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî.).

⁶¹⁵ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/309.

Rasulullah'ın (sav) sözünden ayırıp, İbn Mes'ûd'un sözü olduğunu ifade etmiştir. Darakutnî (ö. 385), *Sünen*'inde bunu nakletmiştir.⁶¹⁶ İbnü's-Salâh (ö. 643) da, aynı şekilde, Şebâbe'nin, Zühayr (Ebû Hayseme)'den onu naklettiğini ve Rasulullah'ın sözünden ayırdığını söylemiştir.⁶¹⁷ Şebâbe'nin bu sözünün daha doğru olduğu, çünkü Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân'ın da, el-Hasen b. el-Hurr'dan onu böyle naklettiği zikredilmiştir.⁶¹⁸ Bu rivayeti İbn Hibbân (ö. 354), *Sahîh*'inde tahrir etmiştir.⁶¹⁹ Huseyn el-Cu'fî, İbn Aclân ve Muhammed b. Ebân; Hasan b. el-Hurr'dan rivayetlerinde hadisin sonunda onu zikretmeyi terk konusunda ittifak etmişlerdir.⁶²⁰

Görüldüğü üzere İbn Mes'ûd, teşehhülle ilgili Rasulullah'tan (sav) naklettiği rivayetin peşinden bir açıklama yapmış ve bu, bazı kaynaklarımızda Rasulullah'ın (sav) hadisinin devamı gibi nakledilmiştir. Râvîlerden bazılarının yaptığı açıklamalar neticesinde de bu ifadenin İbn Mes'ûd'a ait olduğu tespit edilmiştir.

-Başka bir rivayette de Şakîk b. Seleme (Ebû Vâil), Abdullah b. Mes'ûd'dan şöyle nakletmiştir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (من مات يشرك بالله شيئا دخل النار) . وقلت أنا من مات لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة.

“Rasulullah (sav), ‘Kim bir şeyi Allah’a ortak koşarak ölürse cehenneme girer’ buyurdu. Ben de ‘Kim Allah’a bir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete girer’ diyorum.”⁶²¹

Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir rivayette ise; “Rasulullah'ın (sav), Allah'a ortak koşmadan ölen kişinin cennete gireceğini, İbn Mes'ûd'un da Allah'a ortak koşarak ölen kişinin cehenneme gireceğini söylediği” zikredilmiştir.⁶²²

⁶¹⁶ Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385), *es-Sünen*, Kâhire, 1966, I/353, no: 12 (İsnâd: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Alkame- Kâsım b. Muhaymira- Hasan b. el-Hurr- Zühayr b. Muâviye- Şebâbe b. Sevvâr- Hasan b. Mükerrrem- İsmâil b. Muhammed es-Saffâr).

⁶¹⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 45.

⁶¹⁸ Dârekutnî, *Sünen*, I/352, no: 11; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/309; ez-Zebîdî, *Tecrîd-i Sarih*, I/304-5; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 212.

⁶¹⁹ İbn Hibbân, *Sahih*, V/293, no: 1962 (İsnâd: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Alkame- Kâsım b. Muhaymira- Hasan b. Hurr- İbn Sevbân- Ğassân b. Rabî'- Ebû Ya'lâ).

⁶²⁰ Dârekutnî, *Sünen*, I/352, no: 11; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 45.

⁶²¹ Buhârî, *Cenâiz*, 1, I/417; et-Tefsîr, 24, IV/1636; el-İmân ve'n-Nüzûr, 18, VI/2460; Müslim, el-İmân, 40, I/94, no: (92)-150; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/12, no: 3552; VI/360-361, no: 3811, VI/412, no: 3865 (Rivayetin sonunda “Bu namazlar aralarında geçen büyük günah dışındaki günahlara kefarettir” ifadesi mevcuttur.); VII/136, no: 4043; VII/269, no: 4231; VII/429-430, no: 4425; İbn Hibbân, *Sahîh*, I/485, no: 251.

⁶²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/128, no: 3625; VII/134, no: 4038 (İsnad ve metin olarak aynıdır).

Burada İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in hadisine ondan olmayan bir sözü açıkça eklediğini itiraf ettiği belirtilmiştir. Ancak rivayetlerin muhtelif olması sebebiyle müdrec olan kısmın, Allah'a şirk koşmayanın cennete gireceği kısmı mı, yoksa Allah'a şirk koşanın cehenneme gireceği kısmı mı olduğunun kesin olarak bilinmediği ifade edilmiştir.⁶²³

Abdullah b. Mes'ûd'un, "Allah'a ortak koşmadan ölen kişinin cennete gireceğini söylediği" rivayetin hem sayı bakımından fazla olması, hem de daha fazla kaynakta yer alması sebebiyle İbn Mes'ûd'a ait olan kısmın bu olması daha kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir. Zira diğer rivayet, sadece Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde aynı isnadla iki yerde geçmektedir. İbn Mes'ûd'un Hem "Allah'a ortak koşmadan ölen kişinin cennete gideceğini" hem de "Allah'a ortak koşarak ölen kişinin cehenneme gireceğini" söylediği bildirilen rivayetler Ebû Vâil (Şakîk)'e kadar aynı isnadla nakledilmiş, Ebû Vâilden sonra râviler çeşitlenmiştir. A'meş, Muğîra, Seyyâr, Âsım, Süleymân; İbn Mes'ûd'un "Kim Allah'a bir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete girer" dediğini nakletmişler, sadece "Ebu Vâil'den A'meş'in, ondan da Ebû Muâviye'nin naklettiği" bildirilen bir rivayette İbn Mes'ûd'un "Allah'a ortak koşarak ölen kişinin cehenneme gireceğini" söylediği zikredilmiştir. A'meş'ten nakleden diğer beş râvî ise, "Allah'a ortak koşmadan ölen kişinin cennete gireceğini" İbn Mes'ûd'un söylediğini bildirmişlerdir. Tek kalan rivayette râvîden kaynaklanan bir karışıklığın olması muhtemeldir.

Ayrıca "Allah'a şirk koşan kişinin cehenneme gireceği" Kur'ân'da açıkça bildirildiği için, Hz. Peygamber'in va'd kısmını nakledip, İbn Mes'ûd'un da buna binâen şirk koşan kişilerin cehenneme gireceği sonucunu çıkarmasının doğru olmayacağı söylenmiştir. Kur'ân'da sabit olan bu va'd kısmı, Hz. Peygamber tarafından da sünnetle te'yit edilmiştir.⁶²⁴

Câbir b. Abdullah'tan, Rasulullah'ın (sav) "Allah'a şirk koşmadan ölen kişinin cennete gireceğini, Allah'a şirk koşarak ölen kişinin de cehenneme gireceğini" söylediği nakledilmiştir.⁶²⁵ Câbir'in bu rivayetinin Abdullah b. Mes'ûd'a ulaşmamış olabileceği ifade edilmiştir.⁶²⁶ Nevevî de, İbn Mes'ûd'un iki lafzı da Rasulullah'tan (sav) işitmiş

⁶²³ ez-Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, I/304-5; Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 193; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 211-2.

⁶²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III/130.

⁶²⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/461, no: 19708; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII/372, no: 14488; XXIII/261, no: 15016; Müslim, *İmân*, 40, I/94, no: 151, 152.

⁶²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III/130.

olmasının, ancak hıfz dönemi olduğu için, ikisinden birini kesin olarak ezberlediğini, diğerini ezberleyemediğini, kesin olarak ezberlediğini merfû' olarak naklettiğini, diğerini ise ona kattığını söylemenin iyi olacağını belirtmiştir. Daha sonra yazıyla tespit edilen dönemde, onun dışındaki ravilerin rivayetlerine uygun olması sebebiyle, iki rivayetin birleştirilerek İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak nakledilmiş olabileceğini söylemiştir. İbn Hacer, bunun ihtimal dahilinde olduğunu, ancak bu durumda hadisin çıkış yerlerinin (Hz. Peygamber ve İbn Mes'ûd) birleştirilmiş olacağını belirtmiştir.⁶²⁷

Bazı kaynaklarımızda hem va'd hem vaîd kısmı İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak nakledilmiştir.⁶²⁸ Ama ifade edildiği gibi yazıyla tespit edilen dönemde iki kısımda ref' edilerek kayda alınmamış, sadece bir râvî tarafından bu şekilde nakledilmiştir. İbn Hacer, bu konuyla ilgili ravilerden birinin iki kısmın da ref' edilmesinde infirât etmesinin ve bunu bir şahsın yanılmasına nispet etmenin masum olmayacağını söylemiş; el-Hatîb'in "Müdreç" konusunda "Ahmed b. Abdülcebbâr'ın, Ebû Bekr b. Ayyâş'tan, onun da Âsım'dan rivayetin iki kısmını da merfû olarak naklettiğini ve bunun hata olduğunu" ifade ettiğini belirtmiştir.⁶²⁹ Nitekim burada idrâcın söz konusu olmadığı söylenebilir. Çünkü Hz. Peygamber'in sözü ile beraber İbn Mes'ûd'un sözünün de merfû' olarak nakledildiği rivayetin raviden kaynaklı bir hata olduğu belirtilmiştir.

İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in hadisinden bir çıkarımda bulunarak muadili olan hükmü kendisi ifade etmiş ve onun bu sözü Rasulullah'ın (sav) hadisi ile beraber günümüze kadar nakledilmiştir. Ancak burada İbn Mes'ûd'un sözünün Hz. Peygamber'in sözü ile karıştırılarak ikisinin birden merfû' olarak nakledilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

-Yine Abdullah b. Mes'ûd'un biri Rasulullah'tan (sav) biri kendisinden olan iki hadis rivayet ettiği söylenmiş ve bunlar arka arkaya şöyle zikredilmiştir:

"قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَأَنَّهُ فِي أَصْلِ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَذُبَابٍ وَقَعَ عَلَى أَنْفِهِ فَقَالَ لَهُ هَكَذَا فَطَارَ قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلَّهِ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ أَحَدِكُمْ مِنْ رَجُلٍ خَرَجَ بِأَرْضٍ دَوِّيَّةٍ مَهْلَكَةٍ مَعَهُ رَاجِلُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ وَزَادَهُ وَمَا يُصْلِحُهُ فَأُضْلَلَهَا فَخَرَجَ فِي طَلِبِهَا حَتَّى إِذَا

⁶²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III/130.

⁶²⁸ İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd (ö. 341), *Mu'cemü'l-A'râbî*, (tahkîk: Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Huseynî), Sû'dî Arabistan, 1997, Dâru İbnü'l-Cevzî, (3 cilt), II/431, no: 840 (İsnâd: Rasûlullâh (sav)- İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- Ebû Bekr b. Ayyâş- Ahmed b. Abdülcebbâr).

⁶²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III/130.

أَدْرَكَهُ الْمَوْتُ فَلَمْ يَجِدْهَا قَالَ أَرْجِعْ إِلَى مَكَانِي الَّذِي أَضَلَلْتُهَا فِيهِ فَأَمُوتُ فِيهِ قَالَ فَاتَى مَكَانَهُ فَعَلَبَتْهُ عَيْنُهُ فَاسْتَيْقَظَ فَإِذَا رَاجِلَتُهُ عِنْدَ رَأْسِهِ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ وَزَادَهُ وَمَا يُصْلِحُهُ

Abdullah dedi ki: “Mü’min günahını bir dağ gibi görür, üzerine düşüverecek diye korkar; günahkar ise burnuna konmuş bir sinek gibi görür, ‘Şöyle yapsam uçar’ der. Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz tövbe edince Allah, şu adamdan daha çok sevinir. O kişi, ıssız korkunç bir çölde yolculuğa çıkar. Yiyeceği, içeceği, azığı ve ihtiyacı olan her şey yanındaki bineğinin üzerindedir. Bu sırada bineğini kaybeder ve onu aramaya başlar. Öyle ki ölecek duruma gelip bineğini bulamayınca kendi kendine, “Bineğimi kaybettiğim yere geri döneyim de orada ölümü bekleyeyim” der. Oraya dönünce uyku bastırır, uyandığında bir de bakar ki, yiyeceği, içeceği, azığı ve ihtiyacı olan her şey üzerinde olduğu halde bineği başucundadır. (İşte Allah, bu kişiden daha çok sevinir)”⁶³⁰

Abdullah b. Mes’ûd, kendisi bir şey söyledikten sonra hemen arkasından Rasulullah’ın (sav) sözünü nakletmiştir. İbn Mes’ûd’dan bunu işiten râvîler ikisini ayırarak bu hadislerin kime ait olduğunu ifade etmişlerdir. Buhârî’nin tahrir ettiği rivayette İbn Mes’ûd’un biri kendisinden biri Rasulullah’tan (sav) iki hadis naklettiği söylenmiş olmasına rağmen “İbn Mes’ûd dedi”, diyerek kendisine ait olan hadis nakledilmiş, “Sonra dedi ki” diyerek Rasulullah’tan (sav) nakledildiği belirtilmeden merfû’ olan hadis zikredilmiştir. Tirmizî’nin Sünen’inde ise, Haris b. Süveyd’in “Abdullah b. Mes’ûd, bize biri kendisinden biri Rasulullah’tan (sav) iki hadis nakletti” dediği belirtilerek, İbn Mes’ûd’un hadisi nakledilmiş⁶³¹, bir sonraki rivayette ise Rasulullah’ın (sav) hadisine yer verilmiştir.⁶³² Tirmizî, Rasulullah’ın (sav) bu hadisini tahrir ettikten sonra “Hasen sahîh” olduğunu söylemiş ve bu konuda Ebû Hureyre, Nu’mân b. Beşîr ve Enes b. Mâlik’in de Rasulullah’tan (sav) rivayetleri bulunduğunu belirtmiştir. Bu da, Buhârî’nin, İbn Mes’ûd’un “Rasulullah (sav) dedi” sözünü zikretmemiş olmasından hareketle, İbn Mes’ûd’un naklettiği bu hadisi, zikredilen sahabiler Rasulullah’tan (sav) rivayet ettikleri için daha sonra râvîlerin İbn Mes’ûd’un sözünden ayırarak, onun, Rasulullah’tan (sav) naklettiğini ifade etmiş olabileceklerini akla getirmektedir.

⁶³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/131-132, no: 3627; VI/135, no: 3629; Buhârî, ed-Dea’vât, 4, V/2324-2325; Müslim, *Tevbe*, 1, III/2103, no: 2744; Bezzâr, *Müsned*, V/81-82, no: 1654.

⁶³¹ Tirmizî, *Kıyâme*, 49, IV/658.

⁶³² Tirmizî, a.y.

"الطَّيْرَةُ شِرْكٌ وَمَا مِنَّا إِلَّا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُذْهِبُهُ بِالتَّوَكُّلِ" "Uğursuzluk şirktir. Fakat Allah, tevekkülle onu bizden giderir" hadisi merfû' olarak İbn Mes'ûd'dan nakledilmiştir.⁶³³ Buhârî'nin şeyhi Süleyman b. Harb (ö. 224), bu hadisteki "وَمَا مِنَّا إِلَّا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُذْهِبُهُ بِالتَّوَكُّلِ" sözünün İbn Mes'ûd'a ait olduğunu söylemiştir.⁶³⁴ Tirmizî, aynı zamanda bu hadisin hasen-sahih olduğunu ve Seleme b. Küheyl'in rivayeti dışında bu hadisi bilmediğini belirtmiştir.⁶³⁵

-Kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un, Ebû Hureyre'nin yaptığı bir idrâca itirazı da yer almaktadır. "Her kim bir ölü yıkarsa, kendisi de gusletsin" hadisini bu kadarıyla Ebû Hureyre rivayet etmiştir.⁶³⁶ Hz. Âişe de, Hz. Peygamber'in şu dört şey için gusül aldığını söylemiştir: Cünüplükten ve hacâmattan dolayı, Cuma günü ve ölü yıkayınca.⁶³⁷

Ebû Hureyre, aynı zamanda Rasulullah'ın (sav) "Kim bir ölü yıkarsa kendisi de gusletsin, kim de cenazeyi taşırsa abdest alsın" dediğini nakletmiştir.⁶³⁸ İbn Ebî Hâtim, bunun merfû' olarak nakledilmesinin hata olduğunu, doğrusunun Ebû Hureyre'den mevkuf olarak nakledilmesi olduğunu belirterek, sikaların onu ref' etmediğini söylemiştir.⁶³⁹ Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Hureyre'nin bu sözlerine sert bir şekilde karşı çıkarak, "Ey insanlar, ölülerinizi necis telakki etmeyin!" demiştir.⁶⁴⁰ Ebû Hureyre'nin, "Madem ölüyü yıkayan gusletmeli, öyleyse taşıyan da en azından abdest almalı" gibi bir kanaate varmış olabileceği, ancak ikisini birlikte Hz. Peygamberden nakletmesinin, işi şahsî bir ictihat ve kıyas olmaktan çıkaracağı ifade edilmiştir.⁶⁴¹ İbn Mes'ûd, Ebû Hureyre'nin bu idracına itiraz etmiştir.

Görüldüğü gibi İbn Mes'ûd, Rasulullah'ın (sav) hadisini zikrettikten sonra kendisi bazı açıklama ve çıkarımlarda bulunmuştur. Bu ifadelerin kendisine ait olduğunu bazen söylemiş, bazen de bir şey söylememiş, onun İbn Mes'ûd'un sözü

⁶³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/213, no: 3687; VII/234, no: 4171; VII/250, no: 4194 (Rivayette Rasulullah'ın (sav) iki kere الطَّيْرَةُ dediği zikredilmiştir.); İbn Mace, *Tıb*, 43, II/1170; Ebû Dâvûd, *Tıb*, 24, IV/230 (Bu rivayette Rasulullah'ın (sav) üç kere الطَّيْرَةُ dediği zikredilmiştir.); Tirmizî, *Siyer*, 47, IV/160-161; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV/365-366, no: 5070; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII/491, no: 6122.

⁶³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X/241; Tirmizî, *Siyer*, 47, IV/161.

⁶³⁵ Tirmizî, *Siyer*, 47, IV/161.

⁶³⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/407, no: 6110, 6111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII/187, 188, no: 7770, 7771; XV/368, no: 9601; XVI/115, no: 10108; İbn Mâce, *Cenâiz*, 8, I/470.

⁶³⁷ Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 39, III/511.

⁶³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV/534, no: 9862; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 39, III/511-512; Tirmizî, *Cenâiz*, 17, III/318 (Tirmizî, bu hadisin "Hasen" olduğunu ve Ebû Hureyre'den mevkûf olarak nakledildiğini söylemiştir.); İbn Hibbân, *Sahîh*, III/435, no: 1161.

⁶³⁹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327), Ebû Muhammed Abdurrahmân, *İlelül'l-Hadîs*, Kâhire, 1343, Matbaatü's-Selefiyye, I/351, no: 1035.

⁶⁴⁰ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, II/915.

⁶⁴¹ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 175-6.

olduğu daha sonra alimler tarafından belirtilmiştir. Aynı zamanda Ebû Hureyre'nin yaptığı idraca da isabetsiz bulduğu için itiraz etmiştir. Abdullah b. Mes'ûd, hadisle alakalı bir şeyi hadisin arkasından nakletmekte bir sakınca görmezken, yanlış bir şeyi hadise eklemeye itiraz etmiş görünmektedir.

J. ABDULLAH B. MES'ÛD'DAN NAKLEDİLEN MÜSELSEL HADİSLER

Hadis usulü ile ilgili eserlerde bir hadis türü olarak zikredilen müselsel hadisin, “Bir hadisin senedini teşkil eden bütün ravilerin, onun isnadında veya metninde bulunan bir sözü ya da hareketi yahut ikisini birden tekrar etmek suretiyle rivayet ettiklerinde meydana geleceği” ifade edilmiştir.⁶⁴² Ancak isnad boyunca teselsülün bulunmasının şart olmadığı, isnadın ortasında veya sonunda bunun kopabileceği belirtilerek bu durumda “Bu hadis fûlan’a kadar müselseldir” denileceği belirtilmiştir.⁶⁴³

Görmez, bir haberin tüm orijinalliği ile ümmete nakledilmesinin oldukça zor olduğunu belirterek şöyle söylemiştir: “Hz. Peygamber de her insan gibi bir şeyi ifade ederken, konuşma dışı iletişim yollarına başvurmuştur. Tabi ki sahabenin, konuşma dışı iletişime giren işaretlerin tamamını aktarmaları mümkün değildir. Zira işaret dendiği zaman, yüzün kızarması, kaşların çatılması gibi yalın tepkiler, her türlü davranış, çizim, sayısal gösterim gibi hususları ihtiva eder. Bununla birlikte gerek takrîri sünnetin yazı ile tespitinde, gerekse bazı sözlü ifadelerin naklinde, konuşma dışı iletişim yollarının bize aktarıldığını ifade etmek gerekir. Ancak bunların hadis külliyatı içindeki sayıları çok değildir. Bilhassa, sadece Hz. Peygamber’in değil, isnad zincirinin her halkasında konuşma dışı iletişimin aktarıldığı hadislere Müselsel Hadis denmiştir.”⁶⁴⁴ Suyûtî (ö. 911)’nin bu konuda yazdığı eserde müselsel hadislerin sayısı 85, Muhammed Abdülbâkî (ö. 1968)’nin eserinde ise, 212 olarak tespit edilmiştir.⁶⁴⁵ Öncelikle İbn Mes'ûd zamanında böyle bir kavramın bulunmadığını ifade etmek gerekir. İbn Mes'ûd'dan aynı davranış veya sözlerin aktarıldığı hadisler inceleneceği için daha sonra oluşan bu kavram kullanılmıştır.

İbn Kesîr (ö. 774), “Müselsel hadisin faydası, tedlis ve inkıta'dan uzak oluşudur. Bununla birlikte müselsel tarikle gelen bir hadis, nadiren sahih olur”

⁶⁴² Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 278.

⁶⁴³ Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s. 188.

⁶⁴⁴ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 172-173.

⁶⁴⁵ Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s. 188.

demıştır.⁶⁴⁶ Haberin nakledilişinde bu derece teselsül imkansız olacağı için, rivayette bazı söz ve fiillerin mükemmel bir surette müteselsil oluşu yüzünden hadise zayıflığının arız olduğu, bu yüzden de birçok hadisin rivayetlerinin sahih olmamasına rağmen, metinlerinin sahih olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴⁷

İbn Mes'ûd'dan merfû olarak nakledilen şu hadis buna örnek olarak zikredilebilir:

حدثنا أبو بكر محمد بن داود بن سليمان الزاهد حدثنا أبو عبد الله محمد بن أحمد بن المؤمل الضرير حدثني إبراهيم بن راشد الأدمي حدثني محمد بن يحيى الواسطي خادم أبي منصور الشنابزي قال : قال لي أبو منصور : قم فصب علي حتى أريك وضوء منصور فإن منصورا قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء إبراهيم فإن إبراهيم قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء ابن مسعود فإن ابن مسعود قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء النبي صلى الله عليه وسلم فإن النبي صلى الله عليه وسلم قال لي : قم فصب علي حتى أريك وضوء جبريل عليه السلام.

...eş-Şenâbuzî diyor ki: Bana Ebû Mansur, “Kalk abdest suyumu dök de, sana Mansur’un nasıl abdest aldığını göstereyim” dedi. Ona da Mansur: “Kalk bana abdest suyumu dök de sana İbrahim’in nasıl abdest aldığını göstereyim” dedi. Ona da İbrahim: “Kalk bana abdest suyumu dök de sana Alkame’nin nasıl abdest aldığını göstereyim” dedi. Ona da Alkame: “Kalk bana abdest suyumu dök de sana İbn Mes’ûd’un nasıl abdest aldığını göstereyim” dedi. Ona da İbn Mes’ûd: “Kalk bana abdest suyumu dök de, sana Rasulullah’ın (sav) nasıl abdest aldığını göstereyim” dedi. Ona da Rasulullah (sav): Kalk, bana abdest suyumu dök de sana Cebrail’in nasıl abdest aldığını göstereyim” dedi.⁶⁴⁸

Rivayet bu şekilde hadis kaynaklarımızda tespit edilememiştir. Usul kitaplarında mevcuttur.

Yine Abdullah b. Mes’ûd’un, Alkame’nin elini tutarak; Rasulullah’ın (sav), kendi elini tuttuğunu ve namazdaki teşehhütü öğrettiğini söylediği rivayet kaynaklarımızda müteselsil olarak nakledilmiştir. İsnâdın teselsül ettiği yerden itibaren rivayet şöyledir:

⁶⁴⁶ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer b. Kesîr (ö. 774), *İhtisaru Ulumi’l-Hadis*, (Ebu’l-Eşbâl Ahmed Muhammed Şâkir’in el-Bâisü’l-Hasis Şerhi İhtisârü Ulûmi’l-Hadis ile birlikte), Dâru İbni’l-Cevzi, 1. Baskı, yy., 1435, s. 343-344.

⁶⁴⁷ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 212-3; Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi’l-Hadis*, s. 188.

⁶⁴⁸ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadis*, s. 179-180.

القاسم بن مخيمرة قال : أخذ بيدي علقمة بن قيس قال : أخذ بيدي عبد الله بن مسعود قال : أخذ بيدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فعلمني التشهد : (التحيات لله والصلوات ...)

Kâsım b. Muhaymira, Alkame b. Kays “elimi tuttu” ve şöyle dedi demiştir, Alkame, Abdullah b. Mes’ûd “elimi tuttu” ve şöyle dedi demiştir. İbn Mes’ûd, Rasulullah (sav), “elimi tuttu” ve bana teşehhüdü öğretti, demiştir: “Bütün övgüler, dualar...”⁶⁴⁹

Ancak kaynaklarımızda İbn Mes’ûd’dan teşehhütün nakledildiği, içinde teselsül bulunmayan rivayetler de mevcuttur.⁶⁵⁰ Bu rivayetlerde Rasulullah (sav), tek bir kişiye teşehhüdü öğretmemiş, arkasında namaz kılan insanlara namazdaki oturuşta söyledikleri şeyin yanlış olduğunu ifade ederek, ne söylemeleri gerektiğini bildirmiştir. Bunu da İbn Mes’ûd nakletmiştir.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in, Abdullah b. Mes’ûd’a teşehhüdü öğrettiği ve diğer insanlara da öğretmesini emrettiği⁶⁵¹; bazılarında ise, Rasulullah’ın (sav) İbn Mes’ûd’un avuçlarını kendi avuçları arasına alarak Kur’ân’dan bir sure öğretir gibi teşehhüdü öğrettiği⁶⁵² zikredilmiştir. Bu rivayetlerin hiçbirinde teselsül söz konusu değildir.

Yine Abdullah b. Mes’ûd’dan, sahih isnadla müselsel olarak nakledilen şöyle bir rivayet kaynaklarımızda mevcuttur:

آخر من يدخل الجنة رجل فهو يمشي مرة ويكبو مرة وتسقفه النار مرة فإذا جاوزها التفت إليها فقال: تبارك الذي أنجاني منك لقد أعطاني الله شيئاً ما أعطاه أحداً من الأولين والآخرين فترفع له شجرة فيقول: أي رب أدنني من هذه الشجرة فأستظل بظلها فأشرب من مائها فيقول له الله: يا ابن آدم فلعلني إذا أعطيتكها سألتني غيرها فيقول: لا يا رب ويعاهده أن لا يسأله غيرها قال: ورب عذ وجل يعذره لأنه يرى ما لا صبر له عليه فيدنيه منها فيستظل بظلها ويشرب من مائها ثم ترفع له شجرة هي أحسن من الأولى فيقول أي رب هذه فلاشرب من مائها

⁶⁴⁹ Tayâlisî, *Müsned*, s. 36, no: 275; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/161, no: 2996; Dârimî, *Salât*, 84, s. 309; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/108-109, no: 4006; VII/331-332, no: 4305; Ebû Dâvûd, *Salât*, 182, I/593; Dârekutnî, *Sünen*, I/353, no: 13; et-Tahavî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö. 321), *Şerhu Müşkili’l- Âsâr*, Beyrût, 1994, Müessesetü’r-Risâle, IX/411, no: 3799; İbn Hibbân, *Sahîh*, V/291-292, no: 1961; V/294-295, no: 1963.

⁶⁵⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/199-200, no: 3061; II/200-201, no: 3064; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/161-162 no: 2997, 2999; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/121-122, no: 3622; VII/34-35, no: 3919; VII/35-36, no: 3920; VII/428, no: 4422; Buhârî, *Sıfatu’s-Salâh*, 64, I/286; *Sıfatu’s-Salâh*, 66, I/287; el-Amelü fi’s-Salâh, 4, I/403; ed-Deavât, 16, V/2331; Tevhîd, 5, VI/2688; Müslim, *Salât*, 16, I/301, no: (402)-55; İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salâh*, 24, I/290; Ebû Dâvûd, *Salât*, 182, I/591; Nesâî, *Tatbîk*, 100, II/237-240; Sehv, 41, III/40; Sehv, 56, III/50-51. Ayrıca bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, II/200, no: 3063; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/422, no: 3877.

⁶⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/28, no: 3562.

⁶⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/49-50, no: 3935; Buhârî, *İsti’zân*, 28, V/2311; Nesâî, *Tatbîk*, 100, II/241.

وأستظل بظلها لا أسألك غيرها فيقول: ابن آدم ألم تعاهدني أن لا تسألني غيرها فيقول: لعلي إن أدنيتك منها تسألني غيرها فيعاهده أن لا يسأله غيرها وربّه عز وجل يعذره لأنه يرى ما لا صبر له عليه فيدنيه منها فيستظل بظلها ويشرب من مائها ثم ترفع له شجرة عند باب الجنة هي أحسن من الأوليين فيقول أي رب أدنني من هذه الشجرة فأستظل بظلها وأشرب من مائها لا أسألك غيرها فيقول: يا ابن آدم ألم تعاهدني أن لا تسألني غيرها قال: بلى أي رب هذه لا أسألك غيرها فيقول: لعلي إن أدنيتك منها تسألني غيرها فيعاهده أن لا يسأله غيرها وربّه يعذره لأنه يرى ما لا صبر له عليه فيدنيه منها فإذا أدناه منها سمع أصوات أهل الجنة فيقول أي رب أدخلنيها فيقول: يا ابن آدم ما يصريني منك أيرضيك أن أعطيك الدنيا ومثلها معها فيقول: أي رب أتستهزئ بي وأنت رب العالمين فضحك ابن مسعود فقال: ألا تسألوني مما أضحك فقالوا: مما تضحك فقال: هكذا ضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: ألا تسألوني مما أضحك فقالوا: مما تضحك يا رسول الله قال: من ضحك ربي حين قال: أتستهزئ مني وأنت رب العالمين فيقول: إني لا أستهزئ منك ولكني على ما أشاء قدير.

Cennet'e en son giren kişi, şöyle bir adamdır: (Sırat üzerinde) Bazen yürür, bazen kapaklanıp düşer, bazen de ateş onun üzerini örter. Sıratı geçince, ona doğru döner ve “Beni senden kurtaran Allah yücedir. Allah, daha öncekilerden ve sonrakilerden hiç kimseye vermediği nimeti bana vermiştir” der. Kendisi için bir ağaç yükseltilir; ona bakar ve “Yâ Rabbi, beni şu ağaca yaklaştır da, onun altında gölgeleneyim, suyundan içeyim” der. Allah, “Ey Âdemoğlu! Seni ona yaklaştırırsam, belki benden başka şey de istersin” der. Adam, “Hayır yâ Rabbi!” der ve Allah’a başka bir şey istemeyeceğine söz verir. Hâlbuki Yüce Rabbi, onun sabrının olmadığını bildiği için onu uyarmaktadır. Onu ağaca yaklaştırır, o da altında gölgelenir ve suyundan içer. Sonra kendisi için ilkinden daha güzel bir ağaç yükseltilir. Adam, “Yâ Rabbi, ben şu ağacı istiyorum, beni ona yaklaştır da, onun altında gölgeleneyim, suyundan içeyim. Başka bir şey istemiyorum.” der. Yüce Allah, “Âdemoğlu, benden başka bir şey istemeyeceğine söz vermemiş miydin? Seni bu ağaca yaklaştırırsam, belki benden yine başkasını istersin” der. Adam da, başka bir şey istemeyeceğine söz verir. Hâlbuki Yüce Rabbi, onun sabredemeyeceği şeyler olduğunu bildiği için onu uyarmaktadır. Fakat yine de o ağaca yaklaştırır. Adam orada gölgelenir, suyundan içer. Sonra Cennet’in kapısında kendisine diğerlerinden daha güzel bir ağaç yükseltilir. Adam, “Yâ Rabbi, beni şu ağaca yaklaştır da, onun altında gölgeleneyim, suyundan içeyim. Ondan başkasını istemeyeceğim” der. Allahu Teâlâ, “Ey Âdemoğlu, başka bir şey istemeyeceğine dair bana söz vermemiş miydin?” der. Adam, “Evet, fakat ben bunu istiyorum, başkasını istemeyeceğim” der. Allah, “Seni ona yaklaştırırsam, belki benden yine başkasını istersin.” der. Adam, başkasını istemeyeceğine dair söz verir. Hâlbuki Rabbi, onun sabredemeyeceği şeyler olduğunu bildiği için, uyarmaktadır. Fakat yine de ona yaklaştırır. Ona yaklaştırınca adam Cennet halkının sesini duyar ve “Yâ Rabbi, beni

Cennete koy” der. Allah, “Ey Âdemoğlu, senin isteklerini ne keser? Cennette sana dünya kadar ve bir o kadarını daha vermemi ister misin?” buyurur. Adam, “Sen Yüce Rabbimiz iken, benimle alay mı ediyorsun?” der. İbn Mes’ûd güler ve “Neye güldüğümü bana sormayacak mısınız?” der. Oradakiler de, “Neden güldün?” derler. O da, “Çünkü Rasulullah (sav) da gülmüş ve bize, “Neye güldüğümü bana sormayacak mısınız?” demişti. Ashab, “Neden güldün yâ Rasulallah?” diye sorunca, “Adam ‘Sen Yüce Rabbimiz iken, benimle alay mı ediyorsun?’ deyince Rab güldüğü için...” demiştir. Adam böyle deyince Allah, “Ben seninle alay etmiyorum. Fakat dilediğimi yapmaya benim gücüm yeter” buyurmuştur.⁶⁵³

İsnâdı sahîh olmakla birlikte, insanlardaki gibi “gülme” fiilinin Allah’a izafe edilmesinin caiz olmadığı, burada gülme ile alayın değil, Allah’ın rızasının kastedildiği şeklinde açıklamalar yapılmıştır.⁶⁵⁴

İbn Mes’ûd’un hadis rivayetindeki titizliğinden bahsedilirken, Hz. Peygamber’in kullandığı lafzı veya yaptığı davranışı bazen aynen aktardığı söylenerek bu rivayet örnek olarak zikredilmiştir.⁶⁵⁵

Teselsülün yer almadığı bir rivayet de kaynaklarımızda nakledilmiştir. Ancak bu rivayette diğerinin aksine cennete en son giren kişinin cenneteki nimetleri çok fazla bulduğu, dönerek rabbine söylediği, Allah’ın, “Git ve gir” dediği, cennet ehlinin en alt derecesinin mükafatının böyle olduğu bildirilmiştir. Rivayetin sonunda İbn Mes’ûd, “Rasulullah’ın (sav) güldüğünü gördüm” demiştir.⁶⁵⁶

Ebû Nuaym (ö. 430) ve el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463), İbn Mes’ûd’dan müselsel olarak nakledilen şöyle bir rivayeti eserlerinde zikretmişlerdir:

أبو الطيب محمد بن أحمد بن يوسف بن جعفر المقرئ البغدادي قدم علينا قال نبأنا إدريس بن عبد الكريم الحداد قال قرأت على خلف فلما بلغت هذه الآية لو أنزلنا هذا القرآن على جبل قال ضع يدك على رأسك فاني قرأت على سليم فلما بلغت هذه الآية قال ضع يدك على رأسك فاني قرأت على حمزة فلما بلغت هذه الآية قال ضع يدك على رأسك فاني قرأت على الأعمش فلما بلغت هذه الآية قال ضع يدك على رأسك فاني قرأت على يحيى بن وثاب فلما بلغت هذه الآية قال ضع يدك على رأسك فاني قرأت على علقمة والأسود فلما بلغت هذه الآية قال ضع يدك

⁶⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/14-16, no: 3899; VI/253-254, no: 3714; Müslim, *Îmân*, 83, I/174-175, no: (187)-310; Bezzâr, *Müsned*, IV/273-274, no: 1442 (Bezzâr, Enes b. Mâlik’in bundan başka Abdullah b. Mes’ûd’dan hadis naklettiğini bilmediğini söylemiştir.); İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI/455-456, no: 7430.

⁶⁵⁴ İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597), *Keşfü’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahîhayn*, (Tahkîk: Ali Huseyn el-Bevvâb), Riyâd, 1997, Dâru’l-Vatan, (4 cilt), I/213.

⁶⁵⁵ Başaran, Serkan, *Sahabe Algısında Sünnet-İçtihat İlişkisi (Abdullah b. Mes’ûd Örneği)*, Bursa, 2017, Emin Yayınları, s. 113.

⁶⁵⁶ Müslim, *Îmân*, 83, I/173, no: (186)-308, 309.

على رأسك فانا قرأنا على عبد الله فلما بلغنا هذه الآية قال ضعاً أيديكما على رؤسكما فاني قرأت على النبي صلى الله عليه و سلم فلما بلغت هذه الآية قال لي ضع يدك على رأسك فان جبريل لما نزل بها الي قال لي ضع يدك على رأسك فانها شفاء من كل داء إلا السام والسم الموت (ذكر عن بعض أصحابنا عن أبي نعيم قال سمعت من هذا الشيخ في سنة تسع وأربعين وثلاثمائة)

...İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd “Halef’e Kur’ân okudum. ‘Lev enzelnâ hâze’l-Kur’âne alâ cebelin’ ayetine geldiğimde ‘Elini başına koy’, dedi” demiş; Halef, “Süleym’e Kur’ân okudum. Bu ayete ulaştığımda ‘Elini başına koy’ dedi” demiş; Süleym, “Hamza’ya Kur’ân okudum. Bu ayete geldiğimde ‘Elini başına koy’ dedi” demiş; Hamza, “A’meş’e Kur’ân okudum. Bu ayete geldiğimde ‘Elini başına koy’ dedi” demiş; A’meş, “Yahyâ b. Vessâb’a Kur’ân okudum. Bu ayete geldiğimde ‘Elini başına koy’ dedi” demiş; Yahyâ, “Alkame ve Esved’e Kur’ân okudum. Bu ayete geldiğimde ‘Elini başına koy’ dediler” demiş; Alkame ve Esved, “Abdullah b. Mes’ûd’a Kur’ân okuduk. Bu ayete geldiğimizde ‘Elinizi başınıza koyun’ dedi” demişler; İbn Mes’ûd, “Rasulullah’a (sav) Kur’ân okudum. Bu ayete geldiğimde ‘Elini başına koy’ dedi” demiş; Rasulullah (sav), “Cebrâil bu ayeti bana getirdiğinde, ‘Elini başına koy, şüphesiz ki ölüm dışında bütün dertlere devadır’ dedi” demiştir.⁶⁵⁷

Zayıf ve uydurma hadislerle ilgili yazılmış eserlerde⁶⁵⁸ zikredilen bu rivayet, bazı Tefsîr kitaplarına⁶⁵⁹ da girmiştir.

Beyhakî de “Şuabü’l-îmân” adlı eserinde İbn Mes’ûd’dan şöyle bir müselsel hadis nakletmiştir:

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، أَخْبَرَنَا أَبُو الطَّيِّبِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الشَّعِيرِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو الْخَطَّابِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَاضِي، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَمِيدٍ، قَالَ: رَمَدْتُ فَشَكَّوْتُ ذَلِكَ إِلَى جَرِيرٍ، فَقَالَ: أَدِمِ النَّظَرَ فِي الْمُصْحَفِ، فَإِنِّي رَمَدْتُ فَشَكَّوْتُ ذَلِكَ إِلَى الْمُغِيرَةِ فَقَالَ لِي: أَدِمِ النَّظَرَ فِي الْمُصْحَفِ؛ فَإِنِّي رَمَدْتُ فَشَكَّوْتُ ذَلِكَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ لِي: أَدِمِ النَّظَرَ

⁶⁵⁷ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed b. İshâk, *Târîhu Esbehân*, Beyrût, 1990, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, I/190, no: 226; el-Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463), *Târîhu Bağdâd*, (Tahkîk: Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrût, 1997, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I/394, no: 336.

⁶⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali (ö. 852), *Lisânü’l-Mizân*, Hind, 1331, Dâiratü’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, V/52, no: 177; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü’s-Serîa*, I/295-296; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250), *el-Fevâidü’l-Mecmûa fi’l-Ehâdisi’l-Mevdûa*, (Tahkîk: Abdurrahmân Yahyâ el-Muallimî), Kahire, 1960, Matbaatü’l-Sünneti’l-Muhammediyye, (1 cilt), s. 312, no: 51.

⁶⁵⁹ Bkz: İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed (ö. 741), *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, Beyrût, 2003, Mektebetü’l-Asriyye, (4 cilt), IV/211; es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân (ö. 911), *Dürrü’l-Mensûr et-Tefsîru bi’l-Me’sûr*, (Tahkîk: Abdullâh b. Abdülmuhsîn), Kâhire, 2003, Merkezü Hicr, XIV/397; İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî (ö. 1224), *el-Bahru’l-Medîd fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, Beyrût, 2005, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, (8 cilt), VIII/29; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250), *Fethu’l-Kadîr: el-Câmî’ beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min İlmi’t-Tefsîr*, (Tahkîk: Abdurrahmân Umeyra), Beyrût, 2005, Dâru’l-Vefâ, (5 cilt), V/277; el-Alûsî, Şehâbeddîn Mahmûd (ö. 1270), *Ruhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Beyrût, 1997, Dâru’l-Fikr, (16 cilt), XV/94; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (ö. 1973), *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr mine’t-Tefsîr*, Tunus, 1997 (30 cilt), XXVIII/128.

“أعوذ بالله من الشيطان الرجيم” dedim. Bana “أعوذ بالله من الشيطان الرجيم” de, dedi. Rasulullah’a (sav) Kur’ân okudum. “أعوذ بالله السميع العليم” dedim. Bana “Ey Ümmü Abd “أعوذ بالله من الشيطان الرجيم” de. Cebrâil, Levh-i Mahfûz’dan bana onu öyle okuttu” dedi.⁶⁶²

Selam b. Münzir’den sonra isnad çeşitlenmiştir. Râvîlerin hepsi Selâm b. Münzîr’den itibaren rivayeti müteselsil olarak nakletmiştir.

Bu rivayete daha çok Tefsîr kitaplarında yer verilmiş ve İbn Mes’ûd’dan nakledilerek, müteselsil olan isnadı zikredilmemiştir.⁶⁶³

Zayıf ve uydurma hadislerle ilgili eserlerde zikredilen⁶⁶⁴ bu rivayet için, zayıf isnadlarının birbirini kuvvetlendireceği⁶⁶⁵ söylenmiştir, ancak birçok zayıf isnadının bulunması o rivayetin sıhhatini etkilemez.

Buraya kadar yapılan araştırmalar sonucunda “İbn Mes’ûd’dan müselsel olarak aktarılan hadislerin, onun rivayetleri Hz. Peygamber’den olduğu gibi aktarma çabasını ve rivayet hususundaki titizliğini gösterdiğini”⁶⁶⁶ söylemenin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. O, rivayet hususunda hassas davranarak lafzın korunmasına özen göstermiştir. Ancak ondan müselsel olarak nakledilen rivayetler incelendiğinde, ya asıl hadis kaynaklarında mevcut değildir veya mevzû’ hadislerin zikredildiği kaynaklarda yer almaktadır, ya teselsülün bulunmadığı başka bir rivayet mevcuttur, ya da isnadı sahih olsa bile metni problemlili görünmektedir.

K. RAVİ-RİVAYET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA RİVAYETLERİNİN İNCELENMESİ

Rivayetler, râvîlerden bağımsız düşünülmemelidir. Zira kavîl sünnetten çok, fiilî ve takrîrî sünnetleri sözlü ifadelerle dökerek nakleden râvîlerin, düşünce yapılarının, karakter, zekâ, ilgi alanları ve kavrayışları gibi özelliklerinin; ön bilgi ve kabullerinin,

⁶⁶² es-Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 427), *el-Keşfü ve’l-Beyân*, Beyrût, 2002, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, (10 cilt), VI/41-42; Fâdânî, Ebu’l-Feyz Muhammed Yâsîn b. Muhammed İsâ (1916-1990), *el-Ucâletü fi’l-Ehâdîsi’l-Müselsele*, Dimeşk, 1985, Dâru’l-Besâir, (1 cilt), s. 26-27.

⁶⁶³ Beydâvî, Nâsirüddîn Ebî Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (ö. 685), *Envâru’t-Tenzîl ve’l-Esrâru’t-Te’vîl (Tefsîru’l-Beydâvî)*, Beyrût, 1988, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I/557; Neseî, Abdullah b. Ahmed (ö. 710), *Tefsîrü’n-Neseî Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Beyrût, 1996, Dâru’n-Nefâis, II/432; Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ (ö. 982), *Tefsîrü Ebu’s-Suûd İrşâdû’l-Akli’s-Selîm ilâ Garâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Beyrût, 2010, V/166; Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538), *Tefsîr-i Keşşâf*, yy., 1307, I/537; Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, VIII/337-338; İbn Acîbe, *Bahru’l-Medîd*, IV/57.

⁶⁶⁴ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü’s-Şerîa*, I/309.

⁶⁶⁵ Fâdânî, *el-Ucâletü fi’l-Ehâdîsi’l-Müselsele*, s. 27.

⁶⁶⁶ Başaran, *Sahabe Algısında Sünnet-İçtihad İlişkisi*, s. 113.

uğraştıkları mesleklerin, yaşadıkları zaman ve mekânın, yine içinde bulundukları toplumun gelenek-göreneklerinin, siyasî, sosyal ve kültürel yapısının rivayetler üzerindeki etkileri inkar edilemez. Kavli sünnetlerde de mana ile rivayet vâkî olduğu için, daha az olmakla birlikte, bu durum söz konusudur.

Hz. Peygamber'i dikkatle gözlemleyen sahabe; kendi dikkatini çeken, çağdaşları ve gelecek nesiller için aktarması gerektiğini düşündüğü şeyleri nakletmiştir. Ya da içinde bulunduğu durum ve şartlar bazı rivayetleri nakletmesini gerekli kılmıştır. Rivayet ettiği şeyler, o ravinin ilgi alanı, mizâcî, anlayışı, yaşadığı zaman ve mekanın özellikleri hakkında fikir vermektedir. Bir de sahabeden nakledilen mevkuf rivayetler vardır ki, sahabe bazen Rasulullah'ın (sav) sünnetini, onu zikretmeden nakletmiş, bazen de kendi kanaatlerini ifade etmiştir. Bu mevkuf hadisler de ravinin fikrî yapısını göstermesi açısından önemlidir.

Müslüman olduktan sonra zarurî durumlar dışında Rasulullah'tan (sav) ayrılmayan Abdullah b. Mes'ûd, hadis nakli konusunda ihtiyatlı davranmış ve Kur'ân ile meşgul olmayı tavsiye etmiştir. Uzun süre Rasulullah (sav) ile bulunan, hatta evine girip özel işlerinde yardımcı olan İbn Mes'ûd, birçok olaya şahit olmasına rağmen müksirûn arasında yer almamıştır. Onun, Rasulullah'tan (sav) işiterek veya görerek şahit olup aktarmayı uygun bulduğu merfû' rivayetlerden ve mevkûf rivayetlerinden örnekler seçilerek; zikredilen hususların rivayetleri üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu konuda Hamî Bektaş'ın "*Abdullah b. Mes'ûd ve Sünnet Anlayışı*" tezinden istifade edilmiştir.

Bu başlık içerisinde özellikle tezimizde daha çok müracaat ettiğimizi belirttiğimiz temel hadis kaynaklarındaki İbn Mes'ûd'a nispet edilen rivayetler, sıhhati hakkında araştırma yapılmadan ona ait olduğu düşünülerek incelenmiştir.

1. Mesleklerinin Naklettiği Hadislere Yansıması

a. Kadılık Görevinin Naklettiği Hadislere Yansıması

Kufe'de Hz. Ömer'in görevlendirmesi ile belirli bir süre kadılık yapmış olan Abdullah b. Mes'ûd'un rivayetleri aktarmasına, bu durumun etkisinin bulunduğu sezilmektedir. İnsanların uğraştığı meslekler düşünce yapılarını etkileyip, algıda seçiciliğe sebep olduğundan, bazı rivayetlerinin bu görevde karşılaştığı olaylarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İbn Mes'ûd, baktığı davalarda, yapılan birçok haksızlıkla karşılaşmış olmalı ki, özellikle haksızlığın yerildiği ve zulüm olarak nitelendirildiği,

insanları haram kazançtan sakındıran ve dürüst olmaya yönlendiren rivayetleri nakletmiştir. Hadis kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un, asabiyeti zem eden şöyle bir rivayeti mevcuttur:

Haksız yere = مثل الذي يعين عشيرته على غير الحق مثل البعير ردي في بئر فهو يمد بذنبه “
kabilesine yardım eden kişinin durumu, kuyuya düşen ve kuyruğunu uzatan devenin durumu gibidir”⁶⁶⁷

Onun, bu minvalde Hz. Peygamber'den naklettiği diğer bir rivayet şöyledir:

"إن الله قسم بينكم أخلاقكم كما قسم بينكم أرزاقكم وإن الله عز وجل يعطي الدنيا من يحب ومن لا يحب ولا يعطي الدين إلا لمن أحب فمن أعطاه الله الدين فقد أحبه والذي نفسي بيده لا يسلم عبد حتى يسلم قلبه ولسانه ولا يؤمن حتى يأمن جاره بوائقه قالوا: وما بوائقه يا نبي الله قال: غشمة وظلمه ولا يكسب عبد مالا من حرام فينفق منه فيبارك له فيه ولا يتصدق به فيقبل منه ولا يترك خلف ظهره إلا كان زاده إلى النار وإن الله عز وجل لا يمحو السيء بالسيء ولكن يمحو السيء بالحسن إن الخبيث لا يمحو الخبيث."

"Allah, rızıklarınızı aranızda taksim ettiği gibi ahlâkınızı da taksim etmiştir. Allahu Teâlâ, dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. Dini ise, sadece sevdiğine verir. Allah kime din verdiyse onu sevmiştir. Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, kul kalbi ve dili sağlam ve temiz olmadıkça müslüman; komşuları da şerrinden güvende olmadıkça mü'min olmaz. Oradakiler, 'Ey Allah'ın peygamberi, o şerler nelerdir?' dediler. O da, 'Haksızlık ve zulümdür. Kul haramdan bir mal kazanır ve kendisine mübarek olsun diye Allah yolunda harcarsa, kabul olsun diye sadaka verirse ve onu geriye bırakırsa, bu onu ancak Cehennem'e yaklaştırır. Çünkü Yüce Allah, kötüyü kötüyle silmez; fakat kötüyü iyiyle siler. Zira pis olan şey, pisliği yok etmez' buyurdu."⁶⁶⁸

Ayrıca Abdullah b. Mes'ûd'un Rasulullah'a (sav) "Hangi zulüm daha büyüktür?" diye sorması üzerine Hz. Peygamber'in;

"أذاع من أرض ينتقصه من حق أخيه فليست حصة من الأرض أخذها إلا طوقها يوم القيامة إلى قعر الأرض ولا يعلم قعرها إلا الذي خلقها."

⁶⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/272, no: 3726.

⁶⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/189, no: 3672; Bezzâr, *Müsned*, V/392, no: 2026.

“Kardeşinin hakkı olan araziden bir arşın almaktır. Birinin arazisinden alınan bir çakıl tanesi, kıyamet gününde ta yerin dibine kadar alan kişinin boynuna dolandır. Onun dibini ise ancak yaratan Allah bilir” dediğini nakletmiştir.⁶⁶⁹

İbn Mes'ûd, yalan yere yemin ederek haksız kazanç elde etme konusunda Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini de nakletmiştir:

"من حلف على يمين يقتطع بها مال مسلم لقي الله وهو عليه غضبان وقرأ علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم مصداقه من كتاب الله عز وجل إن الذين يشتركون بالله وأيمانهم ثمنا قليلا أولئك لا خلاق لهم في الآخرة ولا يكلمهم الله."

“Yemin ederek bir Müslüman'ın malını alan kişi, (kıyamette) Allah'ın huzuruna çıktığında onu kendisine öfkeli olarak bulur. (İbn Mes'ûd şöyle devam etmiştir): Sonra Rasulullah (sav), Allah'ın kitabından bunu tasdik eden ‘Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacaktır’ (Âl-i İmran, 3/77) ayetini bize okudu.”⁶⁷⁰

O, aynı zamanda Hz. Peygamber'in yemin ve şahitlikle ilgili şu sözünü nakletmiştir:

"خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يأتي بعد ذلك قوم تسبق شهاداتهم أيمانهم وأيمانهم شهاداتهم."

“İnsanların en hayırlısı benim çağımda yaşayanlar, sonra onların peşinden gelenler, sonra onların peşinden gelenler, sonra onların peşinden gelenlerdir. Daha sonra, şahitlikleri yeminlerinin, yeminleri şahitliklerinin önüne geçen bir toplum gelecektir.”⁶⁷¹

Kufe’de kadılık yaptığı dönemde çeşitli davalara bakan Abdullah b. Mes'ûd, yemin ve şahitliklerle karşılaşmış ve bu konuda rivayetleri naklederek, onları yalancı şahitlik ve yalan yere yemin etmekten sakındırmak istemiş olmalıdır. “إِنَّ أَوَّلَ مَا تَفْقِدُونَ مِنْ دِينِكُمُ الْأَمَانَةَ ، وَآخِرُ مَا تَفْقِدُونَ الصَّلَاةَ = Dininizden kaybedeceğiniz ilk şey emanettir,

⁶⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/310, no: 3767; VI/315, no: 3773.

⁶⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/47-8, no: 3576; Buhârî, *Tevhîd*, 24, VI/2710; Müslim, *İmân*, 61, I/123, no: 222.

⁶⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/76, no: 3594; VII/74, no: 3963; VII/199-200, no: 4130; VII/235, no: 4173; VII/263, no: 4217; Buhârî, *Şehâdât*, 9, II/938; *Fadâilü's-Sahâbe*, 1, III/1335; *Rikâk*, 7, V/2362; Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 52, II/1963, no: (2533)-122; Tirmizî, *Menâkıb*, 57, V/695.

kaybedeceğiniz son şey de namazdır”⁶⁷² diyen İbn Mes’ûd’un, güvenilirliğinin önemine ve korunması gerektiğine dikkat çekmeyi, namaz kılan kişilerin dahi bu özellikten yoksun olabileceğine vurgu yapmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Nitekim onun, Rasulullah’tan (sav) şu rivayeti nakletmesi de manidardır:

"عليكم بالصدق فإن الصدق يهدي إلى البر وإن البر يهدي إلى الجنة وما يزال الرجل يصدق حتى يكتب عند الله عز وجل صديقا وإياكم والكذب فإن الكذب يهدي إلى الفجور وإن الفجور يهدي إلى النار وما يزال الرجل يكذب ويتحرى الكذب حتى يكتب عند الله عز وجل كذابا."

“Doğruluğa sarılın. Çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de Cennete götürür. Kişi doğru söylediği sürece, Allah katında doğrulardan yazılır. Yalandan sakının. Çünkü yalan günaha, günah da Cehenneme götürür. Kişi yalan söylediği ve yalana devam ettiği sürece Yüce Allah katında yalancılardan yazılır.”⁶⁷³

Nakledildiğine göre bir adam kardeşinin oğlunu İbn Mes’ûd’a getirerek, “Bu kardeşimin oğludur ve içki içmiştir” deyince İbn Mes’ûd:

"ولقد علمت أن أول حد في الاسلام امرأة سرقت فقطعت يدها فتغير لذلك وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم تغيرا شديدا ثم قال: وليعفوا وليصفحوا ألا تحبون أن يغفر الله لكم والله غفور رحيم."

“Bildğim kadarıyla İslâm’da ilk had cezası tatbik edilen kişi, hırsızlık yapan bir kadındır. Ceza olarak eli kesilmiştir. Bundan dolayı Rasulullah’ın (sav) yüzü çok değişmiş ve ‘Affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir’ (Nur, 24/22) buyurmuştur” demiştir.⁶⁷⁴

Bir suç mahkemeye/kadıya intikal ettikten sonra suçluya gerekli cezanın verilmesi gerekir. İbn Mes’ûd, bazı suçların kadıya götürülmeden telafisinin mümkün olduğunu bu rivayeti zikrederek hatırlatmıştır.

Nitekim Ebû Mâcid el-Hanefî de bir keresinde Abdullah b. Mes’ûd ile oturlurken şöyle söylediğini rivayet etmiştir:

إني لأذكر أول رجل قطعه أتى بسارق فأمر بقطعه وكأنما أسف وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: قالوا: يا رسول الله كأنك كرهت قطعه قال: وما يمنعني لا تكونوا عوناً للشيطان على أخيك إنه ينبغي للامام

⁶⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/36, no: 36889.

⁶⁷³ Mâlik, *Kelâm*, 7, II/989, no: 16; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/424-425, no: 25991; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/147-148, no: 3638; VII/182, no: 4108; Müslim, *Birr ve’s-Sıla*, 29, III/2012-2013, no: (2607)-103, 105; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 88, V/264; Tirmizî, *Birr ve’s-Sıla*, 46, IV/347. Rivayetlerden bazılarında takdim-te’hir söz konusudur. Bu rivayetlerden kaynaklanmış olmalıdır.

⁶⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/245-246, no: 3711.

إذا انتهى إليه حد أن يقيمه إن الله عز وجل عفو يحب العفو وليعفوا وليصفحوا ألا تحبون أن يغفر الله لكم والله غفور رحيم.

“İlk olarak eli kesilen kişiyi hatırlıyorum. Hırsızlık suçuyla getirilmişti. Hz. Peygamber elinin kesilmesini emretti. Rasulullah’ın (sav) yüzünde üzüntüsü görülüyordu. Oradakiler, ‘Yâ Rasulallah, sanki onun elinin kesilmesini istemiyorsun?’ dediler. O da, ‘Üzülmem benim hükmü yerine getirmeme engel olmaz. Kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayın. Bir suç devlet başkanına ulaşınca haddi tatbik etmesi gerekir. Allah, şüphesiz çok bağışlayıcıdır ve bağışlamayı sever. Dolayısıyla affedin ve vazgeçin! Allah’ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah, çok bağışlayandır ve çok merhametlidir.’ buyurdu.”⁶⁷⁵

İbn Mes’ûd’un naklettiği başka bir olay da şöyledir:

"رجلا أصاب من امرأة قبله فأتى النبي صلى الله عليه وسلم يسأله عن كفارتها فأنزل الله عز وجل: أقم الصلاة طرفي النهار وزلفا من الليل إن الحسنات يذهبن السيئات فقال: يا رسول الله ألي هذه فقال: لمن عمل كذا من أمتي."

“Bir kadını öpen bir adam gelip Hz. Peygamber’e, bunun kefareti sordu. Bunun üzerine Yüce Allah, “Gündüzün iki tarafında ve gecenin başlangıcında namaz kıl. Çünkü iyilikler, kötülükleri siler.” (Hûd, 11/114) ayetini indirdi. Adam, “Yâ Rasulallah, bu ayet benim için mi indirildi?” dedi. O da, “Ümmetimden böyle yapan herkes için...” buyurdu.”⁶⁷⁶

Görüldüğü gibi, kadılık yaparken kendisine müracaat edilen had cezaları ile ilgili suçlarda Rasulullah’tan (sav) bu hadisleri naklederek, onları iyiliğe yönlendirmek ve Allah’ın affının büyüklüğünü hatırlatmak istemiş olmalıdır.

Ayrıca liân ayetinin inmesine sebep olan şu olayı da rivayet etmiştir:

كنا جلوسا عشية الجمعة في المسجد قال: فقال رجل من الأنصار: أهدنا رأى مع امرأته رجلا فقتله قتلتموه وإن تكلم جلدتموه وإن سكت سكت على غيظ والله لئن أصبحت صالحا لأسألن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فسأله فقال: يا رسول الله إن أهدنا رأى مع امرأته رجلا فقتله قتلتموه وإن تكلم جلدتموه وإن سكت سكت على غيظ اللهم احكم قال: فأنزلت آية اللعان قال: فكان ذلك الرجل أول من ابتلي به.

⁶⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VII/232, no: 4168. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VII/84-85, no: 3977.

⁶⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VI/165, no: 3653; VII/171, no: 4094; Müslim, *Tevbe*, 7, III/2115-2116, no: (2763)-39, 40; İbn Mâce, *Züh'd*, 30, II/1421; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 12, V/291. Benzer rivayet için bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, VII/446-447, no: 13830.

“Cuma gecesi mescidde oturuyorduk, Ensâr’dan bir adam, “Birimiz, karısıyla bir adamı görüp onu öldürse siz de onu kısas olarak öldürüyorsunuz; bunu anlatsa, kazif cezası uygulayıp sopa vuruyorsunuz; susarsa, içinde öfkeyle susup oturuyor. Allah’a yemin olsun ki, sağ olarak sabaha çıkarsam, bunu Rasulullah’a (sav) soracağım.” dedi. (Sabah olunca) sordu, “Yâ Rasulallah! Birimiz, karısıyla bir adamı görüp onu öldürse siz de onu kısas olarak öldürüyorsunuz; bunu anlatsa, kazif cezası uygulayıp sopa vuruyorsunuz; susarsa, içinde öfkeyle susup oturuyor. Allah aşkına buna bir hüküm ver!” dedi. Bunun üzerine liân ayeti indi. Bu adam da, lanetleşmeyi ilk yapan kişi oldu.”⁶⁷⁷

Abdullah b. Mes’ûd, adam öldürme ile ilgili de birçok rivayet nakletmiştir:

O, Rasulullah’ın (sav) uygulamalarından hareketle "دية الخطأ أخماسا" = Hata ile adam öldürmenin diyeti beş çeşit deveden oluşur” demiş,⁶⁷⁸ başka bir rivayette bunu açıklayarak şöyle söylemiştir:

قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم في دية الخطأ عشرين بنت مخاض وعشرين ابن مخاض وعشرين ابنة لبون وعشرين حقة وعشرين جذعة.

“Rasulullah (sav) hata ile öldürülen kişinin diyetinin, yirmi tane iki yaşına basmış dişi deve, yirmi tane iki yaşına basmış erkek deve, yirmi tane üç yaşına basmış dişi deve, yirmi tane dört yaşına basmış dişi deve ve yirmi tane beş yaşına basmış dişi deve olduğuna hükmetmiştir.”⁶⁷⁹

Yine İbn Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav);

إن بين يدي الساعة أياما ينزل فيها الجهل ويرفع فيها العلم ويكثر فيها الهرج قال: قلنا: وما الهرج قال: "القتل" = "Kıyametten önceki günlerde, ilim kalkıp cahillik inecek ve herc çoğalacaktır"

⁶⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/105, no: 4001. Ayrıca bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/232, no: 28340; Müslim, Liân, 19, II/1133, no: (1495)-10; İbn Mâce, Talâk, 27, I/669; Ebû Dâvûd, Talâk, 27, II/685-686; Bezzâr, *Müsned*, IV/317, no: 1501.

⁶⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/11, no: 27167’de rivayet mevkuf olarak nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/143-144, no: 3635; Dârimî, Diyât, 13, s. 589’da ise merfû olarak tahrir edilmiştir.

⁶⁷⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, IX/288, no: 17238; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/11, no: 27164; Dârekutnî, *Sünen*, III/172, no: 262, 263, 264; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, VIII/74’de mevkuf olarak tahrir edilmiştir. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/10, no: 27163; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/328-329, no: 4303; İbn Mâce, Diyât, 6, II/879, no: 2631; Tirmizî, Diyât, 1, IV/10, no: 1386; Nesaî, Kasâme, 35, VIII/43-44’de ise merfû’ olarak zikredilmiştir. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Beyhakî ve Dârekutnî, merfû’ rivayeti zikrederek bunun değil, mevkuf olan rivayetin sahih olduğuna dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Bkz: Ebû Dâvûd, Diyât, 18, IV/680; Tirmizî, Diyât, 1, IV/10; Dârakutnî, *Sünen*, III/173-175; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, VIII/75.

buyurduğunu ‘Herc nedir?’ diye sormaları üzerine Rasulullah’ın (sav), ‘Cinayettir’ dediğini” nakletmiştir.⁶⁸⁰

Ayrıca Hz. Peygamber’in “ لا تقتل نفس ظلما إلا كان على ابن آدم كفل من دمها ذاك إنه أول من “ = Haksız yere öldürülen her kişiden dolayı Âdem’in oğluna bir sorumluluk vardır. Çünkü o, ilk olarak adam öldürme çıkırını açandır”⁶⁸¹ buyurduğunu naklederek, bu fiili işleyen ve buna sebebiyet verenleri uyarmayı ve insanları kötülüğün yolunu açmaktan sakındırmayı hedeflemiş olmalıdır.

Hz. Peygamber’in “ سباب المسلم فسوق وقتاله كفر = Müslümana sövmek doğru yoldan sapmaktır, öldürmek ise küfürdür”⁶⁸²; “ لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض “ = Benden sonra birbirinizin boynunu vurarak küfre dönmeyin!”⁶⁸³; “ أول ما يقضى بين الناس “ = Kıyamet gününde insanların arasında ilk defa verilecek hüküm, cinayet (Kan) davalarıdır”⁶⁸⁴ dediğini nakleden İbn Mes’ûd, bu görevde bulunduğu sürede kasıtlı veya hata ile adam öldürme davalarıyla karşılaşmış olmalıdır. Hem bu davalarda Rasulullah’ın (sav) uyguladığı hükmü nakletmiş, hem de cinayetin büyük bir günah olduğunu bildiren hadisleri zikrederek insanları bundan sakındırmak istemiştir.

Abdullah b. Mes’ûd, kadılığı sırasında cinayet davalarıyla karşılaştığı için ya da bu tür davalarla karşılaşmamak için Rasulullah’tan (sav) İslam’da canın korunduğunu bildiren rivayetleri aktarmış, bununla birlikte istisnalarını da yine Rasulullah’tan (sav) şöyle nakletmiştir:

⁶⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/222, no: 3695; Tayâlisî, *Müsned*, s. 35, no: 263 (Tayâlisî, "احسبه رفعه" ifadesini kullanmıştır. Bu, anlamından dolayı İbn Mes’ûd’un kendisinin söyleyemeyeceğini, merfû’ olabileceğini düşündüğünü akla getirmektedir.) Buhârî, Fiten, 5, VI/2590; Bezzâr, *Müsned*, V/110-111, no: 1691; VIII/34, no: 3015.

⁶⁸¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/464, no: 19718; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/57, no: 36987; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/136, no: 3630; VII/170, no: 4092; VII/193, no: 4123; Buhârî, Enbiyâ’, 2, III/1213; Müslim, Kasâme, 7, II/1303-1304, no: (1677)-27; İbn Mâce, Diyât, 1, II/873.

⁶⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/19, no: 3903; VII/362-363, no: 4345; VII/403, no: 4394; Tayâlisî, *Müsned*, s. 34, no: 258; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV/317-319, no: 4967; Buhârî, İmân, 35, I/27; Edeb, 44, V/2247; Fiten, 8, VI/2592; Müslim, İmân, 28, I/81, no: (64)-116, 117; İbn Mâce, Mukaddime, 9, I/27; Fiten, 4, II/1299; Tirmizî, el-Birr ve’s-Sıla, 52, IV/353; İmân, 15, V/21; Bezzâr, *Müsned*, V/86, no: 1660; V/196-197, no: 1796; V/386, no: 2021; Nesâî, Tahrîmü’-d-Dem, 27, VII/121-122 (Nesâî, merfû ve mevkuf olarak tahrir etmiştir.).

⁶⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/364-365, no: 3815; Bezzâr, *Müsned*, V/334, no: 1959; V/386, no: 2020; Nesâî, Tahrîmü’-d-Dem, 29, VII/127 (Nesâî’nin ve Bezzâr’ın “1959” numaralı tahrir ettiği rivayetin sonunda “ولا يؤخذ الرجل بجريمة أبيه ولا بجريمة أخيه” “Kişi babasının ve kardeşinin suçundan sorumlu tutulmaz” lafzı mevcuttur. Aynı zamanda Bezzâr, bu vecih dışında bu lafzın rivayet edildiğini bilmediğini söylemiştir.).

⁶⁸⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/464, no: 19717; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/35, no: 36878; Diyât, 200, IX/249, no: 28405; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/192, no: 3674; VII/261, no: 4213; Müslim, Kasâme, 8, II/1304, no: (1678)-28; İbn Mâce, Diyât, 1, II/873; Bezzâr, *Müsned*, V/100, no: 1678; Nesâî, Tahrîmü’-d-Dem, 2, VII/83, 84 (Abdurrazzâk’ın ve Nesâî’nin bir rivayet hariç tahrir ettiği üç rivayet mevkûftur. Elbanî, mevkuf olarak sahih olduğunu ancak hükmen merfû’ olduğunu söylemiştir. Çok sayıda sahâbi merfû’ olarak rivayet etmiştir. Bu, merfû bir aslı olduğu fakat İbn Mes’ûd’un mevkuf olarak rivayet etmiş olabileceği tezini desteklemektedir.).

لا يحل دم امرئ يشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله إلا بإحدى ثلاث الثيب الزاني والنفس بالنفس والتارك لدينه المفارق للجماعة.

“Şu üç husus dışında Allah’tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah’ın elçisi olduğuma şahitlik eden kişinin kanı helal değildir: Zinâ eden evli, kısas yoluyla ölüm cezasına çarptırılan kişi ve dinini terk edip cemaati bölen kişi.”⁶⁸⁵

Kadılık yaptığı dönemde ticârî konulardaki anlaşmazlıklar ve aldatmalar ile ilgili davalara da bakmış olması muhtemel olan İbn Mes’ûd’dan bu konuda rivayetler gelmiştir.

Bir rivayette İbn Mes’ûd’un şöyle söylediği nakledilmiştir:

إياكم والمحفلات فإنها خلاية ولا تحل الخلابة لمسلم

“Hayvanın sütünü sağmayıp göğsünü şişirerek satmaktan kaçının. Çünkü o aldatmaktır. Aldatmak ise müslümana helal değildir”⁶⁸⁶

Başka bir rivayette ise içinde aldatma bulunan iki satışla ilgili şunları söylemiştir:

من اشترى محفلة وربما قال شاة محفلة فليردها وليرد معها صاعا ونهى النبي صلى الله عليه وسلم عن تلقي البيوع.

“Sütü memesinde tutup biriktirilmiş bir hayvanı -belki böyle bir koyun demiştir- satın alan kişi, onu geri versin, yanında bir sa’ da buğday versin. Hz. Peygamber (sav), malı pazara gelmeden karşılayıp satın almayı yasaklamıştır.”⁶⁸⁷

Hz. Peygamber’in;

⁶⁸⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/167-168, no: 18704; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/239, no: 28358; Reddû alâ Ebî Hanife, 114, XIII/185, no: 37489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/119-120, no: 3621; VII/152, no: 4065; VII/431, no: 4429; XXXXII/306, no: 25475; Buhârî, Diyât, 5, VI/2521; Müslim, Kasâme, 6, II/1302-1303, no: (1676)-25, 26; İbn Mâce, Hudûd, 1, II/847; Tirmizî, Diyât, 10, IV/19; Bezzâr, *Müsned*, V/329, no: 1951; Nesaî, Tahrîmü’l-Dem, 5, VII/90-91; Kasâme, 6, VIII/13.

⁶⁸⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII/198, no: 14865; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/290, no: 21087; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, V/317’de mevkuf olarak nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/193-194, no: 4125; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, no: 21091; Tayâlisî, *Müsned*, s. 38, no: 292; İbn Mâce, Ticârât, 42, II/753; Bezzâr, *Müsned*, V/336-337, no: 1963’de ise merfû’ olarak nakledilmiştir. Beyhakî, merfû’ olan rivayeti de zikrederek, isnadda yer alan Ca’bir b. Yezîd el-Cu’fî’nin ref ettiğini ve İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak nakledilen rivayetin sahih olduğunu söylemiştir. Bkz: Beyhakî, a.y.

⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/171-172, no: 4096; Buhârî, Büyû’, 64, II/755; Büyû’, 71, II/759. Abdurrazzâk ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannefler*’inde tahrir ettikleri rivayette merfû’ olan ikinci kısım mevcut değildir. Bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII/198, no: 14866; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/543, no: 22436. Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî’nin tahrir ettiği rivayette ise, sadece merfû’ olan ikinci kısım zikredilmiştir. Bkz: Müslim, Büyû’, 5, II/1156, no: (1518)-15; İbn Mâce, Ticârât, 16, II/735; Tirmizî, Büyû’, 12, III/524.

ليليني منكم أولو الأحلام والنهي ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ولا تختلفوا فتختلف قلوبكم وإياكم وهوشات الأسواق.

“Aranızdan akıllı uslu olanlar, bana en yakın olanlar (benim çağımda yaşayanlar)dır. Sonra onların peşinden gelen, sonra onların peşinden gelenlerdir. İhtilaf etmeyin, yoksa gönülden ayrılığa düşersiniz. Pazarın fitnesinden sakının!”⁶⁸⁸ dediğini nakleden İbn Mes’ûd, -karşılaştığı olaylar üzerine- insanların ticari ilişkiler yüzünden ayrılığa düşerek, birbirlerinden uzaklaşmalarını engellemeyi amaçlamış olmalıdır.

Fıkhi kişiliği ile öne çıkmış sahabilerden olan Abdullah b. Mes’ûd’a mirasla ilgili de sorular sorulmuş olduğu için, konuyla ilgili rivayetleri nakletmesine sebep olmuştur.

Nakledildiğine göre bir adam Ebû Mûsâ ve Selmân b. Rebîa’ya kız, oğul kızı ve kız kardeşin mirasta hükmünü sormuştur. Onlar da “Kız malın yarısını, kız kardeş de malın yarısını alır. Abdullah’a git o da bizimle aynı şeyi söyleyecektir” demiştir. Adam, gidip olayı anlatınca, İbn Mes’ûd:

قد ضللت إذا وما أنا من المهتدين لأقضي فيها بقضاء رسول الله صلى الله عليه وسلم أو قال قضاء رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا قال سفيان: للابنة النصف وللأبنة الابن السدس وما بقي للأخت.

“O zaman ben doğrudan sapmış olurum ve doğru yolu bulamam. Size Rasulullah’ın (sav) hükmettiği gibi hükmedeceğim. -veya “Rasulullah’ın (sav) hükmü şöyledir.” dedi. Süfyân hadisın devamını şöyle nakletmiştir:- Kız malın yarısını, oğlun kızı altıda birini, kız kardeş de kalanı alır.”⁶⁸⁹

Abdurrazzak’ın *Musannef*’indeki rivayette ise herhangi bir olaydan bahsedilmeden İbn Mes’ûd’dan; kızı, oğlunun kızı ve kız kardeşi bulunan bir adamın mirası hakkında Rasulullah’ın (sav) “Kız malın yarısını, oğlun kızı altıda birini, kız kardeş de kalanı alır” diye hükmettiği nakledilmiştir.⁶⁹⁰

Abdullah b. Mes’ûd, yaptığı kadılık görevinden dolayı bazı davalar ve sorularla karşılaşmış, bu da Rasulullah’tan (sav) öğrendiği bazı hususları nakletmesine sebep

⁶⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/380, no: 4373; Müslim, *Salât*, 28, I/323, no: (432)-123; Ebû Dâvûd, *Salât*, 96, I/436; Tirmizî, *Salât*, 168, I/440-441; Bezzâr, *Müsned*, IV/347, no: 1544.

⁶⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/250-251, no: 4195; VI/217-218, no: 3691; Buhârî, *Ferâiz*, 7, VI/2477 (Buhârî’nin naklettiği bu rivayetin sonunda, Ebû Mûsa’ya İbn Mes’ûd’un söylediklerinin haber verilmesi üzerine Ebû Musa’nın “لا تسألوني ما دام هذا الحبر فيكم” dediği zikredilmiştir.); Ferâiz, 11, VI/2479; İbn Mâce, *Ferâiz*, 2, II/909; Tirmizî, *Ferâiz*, 4, IV/415.

⁶⁹⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/257, no: 19031.

olmuştur. Aynı zamanda görevi vesilesiyle daha çok ilgi alanına giren konularla ilgili hadisleri rivayet ettiği söylenebilir.

b. Beytü'l-Mal'den Sorumlu Kişi Olmasının Naklettiği Hadislere Yansıması

Abdullah b. Mes'ûd, aynı zamanda Kufe'de beytü'l-mal sorumlusu olarak görevlendirildiği için, mâlî konularla ilgili fazlaca rivayette bulunmuştur.

O; Rasulullah (sav), “Hanginiz varislerinizin malını kendi malından daha çok seviyor” diye sorunca ashâbın, “Ya Rasulallah, hepimiz kendi malımızı varislerimizin malından çok seviyoruz” diyerek cevap vermeleri üzerine Hz. Peygamber’in şöyle söylediğini nakletmiştir:

"اعلموا أنه ليس منكم أحد إلا مال وارثه أحب إليه من ماله ما لك من مالك إلا ما قدمت ومال وارثك ما أخرت"

“Biliniz ki hepiniz varislerinizin malını kendi malından daha çok sever. Malınızdan yalnız hayattayken (Allah yolunda) takdim ettikleriniz sizindir; geriye bıraktıklarınız ise varislerinizin malıdır.”⁶⁹¹

Sadaka ve zekat vermeye teşvik edici hadisleri rivayet eden İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir:

تَصَدَّقْنَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ ، فَإِنَّكُنَّ أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ ، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ : مِمَّ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ : لِأَنَّكُنَّ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتُكْفِرْنَ الْعَشِيرَ .

Hiz. Peygamber, “Ey kadınlar topluluğu, sadaka verin! Çünkü kıyamet gününde Cehennem halkının çoğu sizlerden olacaktır” deyince ileri gelenlerden olmayan bir kadın “Neden Ya Rasulallah?” diye sormuştur. Rasulullah (sav) da, “Çünkü çok lânet ve eşinize nankörlük ediyorsunuz” buyurmuştur.⁶⁹²

Zekat vermeyenin akıbeti konusunda ise, şöyle bir rivayette bulunmuştur:

لا يمنع عبد زكاة ماله إلا جعل له شجاع أقرع يتبعه يفر منه وهو يتبعه فيقول: أنا كنزك ثم قرأ عبد الله مصداقه في كتاب الله سيطوقون ما بخلوا به يوم القيامة قال سفيان مرة: يطوقه في عنقه.

“Kul, malının zekâtını vermezse, (kıyamette) o mal zehirli bir yılanla dönüştürülür; o kaçır yılan kovalar. Yılan kovalarken, ‘Ben senin biriktirdiklerimin’

⁶⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/129, no: 3626; Nesâî, *Vesâyâ*, 1, VI/237-238.

⁶⁹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/177, no: 9893; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/40, no: 3569; VII/192, no: 4122; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV/391, no: 5122.

der.” Sonra Abdullah, Allah’ın Kitabı’nda bunu tasdik eden ayeti okumuştur: “Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.” (Âl-i İmrân, 3/180)

Süfyân bir rivayetinde de, “Yılan onun boynuna dolanır” demiştir.”⁶⁹³

Aynı zamanda muallim olan İbn Mes’ûd’un, -hem mâlî işlerle hem de ilimle meşgul olduğu için- Rasulullah’tan (sav) şu rivayeti nakletmesi dikkate şayandır:

لا حسد إلا في اثنين رجل آتاه الله مالا فسلطه علىهلكته في الحق و رجل آتاه الله حكمة فهو يقضي بها ويعلمها الناس.

“Ancak şu iki kişiye gıpta edilir: Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolda harcaııp tüketen kişi ve Allah’ın kendisine verdiği ilim ve hikmetin gereğince hareket edip insanlara da onları öğreten kişi.”⁶⁹⁴

Kendisinin sürekli meşgul olduğu, hayatında önemli bir yere sahip olan bu hususlar dikkatini çekmiş ve Rasulullah’tan (sav) işittiği bu rivayeti nakletme gereği duymuş olmalıdır.

İbn Mes’ûd, Hz. Peygamber’in “miskin” ile ilgili yaptığı açıklamayı da nakletmiştir:

ليس المسكين بالطواف ولا بالذي ترده التمرة ولا التمرتان ولا اللقمة ولا اللقمتان ولكن المسكين المتعفف الذي لا يسأل الناس شيئا ولا يظن له فيتصدق عليه.

“Miskin, insanların arasında dilenerek dolaşıp bir-iki hurmayla, bir-iki lokmayla dönüp giden değildir. Fakat miskin, insanlardan bir şey istemeyen iffetli kişidir; onun fakir olduğu anlaşılmaz ki, kendisine sadaka verilsin.”⁶⁹⁵

Yine o, Hz. Peygamber’in şöyle söylediğini rivayet etmiştir:

مَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ جَاءَتْ مَسْأَلَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُدُوشًا أَوْ كُدُوحًا فِي وَجْهِهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا غِنَاهُ قَالَ خَمْسُونَ دِرْهَمًا أَوْ جَسَابُهَا مِنَ الذَّهَبِ

“Kendine yeter malı olduğu halde dilencilik yapan kişi, kıyamet günü yüzünde tırnak izleri veya yara bere olduğu halde gelir. Oradakilerin, ‘Ya Rasulallah, yeterli mal

⁶⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/345, no: 10792; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/48-49, no: 3577; İbn Mâce, *Zekât*, 2, I/568; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 4, V/232; Bezzâr, *Müsned*, V/152, no: 1744; Nesâî, *Zekât*, 2, V/11-12. İbn Ebî Şeybe, mevkuf olarak tahrir etmiştir, diğer kaynaklarda merfû’ olarak geçmektedir.

⁶⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/162, no: 3651; Buhârî, *İlim*, 15, I/39-40; *Zekât*, 5, II/510-511; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 47, I/559, no: (816)-268; İbn Mâce, *Zühûd*, 22, II/1407.

⁶⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/145, no: 3636; VII/294-295, no: 4260.

ne kadardır?’ demeleri üzerine, Rasulullah (sav), ‘Elli dirhem gümüş ve onun değerindeki altındır’ buyurmuştur.”⁶⁹⁶

İbn Mes’ûd’a gelerek, ihtiyaç sahibi olduğunu söyleyip hazineden yardım almak isteyenlerin bulunmuş olması muhtemeldir. O, asıl muhtaç olanların özelliklerini ve ihtiyacı olmadığı halde isteyenlerin akıbetini bildiren rivayetleri zikrederek insanları uyarmak istemiş olmalıdır.

İbn Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav) “ما عال من اقتصد = İktisatlı olan fakir düşmez”⁶⁹⁷ dediğini naklederek insanları, saçıp savurmadan elindekiyle yetinmeye çağırması, zor durumda kalmamaları için iktisatlı davranmaları gerektiğini öğretmek istemiştir.

Rasulullah’tan (sav) veren elin alan elden üstün olduğunu belirten şöyle bir rivayet de nakletmiştir:

الأيدي ثلاثة فيد الله العليا ويد المعطي التي تليها ويد السائل السفلى.

Eller üç çeşittir: Allah’ın eli, en yüce olandır. Veren eli, ondan sonra gelir. Dilencinin eli, en aşağı olandır.⁶⁹⁸

Beytü’l-mâl sorumlusu olarak görev yapmış olan Abdullah b. Mes’ûd, mal-mülk edinme, sadaka ve zekat verme, iktisatlı olma gibi mevzuları insanlara hatırlatan çok sayıda rivayet nakletmiştir.

c. Öğretmenlik Görevinin Naklettiği Hadislere Yansıması

Hz. Ömer tarafından Kufe’ye muallim olarak görevlendirilen, aynı zamanda Rasulullah (sav) zamanında eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan İbn Mes’ud’un, rivayetlerinin bir kısmının bu durumu ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

O, Rasulullah’tan (sav) şöyle bir hadis nakletmiştir:

"لما وقعت بنو اسرائيل بالمعاصي نهتهم علماؤهم فلم ينتهوا فجالسهم في مجالسهم قال يزيد: أحسبه قال: وأسواقهم وواكلوهم وشاربوهم فضرب الله قلوب بعضهم ببعض ولعنهم على لسان داود وعيسى بن مريم ذلك

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/194-195, no: 3675; VII/259, no: 4207; VII/439, no: 4440; İbn Mâce, *Zekât*, 26, I/589; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 23, II/277-278; Tirmizî, *Zekât*, 22, III/40-41; Bezzâr, *Müsned*, V/294, no: 1913; Nesaî, *Zekât*, 87, V/97.

⁶⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/611, no: 27015; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/302, no: 4269; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, X/108, no: 10118.

⁶⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/295, no: 4261. Heysemî de bu hadisi zikrederek ravilerinin tevsîk edildiğini söylemiştir. Bkz: Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, III/97.

بما عصوا وكانوا يعتدون وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم متكئا فجلس فقال: لا والذي نفسي بيده حتى تأطروهم على الحق أطرا.

“İsrâîloğulları günahlara dalınca, âlimleri onları men etti. Fakat onlar vaz geçmediler. Buna rağmen onların meclisinde -Yezîd “öyle zannediyorum” demiştir- ve dükkanlarında onlarla oturmaya, onlarla yemeye içmeye devam ettiler. Bunun üzerine Allah, isyan etmeleri ve haddi aşmaları sebebiyle onların bir kısmının kalbini diğerine kattı; Dâvûd ve İsâ b. Meryem’in diliyle onlara lanet etti. Rasulullah (sav) yaslanmış bir vaziyetteydi, oturdu ve ‘Hayır, -canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki,- onları hakka meylettirmedikçe siz de kurtulamazsınız’ buyurdu.”⁶⁹⁹

Bunu nakleden İbn Mes’ûd, alimlerin insanları uyarma ve emr-i bi’l-ma’rûf, nehy-i ani’l-münker görevini yerine getirme sorumlulukları bulunduğu farkında olarak, bu görevi ömrü boyunca ifa etmeye çalışmıştır. İsrailoğullarının alimleri gibi menfaat için hakkı söylemekten vazgeçip, aralarında sessiz kalarak hayatlarını devam etmenin kişileri helake sürükleyeceğini ifade etmek istemiştir.

Kufe’nin muallimi olan İbn Mes’ûd, onlara dini öğretmiş, Hz. Peygamber’in sünnetini nakletmiş ve onları hakka meylettirmeye çalışmıştır. Özellikle namaz ve hac olmak üzere, oruç, abdest gibi ibadetler konusunda birçok hadis nakletmiştir. Bunların bir kısmı çalışmamızın farklı yerlerinde zikredilmiştir. İnsanların hayatında ihtiyaç duydukları birçok alanda Rasulullah’ın (sav) sünnetinin nasıl olduğunu belirterek yol göstermiştir. İslam dininde ahlak büyük bir öneme sahiptir ve insanlara ibadetler dahi ahlaken olgunlaşmak için emredilmiştir. İman bakımından en kuvvetli olanların ahlaklarının da güzel olacağı bildirilmiştir. Dolayısıyla İbn Mes’ûd, Kufe’deki öğrencilerine onları eğitmek için ahlakla ilgili birçok hadis nakletmiştir. Onun naklettiği bazı hadisler; davete icabet edip, hediyeği geri çevirmemek, müslümana vurmamak⁷⁰⁰; ayıp kusur aramamak, lanet etmemek, çirkin ve kaba konuşmamak⁷⁰¹; üç kişiye birini

⁶⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/250-251, no: 3713; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 17, IV/508-509; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 6, V/252.

⁷⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/515, no: 22296; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/389, no: 3838; Bezzâr, *Müsned*, V/115-116, no: 1697, 1698.

⁷⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/295, no: 30852; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/390-391, no: 3839; VII/60, no: 3948; Tirmizî, *el-Birr ve’s-Sıla*, 48, IV/350; Bezzâr, *Müsned*, IV/330, no: 1523; V/296, no: 1914; VIII/177, no: 3207.

dışarıda bırakıp aralarında konuşmamak⁷⁰²; kibirlenmemek⁷⁰³; zinadan uzak durmak⁷⁰⁴ gibi hususlarla ilgilidir.

İbn Mes'ûd, daha önce tezimizde zikrettiğimiz bazı fiilleri yapan kişilere Allah'ın lanet ettiği bildirilen rivayeti de nakletmiştir.⁷⁰⁵ Tahir b. Aşur, aslında Hz. Peygamber'in o gün Medine toplumunda fuhuş yapan kadınlarda bulunan bu iffetsizliğin göstergeleri olan durumları sıralamak suretiyle, fuhuş fiilini yasakladığı ve onları lanetlediği kanaatindedir.⁷⁰⁶ O günkü sosyo-kültürel çevrenin bilinmesi bu rivayetin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. İbn Mes'ûd'un naklettiği bazı rivayetlerde Rasulullah'ın (sav), "Faiz alana ve verene, şahitlik edene ve yazana lanet ettiği" bildirilmiştir.⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel'in, İbn Mes'ûd'dan tahrir ettiği bir rivayette ise, faizle ilgili bu hadis zikredildikten sonra Rasulullah'ın (sav), "مَا ظَهَرَ فِي قَوْمٍ الرَّبَا وَالزَّيْنَا إِلَّا" = Bir toplumda faiz ve zinâ ortaya çıkarsa, (o toplum) kendisine Allah'ın azabını helal kılmış olur" dediği nakledilmiştir.⁷⁰⁸ Yani topluma zarar veren zina, faiz gibi fiiller yasaklanmış, toplumu eğitime görevini ifa eden Abdullah b. Mes'ûd da bu rivayetleri naklederek, zikredilen olumsuz fiillerin toplumda yayılmasına engel olmak istemiş olmalıdır.

⁷⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/25, no: 3560; VII/134, no: 4039; VII/181, no: 4106; Buhârî, el-İsti'zân, 47, V/2319; Müslim, es-Selâm, 15, II/1718, no: 37; II/1718, no: 38; İbn Mâce, Edeb, 50, II/1241; Tirmizî, Edeb, 59, V/128.

⁷⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/606, no: 26991; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/30, no: 3913; VII/335, no: 4310; Müslim, İmân, 39, I/93, no: (91)-148; İbn Mâce, Mukaddime, 9, I/22-23; Zühdi, 16, II/1397; Bezzâr, *Müsned*, IV/323, no: 1512; V/27, no: 1584; Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla, 61, IV/360-361. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/606, no: 26989 (Burada mevkûf olarak zikredilmiştir); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/335, no: 4310; Müslim, İmân, 39, I/93, no: (91)-149.

⁷⁰⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/169, no: 10380; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI/6, no: 16139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/122, no: 4023; VII/184, no: 4112; Buhârî, Nikâh, 3, V/1950; Müslim, Nikâh, 1, II/1019, no: (1400)-3; Nesaî, Nikâh, 3, VI/57-58. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI/5-6, no: 16138; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/71-72, no: 3592; Müslim, Nikâh, 1, II/1018, no: (1400)-1 ve Nesaî, Nikâh, 3, VI/58'de Alkame'nin "كُنْتُ أُمِّشِي مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بِمَنْى فَلَقِيَهُ عُثْمَانُ فَقَامَ مَعَهُ يُحَدِّثُهُ فَقَالَ لَهُ عُثْمَانُ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَلَا تُزَوِّجُكَ جَارِيَةً" dediği zikredilmiştir. Bu, İbn Mes'ûd'un karşılaştığı olay üzerine Rasulullah'ın (sav) hadisini naklettiğini göstermektedir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/132, no: 4035 ve Müslim, Nikâh, 1, II/1019, no: (1400)-4'de ise "عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ وَعِنْدَهُ عُلُقَمَةُ وَالْأَسْوَدُ فَحَدَّثَ حَدِيثًا لَا أَرَاهُ حَدَّثَهُ إِلَّا مِنْ أَجْلِي كُنْتُ أُحَدِّثُ" ifadesi mevcuttur. Daha sonra hadisi zikretmiştir. Bu da, İbn Mes'ûd'un hadis naklederken dinleyicilerin durumunu dikkate aldığını göstermektedir. Nesaî, Sıyâm, IV/170-171'de ise bir cemaatin de bulunduğu zikredilmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığına göre İbn Mes'ûd, bu rivayeti farklı zamanlarda nakletmiştir.

⁷⁰⁵ Abdurrazzak, *Musannef*, III/145-146, no: 5103; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/197-198, no: 4129; Buhârî, Tefsîr, 364, IV/1853; Libâs, 82, V/2218; Müslim, el-Libâs ve'z-Zîne, 33, II/1678, no: (2125)-120; İbn Mâce, Nikâh, 52, I/640; Ebû Dâvûd, Tercîl, 5, IV/397-399; Nesaî, Zînet, 72, VIII/188; Bezzâr, *Müsned*, IV/293, no: 1467; IV/295, no: 1469; İbn Hibbân, *Sahih*, XII/315, no: 5505.

⁷⁰⁶ İbn Aşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 103-104.

⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/269-270, no: 3725; VI/282, no: 3737; VII/313-314, no: 4283; VII/314-315, no: 4284; VII/348, no: 4327; İbn Mâce, Ticârât, 58, II/764; Ebû Dâvûd, el-Büyû' ve'l-İcârât, 4, III/268; Tirmizî, Büyû', 2, III/512; Bezzâr, *Müsned*, IV/292, no: 1464; V/39, no: 1600; Nesaî, Talâk, 13, VI/149.

⁷⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/358, no: 3809.

İbn Mes'ûd, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sav) şu sözünü nakletmiştir:

إن الله لم يحرم حرمة إلا وقد علم أنه سيطلعها منكم مطلع ألا وإنني ممسك بحجزكم أن تهافتوا في النار كتهافت الفراش والذباب.

“Allah, bir şeyi haram kılınca, mutlaka sizden bazılarının onu yapacağını bilir. Bilmiş olun ki, pervane ve sineklerin düştüğü gibi peşpeşe ateşe düşmeyezsiniz diye ben sizin kemerinizden yapıyorum.”⁷⁰⁹

Hz. Peygamber, insanlara dini öğreterek, onları iyiliğe yönlendirmiş, kötülükten sakındırmış, cehennem ateşinden korumaya çalışmıştır. Rasulullah'ın (sav) vefatından sonra aslında her müslümanın yapması gereken bu görevi sahabe, idrak ederek büyük bir gayretle cân-ı gönülden ifa etmeye çalışmıştır.

İnsanlara Hz. Peygamber'in sünnetini öğreten İbn Mes'ûd, Rasulullah'ın (sav) hadislerin nakledilmesi, anlaşılacak hayata geçirilmesi gerektiği ile ilgili şu sözünü nakletmiştir:

نضر الله امرأ سمع منا حديثاً فحفظه حتى يبلغه فرب مبلغ أحرص له من سامع.

“Bizden bir hadis işiterek ezberleyip, sonra da başkasına anlatan kişinin Allah yüzünü aydın etsin. Çünkü kendisine ulaştırılan pek çok kişi, işitenden daha iyi anlayabilir.”⁷¹⁰

Böylece hadislerin öğrenilmesi ve anlaşılacak hayata geçirilmesinin gerekliliğini, hadis öğretme ve öğrenmenin önemini vurgulamak istemiş olmalıdır.

2. Allah'a Olan Sevgisi ve Kulluk Bilincinin Naklettiği Hadislere Yansıması

Abdullah b. Mes'ûd'un, Allah'a olan bağlılığından bahsedilmiş, bu konuda çağdaşları tarafından Allah'a en yakın kişi olarak görüldüğü ifade edilmişti. Öyle ki, hastalandığında Hz. Osman ziyaretine gelerek “Şikayetiniz nedir?” diye sormuş, İbn Mes'ûd, “Günahlarım” cevabını vermiştir. Hz. Osman'ın “İsteğin nedir?” sorusuna da “Rabbimin rahmeti” cevabını vermiş⁷¹¹, ömrünü Allah'ın sevgi ve rızasını kazanmaya adanmıştır. Onun Allah sevgisi bu konuda çok sayıda rivayette bulunmasına sebep olmuştur.

⁷⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/235-236, no: 3704; VII/127, no: 4027; Tayâlisî, *Müsned*, s. 53, no: 402.

⁷¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/221, no: 4157; İbn Mâce, *Mukaddime*, 18, I/85; Tirmizî, *İlim*, 7, V/34 (“كما سمع” ifadesi mevcuttur.); Bezzâr, *Müsned*, V/382, no: 2014; V/385, no: 2019 (Bu iki rivayette de “كما سمع” ifadesi mevcuttur.).

⁷¹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III/259.

Müşrik Araplar, Allah'ı inkar etmiyordu, ancak ona şirk koşuyor, putlara tapıyorlardı. İslam, öncelikle tevhid inancını yerleştirmeye çalışmıştır. Abdullah b. Mes'ûd da, Allah'ın vahdaniyetine vurgu yaparak, tevhid inancını dile getiren çok sayıda rivayet nakletmiştir.

O, naklettiği bir rivayette “الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم” = İman edip, imanlarına zulüm karıştırmayanlar...” ayeti nazil olunca, bunun insanlara ağır geldiğini ve “يا رسول” = Ya Rasulallah, hangimiz kendisine zulmetmiyor ki?” dediklerini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in:

إنه ليس الذي تعنون ألم تسمعون ما قال العبد الصالح: يا بني لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم إنما هو Bu sizin anladığınız gibi değil. Salih bir kul olan Lokman'ın sözünü işitmediniz mi? ‘Yavrucuğum Allah’a ortak koşma. Çünkü Allah’a ortak koşmak, büyük bir zulümdür.’ Dolayısıyla ayette geçen zulüm, “şirktir” buyurduğunu söylemiştir.⁷¹²

Başka bir rivayette de İbn Mes'ûd'un, Rasulullah'a (sav) “يا رسول الله أي الأثم” = Ya Rasulallah! En büyük günah hangisidir?” diye sorunca Hz. Peygamber'in “إن = Seni yarattığı halde Allah'a ortak koşmandır...” dediği nakledilmiştir.⁷¹³

Abdullah b. Mes'ûd'un eşi Zeynep, onun şirke karşı tavrını, Allah'a olan sevgi, bağlılık ve güvenini gösteren şöyle bir rivayet nakletmiştir:

كان عبد الله إذا جاء من حاجة فانتهى إلى الباب تتحنح وبزق كراهية أن يهجم منا على شيء يكرهه قالت: وإنه جاء ذات يوم فتنحنح قالت: وعندي عجوز ترقيني من الحمرة فأدخلتها تحت السرير فدخل فجلس إلى جنبي فرأى في عنقي خيطا قال: ما هذا الخيط قالت: قلت: خيط أرقى لي فيه قالت: فأخذه فقطعه ثم قال: إن آل عبد الله لأغنياء عن الشرك سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن الرقي والتمايم والتولة شرك قالت: فقلت له: لما تقول هذا وقد كانت عيني تقذف فكنت أختلف إلى فلان اليهودي يرقئها وكان إذا رقاها سكنت قال: إنما ذلك عمل الشيطان كان ينحسها بيده فإذا رقيتها كف عنها إنما كان يكفك أن تقولي كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أذهب البأس رب الناس اشف وأنت الشافي لا شفاء إلا شفاؤك شفاء لا يغادر سقما.

“Abdullah, bir ihtiyacı için eve geldiğinde, hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşmamak için kapının önünde öksürerek boğazını temizlerdi. Yine bir gün geldi,

⁷¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/129, no: 4031; VII/275, no: 4240; Buhârî, el-Enbiyâ, 11, III/1226; el-Enbiyâ, 42, III/1262; Tefsîr, 126, IV/1694; Mürteddîn, 8, VI/2542; Müslim, Îmân, 56, I/114-115, no: (124)-197; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 7, V/262; Bezzâr, *Müsned*, IV/312, no: 1493; IV/312-313, no: 1494.

⁷¹³ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/464, no: 19719; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/200-201, no: 4131; VII/415-416, no: 4411; VII/429, no: 4423; Buhârî, Tefsîr, 5, IV/1626; Edeb, 20, V/2236; el-Muhâribîn, 5, VI/2497-2498; Tevhîd, 40, VI/2734; Müslim, Îmân, 37, I/90, no: (86)-141; Ebû Dâvûd, Talâk, 50, II/732; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 26, V/336, 337; Bezzâr, *Müsned*, V/107, no: 1687; V/230-231, no: 1841; V/259, no: 1875; Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 4, VII/89-90.

boğazını temizledi. O sırada benim yanımda, kızıldan dolayı bana okuyan ihtiyar bir kadın vardı. Kadını yatağın altına sakladım. Abdullah, içeri girdi; gelip yanıma oturdu. Boynumda bir ip gördü. ‘Bu ip nedir?’ dedi. ‘Hastalığımı okuduğum bir iptir’ dedim. Onu tuttu ve kopardı. Sonra “Abdullah’ın ailesi şirkten uzaktır. Rasulullah’ın (sav), ‘Böyle okumak, nazar boncuğu takmak ve sevgi büyüğü yapmak şirkettir’ dediğini işittim” dedi. “Bunu niye söylüyorsun; gözüm rahatsızlanmış çapaklanıyordu. Ben de falanca Yahûdinin yanına gidip geliyordum. O okuduğu zaman rahatsızlığı geçiyordu” dedim. Abdullah, “Bu şeytanın işidir; elini gözüne dürtüyor, o Yahûdî okuyunca da elini çekiyordur. Rasulullah (sav)’ın buyurduğu gibi, ‘Ey insanların Rabbi! Bu sıkıntıyı gider, iyileştir. Elbette sen şifâ verensin. Şifâ ancak sendendir. Hiç hastalık bırakmayacak bir şifa ver’ diyerek dua etmen yeterlidir” dedi.”⁷¹⁴

Bu rivayette görüldüğü üzere İbn Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav) bazı şeylerin şirk olduğunu söylediğini belirtmiştir. O, başka bir rivayette de Rasulullah’ın (sav) “الطيرة = وما منا إلا ولكن الله يذهب بالتوكل” dediğini naklederek, “Uğursuzluğa inanmak şirkettir” dediğini naklederek, “Hâlbuki hepimizin aklına böyle düşünceler gelir; fakat tevekkül ile Allah o düşüncayı giderir” demiştir.⁷¹⁵

Yine Rasulullah’tan (sav), Allah’ın rahmetini ve kulların duasına icabet edeceğini ifade eden şöyle bir rivayet nakletmiştir:

إن الله عز وجل يفتح أبواب السماء ثلاث الليل الباقي ثم يهبط إلى السماء الدنيا ثم يبسط يده ثم يقول: ألا عبد يسألني فأعطيه حتى يسقط الفجر.

“Yüce Allah gecenin son üçte birinde göğün kapılarını açar ve dünya semasına iner; sonra da fecir doğuncaya kadar ‘Benden bir şeyler isteyen bir kul yok mu, ona istediğini vereceğim...’ buyurur.”⁷¹⁶ Bu rivayeti nakleden İbn Mes’ûd, insanları gece ibadetine ve duaya yönlendirmek istemiş olmalıdır. Kendisi de gece namazına devam etmiştir.

Gaybı yalnız Allah’ın bildiği ve ilminin sınırsız olduğu ile ilgili İbn Mes’ûd’dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

⁷¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VI/110, no: 3615. Ayrıca bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, XI/208, no: 20343; İbn Mâce, et-Tıbb, 39, II/1166-1167; Ebû Dâvûd, et-Tıbb, 17, IV/212-213; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/417-418.

⁷¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VI/213, no: 3687; VII/234, no: 4171; VII/250, no: 4194 (Bu rivayette Rasulullah’ın (sav) iki kere الطيرة dediği zikredilmiştir.); İbn Mâce, Tıb, 43, II/1170; Ebû Dâvûd, Tıb, 24, IV/230 (Bu rivayette Rasulullah’ın (sav) üç kere الطيرة dediği zikredilmiştir.); Tirmizî, Siyer, 47, IV/160-161.

⁷¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VI/191-192, no: 3673; VI/372, no: 3821; VII/301, no: 4268.

أوتي نبيكم مفاتيح كل شيء غير الخمس إن الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الأرحام وما تجري نفس ماذا تكسب غدا وما تدرى نفس بأى أرض تموت إن الله عليم خبير

“Peygamberinize, beş şey dışında her şeyin anahtarı verilmiştir: Kıyametin ne zaman kopacağına bilgisi Allah katındadır. Yağmuru o yağdırır. Rahimlerde olanı bilir. Kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilir, her şeyden haberdardır.”⁷¹⁷ Bu rivayet hem Hz. Peygamber’in ilminin genişliğini gösterirken hem de Allah’ın (cc) ilminin sınırsız olduğunu ifade etmektedir.

Hz. Peygamber’in “المرء مع من أحب = Kişi sevdiği ile beraberdir”⁷¹⁸ dediğini nakleden İbn Mes’ûd, ömrünü Allah yolunda canı ve ilmi ile cihad ederek geçirmiş, “Allah’ı seven Rasûlüne itaat etsin” buyruğu doğrultusunda Rasulullah’ın (sav) hizmetinde bulunarak İslam’ı asıl kaynağından öğrenme imkanına sahip olmuştur.

Daha önce de zikredildiği üzere; Abdullah b. Mes’ûd, İslamı kabul ettiğinden beri kuşluk vakti hiç uyumadığını söylemiştir.⁷¹⁹ Hz. Peygamber sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğana kadar uyumayıp zikirle meşgul olduğu için, her konuda Rasulullah’ı (sav) örnek alan, özellikle ibadetler konusunda Hz. Peygamber’e aynen uymaya çalışan İbn Mes’ûd, sabah namazını kılınca ailesinin de uyumasına izin vermemiş ve zikirle meşgul olmuşlardır.⁷²⁰ O, rivayetleriyle ve yaşantısıyla daima Allah’a olan sevgi ve bağlılığını ortaya koymuş bir sahabidir.

3. Namaza Verdiği Önemin Naklettiği Hadislere Yansıması

Oruç tutunca namazı azalttığı için, namaz kılmayı oruca tercih ettiğini söyleyen İbn Mes’ûd’un⁷²¹, namazla ilgili rivayetleri oldukça fazladır. Bunlar hem namazın önemi, hem de namazın kılınışı ile ilgilidir. Namazın kılınışı ile ilgili rivayetleri daha çok namazın şekli ve vakti ile ilgili Rasulullah’ın (sav) uygulamaları hususundadır. İbn

⁷¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/172-173, no: 3659; VII/232, no: 4167; Tayâlisî, *Müsned*, s. 51, no: 385. Abdullah b. Seleme, İbn Mes’ûd’dan bunu, 50 kereden fazla işittiğini söylemiştir. İbn Mes’ûd’dan mevkûf olarak nakledilen bu rivayet, İbn Ömer’den sahîh isnadla merfû’ olarak nakledilmiştir. Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII/386, no: 4766; IX/136-137, no: 5133; IX/184-185, no: 5226; IX/412, no: 5579; X/230, no: 6043; Buhârî, Tefsîr, 124, IV/1693.

⁷¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/258-259, no: 3718; XXXII/402, no: 19629; Tayâlisî, *Müsned*, s. 34, no: 253; Buhârî, Edeb, 96, V/2283; Müslim, el-Birr ve’s-Sıla, 50, III/2034, no: (2640)-165; Bezzâr, *Müsned*, IV/270, no: 1439; V/101, no: 1679.

⁷¹⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III/143.

⁷²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/26788. İbn Mes’ûd’un yaptığı bazı duaları İbn Ebî Şeybe, *Musannef*’inde tahrir etmiştir. Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/109-113.

⁷²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III/143.

Mes'ûd'un "Sünnet Anlayışı" başlığı altında bu tür rivayetlerine çok sayıda örnek verilecektir.

O, namazın Allah katındaki değerini ifade eden şöyle bir rivayet nakletmiştir:

-سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: يا رسول الله أي الأعمال أفضل قال: الصلاة لميقاتها قال: قلت: ثم ماذا يا رسول الله قال: بر الوالدين قال: قلت: ثم ماذا يا رسول الله قال: الجهاد في سبيل الله قال: فأسكت ولو استزدت رسول الله صلى الله عليه وسلم لزدني.

"Rasululah'a (sav), 'Yâ Rasulallah! Amellerin hangisi daha faziletlidir?' diye sordum. O, 'Vaktinde kılınan namaz.' buyurdu. 'Sonra hangisi, yâ Rasulallah?' dedim. 'Ana babaya iyi davranmaktır.' buyurdu. 'Sonra hangisi, yâ Rasulallah?' dedim. 'Yüce Allah yolunda cihat etmektir.' buyurdu. Sonra sustum; Eğer daha fazla soru sorsaydım, onları da cevaplandıracaktı."⁷²²

O, Hendek savaşında müşrikler yüzünden ikinci namazını kılamamaları üzerine Rasulullah'ın (sav) şöyle dua ettiğini nakletmiştir:

حبس المشركون رسول الله صلى الله عليه وسلم عن صلاة العصر حتى اصفرت أو احمرت الشمس فقال: شغلونا عن صلاة الوسطى مأله أجوافهم أو حشا الله أجوافهم وقبورهم نارا.

"(Hendek savaşında) müşrikler, güneş sararınca veya kızılılaşınca kadar Rasulullah'ın (sav) ikinci namazını kılmasına engel olmuşlardı. Bunun üzerine o, 'Bizim orta namazı kılmamıza engel oldular, Allah onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun.' buyurdu."⁷²³

İbn Mes'ûd'dan nakledilen başka bir rivayet ise şöyledir:

كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فحبسنا عن صلاة الظهر والعصر والمغرب والعشاء فاشتد ذلك علي ثم قلت: نحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وفي سبيل الله فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بلالا فأقام الصلاة فصلى بنا الظهر ثم أقام فصلى بنا العصر ثم أقام فصلى بنا المغرب ثم أقام فصلى بنا العشاء ثم طاف علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال: ما على الأرض عصابة يذكرهم الله عز وجل غيركم.

⁷²²Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/338-339, no: 4313. Ayrıca bkz: Abdurrazzak, *Musannef*, III/126, no: 5014; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/277, no: 4243; VII/245, no: 4186; VII/5, no: 3890; VII/103, no: 3998 (Hz. Peygamber'in ilk soruya "Namazları vaktinde kıl" şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir.); VII/315, no: 4285; VII/82, no: 3973; Buhârî, *el-Cihât ve's-Siyer*, I, III/1025; Müslim, *İmân*, 36, I/89-90, no: 137, 138 (İbn Mes'ûd'un "Ya Nebiyyallah, Hangi ameller cennete yaklaştırır" diye sorduğu zikredilmiştir.); Tirmizî, *el-Birr ve's-Sıla*, 2, IV/310; Bezzâr, *Müsned*, V/192, no: 1791; Nesâî, *Mevâkît*, 51, I/292-3.

⁷²³Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/256, no: 3716; VI/378-380, no: 3829; VII/375-376, no: 4365; Tayâlisî, *Müsned*, s. 48, no: 366; Müslim, *el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salâh*, 36, I/437, no: (628)-206; İbn Mâce, *Salât*, 6, I/224.

“Rasulullah (sav) ile birlikteydik; öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazını kılamadık. Bu bana çok ağır geldi, ‘Biz Rasulullah (sav) ile birlikteyiz ve Allah yolunda cihattayız, (başımıza bu geldi)’ dedim. O sırada Rasulullah (sav), Bilâl’e emretti; o da namaz için kamet okudu; Hz. Peygamber de öğle namazını kıldırdı. Sonra Bilâl kamet getirdi, o ikindiye kıldırdı. Sonra Bilâl kamet getirdi, o akşam namazını kıldırdı. Sonra Bilâl kamet getirdi, o yatsı namazını kıldırdı. Sonra da aramızda dolaştı ve ‘(Şu anda) yeryüzünde sizden başka Allah’ın adını anan bir topluluk yok.’ buyurdu.”⁷²⁴

Namaz için “Gözümün nuru” diyen, dünyada kendisine sevdiren şeyler arasında “namazı” da zikreden⁷²⁵ Hz. Peygamber’e daima yakın bulunmuş olan Abdullah b. Mes’ûd, namazın Peygamberimiz nezdindeki bu büyük ve önemli yerini idrak etmiş bir sahâbi olarak, namaza büyük ehemmiyet vermiştir ve bu sebeple namaz ile ilgili rivayetleri oldukça fazladır.

4. Kur’ân Bilgisi ve Sevgisinin Naklettiği Hadislere Yansıması

İbn Mes’ûd’un Kur’ân bilgisi, Hz. Peygamber tarafından övülmüştür. Rasulullah (sav), “Kur’ân’ı indiği gibi bozulmadan, güzel okumak isteyen İbn Mes’ûd gibi okumasını” söylemiştir.⁷²⁶ Kur’ân’ın dört sahabeden öğrenilmesini isteyen Hz. Peygamber, bu kişiler arasında ilk olarak İbn Mes’ûd’u zikretmiştir.⁷²⁷ Bunun için ona Kur’ân-ı Kerîm ile ilgili bazı sorular sorulmuş, o da Rasulullah’tan (sav) öğrendiği şekilde cevaplamıştır. Ayetleri okuduktan sonra uzun uzun tefsir yapmış, iyice anlaşılardan geçmemiştir. Kur’ân’ı anlamadan okuyup geçmeyi hoş görmemiştir.

Ebû Vâil’in naklettiği bir rivayet şöyledir:

جَاءَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي بَجِيلَةَ ، يُقَالُ لَهُ : نَهَيْكَ بَنُ سِنَانٍ إِلَى ابْنِ مَسْعُودٍ ، فَقَالَ : يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، كَيْفَ تَقْرَأُ هَذَا الْحَرْفَ ، أَيَاءَ تَجِدُهُ ، أَمْ أَلِفًا ؟ {مِنْ مَاءٍ غَيْرِ يَاسِينَ} ، أَوْ {مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِينَ} ؟ قَالَ : فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ : وَكُلَّ الْقُرْآنِ أَحْصَيْتَ غَيْرَ هَذَا ؟ قَالَ : فَقَالَ لَهُ : إِنِّي لِأَقْرَأُ الْمُفَصَّلَ فِي رَكْعَةٍ ، قَالَ : هَذَا كَهَذَا الشَّعْرِ ، إِنَّ قَوْمًا

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/114, no: 4013; Nesâî, *Mevâkîf*, 55, I/297-298. Ayrıca bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/187, no: 37498.

⁷²⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, IV/321, no: 7939; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX/305, no: 12293; XIX/307, no: 12294; XX/351, no: 13057; XXI/423, no: 14037; Nesâî, *Aşratü’n-Nisâ*, I, VII/61-62; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XX/420, no: 1012; Hâkim, *el-Müstedrek*, II/161.

⁷²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/250, 251, no: 30638, 30640; Fadâil, 28, XI/176, no: 32772; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/211, no: 35; I/371-372, no: 265; VII/359, no: 4340; I/211, no: 35; I/371-2, no: 265; Bezzâr, *Müsned*, IV/322, no: 1510; IV/346, no: 1543; V/9, no: 1564; İbn Hibban, *Sahîh*, XV/542, no: 7066; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 485.

⁷²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI/379, no: 6767; XI/395, no: 6786; XI/402, no: 6795; XI/429-430, no: 6838 (Rasulullah’ın (sav) özellikle İbn Mes’ûd ile başladığı belirtilmiştir.); *Fadâilü’s-Sahâbe*, II/356, no: 1549; Buhârî, *Fadâilü’s-Sahâbe*, 26-27, III/1372; Müslim, *Fadâilü’s-Sahâbe*, 32, II/1913, no: 2464-(116); Tirmizî, *Menâkıb*, 38, V/674; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 484.

يَقْرُؤُونَ الْقُرْآنَ لَا يَتَجَاوَزُ تَرَاقِيهِمْ ، وَلَكِنَّ الْقُرْآنَ إِذَا وَقَعَ فِي الْقَلْبِ فَرَسَخَ نَفَعَ ، إِنَّ أَفْضَلَ الصَّلَاةِ الرُّكُوعُ وَالسُّجُودُ ، قَالَ : وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ : إِنِّي لَأَعْرِفُ النَّظَائِرَ الَّتِي كَانَ يَقْرَأُ بِهِنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

“Becîleoğulları’ndan Nehîk b. Sinân denilen bir adam İbn Mes’ûd’a gelerek, ‘Ey Ebû Abdurrahman, bu harfî nasıl okuyorsun; elif ile mi, yâ ile mi?’ ‘مِنْ مَاءٍ غَيْرِ يَاسِينَ’ ‘Ey Ebû Abdurrahman, bu harfî nasıl okuyorsun; elif ile mi, yâ ile mi?’ diye sordu. Abdullah, ‘Bunun dışında Kur’ân’ın tamamını çok mu iyi biliyorsun?’ dedi. Adam, ‘Ben, namaz kılarken bir rekatta mufassal sureleri okuyorum’ diye cevap verdi. Abdullah, ‘O şiir geveler gibi hızlı hızlı okumaktır. Bir topluluk vardır ki, Kur’ân’ı okur, ama o boğazından aşağı inmez. Fakat Kur’ân’ı okur ve o kalbine yerleşirse Kur’ân’ın faydasını görür. Rükû ve secdenin tam olması, namazın güzel olmasındandır’ dedi ve Abdullah, ‘Rasulullah’ın (sav) bir rekatta okumuş olduğu manaları birbirine yakın olanları biliyorum’ dedi.”⁷²⁸

Başka bir rivayette ise şöyle nakledilmiştir:

جاء رجل إلى عبد الله بن مسعود فقال: إني قرأت البارحة المفصل في ركعة فقال عبد الله: أنثرا كنثر الدقل وهذا كهذا الشعر إني لأعلم النظائر التي كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرن بينهما سورتين في ركعة.

“Bir adam Abdullah b. Mes’ûd’a gelip ‘Dün bir rekatta mufassal sureleri okudum’ dedi. O da, ‘Kötü hurmayı saçar gibi mi okudun? O şiir geveler gibi süratli okumaktır. Ben, Rasulullah’ın (sav) bir rekatta birleştirerek okuduğu birbirine benzeyen iki sureyi biliyorum’ dedi.”⁷²⁹

Bu rivayetler Abdullah b. Mes’ûd’un Kur’ân’ı anlayarak okumaya verdiği önemi göstermektedir. O, Kur’ân’a olan sevgi ve bağlılığından dolayı, daima Kur’ân ile meşgul olmaya, onu iyice anlamaya teşvik etmiştir. Hatta daha önce de zikredildiği gibi Kur’ân ikinci plana atılır endişesiyle Kur’ân dışındaki şeylerin yazılmasına karşı çıkmıştır. Bu Kur’ân sevgisi, rivayetlerine de yansımış; konuyla ilgili çok sayıda hadis nakletmesine vesile olmuştur.

Kur’ân’ın unutulmaması ve sürekli tekrar edilmesi hususunda Rasulullah’tan (sav) şu rivayeti nakletmiştir:

تَعَاهِدُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنْ صَدْرِ الرَّجُلِ مِنَ النِّعَمِ مَنْ عَقَلَهَا بَسْمًا لِأَحَدِهِمْ أَنْ يَقُولَ إِنِّي نَسِيتُ آيَةَ كَيْتٍ وَكَيْتٍ بَلْ هُوَ نَسِيٌّ

⁷²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/608-609, no: 8811; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 49, I/563, no: (822)-275.

⁷²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VII/150, no: 4062; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 49, I/565, no: (822)-279.

“Kur’ân’a sarılın şüphesiz ki, insanın ezberindeki Kur’ân’dan bir şeyin çıkıp gitmesi, hayvanlarının bağından kurtulup kaçmasından daha önemlidir. Birinin şu şu ayetleri unuttum demesi ne kötüdür. Aksine ona unutturulmuştur.”⁷³⁰ Kur’ân ile meşguliyet azaltılırsa, ezberlenen şeyler unutturulur.

Birinin başına sıkıntı ve üzüntü geldiğinde Rasulullah’ın (sav) tavsiye ettiği duayı İbn Mes’ûd nakletmiştir ki, duada şu ifade yer amaktadır:

“... أن تجعل القرآن ربيع قلبي ونور صدري وجلاء حزني وذهاب همي...” Kur’ân’ı kalbimin baharı, gönlümün nûru, üzüntümün açılması ve sıkıntımın gitmesinin vesilesi kıl!...”⁷³¹

İbn Mes’ûd, ömrünü Kur’ân’ı öğrenmeye ve öğretmeye adanmış bir sahabi olarak, insanlara da Kur’ân ile meşgul olmayı, onu iyice anlamayı ve unutmamayı tavsiye etmiş, bu yönde rivayetler nakletmiştir. Onun bu rivayetlerinden bazıları “İlmî Kişiliği” ve “Tefsir İlmindeki Yeri” başlığı altında zikredilmiştir.

5. Müslümanların Birliğine ve Cemaate Verdiği Önemin Naklettiği Hadislere Yansıması

Abdullah b. Mes’ûd, Müslümanların birlik olmasına ve cemaatten ayrılmamasına son derece ehemmiyet vermiştir. Öyle ki, “Onun, Kufe mescidinde iki halka gördüğü, hangisinin daha önce olduğunu sorarak diğerlerinin onlara katılmasını istediği” nakledilmiştir.⁷³²

Cemaatle namaz kılmayı sünnet olarak gören İbn Mes’ûd’un şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

من سره أن يلقي الله غدا مسلما فليحافظ على هذه الصلوات المكتوبات حيث ينادى بهن فإنهن من سنن الهدى وإن الله قد شرع لنبينا صلى الله عليه وسلم سنن الهدى ولعمري ما إخال أحكم إلا وقد اتخذ مسجدا في بيته ولو أنكم صليتم في بيوتكم كما يصلي هذا المتخلف في بيته لتركتم سنة نبيكم صلى الله عليه وسلم ولو تركتم سنة نبيكم صلى الله عليه وسلم لضللتم ولقد رأيتنا وما يتخلف عنها إلا منافق معلوم نفاقه أو معروف نفاقه ولقد رأيت الرجل يهادي بين الرجلين حتى يقام في الصف فما من رجل يتطهر فيحسن الطهور فيخطو خطوة يعمد بها إلى مسجد لله تعالى إلا كتب الله له بها حسنة ورفع له بها درجة وحط عنه بها خطيئة حتى إن كنا لنقارب في الخطا

⁷³⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/359, no: 5967; Ahmed b. Hanbel, *Müsnef*, VI/117-118, no: 3620; VII/71, no: 3960; VII/120, no: 4020; VII/237, no: 4176; VII/423, no: 4416; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 33, I/544-545, no: (790)-228, 229, 230; Tirmizî, *Kıraât*, 10, V/193; Nesâî, *İftitâh*, 37, II/154-155.

⁷³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/53, no: 29808; Ahmed b. Hanbel, *Müsnef*, VI/246-247, no: 3712; VII/341, no: 4318; Bezzâr, *Müsnef*, V/363, no: 1994.

⁷³² Abdurrazzak, *Musannef*, III/221-222, no: 5409.

“Yarın Allah’ın huzuruna Müslüman olarak çıkmak isteyen kişi, şu farz namazları ezan nerede okunursa tam olarak kılsın. Onlar “Sünenü’l-hüdâ” doğru yola götüren uygulamalardandır. Yüce Allah, doğru yola götüren uygulamaları peygamberinize göstermiştir. Sizin hepinizin mutlaka evinde namaz kılacak yeri vardır. Şu mescide gelmeyip evinde namazı kılanlar gibi evinizde namazı kıalarsanız, “Peygamberinizin sünnetini” terk etmiş olursunuz. Peygamberinizin sünnetini terk ederseniz, yolunuzu şaşırırsınız. Ben sadece açık münafığın cemaate katılmadığını gördüm. Cemaatle safta namazı kılmak için iki kişinin omuzları arasında camiye gelen adam gördüm ben. Bir kişi güzelce abdest alıp mescidlerden birine gelse, her adımıyla Allah ona bir hasene yazar, her adımıyla bir derece yükselir veya kendinden bir günah silinir. -Öyle ki biz, (bundan daha fazla yararlanmak için) adımlarımızı kısa atardık-”⁷³³

Onun, Hz. Peygamber’den naklettiği başka bir rivayet de şöyledir:

عجب ربنا عز وجل من رجلين رجل ثار عن وطائه ولحافه من بين أهله وحيه إلى صلاته فيقول ربنا: أيا ملائكتي انظروا إلى عبدي ثار من فراشه ووطائه ومن بين حيه وأهله إلى صلاته رغبة فيما عندي وشفقة مما عندي ورجل غزا في سبيل الله عز وجل فانهزموا فعلم ما عليه من الفرار وما له في الرجوع فرجع حتى أهرق دمه رغبة فيما عندي وشفقة مما عندي فيقول الله عز وجل لملائكته: انظروا إلى عبدي رجع رغبة فيما عندي ورهبة مما عندي حتى أهرق دمه.

“Yüce Rabbimiz iki kişiyi beğenir: Birincisi, rahat yatağından, örtüsünün altından kalkıp ailesinin yanından, mahallesinden namaza giden kişidir. Rabbimiz, ‘Ey Meleklerim, şu kuluma bakın! Benim yanımdakini arzuladığı, yanımdakinden korktuğu için rahat yatağından, örtüsünün altından kalkıp ailesinin yanından, mahallesinden namaza gelmiştir’ der. İkincisi, Yüce Allah’ın yolunda savaşıyor kişidir. Hezimete uğrarlar; kaçınca başına ne geleceğini, dönünce ne elde edeceğini bilir ve benim yanımdakini arzuladığı, yanımdakinden korktuğu için geri döner ve kanı akıtılır. Yüce Allah meleklerine, ‘Kuluma bakın! Benim yanımdakini arzuladığı, yanımdakinden

⁷³³ Abdurrazzak, *Musannef*, I/516, no: 1979; Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/50-51, no: 3936; VII/368, no: 4355; VI/123-124, no: 3623 (Rivayette “Bir kişi güzelce abdest alıp mescidlerden birine gelse, her adımıyla bir derece yükselir veya kendinden bir günah silinir veya kendisine bir hasene yazılır” sözü İbn Mes’ûd tarafından Rasulullah’tan (sav) merfû’ olarak nakledilmiştir. Yine devamında İbn Mes’ûd’un “Rasulullah (sav), Kişinin cemaatla kıldığı namaz, tek başına kıldığı namazdan yirmi beş derece daha faziletlidir, buyurmuştur” dediği zikredilmiştir.); Müslim, el-Mesâcid ve Mevâdiu’s-Salâh, 44, I/453, no: (654)-256, 257; İbn Mace, el-Mesâcid ve’l-Cemâât, 14, I/255-256; Nesâî, İmâmet, 50, II/108-109.

korktuğu için geri döndü ve kanını akıttı’ der.”⁷³⁴ Ayrıca Hz. Peygamber zamanında bütün savaşlara katılmış biri olarak bu rivayeti nakletmesi de manidardır.

İbn Mes’ûd, ashabın cemaatle namaz kılmaya gösterdikleri hassasiyeti ise şöyle nakletmiştir:

لقد رأيتنا وما تقام الصلاة حتى تكامل بنا الصفوف فمن سره أن يلقى الله عز وجل غدا مسلما فليحافظ على هؤلاء الصلوات المكتوبات حيث ينادي بهن فإنهن من سنن الهدى وإن الله عز وجل قد شرع لنبينا صلى الله عليه وسلم سنن الهدى.

“Hatırlıyorum: Saflarımız tam oluncaya kadar namaz kılınmazdı. Yarın Müslüman olarak Allah’a kavuşmayı isteyen kişi, şu farz namazları davet edildiği yerde kılmaya devam etsin. Çünkü onlar, hidayet yollarıdır ve Allah, Peygamberinize hidayet yollarını bildirmiştir.”⁷³⁵

Ebu’l-Ahves’in İbn Mes’ûd’dan naklettiği belirtilen rivayetin isnadında A’meş, bir adamdan diyerek bu kişinin kim olduğunu belirtmeden naklettiği için zayıf olan şu rivayet İbn Mes’ûd’dan bu konuda nakledilen diğer sahih rivayetlerle muvafık olması bakımından ve İbn Mes’ûd’un öğrencileri tarafından nakledilmiş olması sebebiyle zikredilebilir:

امشوا إلى المسجد فإنه من الهدى وسنة محمد صلى الله عليه وسلم.

“Mescide gidin; Çünkü o, hidayetten ve Muhammed’in (sav) sünnetindendir.”⁷³⁶

Görüldüğü gibi müslüman olarak Allah’a kavuşmak için, namazların, davet edildiği yer olan mescidde kılınmaya devam edilmesini söyleyen İbn Mes’ûd, cemaatle kılınan namazın fazileti konusunda da şöyle rivayette bulunmuştur:

النبي صلى الله عليه وسلم كان يفضل صلاة الجميع على صلاة الرجل وحده بخمس وعشرين صلاة كلها مثل صلاته.

Hz. Peygamber (sav), cemaatle kılınan namazı, kişinin tek başına kıldığı, her biri kendi namazı gibi olan yirmi beş namazdan daha üstün kabul etmiştir.⁷³⁷ Bazı rivayetlerde yirmi küsür olarak zikredilmiştir.⁷³⁸

⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/61-62, no: 3949; İbn Hibbân, *Sahih*, VI/297-298, no: 2557. Benzer rivayetler için bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/30, no: 19630; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 38, III/42-43.

⁷³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/86, no: 3979.

⁷³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/276, no: 4242.

O, Hz. Peygamber'in cemaatle kılınan Cuma namazına gelmeyenler hakkında şöyle söylediğini nakletmiştir:

لقد هممت أن أمر رجلا يصلي بالناس ثم أحرق على رجال يتخلفون عن الجمعة بيوتهم

“İçimden, birine insanlara namazı kıldırmasını emretmeyi, sonra da Cuma'ya gelmeyenlerin evlerini üzerlerine yakmayı geçirdim.”⁷³⁹

Bilindiği üzere Cuma namazı cemaatle kılınan, tek başına kılınamayan, haftada bir mü'minleri bir araya getiren farz bir ibadettir.

Hatta Abdullah b. Mes'ûd, savaşta dahi, cemaat olduklarını ve Rasulullah'ın (sav) namazı nasıl kıldırıldığını da şu şekilde rivayet etmiştir:

كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فصف صف خلفه وصف موازي العدو قال: وهم في صلاة كلهم قال: وكبر وكبروا جميعا فصلى بالصف الذي يليه ركعة وصف موازي العدو قال: ثم ذهب هؤلاء وجاء هؤلاء فصلى بهم ركعة ثم قام هؤلاء الذين صلى بهم الركعة الثانية فقفوا مكانهم ثم ذهب هؤلاء إلى مصاف هؤلاء وجاء أولئك فقفوا ركعة.

“Rasulullah (sav) ile birlikteydik, safın biri onun arkasında, diğeri de düşmanın karşısındaydı. Onların hepsi namazdaydılar. Hz. Peygamber tekbir aldı, onlar da hepsi tekbir aldılar; arkasındaki safa bir rekat kıldırıldı, bir saf düşmanın karşısında kaldı. Sonra onlar gitti ve diğerleri geldi. Onlara bir rekat kıldırıldı. Sonra ikinci rekati kıldırıldıkları ayağa kalktı ve oldukları yerde namazın kalanını tamamladılar. Sonra diğerlerinin yerine gittiler ve onlar gelip bir rekati kıldılar.”⁷⁴⁰

Nitekim cemaatten ayrılmayı hoş karşılamayan İbn Mes'ûd, cemaate devam edilmesi gerektiği ve cemaat olmanın fazileti ile ilgili rivayetler nakletmiştir.

6. Döneminde Yaşadığı Bazı Olayların Naklettiği Hadislere Yansıması

İbn Mes'ûd'un yaşadığı zaman ve ortamda şahit olduğu bazı olaylar, ilgili rivayetleri nakletmesine sebep olmuştur.

⁷³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/226, no: 4159; VII/345-346, no: 4323; VII/433-434, no: 4433; Bezzâr, *Müsned*, V/424-425, no: 2057; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X/103, 104, no: 10098, 10099, 10102.

⁷³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/30, no: 3564; Bezzâr, *Müsned*, V/432, no: 2068; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X/104, no: 10103.

⁷³⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/166, no: 5170; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/623, no: 5579; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/366, no: 3816; VII/110-111, no: 4007; VII/323, no: 4295; VII/406, no: 4398; Müslim, *el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât*, 42, I/452, no: (652)-254.

⁷⁴⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/508, no: 4245; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/426-427, no: 3882; Ebû Dâvûd, *Salât*, 286, II/37.

a. İslâmiyetin İlk Yıllarında Karşılaşılan Zorlukları Nakletmesi

İlk Müslümanlardan olan, arkadaşlarının onun için endişelenmesine rağmen “İlk kez Kâbe’de açıktan yüksek sesle Kur’ân’ı kim okuyacak” sorusuna “Ben” cevabını veren ve müşrikler tarafından dövülen, yüzüne darbeler alan, yine de sesini yükselterek okumaya devam eden İbn Mes’ûd⁷⁴¹, İslâmiyetin rahatça yaşanmadığı, baskı, işkence ve hakaretlerin bulunduğu bu döneme şahitlik etmiş olan bir sahâbi olması hasebiyle, karşılaştıkları bazı olayları rivayet etmiştir. İlk olarak Müslüman olduğunu açıklayan kişilerin başına gelenleri şöyle nakletmiştir:

أول من أظهر إسلامه سبعة رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر وعمار وأمه سمية وصهيب وبلال والمقداد فأما رسول الله صلى الله عليه وسلم فمنعه الله بعمه أبو طالب وأما أبو بكر فمنعه الله بقومه وأما سائرهم فأخذهم المشركون فألبسوهم أدراع الحديد وصهروهم في الشمس فما منهم إنسان إلا وقد واتاهم على ما أرادوا إلا بلال فإنه هانت عليه نفسه في الله وهان على قومه فأعطوه الولدان وأخذوا يطوفون به شعاب مكة وهو يقول: أحد أحد.

“İlk olarak Müslüman olduğunu açıklayanlar yedi kişidir: Rasulullah (sav), Ebû Bekir, Ammâr, annesi Sümeyye, Suheyb, Bilâl ve Mikdâd. Raslullah’ı (sav) Allah Teâlâ, amcası Ebû Talip ile Ebû Bekir’i kavmi ile korumuştur. Diğerlerini ise müşrikler yakalamışlar, demir zırhlar giydirmişler ve kızgın güneşin altına bırakarak işkence etmişlerdir. Bilâl’in dışında hepsi, onların istediklerini yapmıştır. Bilâl ise, Allah yolunda canını vermeye aldırmamıştır. Halkı da Bilâl’e aldırmamış ve onu işkence yapmaları için çocuklara teslim etmişlerdir. Onlar da onu alıp Mekke sokaklarında dolaştırmaya başlamışlar; o ise ‘Allah birdir, Allah birdir.’ demiştir.”⁷⁴²

b. Şahit Olduğu Mucizeleri Nakletmesi

İbn Mes’ûd, Allah’ın izniyle Allah’ın koyduğu kanunların geçersiz kılındığı Hz. Peygamber’in mucizeleri hakkında da rivayette bulunmuştur. Bütün insanları etkileyen bu tür olaylar İbn Mes’ûd’u da etkilemiş olmalıdır ki, rivayet ederek gelecek nesillere aktarmıştır. Onun naklettiği bir olay şöyledir:

"كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر فلم يجدوا ماء فأتني بتور من ماء فوضع النبي صلى الله عليه وسلم فيه يده وفرج بين أصابعه قال: فرأيت الماء يتفجر من بين أصابع النبي صلى الله عليه وسلم حي على الوضوء والبركة من الله قال الأعمش: فأخبرني سالم بن أبي الجعد قال: قلت لجابر بن عبد الله: كم كان الناس يومئذ قال: كنا ألفا وخمسمائة."

⁷⁴¹Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-Sahâbe*, II/349-350, no: 1535.

⁷⁴²İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/198-199, no: 32872; Meğâzî, 8, XIII/224, no: 37590; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/382, no: 3832; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11, I/53.

“Hz. Peygamber (sav) ile birlikte bir seferdeydik. Ashap su bulamadı. Hz. Peygamber’e (sav) bir kap su getirildi, o da elini içine koydu; parmaklarının arasından su kaynadı. Ben Hz. Peygamber’in (sav) parmaklarının arasından suyun kaynadığını gördüm. O, ‘Abdeste ve Allah’tan berekete koşun’ diyordu. A‘meş, Sâlim b. Ebû Ca’d’ın Câbir b. Abdullah’a, ‘O gün kaç kişi vardı’ dediğini, onun da ‘Biz bin beşyüz kişiydik’ diye cevap verdiğini nakletmiştir.”⁷⁴³

İbn Mes’ûd’un rivayetlerinde yer alan diğer bir mucize ise, “Ayın ikiye yarılması” hadisesidir. Rasulullah (sav) ile birlikte Mina’dayken gerçekleştiğini söylemiştir. Rivayet, kaynaklarımızda bazı lafız farklılıkları bulunmakla birlikte şöyle zikredilmiştir:

"انشق القمر ونحن مع النبي صلى الله عليه وسلم بمنى حتى ذهبت فرقة منه خلف الجبل قال: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اشهدوا"

“Biz, Hz. Peygamber ile birlikte Mina’dayken, ay yarıldı. Öyle ki ayın bir parçası dağın arkasına gitti. Rasulullah (sav), ‘Şahit olun!’ buyurdu.”⁷⁴⁴

Enes b. Mâlik⁷⁴⁵, İbn Abbâs⁷⁴⁶, İbn Ömer⁷⁴⁷, Cübeyr b. Mut’im⁷⁴⁸, İkrime⁷⁴⁹ tarafından da Rasulullah (sav) zamanında ayın ikiye yarıldığı rivayet edilmiştir.

İbn Mes’ûd’dan İsrâ Mucizesi ile ilgili de rivayet mevcuttur:

عن عبدالله قال لما أسري برسول الله صلى الله عليه وسلم انتهى به إلى سدره المنتهى وهي في السماء السادسة إليها ينتهي ما يعرج به من الأرض فيقبض منها وإليها ينتهي ما يهبط به من فوقها فيقبض منها قال { إذ يغشى السدرة ما يغشى } [53 / النجم / الآية - 16] قال فراش من ذهب قال فأعطي رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاثاً أعطي الصلوات الخمس وأعطي خواتيم سورة البقرة وغفر لمن لم يشرك بالله من أمته شيئاً المقحّمات

⁷⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/34, no: 32255; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/355-357, no: 3807; Nesâî, *Tahâret*, 61, I/60-61.

⁷⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/371, no: 4360. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/60, no: 3583; VII/39, no: 3924; VII/303, no: 4270; Buhârî, *Menâkıb*, 24, III/1330-1331; Fadâilü’s-Sahâbe, 65, III/1404-1405; Tefsîr, 345, IV/1843; Müslim, *Münâfikîn*, 8, III/2158-2159, no: (2800)-43, 45; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 55, V/397, 398; Bezzâr, *Müsned*, IV/345, no: 1541; V/202, no: 1801; V/344, no: 1971.

⁷⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX/118, no: 12688; XX/398, no: 13154; XXI/28, no: 13303; XXI/369, no: 13918; XXI/370, no: 13919; XXI/386, no: 13958; Buhârî, *Menâkıb*, 65, III/1331; Tefsîr, 345, IV/1844; Müslim, *Münâfikîn*, 8, III/2159, no: (2802)-46, 47; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 55, V/397.

⁷⁴⁶ Buhârî, *Menâkıb*, 24, III/1331; Fadâilü’s-Sahâbe, 65, III/1405; Tefsîr, 345, IV/1843-1844; Müslim, *Münâfikîn*, 8, III/2159, no: (2803)-48.

⁷⁴⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV/421, no: 6496; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XII/399, no: 13473.

⁷⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVII/314-315, no: 16750; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 55, V/398; Bezzâr, *Müsned*, VIII/357, 358, no: 3435, 3436; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV/422, no: 6497.

⁷⁴⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/104, no: 4941.

İbn Mes'ûd, "Rasulullah (sav), İsrâ gecesinde altıncı semadaki Sidre-i Müntahâ'ya ulaştı. Yerden yükselenler orada son bulur ve orada kalır. Gökten inenler oraya gelir ve orada kalır." dedi. Sonra "Sidre'yi kaplayan kaplamıştı" (Necm, 53/16) ayetini okudu. Bunu "Altından pervaneler" diye yorumladı. "Rasulullah'a (sav) üç şey verildi: Beş vakit namaz, Bakara Suresi'nin son ayetleri ve ümmetinden Allah'a şirk koşmayanların büyük günahlarının bağışlanacağı" dedi.⁷⁵⁰

c. Savaşlara İştirakinin Naklettiği Hadislere Yansıması

Rasulullah (sav) zamanındaki bütün savaşlara katılan ve Hz. Ebû Bekr döneminde de ridde savaşlarına iştirak eden Abdullah b. Mes'ûd, kafirlerin Müslümanları vahşice şehit ettiğine ve öldürdükten sonra da bazı uzuvlarını kestiklerine şahit olmuş bir kişi olarak, Rasulullah'ın (sav); "أَعَفَ النَّاسَ قَتْلَهُ أَهْلَ الْإِيمَانِ" = Öldürme bakımından insanların en merhametlisi, imanlı kişilerdir"⁷⁵¹ dediğini nakletmiştir. Bazı rivayetlerde bu söz İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledilmiştir.⁷⁵²

Ayrıca İbn Mes'ûd, şöyle bir olay naklederek, Rasulullah'ın (sav) diğer canlılara dahi zarar verilmesini hoş karşılamadığını dolayısıyla, İslam'daki merhamet anlayışını belirtmek istemiş olmalıdır:

"نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم منزلاً فانطلق إنسان إلى غيضة فأخرج منها بيض حمر فجاءت الحمرة ترف على رأس رسول الله صلى الله عليه وسلم ورؤوس أصحابه فقال: أيكم فجع هذه فقال الرجل من القوم: أنا أصبت لها بيضا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اردده."

"Rasulullah (sav) bir yerde konakladı. Biri ağaçlığa doğru gitti ve oradan bir kuş yumurtası getirdi. Bunun üzerine ana kuş gelip Rasulullah (sav) ve ashabının başı üzerinde kanat çırpmaya başladı. Hz. Peygamber (sav), 'Hanginiz bunun canını yaktı?' dedi. Topluluktan biri, 'Ben onun yumurtasını aldım.' dedi. Rasulullah (sav), 'Onu geri koy!' buyurdu."⁷⁵³

Yine İbn Mes'ûd, dinimizde canlılara zarar verilmesinin hoş karşılanmadığını ve İslam'ın merhamet anlayışını yansıtan şu olayı nakletmiştir:

⁷⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/25, no: 32230; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/181, no: 3665; VII/112, no: 4011; Müslim, *İmân*, 76, I/157 no: (173)-279; Nesâî, *Salât*, 1, I/223-224.

⁷⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/245, no: 28384; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/274, no: 3728; VI/275-276, no: 3729; İbn Mâce, *Diyât*, 30, II/894, 895; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 120, III/120; Bezzâr, *Müsned*, V/53, no: 1614.

⁷⁵² Abdurrazzâk, *Musannef*, X/22, no: 18232; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/245, no: 28385, 28389.

⁷⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/385, no: 3835.

"نزل النبي صلى الله عليه وسلم منزلا فانطلق لحاجته فجاء وقد أوقد رجل على قرية نمل إما في الأرض وإما في شجرة فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أيكم فعل هذا فقال رجل من القوم: أنا يا رسول الله قال: اطفئها اطفئها."

"Hz. Peygamber bir yerde konakladı. İhtiyacını gidermek için ayrıldı ve bir müddet sonra geldi. Bir adam, ya yerdeki, ya da ağaçtaki bir karınca yuvası üzerine ateş yakmıştı. Bunun üzerine Rasulullah (sav), 'Bunu hanginiz yaptı?' buyurdu. Topluluktan biri, 'Ben, ya Rasulallah' dedi. O da, 'Söndür o ateşi! Söndür o ateşi!' buyurdu."⁷⁵⁴

Başka bir rivayet ise, Hz. Peygamber'in (sav), 'Yüce Allah'ın azabı ile bir canlıya azap etmek, herhangi bir insana yakışmaz.' dediği zikredilmiştir.⁷⁵⁵

Yine birçok savaşa katılmış olan İbn Mes'ûd, savaşta ölenler için "şehit olarak öldü" dememek gerektiğini şöyle rivayet etmiştir:

"إياكم أن تقولوا مات فلان شهيدا أو قتل فلان شهيدا فإن الرجل يقاتل ليعظم ويقاقل ليذكر ويقاقل ليرى مكانه فإن كنتم شاهدين لا محالة فاشهدوا للرهب الذين بعثهم رسول الله صلى الله عليه وسلم في سرية فقتلوا فقالوا: اللهم بلغ نبينا صلى الله عليه وسلم عنا أنا قد لقيناك فرضينا عنك ورضيت عنا."

"'Falanca kişi şehit olarak öldü' veya 'Falanca kişi şehit olarak öldürüldü' demekten sakının. Çünkü kişi ganimet elde etmek için, övülmek için veya kendini göstermek için savaşabilir. Hiç şüphe duymadan şahitlik yapacaksınız, Rasulullah'ın (sav) gönderdiği birlikteki kişilere şahitlik edin: Onlar öldürülmüşler ve 'Allah'ım bizim durumumuzu, bizim senden, senin de bizden hoşnut olarak sana kavuştuğumuzu Peygamberimize bildir.' demişlerdir."⁷⁵⁶

Uhud savaşında okçular, Rasulullah'ın (sav) talimatına rağmen ganimet toplamak için yerlerini terk ettikleri zaman yaşanan zor durum karşısında Rasulullah'ın (sav) yanından ayrılmayan İbn Mes'ûd, sahabede dahi karşılaştığı olumsuz haller sebebiyle, kimse hakkında kesin hüküm verilmemesi gerektiği kanaatine varmış ve bunu ifade etmiş olmalıdır.

İbn Mes'ûd, Bedir savaşında yaşanan zorluklar ve buna karşılık elde edilen mükâfâtlar ile ilgili şöyle bir rivayet nakletmiştir:

⁷⁵⁴Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/307, no: 3763.

⁷⁵⁵Abdurrazzâk, *Musannef*, V/213, no: 9414; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/118, no: 4018.

⁷⁵⁶Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/64-65, no: 3952.

"كانوا يوم بدر بين كل ثلاثة نفر بغير وكان زميل النبي صلى الله عليه وسلم علي وأبو لبابة قال: وكان إذا كانت عقبة النبي صلى الله عليه وسلم قالوا له: اركب حتى نمشي عنك فيقول: ما أنتما بأقوى مني وما أنا بأغنى عن الأجر منكما."

"Bedir savaşı günü üç askere bir deve düşüyordu. Ali ve Ebû Lübâbe, Hz. Peygamber'in (sav) arkadaşlarıydı. Hz. Peygamber'in (sav) sırası gelince, ikisi, 'Sen bin, biz yürüyelim!' dediler. Bunun üzerine o, 'Ne siz benden daha kuvvetli, ne de ben sizden sevaba daha az muhtacım.' buyurdu."⁷⁵⁷

İbn Mes'ûd, Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin taksiminde Rasulullah'ın (sav) haksızlık yaptığını iddia etmeleri üzerine Hz. Peygamber'in söylediği şu sözleri de rivayet etmiştir:

"قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم غنائم حنين بالجعرانة قال: فازدحموا عليه قال: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن عبدا من عباد الله بعثه الله عز وجل إلى قومه فكذبوه وشجوه فجعل يمسح الدم عن جبينه ويقول: رب اغفر لقومي فإنهم لا يعلمون قال: قال عبد الله: فكأنني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح جبهته يحكي الرجل."

"Rasulullah (sav), Huneyn savaşı ganimetlerini Ci'râne'de taksim etti. İnsanlar başına toplandılar. Rasulullah (sav), "Allah Teâlâ bir kulunu halkına peygamber olarak gönderdi, onlar ise onu yalanlayıp başını yardılar. Bunun üzerine o, alnından akan kanı silerken, 'Ey Rabbim halkımı bağışla, çünkü onlar bilmiyor.' diyordu." buyurdu. Sanki şimdi Rasulullah'ın (sav) alnını siliyor ve o kişiyi taklit ederek anlatıyorken görüyör gibiyim."⁷⁵⁸

İbn Mes'ûd'un, Hz. Peygamber ile bütün savaşırlara katılmış bir sahâbi olarak, savaşırlarda karşılaştığı ve nakletme gereği duyduğu bazı rivayetler burada zikredilmiştir.

- d. Kur'an'ın Cem' Edilmesinde Kendisine Görev Verilmemesi ve Hz. Osman'ın Resmî Mushaf Dışındaki Mushafları Yok Etme Emrinin Naklettiği Hadislere Yansıması

Abdullah b. Mes'ûd'un kendine özgü mushafı bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekr döneminde Kur'an'ın cem' edilmesi görevi için Zeyd b. Sâbit'in seçilmesi ve Hz. Osman'ın resmî Mushaf dışındaki Mushafları yok etme emri vermesi, onun Kur'an hakkındaki bilgisi ile ilgili rivayetleri nakletmesine sebep olmuştur.

⁷⁵⁷Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/17, no: 3901; VII/75-76, no: 3965; VII/111-112, no: 4009; VII/127-128, no: 4029; Bezzâr, *Müsned*, V/210, no: 1813.

⁷⁵⁸Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/146, no: 4057; VII/376, no: 4366.

İbn Mes'ûd'un naklettiği, müslüman olmasına da vesile olduğu bildirilen olayda Hz. Peygamber, kendisinden süt istemiş, o da koyunların emanetçisi olduğunu söyleyerek vermekten çekinmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hiç süt vermemiş bir koyun getirmesini söyleyerek onu sağmış ve süt gelmiştir. Bir rivayette İbn Mes'ûd, şöyle söylemiştir:

فأتاه أبو بكر بصخرة منقورة فاحتلب فيها فشرب وشرب أبو بكر وشربت قال: ثم أتيت به بعد ذلك قلت: علمني من هذا القرآن قال: إنك غلام معلم قال: فأخذت من فيه سبعين سورة.

“Ebû Bekir, Hz. Peygamber’e oyulmuş bir taş getirdi. O da içine süt sağdı ve içti. Sonra Ebû Bekir ve ben de içtim. Bundan sonra onun yanına vardım ve “Bana Kur’ân’dan öğret!” dedim. O da, “Sen öğrenmeye istekli bir çocuksun” buyurdu. Ben onun ağzından 70 sûre öğrendim.”⁷⁵⁹

Bazı rivayetlerde ise, İbn Mes'ûd'un “أخذت من في رسول الله صلى الله عليه وسلم سبعين” = Ben Rasulullah’ın (sav) ağzından yetmiş sure öğrendim. Bu konuda kimse benimle tartışmasın” dediği nakledilmiştir.⁷⁶⁰

Diğer bir rivayette de “قرأت من في رسول الله صلى الله عليه وسلم سبعين سورة وزيد بن ثابت” = Ben Rasulullah’ın (sav) ağzından yetmiş sure okuyup öğrendim, Zeyd b. Sâbit’in de Kur’ân’ı yazmada üstünlüğü vardır”⁷⁶¹ diyerek, aslında kendisinin Kur’ân hakkındaki bilgisinin üstünlüğüne ve Kur’ân’ın cem’ edilmesinde görevlendirilen Zeyd b. Sâbit’in üstün yönüne işaret etmiştir.

Başka bir defasında da İbn Mes'ûd, Rasulullah’ın (sav) ağzından yetmiş küsur sureyi öğrendiğini belirttikten sonra “O sıralarda Zeyd b. Sâbit’in, saçında iki örgüsü bulunan ve çocuklarla oynayan bir çocuk olduğunu” söylemiştir.⁷⁶²

İbn Mes'ûd'un Kur’ân bilgisine işaret eden bu rivayetlerin; Kur’ân’ın toplanması, çoğaltılması ve özel nüshaların imhası ile ilgili olaylarla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim başka bir rivayette onun, şöyle söylediği nakledilmiştir: “Sizden mushafına hiyanet edebilecek varsa, etsin! Kur’ân’dan bir şey çalan kişi,

⁷⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/83, no: 3599; VII/416-417, no: 4412; Tayâlisî, *Müsned*, s. 47, no: 353 (Son iki rivayette olay uzunca nakledilmiştir ve sonunda “Onlar hakkında kimse benimle tartışmasın” ifadesi mevcuttur.).

⁷⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/351, no: 4330; VII/380, no: 4372; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/76, no: 8442.

⁷⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/225, no: 3697; VI/398, no: 3846.

⁷⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/23, no: 3906; Ayrıca bkz: Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/74, no: 8436; IX/75, no: 8439; IX/76, no: 8441, 8444; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 486.

kıyamet günü onu getirecektir. Ben Rasulullah'ın (sav) ağzından yetmiş sure öğrendim; Rasulullah'ın (sav) ağzından öğrendiklerimi şimdi terk mi edeyim?!⁷⁶³ İbn Mes'ûd'un, bu rivayeti, Hz. Osman'ın özgün nüshaları imha etmeyi emretmesi üzerine söylediği anlaşılmaktadır. O, Kur'ân'ın tek bir okunuşunun olmadığını, farklı kıraatları bulunduğunu, Kur'ân'ı kendisinden daha iyi bilen birisini öğrendiğinde, onun bilgisinin kendisinininkiyle birleşmesi için kendisine öğretmesini isteyeceğini söylemiş ve her Ramazan ayında Kur'ân'ı Rasulullah'a (sav) arz ettiğini, vefat ettiği sene ise, bunu iki kez yaptığını ve Rasulullah'ın kendisine güzel okuduğunu haber verdiğini, Rasulullah'ın (sav) ağzından yetmiş sure öğrendiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁴ Onu, bu rivayetleri nakletmeye iten sebep yaşadığı dönem ve karşılaştığı olaylar olmalıdır.

e. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Ortaya Çıkan Bid'ât ve Fitnelerin Naklettiği Hadislere Yansıması

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı kişilerin sünnetten uzaklaşarak bid'atler çıkardığını ve fitnelerin zuhur etmesine sebep olduklarını müşahade etmiştir. Onun, Hz. Peygamber'den şu rivayeti nakletmesi manidardır:

أنا فرطكم على الحوض ولأناز عن أقواما ثم لأغلبن عليهم فأقول: يا رب أصحابي فيقول: إنك لا تدري ما أحدثوا بعدك.

“Ben Havuz'un başına sizden önce geleceğim. Bazı topluluklar hakkında çekişeceğim. Onlar aleyhine bana üstün gelinecek. Ben 'Ey Rabbim, (bunlar) ashâbım, (onları bana bağışla)!' diyeceğim. Bunun üzerine O da, 'Senden sonra onların neler yaptıklarını bilmiyorsun.' diyecektir.”⁷⁶⁵

İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak nakledilen bir rivayet de şöyledir:

ما من نبي بعثه الله عز وجل في أمة قبلي إلا كان له من أمته حواريون وأصحاب يأخذون بسنته ويقتضون بأمره ثم إنها تخلف من بعدهم خلوف يقولون ما لا يفعلون ويفعلون ما لا يأمرهم.

“Yüce Allah'ın benden önceki ümmetlere gönderdiği her peygamberin mutlaka ümmetinden sünnetini alan ve emrini yerine getiren yardımcıları ve arkadaşları vardır.

⁷⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/43, no: 3929. Ayrıca bkz: Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/72, no: 8428; IX/74, no: 8433; IX/74, no: 8434.

⁷⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/395-396, no: 3845.

⁷⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/148, no: 3639; VI/362, no: 3812; VI/400, no: 3850; VII/136, no: 4042; VII/239, no: 4180; VII/352, no: 4332; VII/366, no: 4351; Buhârî, *Rikâk*, 53, V/2404-2405; Fiten, 1, VI/2587; Müslim, *Fadâil*, 9, II/1796, no: (2297)-32; Bezzâr, *Müsned*, V/106, no: 1685; V/124, no: 1709; V/164, no: 1757.

Fakat onlar, peygamberlerinden sonra ayrılığa düştüler; yapmadıklarını söylediler, emretmediklerini yaptılar.”⁷⁶⁶

Bu rivayetleri nakletmeyi tercih eden İbn Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav) vefatından sonra toplumda ortaya çıkan bazı durumlardan rahatsızlığını da şu şekilde dile getirmiştir:

Ellerinde çakıl taşları ile mescitte zikir çeken bir grubu görünce: “Siz kötülüklerinizi sayın, ben iyiliklerinizden hiçbir şeyin zayi edilmeyeceğine kefilim. Yazıklar olsun size! Ey Muhammed ümmeti ne çabuk helak oldunuz! Nebiniz Muhammed’in sahabeti hala içinizde bolca bulunmaktadır. Onun elbiseleri henüz eskimemiş, kapları kırılmamıştır. Canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, ya siz Muhammed’in dininden daha doğru yolda olan bir din üzerindesiniz ki bu imkansızdır ya da bir sapıklık kapısı açmaktasınız” demiştir. Bunun üzerine onlar “Vallahi Ebû Abdurrahmân! Biz sadece hayrı elde etmek istedik” deyince İbn Mes’ûd “Hayrı elde etmek isteyen niceleri vardır ki onu hiç elde edemeyecektir” diyerek karşılık vermiş ve Rasulullah’ın (sav) “Bir topluluk Kur’ân’ı okuyacak da (okuyuşları dilde kalacak) onların köprücük kemiklerinden ileriye geçemeyecektir” buyurduğunu söylemiştir.⁷⁶⁷ Böylece o, dine sonradan katılan her türlü uygulamaya tepkisini ortaya koymuştur.

İbn Mes’ûd’dan nakledildiğine göre:

كيف بك يا أبا عبد الرحمن إذا كان عليك أمراء يطفون السنة ويؤخرون الصلاة عن ميقاتها قال فكيف تأمرني يا رسول الله قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تسألني ابن أم عبد كيف تفعل لا طاعة لمخلوق في معصية الله

H. Peygamber (sav), “Ey Ebû Abdurrahmân! Başınıza, sünneti söndüren ve namazı vaktinden geciktiren idareciler geldiğinde nasıl davranırsın?” buyurdu. “Nasıl davranmamı emredersin yâ Rasulallah?” dedim. Rasulullah (sav) da, “İbn Ümmü Abd! Bana nasıl yapacağını soruyorsun; Yüce Allah’a isyan konusunda yaratılmışlara itaat yoktur.” dedi.⁷⁶⁸

⁷⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/387, no: 4379; VII/411, no: 4402; VII/374, no: 4363; Müslim, *İmân*, 20, I/69-70, no: (50)-80; İbn Hibbân, *Sahîh*, I/403-404, no: 177.

⁷⁶⁷ Darimî, *Mukaddime*, 23, I/68-69.

⁷⁶⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/383, no: 3788; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/432, no: 3889. Bazı rivayetlerde de Rasulullah’ın, işlerin başına sünnet söndürecek, bid’at uyduracak ve namazı geciktirecek adamların geçeceğini bildirmesi üzerine, İbn Mes’ûd’un ne yapması gerektiğini sorduğu, H. Peygamber’in de üç defa “Ey İbn Ümmü Abd, Allah’a isyan edene itaat yoktur” dediği zikredilmiştir. Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/339-340, no: 3790; İbn Mâce, *Cihâd*, 40, II/956.

Namazın cemaatle kılınmasını sünnet olarak gören İbn Mes'ûd, idarecileri namazı vaktinde kılmayan toplumda yaşayanlar için Hz. Peygamber'in şu rivayetini nakletmiştir:

لعلكم ستدركون أقواما يصلون الصلاة لغير وقتها. فإذا أدركتموهم فصلوا في بيوتكم للوقت الذي تعرفون. ثم صلوا معهم واجعلوها سبحة.

“Belki siz, namazı vaktinde kılmayan bir topluluğa ulaşacaksınız. Onlara ulaşırsanız, namazı bildiğiniz vakitte evinizde kılın, sonra onlarla birlikte de nafîle olarak kılın!”⁷⁶⁹

Rivayet şu şekilde de kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak nakledilmiştir:

سيكون أمراء بعدي يقولون ما لا يفعلون ويفعلون ما لا يأمرون.

“Benden sonra idareciler, yapmadıklarını söyleyecekler ve emretmediklerini yapacaklardır.”⁷⁷⁰

Bu rivayetlerde görüldüğü gibi; Hz. Peygamber, kendisinden sonra İslam toplumunun birliğinin korunması için, Müslümanların idaresini üstlenecek kişiler ve karşılaşılabilecekleri durumlar hakkında bilgi vererek nasıl davranmaları gerektiğini ashabına bildirmiştir. Belki de Hz. Osman'ın Kufe'ye görevlendirdiği Velid b. Ukbe'de karşılaştığı olumsuz durumlar İbn Mes'ûd'un bu rivayetleri nakletmesinde etkili olmuştur.⁷⁷¹

Hız. Peygamber'in vefatından sonra sünnetten uzaklaşan ve bid'atler çıkaranlara şiddetle tepki gösteren İbn Mes'ûd, bu konudaki rivayetleri zikrederek bundan rahatsızlığını dile getirmiş, bid'atlerin yayılmasını önlemeyi hedeflemiş olmalıdır. Bu durumda nasıl davranılması gerektiğini bildiren rivayetleri de nakleden İbn Mes'ûd'u bu rivayetleri nakletmeye iten şeyin yaşadığı ortamda karşılaştığı olumsuzluklar olduğu kanaatindeyiz.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra halifelîğe geçen Hız. Ebû Bekr'in hilafet döneminde, zekatı vermeyen ve dinden dönenlerle Ridde Savaşları yapılmıştı. İbn Mes'ûd da, Hız. Ebû Bekr tarafından Medine'nin savunulması ve önemli noktalarının

⁷⁶⁹ İbn Mâce, İkâmetü's-Salâh, 150, I/398; Bezzâr, *Müsne'd*, V/209-210, no: 1812; Nesâî, İmâmet, 2, II/74-75.

⁷⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, VII/374, no: 4363.

⁷⁷¹ İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli's-Şehîd Osmân b. Affân*, s. 138-144.

korunması için seçilen sahabedendir. Onun, Rasulullah'tan (sav) şu rivayeti nakletmesi manidardır:

لا يحل دم امرئ مسلم يشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله إلا باحدى ثلاث الثيب الزاني والنفس بالنفس والتارك لدينه المفارق للجماعة.

“Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şahitlik eden Müslüman bir kişinin kanı ancak şu üç hususta helal olur: Zinâ eden evli kişi, birini öldüren kişi ve dinini terk edip toplumu bölen (bölücülük yapan) kişi.”⁷⁷²

İbn Mes'ûd'un Rasulullah'tan (sav) naklettiği bir rivayet de şöyledir:

يخرج قوم في آخر الزمان سفهاء الأحلام أحداث أو قال حدثاء الأسنان يقولون من خير قول الناس يقرؤون القرآن بألسنتهم لا يعدو تراقيهم يمرقون من الاسلام كما يمرق السهم من الرمية فمن أدركهم فليقتلهم فإن في قتلهم أجرا عظيما عند الله لمن قتلهم.

“Âhir zamanda yaşları genç beyinsiz bir topluluk gelecek. Bunlar insanların sözlerinin en güzelini söyleyecekler, dilleriyle Kur'ân okuyacaklar; fakat okudukları Kur'ân, boğazlarından aşağıya inmeyecek. Onlar okun yaydan fırladığı gibi İslâmiyet'ten çıkacaklardır. Onlarla karşılaşırsanız öldürün. Çünkü onları öldürmek, öldüren kimse için Allah katında büyük bir sevaptır.”⁷⁷³

Yine İbn Mes'ûd, bir adamın Hz. Peygamber'e “Cahiliye zamanında (Müslüman olmadan önce) yaptıklarımızdan sorumlu muyuz?” diye sorması üzerine Rasulullah'ın (sav):

= من أحسن في الإسلام لم يؤخذ بما عمل في الجاهلية ومن أساء في الإسلام أخذ بالأول والآخر
İçinizden İslâm'a girdikten sonra güzelce davrananlar, cahiliye döneminde yaptıklarından sorumlu olmaz. İslâm'da kötü davrananlar ise, hem önce yaptıklarından hem de sonra yaptıklarından sorumlu olur,” dediğini nakletmiştir.⁷⁷⁴

Abdullah b. Mes'ûd'un, bu rivayetleri dinden dönen ve fitne çıkaranları görmesi üzerine nakletmiş olması muhtemeldir. Bunları naklederek dinden dönenleri

⁷⁷² Abdurrazzâk, *Musannef*, X/167-168, no: 18704; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX/239, no: 28358; er-Reddû alâ Ebî Hanife, 114, XIII/185, no: 37489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/119-120, no: 3621; VII/152, no: 4065; XXXXII/306, no: 25475; Buhârî, Diyât, 5, VI/2521; Müslim, Kasâme, 6, II/1302-1303, no: (1676)-25, 26; İbn Mâce, Hudûd, 1, II/847; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1, IV/522; Tirmizî, Diyât, 10, IV/19; Bezzâr, *Müsned*, V/329, no: 1951; Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 5, VII/90-91; Kasâme, 5-6, VIII/13.

⁷⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV/283, no: 38879; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/380-381, no: 3831; İbn Mâce, Mukaddime, 12, I/59; Tirmizî, Fiten, 24, IV/481.

⁷⁷⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/454, no: 19686; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/91, no: 3604; VI/430-431, no: 3886; VII/178-179, no: 4103; Buhârî, Mürteddîn, 1, VI/2536; Müslim, İmân, 53, I/111, no: (120)-190; İbn Mâce, Zühd, 29, II/1417.

uyarmak ve buna engel olmak istemiş olabileceği gibi, ridde olaylarında dinini terk edenlerin öldürebileceğinin meşru bir zemini bulunduğunu da göstermek istemiş olmalıdır.

O, şöyle bir rivayet nakletmiştir:

إنه سيكون عليكم أمراء وترون أثرة قال: قالوا: يا رسول الله فما يصنع من أدرك ذاك منا قال: أدوا الحق الذي عليكم وسلوا الله الذي لكم.

“Rasulullah (sav) ‘İleride size haksızlık yaptığını, başkalarını size tercih ettiğini düşündüğünüz idarecileriniz olacak.’ buyurdu. Oradakiler, ‘Yâ Rasulallah, içimizden onlara yetişenler ne yapsın?’ dediler. O da, ‘Onlara karşı görevlerinizi yerine getirin; hakkınızı ise Allah’tan isteyin!’ buyurdu.”⁷⁷⁵

İbn Mes’ûd’un, Kur’ân’ın cem edilmesi konusunda kendisine haksızlık yapıldığı ve Zeyd’in tercih edildiğini düşünerek, bir de Hz. Osman döneminde zorunlu olarak Kufe’den Medine’ye çağırılması konusunda kendisine haksızlık edildiği kanaatine sahip olarak bu rivayeti nakletmiş olabileceği akla gelmektedir. Yine rivayette “Hoşlanmadığınız işler göreceksiniz” ibaresi mevcuttur ki, İbn Mes’ûd, özel nüshaların imhası meselesini hoş karşılamamış, birçok kez de bunu tasvip etmediğini dile getirmiştir. Bununla birlikte rivayette yöneticilere itaat edilmesi ve hakkın Allah’tan istenmesi zikredilmiştir ki İbn Mes’ûd, Hz. Osman, Kufe’den Medine’ye çağırınca Kufe’dekilerin gitmemesini, kendisini koruyacaklarını söylemelerine rağmen, emre itaat ederek fitneye yol açmamak için Medine’ye dönmüştür. Yaşadığı olaylar İbn Mes’ûd’un bu rivayeti nakletmesine sebep olmuş görünmektedir.

Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav) yaklaşık kırk kişilik bir grup içinde şöyle söylediğini nakletmiştir:

إنكم مصيبون ومنصورون ومفتوح لكم فمن أدرك ذلك منكم فليتنق الله وليأمر بالمعروف ولينه عن المنكر ومن كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار.

“Siz ülkeler fethedecek, muzaffer olacak ve ganimetler elde edeceksiniz. İçinizden o günlere erişen, Allah’a karşı kulluk bilinci içinde olsun, iyiliği emretsin, kötülüğü menetsin. Bilerek benim adıma yalan uyduran, Cehennemdeki yerine yerleşsin.”⁷⁷⁶

⁷⁷⁵Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/149, no: 3640; Müslim, *İmâre*, 10, II/1472, no: (1843)- 45.

⁷⁷⁶Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/350, no: 3801; VII/220, no: 4156; Tirmizî, *Fiten*, 70, IV/524.

Müslümanlar özellikle Hz. Ömer döneminde yeni yerler fethederek, ganimetler elde etmiş ve İslam coğrafyasını genişletmişlerdir. Farklı dil, din ve ırka mensup insanlarla muhatap olmuşlar ve onlardan çok sayıda kişi İslam'ı kabul etmiştir. Sahabe, çeşitli bölgelere yerleşerek, din eğitim ve öğretim faaliyetini yürütmüştür. Kufe'de bu görevi ifa eden İbn Mes'ûd, bu rivayeti naklederek, Allah'a karşı sorumlu olduklarını, iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevini yerine getirirken Rasulullah'ın (sav) söylemediği şeyleri o söylemiş gibi nakletmemek gerektiğini hatırlatmak istemiş olmalıdır.

İlk Müslümanlardan olan ve Rasulullah'a (sav) daima yakın bulunan Abdullah b. Mes'ûd'un zihninde çok fazla olay ve rivayet olacağı malumdur. Bunlar içerisinde bilinçli veya bilinçsiz olarak daha çok kendisi ile uyumlu rivayetleri aktarması karakterinin ve içinde bulunduğu durumun bir sonucudur.

İbn Mes'ûd'un hadis nakline etki eden bazı hususlara örnek rivayetler zikredildikten sonra şimdi onun, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayetlerinin konulara göre tasnifi yapılacaktır.

L. RİVAYETLERİNİN KONULARA GÖRE TASNİFİ

Abdullah b. Mes'ûd'un rivayetleri toplu bir şekilde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde tahrir edildiği için bu eser esas alınarak hadislerin tasnifi yapılmıştır. Buna göre onun rivayet ettiği hadisler şu konularla ilgilidir:

- Allah (cc) ile ilgili 14 rivayet,
- Şirk ile ilgili 19 rivayet,
- Kelime-i şehadet getiren kişinin müslüman sayılacağı ile ilgili 1 rivayet,
- Tevhid inancına sahip fakat amel yapmayan bir adamın Allah korkusu taşıdığı için bağışlanması ile ilgili 2 rivayet,
- İlk olarak Müslüman olduklarını açıklayan yedi kişi ile ilgili 1 rivayet,
- Habeşistan'a hicret ve Necâşi ile ilgili 1 rivayet,
- Kur'an'da peygambere itaatin bildirilmesi ile ilgili 5 rivayet,
- Hz. Peygamber'in çeşitli sebeplerle önceden yasakladığı bazı şeylere artık izin verdiğini bildirdiği 1 rivayet,
- Rasulullah'ın (sav), Cebrâîl'i görmesi ile ilgili 9 rivayet,
- Hz. Peygamber'in mucizeleri ile ilgili 9 rivayet mevcuttur ki bunlar; Ayın ikiye ayrılması, miraç ve parmaklarının arasından su kaynamasıdır.
- Gaybî konuları Hz. Peygamber'in de bilemeyeceği ile ilgili 6 rivayet,

- Koyunun kol etiyle Rasulullah'ı (sav) zehirlemeleri ile ilgili 3 rivayet,
- Hz. Peygamber'in şeytandan Allah'a sığınması ile ilgili 2, şeytanın boğazını sıkması ile ilgili 1 rivayet,
- Rüyasında Hz. Peygamber'i gören kişinin onu görmüş olacağı ile ilgili 3 rivayet,
- Rasulullah'a (sav) salât ve selam ile ilgili 3 rivayet,
- Kişinin sevdiği ile beraber olacağını bildiren 1 rivayet,
- Hz. Peygamber'in herhangi birini dost edinmemesi, Allah'ın dostu olması ile ilgili 10 rivayet,
- Her Peygamber'in dostunun olması, kendisinin dostunun da İbrâhîm (as) olması ile ilgili 2 rivayet,
- Namazlardan sonra "Sağdan kalkılmalıdır" denilmemesi, zira Rasulullah'ın (sav) çoğunlukla sol tarafından kalkarak odasına gittiği ile ilgili 6 rivayet,
- Hz. Peygamber'in öğle uykusu ile ilgili 1 rivayet,
- Cinlerin özellikleri ile ilgili 2 rivayet,
- İnsanın yaratılışı ve kader ile ilgili 6 rivayet,
- Mesh (yaratılışı değiştirme) ile ilgili müstakil olarak 4 rivayet mevcuttur. Ancak toplu olarak nakledilen bazı hadislerin son kısmında da mesh ile ilgili rivayet zikredilmiştir.
- Tedavi ile ilgili 4 rivayet,
- Her hastalığın şifasının olduğu ile ilgili 5 rivayet,
- Yılanın öldürülmesi ile ilgili 14 rivayet,
- Hastalık ve musibetlerin günahlara kefarete olacağı ile ilgili 5 rivayet,
- Musibetler, ecel ve emeller ile ilgili 1 rivayet,
- Taharet ile ilgili 22 rivayet,
- Namaz ile ilgili 79 rivayet,
- Cemaatle namaz ile ilgili 21 rivayet,
- Yolcu namazı ile ilgili 5 rivayet,
- Teşehhüt ile ilgili 18 rivayet,
- Sehiv secdesi ile ilgili 18 rivayet,
- Tilavet secdesi ile ilgili 5 rivayet,
- Kur'ân'ın kıraatı ile ilgili 33 rivayet,
- Kur'ân'ın unutulması ile ilgili 7 rivayet,
- Hz. Peygamber zamanında ayetleri bereket olarak gördükleri ile ilgili 1 rivayet,

- İbn Mes'ûd'un keyfî tefsir yapanlara itirazı ile ilgili 2 rivayet,
 - İbn Mes'ûd'un, Hz. Osman'ın çağırması üzerine Kûfe'den ayrılırken Kûfe halkına yaptığı konuşma ile ilgili 1 rivayet,
 - İbn Mes'ûd'un Müslüman olduktan sonra bir kez yalan söylediği ile ilgili 1 rivayet,
 - Oruç ile ilgili 12 rivayet,
 - Kadir gecesi ile ilgili 6 rivayet,
 - Hac ile ilgili 20 rivayet,
 - Zekat ile ilgili 2 rivayet,
 - Sadaka ile ilgili 10 rivayet,
 - Dilenci ile ilgili 3, miskîn ile ilgili 2 rivayet,
 - İktisatlı olma ile ilgili 1 rivayet,
 - Dünya malı ile ilgili 8 rivayet,
 - Rasulullah'ın (sav) dünyaya ehemmiyet vermemesi ile ilgili 2 rivayet,
 - Rasulullah'ın (sav) ailede ve malda çokluğu yasaklaması ile ilgili 3 rivayet,
 - Zühd hayatı ile ilgili 1 rivayet,
 - Borç verme ile ilgili 1 rivayet,
 - Alış veriş ile ilgili 12 rivayet,
 - Fâiz ile ilgili 4 rivayet (müstakil olarak),
 - Hz. Peygamber'in lanetlediği bildirilen zümrelerle ilgili 11 rivayet mevcuttur.
- Bazı rivayetlerde faiz yiyen, yediren, yazan ve şahitlik edenler de zikredilmiştir.
- Mîras ile ilgili 4 rivayet,
 - Cenaze ile ilgili 9 rivayet,
 - Dua ile ilgili 46 rivayet,
 - Tevbe ile ilgili 9 rivayet,
 - Güzelce Müslüman olanın cahiliye döneminde işlediklerinden sorumlu olmayacağı ile ilgili 6 rivayet,
 - Cennet ve cehennemle ilgili 15 rivayet,
 - İnsanların en şerlileri ve kıyamet günü azabı en şiddetli olanlar ile ilgili 5 rivayet,
 - “En büyük günah hangisidir” sorusuna Rasulullah'ın (sav) verdiği cevapla ilgili 10 rivayet,
 - “Hangi amel daha faziletlidir” sorusuna Rasulullah'ın (sav) verdiği cevapla ilgili 7 rivayet,

-Hz. Peygamber'in mal, öfke ve rakûb (çocuksuz) hakkında ashabına soru sorarak açıklama yapması ile ilgili 1 rivayet,

-Rasulullah'ın (sav) on şeyi hoş karşılamadığı ile ilgili 3 rivayet,

-Altın yüzüğün yasaklanması ile ilgili 3 rivayet,

-Yatsı namazından sonra oturulmayacağı ile ilgili 6 rivayet,

-Ahlâk ve görgü kuralları ile ilgili 55 rivayet,

-Süt akrabalığı ile ilgili 1 rivayet,

-Nikâh ile ilgili 14 rivayet,

-Liân ile ilgili 2 rivayet,

-Zina ile ilgili 2 rivayet,

-İyiliklerin kötülükleri yok edeceği ile ilgili 7 rivayet,

-Adam öldürme ile ilgili 18 rivayet,

-Kelime-i şهادet getirmesine rağmen ceza olarak öldürülebileceği bildirilenlerle ilgili 4 rivayet,

-Had cezaları ile ilgili 4 rivayet,

-Yeminle Müslüman kardeşinin malını haksız yere alan kişinin durumu ile ilgili 5 rivayet,

-Haksız yere kabilesine yardım eden kişinin durumu ile ilgili 2 rivayet,

-Doğru yoldan sapmayı isteyen kişiye Allah'ın elem verici bir azap tattıracağı ile ilgili 2 rivayet,

-Şehîdlik ile ilgili 5 rivayet,

-At çeşitleri ile ilgili 2 rivayet,

-Bedir esirleri ile ilgili 3 rivayet,

-Ebû Cehil'in öldürülmesi ile ilgili 6 rivayet,

-Ganimet paylaşımı ile ilgili 7 rivayet,

-Hudeybiye ile ilgili 1, Huneyn Savaşı ile ilgili yine 1 rivayet,

-Elçiler ile ilgili 6 rivayet,

-Hadis nakli ile ilgili 12 rivayet,

-Rasulullah'ın (sav) öğüt vereceği günleri belirlediği ile ilgili 8 rivayet,

-Malını Allah yolunda harcayan ve ilmiyle amel edip başkalarına da öğretenen başkasına haset edilmeyeceği ile ilgili 2 rivayet,

-Emri bi'l-ma'rûf, nehyi ani'l-münker görevi ile ilgili 2 rivayet,

-Rasulullah'ın (sav) insanları haramlardan ve günahlardan sakındırma çabası ile ilgili 7 rivayet,

-Allah'ın yolunun dosdoğru olması, şeytanın ise diğer yollara çağırması ile ilgili 1 rivayet,

-Herkesin yanında cinlerden ve meleklerden arkadaşı olduğu ile ilgili 4 rivayet,

-Fadâil ile ilgili 49 rivayet,

-Fiten ile ilgili 63 rivayet,

-Kıyamet alametleri ile ilgili 4 rivayet mevcuttur.

Bu rivayetleri tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

	KONU	HADİS SAYISI
1.	İTİKAD	116
2.	TAHARET	22
3.	NAMAZ	159
4.	KUR'ÂN'IN KIRAATİ	40
5.	CENAZE	9
6.	DUA	46
7.	TEVBE	16
8.	HAC	20
9.	ORUÇ	12
10.	ZEKAT VE SADAKA	17
11.	ALİŞ-VERİŞ	12
12.	FAİZ	14
13.	BORÇ VERME	1
14.	MİRAS	4
15.	TEDAVİ	9
16.	NİKAH	14
17.	LİÂN	2
18.	SÜT AKRABALIĞI	1

19.	ADAM ÖLDÜRME	18
20.	HAD CEZALARI	10
21.	AHLÂK VE GÖRGÜ KURALLARI	55
22.	ZÜHD	14
23.	EĞİTİM-ÖĞRETİM	31
24.	İSLÂM TARİHİ	18
25.	GANİMET PAYLAŞIMI	7
26.	ŞEHİTLİK	5
27.	ELÇİLER	6
28.	FADÂİL	49
29.	FİTEN	67
30.	DİĞER	81

Abdullah b. Mes'ûd'un hadislerinin konulara göre tasnifinde verilen bu rakamlara tekrarlar da dahildir. Bir hadis bazen arka arkaya defalarca farklı isnadlarla zikredilmiş, bazen de birçok hadis zikredildikten sonra aynı isnadla veya farklı isnadlarla hadis tekrar verilmiştir. Ahmed b. Hanbel, eserinde “Abdullah b. Mes'ûd'un Müsnedi” kısmında 900 rivayet tahrir etmiştir. Ancak bu rivayetler içerisinde İbn Mes'ûd'un adının geçmediği, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik'in rivayetleri de bulunmaktadır. Burada İbn Mes'ûd'a ait olan 875 rivayetin tasnifi yapılmıştır. En çok ibadetlerle, ibadetlerden de namaz ile ilgili rivayetin bulunduğu görülmüştür.

III. BÖLÜM

ABDULLAH B. MES'ÛD'UN RİVAYET YÖNTEMİ VE DİRAYET YÖNÜ

I. ABDULLAH B. MES'ÛD'UN RİVAYET YÖNTEMİ

“Başta din olmak üzere, bilgi, ahlak, kültür ve medeniyetimizin temel kaynaklarından birisi olan”⁷⁷⁷ sünnet/hadisler günümüze kadar nesilden nesile aktararak gelmiştir. Bu aktarma işinin temelleri sahabeden itibaren atılmaya başlamıştır.

“Bütün samimi gayret ve güvenilirliklerine rağmen sahabe de birer insandı ve Rahmet Elçisi’nin hadis ve sünnetlerini duyma, alma, anlama, algılama, yorumlama ve değerlendirmede olduğu kadar, yeri ve zamanı geldikçe başkalarına rivayet etmede de çeşitli hatalar yapabiliyorlardı. Ancak en büyük idealleri Rasul-i Ekrem’i en doğru bir şekilde anlama ve anlatma olan münekkit sahabiler, ortaya çıkan bu tür zapt kusurlarını tashih etmeyi kendileri için en şerefli bir görev telakki etmişler ve karşılaştıkları her hatayı derhal düzeltme cihetine gitmişlerdir.” Daha çok duydukları hadisin muhtevâsını değerlendiren bu sahabilerin başında İbn Mes’ûd da yer almaktadır. “Sahabe döneminde –ihtiyaç halinde nakledilen hadisi kimden duyduğu sorulsa da- henüz isnad söz konusu değildir, bu nedenle nakledilen hadisler metin açısından değerlendirilmektedir.”⁷⁷⁸

Sahabenin Hz. Peygamber’den hadis naklinin farklı şekillerde gerçekleştiği, hadis tekniği henüz gelişmediği, tahammül ve edâ yolları ve bu yolların ifadesi olan lafızlar, henüz belirlenmediği için, hadis tekniği bakımından sahabenin Hz. Peygamber’den hadisi hangi yolla aldığı ve bize nasıl aktardığını kesin olarak tespit etmenin zor olduğu ifade edilmiştir.⁷⁷⁹ Kat’i olarak Abdullah b. Mes’ûd’un hadis rivayet yönteminden bahsetmek mümkün görünmemekle birlikte temelleri sahabe döneminde atılmaya başladığı için, Hz. Peygamberin sünnetini gelecek nesillere aktarırken nasıl bir yol izlediği rivayetleri üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. ÇOK HADİS RİVAYET ETMEKTEN ÇEKİNMESİ

Hz. Peygamber’e çok yakın olduğu zikredilen İbn Mes’ûd, “müksirûn” arasında yer almamıştır. Rivayet edecekleri hadislerin ümmet için büyük bir öneme

⁷⁷⁷ Erul, Bünyamin, “Hadis Tarihi”, *Hadis El Kitabı*, (Editör: Zişan Türcan), Ankara, 2016, Grafiker Yayınları, s. 39.

⁷⁷⁸ Zerkeşi, *Hz. Aişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Çevirenin önsözü, s. 11.

⁷⁷⁹ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 171-2. Sahabenin kendisinden sonrakilere hadisi naklettiği muhtemel yollar için bkz: Görmez, a.g.e., s. 172-182.

sahip olduğunun bilincinde olan sahabe nesli, ihtiyat için az hadis rivayet etmiş ve mecbur kalmadıkça rivayette bulunmaktan kaçınmıştır.⁷⁸⁰ Zira rivayette yaptıkları bir hata bazı olumsuz sonuçlar meydana getirebilecek, dinin yanlış anlaşılmasına ve uygulanmasına sebep olabilecektir.

848 rivayeti bulunan⁷⁸¹ Abdullah b. Mes'ûd'un, mukıllûn arasında ilk sırada yer aldığı zikredilmişti.⁷⁸² Bu sayıya sadece merfû hadisler değil, mevkuf hadisler ve tekrarlar da dahildir.

İbn Mes'ûd'un rivayetlerinin kısmen çokluğu; ilk Müslümanlardan olması sebebiyle Rasulullah (sav) ile uzun süre beraber olması ve baştan beri Kuran'ın nuzûl sürecine, İslâm tarihindeki önemli olayların neredeyse tamamına ve Rasulullah'ın (sav) dini tebliğine şahitlik etmesi, zarurî durumlar dışında onun yanından ayrılmaması, ev halkından zannedilecek kadar Hz. Peygamber'e yakın olması gibi hususlarla izah edilebilir.

Aslında Abdullah b. Mes'ûd, hadis rivayetini azaltmış, hadisleri naklederken de lafızlara çok önem vermiştir. Talebelerini de bu konuda uyarmıştır.⁷⁸³ Abdullah b. Mes'ûd'un 848 rivayetinin bulunduğu söylenmesi yanında; Zehebî de hadislerinin sayısının tekrarlarla beraber 840 olduğunu ifade etmiştir⁷⁸⁴ ki, bu sayıya merfû ve mevkuf hadisler dahildir. Yukarıda zikredilen durumlar göz önüne alındığında İbn Mes'ûd, tekrarlarla birlikte 840 - 848 gibi az kabul edilebilecek miktarda hadis nakletmiştir.

Öğrencilerine çok hadis rivayet etmenin tehlikelerinden bahseden İbn Mes'ûd'un⁷⁸⁵, «بَحْسَبِ امْرِئٍ مِنَ الْكُذِّبِ أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ» = Her işittiğini rivayet etmesi kişiye yalan olarak yeter” dediği nakledilmiştir.⁷⁸⁶ «لَيْسَ الْعِلْمُ بِكَثْرَةِ الْحَدِيثِ، وَلَكِنَّ الْعِلْمَ الْخَشْيَةَ» diyen

⁷⁸⁰ Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 1997, İnsan Yayınları, s. 21.

⁷⁸¹ Bkz: İbn Hazm, *Esmâü's-Sahâbeti ve Mâ li-Küllî Vâhidin minhüm mine'l-Aded*, s. 33; Hamza Muhammed Kâsım, *Menâru'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, I/118.

⁷⁸² Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 117-8; Başaran, Sönmez, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s. 64, 69.

⁷⁸³ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/14; Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul, 2011, İnsan Yayınları, s. 37.

⁷⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, I/462.

⁷⁸⁵ Kahraman, *Kufe'de Hadis*, s. 246.

⁷⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/428-429, no: 26012; Müslim, *Mukaddime*, 3, I/11, no: 5; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/15.

İbn Mes'ûd, "İlmin; hadisin çokluğu değil, korkmak, çekinmek olduğunu" ifade etmiştir.⁷⁸⁷

Ayrıca hadis rivayetinin iki kısma ayrıldığı; birincisinin isnad zincirindeki ravilerin zikredilmesiyle Hz. Peygamber'e ulaştırılan rivayet türü, diğerinin ise, rivayetlerden istinbat yapıldıktan sonra çıkarılan hükmün ihbarı şeklinde olduğu ifade edilmiştir.⁷⁸⁸ Dehlevî (ö. 1176), "Şeriatın delâleten telakkisi" olarak isimlendirdiği bu ikinci tür rivayette, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini müşahade eden sahabenin, bunlardan istinbat ettikleri hükmü, "Falanca şey vaciptir, şu diğeri caizdir" diyerek belirttiklerini, tabînin sahabeden bu şekilde aldığını, üçüncü kuşağın da bunları tedvîn ettiğini ve bu tür rivayetin önde gelenlerinin, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ud ve İbn Abbas olduğunu belirtmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'u da hadislerle dayanan görüşlerinin çokluğundan dolayı müksirûndan saymıştır.⁷⁸⁹

Onun rivayetleri incelendiğinde çoğunun Hz. Peygamber'den öğrendiği şeyleri açıklayan, dinî emirlerin anlaşılmasına yardımcı olan talimatlar ve Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinden çıkardığı hükümler olduğu görülür. Nitekim o, Kufe halkının muallimi ve dini konularda kendisine danışarak fetvâsını aldıkları bir sahabidir.

B. DOĞRUDAN RASULULLAH'TAN (SAV) HADİS RİVAYET ETMEKTEN ÇEKİNMESİ

Bu başlık altında, İbn Mes'ûd'un genel olarak hadis rivayetinden değil, merfû hadis rivayetinden çekindiğini gösteren haberlere yer verilerek, ondan nakledilen bazı rivayetler incelenecek ve bunun doğruluğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle ref' problemi hakkında kısa bir malumat verildikten sonra, İbn Mes'ûd'un rivayetlerinde ref'in söz konusu olup olmadığı bazı örnek rivayetler üzerinden incelenecektir.

1. İbn Mes'ûd ve Ref' Problemi

İsnadın son bulduğu raviye göre, bir haber için hadis ilminde farklı terimler kullanılmaktadır.

⁷⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/102, no: 8534; Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 96.

⁷⁸⁸ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 64.

⁷⁸⁹ Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, Ebû Abdülazîz Ahmed b. Abdurrahîm (ö. 1176); *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, (tahkîk: es-Seyyid Sâbık), Beyrût, 2005, Dâru'l-Ceyl, (2 cilt), I/228-229.

"رفع" kökünden türemiş olan "merfû" kelimesinin "Yukarı kaldırılmış, yükseltilmiş, yüceltilmiş" gibi anlamlara geldiği malumdur.⁷⁹⁰ İsm-i mef'ûl olan merfû kelimesi, ister muttasıl bir isnadla olsun ister olmasın, Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil, takrir⁷⁹¹ ve bazı alimlere göre sıfatlara denir.⁷⁹² Metnine ve isnadına göre sahih, hasen, zayıf olabilir.⁷⁹³ Yine merfû' hadiste inkitâ' olabileceği belirtilmiştir.⁷⁹⁴

Merfû' rivayetleri, "Sarih merfû' rivayetler" ve "Hükmen merfû' rivayetler" olmak üzere ikiye ayıranlar olmuştur. Hz. Peygamber'e ait olduğu rivayet eden kişiler tarafından açıkça ifade edilen hadisler, "Sarih merfû'" olarak değerlendirilmiş ve sözlü, fiilî ve takrîrî olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.⁷⁹⁵

Sözlü sarih merfû' ifade şekilleri olarak "سمعت رسول الله يقول" = Rasulullah'ın (sav) şöyle dediğini işittim" ya da "حدثنا رسول الله" = Rasulullah (sav) bize şunu anlattı", "قال رسول الله" = Rasulullah (sav) şöyle dedi" ve "عن رسول الله انه قال" = Rasulullah'tan (sav) şöyle dediği nakledildi" gibi ifadeler zikredilmiştir.⁷⁹⁶ İbn Hacer, bunlardan ilk ikisini sahabenin rivayet ederken söyleyeceğini, diğerlerini sahabe veya başka bir kişinin söyleyebileceğini ifade etmiştir.⁷⁹⁷ "عن، قال، ان" gibi rivayet sigalarının sarih olup olmadığı konusunda ihtilafa düşülmüştür.⁷⁹⁸

Fiilî sarih merfû' ifade şekillerinin ise, sahabenin "رايت رسول الله فعل كذا" "Rasulullah'ın (sav) şöyle yaptığını gördüm" ifadesini kullandığı, ayrıca sahabe ve diğer ravilerin "كان رسول الله يفعل كذا" = Rasulullah (sav) şöyle yapardı" ifadesini kullandığı rivayetler olduğu söylenmiştir.⁷⁹⁹

Takrîrî sarih ifade şekli ise, sahabenin "فعلت بحضرة النبي" = Rasulullah'ın (sav) huzurunda şöyle yaptım", sahabe veya başkasının "فعل فلان بحضرة النبي" = Rasulullah'ın

⁷⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/1546-1547.

⁷⁹¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdihî Nuhbetü'l-Fiker*, s. 106, 114; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/197; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, s. 181.

⁷⁹² Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, s. 128-9.

⁷⁹³ Cüneydî, Bilal, *eş-Şâmil Mu'cemü fî Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve Mustalahâtihâ*, Beyrût, 2004, Dâru'l-Avdet, s. 833.

⁷⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, s. 22.

⁷⁹⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 106; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Ankara, 1998, TDV Yayınları, s. 160.

⁷⁹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 106; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/213; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, s. 182.

⁷⁹⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 106.

⁷⁹⁸ Bkz: İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 83; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/210. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, s. 30-32.

⁷⁹⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 106; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/213; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, s. 182.

(sav) huzurunda falanca şöyle yaptı” demesi ve Hz. Peygamber’in buna karşı çıktığını söylememesidir.⁸⁰⁰

İbn Mes’ûd’dan nakledilen rivayetlerde de bu ifadeler yer aldığı için burada kısaca bilgi verilmiştir.

Durmak anlamındaki “vakafe” fiilinden gelen⁸⁰¹ ve ismi mef’ûl olan “mevkuf” kelimesi ise, ıstılahta muttasıl veya munkatı’ bir isnadla olsun sahabeden rivayet edilen söz, fiil ve takrirlerle denir.⁸⁰²

“Hükmen merfû’ rivayetler” hadis usulüne dair eserlerin bazılarında “Merfû’ Hadis”, bazılarında “Mevkuf Hadis” başlığı altında incelenmiştir.⁸⁰³

Hadislerdeki söz, fiil ve takrirlerin Hz. Peygamber’e ait olduğu ya zikredildiği gibi sahibinin ona isnad eden sözlerinden anlaşılır, ya da onların Hz. Peygamber’e ait olduğuna hükmedilir. Açıkça isnad ederek değil de hükmetmek yoluyla Hz. Peygamber’e ait olduğu anlaşılan hadislerle “hükmen merfû” adı verilmiştir. Bir başka ifadeyle sahâbenin, Hz. Peygamber’e isnad etmeksizin söylediği, ancak isnadı sahabide son bulduğu halde, konusu itibarıyla merfû’ olduğu düşünülen hadisler hükmen merfu’ kabul edilmiştir.⁸⁰⁴ Hükmen merfû’ hadislerin, isnadı sahabide son bulduğu için lafız ve şekil bakımından mevkuf; fakat mana bakımından merfû’ olduğu ifade edilmiştir.⁸⁰⁵

“Sahabe’nin, İsrâiliyattan almadığı, hakkında ictihada yer olmayan, bir lugatın beyânı veya garib bir kelimenin şerhi ile ilgili olmayan; yaratılışın başlangıcı ve geçmiş peygamberler hakkındaki haberler veya fiten, melâhim ve kıyamet gününün ahvâli gibi geleceğe ait haberler ya da bir fiilin yapılması halinde kazanılacak sevap ve ikâb ile ilgili haberler hakkında söyledikleri, ‘Kavlî hükmen merfû’ rivayetler’ olarak” ifade edilmiştir.⁸⁰⁶ Bu tür haberlerde ictihada yer olmadığı için sahabenin bunu ya Hz. Peygamber’den veya kadîm kitaplardan haber veren bazı kişilerden nakletmiş olacağı,

⁸⁰⁰ İbn Hacer, a.y.; Suyûtî, a.y.; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 182-183.

⁸⁰¹ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, II/4338-4339.

⁸⁰² İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbnü’s-Salâh*, I/46; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 111, 114; Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I/198; Mahmut et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi’l-Hadîs*, s. 130.

⁸⁰³ Örneğin; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*’da “Hükmen merfû” hadislerle merfû’ hadisler konusunu açıklarken yer vermiş, Mahmut et-Tahhân ise, “Mevkuf” başlığı altında “Hükmen merfû’ hadisler” hakkında da açıklama yapmıştır. Bkz: İbn Hacer, a.g.e., s. 106-111; Mahmud et-Tahhân, a.g.e., s. 131-133.

⁸⁰⁴ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 133.

⁸⁰⁵ İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbnü’s-Salâh*, I/49; Mahmut et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi’l-Hadîs*, s. 131.

⁸⁰⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 106-107; Mahmud et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi’l-Hadîs*, s. 131-132.

hükmen merfû' olması için İsrailiyattan olmaması gerektiği kaydıyla, geriye sadece Hz. Peygamberden nakledilmiş olma ihtimalinin kaldığı belirtilmiştir.⁸⁰⁷

İctihada yer olmayan bir hususta sahabenin yaptığı şeylere ise, “Hükmen merfû fiiller” denilmiştir. Hz. Ali'nin Küsuf namazını her rekatta ikiden fazla rükû' ile kılması buna örnek olarak zikredilmiştir.⁸⁰⁸ Hz. Ali'nin bu namazı kendi ictihadı ile bu şekilde kılmış olamayacağı, bunu Hz. Peygamber'den böyle öğrendiğine hükmedileceği ve küsuf namazının her rekatta ikiden fazla rükû' ile kılınmasının hükmen merfû' olduğu belirtilmiştir.⁸⁰⁹

Sahabe'nin, “Rasulullah (sav) zamanında böyle yapardık” şeklinde naklettiği rivayetler “Hükmen merfû' takrirler” olarak kabul edilmiştir.⁸¹⁰ Merfû hükmünde olmasının sebebi olarak da Rasulullah'ın (sav) bundan haberdar olacağı, dini konulardaki sorularına çözüm bulacağı, vahyin o zamanda devam ettiği, sahabenin men edilen fiile devam etmeyeceği, yoksa Kur'ân-ı Kerim'de de bunun nehyedileceği gösterilmiştir.⁸¹¹ Sahabenin Rasulullah'ın (sav) zamanına izafe etmeksizin “Böyle derdik, böyle yapardık” diyerek naklettiği rivayetlerin ise mevkuf olduğu söylenmiştir.⁸¹² el-Hatîb ve İbnü's-Salâh, Hz. Peygamber dönemine izafe etmeden, ‘Biz şöyle derdik, şöyle yapardık’ gibi ifadelerin merfû değil, mevkuf olduğunu kabul etmiş⁸¹³; hatta bunun, muhaddislerin çoğunluğunun ve fıkıh ile usul-i fıkıh ulemasının görüşü olduğunu ileri sürenler de olmuştur.⁸¹⁴ İmam Ebû Bekr el-İsmâîlî (ö. 271) ise, Hz. Peygamber dönemine izafe edilse bile, bu tür ifadelerin mevkuf sayılacağını söylemiştir.⁸¹⁵

⁸⁰⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 107.

⁸⁰⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 107; el-Kârî, Nûreddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed (ö. 1014), *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahâtı Ehli'l-Eser*, (Tahkîk: Abdulfettâh Ebû Gudde), Dârü'l-Erkam, Beyrût, ty., (1 cilt), s. 554; Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, I/134; Mahmûd et-Tahhân, *Teyisîru Mustalahi'l-Hadîs*, s. 132.

⁸⁰⁹ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 161. Bu örnek ictihada dayalı olmayacağı gerekçesiyle hükmen merfû' kabul edilmiştir. Ancak bu konuda farklı görüş bildiren sahabiler de olmuştur. Dolayısıyla ictihat sahasına girmediği iddiasıyla bir sahabinin görüşünü merfû' sayıp, başka bir sahabininkini kabul etmemenin açık bir çelişki olacağı ifade edilmiştir. Bkz: Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, s. 37-38.

⁸¹⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, I/48; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 107; el-Kârî, *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker*, s. 555.

⁸¹¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 107-108.

⁸¹² Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/199.

⁸¹³ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, I/47-48. (Rasulullah'ın (sav) zamanına izafe edilirse merfû hükmünde olduğu belirtilmiştir.)

⁸¹⁴ Kırbaçoğlu, Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2004, s. 141; Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 244.

⁸¹⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, I/48.

Yine Rasulullah'a (sav) sarıh bir sigayla değil de kinâye ile nispet edilen rivayetlerin de hükmen merfû' olduğu ifade edilmiştir. Tabîînin hadisi sahabeye isnad ettikten sonra "يرفع الحديث، يرويه، ينميه، رواية، يبلغ به، رواه" gibi ifadeler kullandığı rivayetlerin böyle olduğu söylenmiştir.⁸¹⁶

Suiçmez ise, tez çalışmasında "رفعه، يرفعه، يبلغ به، يرويه، مرفوعا، رواه مرفوعا، اظنه" gibi ifadelerin rivayetin ref' edildiği konusunda var olan şüpheleri ifade ettiğini zikretmiş, bir rivayetin mevkûf ya da merfû' olarak gelmiş olmasının ifade edilmesine ihtiyaç duyulmuş olmasının, rivayetin ref' edilmiş olma ihtimaline işaret ettiğini belirtmiştir. O, "Bu ifadeleri kullanan kişi bununla rivayetin merfû' olduğunu ifade etmek istemiş de olabilir; ancak bu ifadelerin merfû' ve mevkûf şekilleri bulunan tüm rivayetlerde kullanılmamış olması ve kişinin rivayetlerle ilgili kanaatini belirtme ihtiyacı hissetmiş olması, rivayetin merfû' olarak kabulünde sorun olduğuna işaret etmektedir" demiştir.⁸¹⁷ Sabri Çap ise, "Bu ifadelerin rivayetin merfûlaştırıldığını göstermeyeceğini, böyle nakledilen hadislerin sahih merfû' olabileceğini ve bu sigalarla nakledilen bazı hadislerin hem merfû' hem mevkûf olarak sahih bir şekilde nakledildiğini" söylemiştir.⁸¹⁸

Sahabenin "Bu sünnettendir" sözü de çoğunluğa göre merfû' hükmündedir. Hatta İbn Abdilberr, bu konuda ittifak olduğunu nakletmiştir. Ancak sahabeden başkası söylediğinde ve "İki Ömer'in sünneti" gibi sahibine izafe etmediğinde merfû' olduğu konusunda tereddüt vardır. Meselenin aslıyla ilgili Şafiî'den iki görüş nakledilmiştir. Yine Şafiî olan Ebû Bekr es-Sayrafi, Hanefî olan Ebû Bekr er-Râzî ve Zahirî olan İbn Hazm, Hz. Peygamber'in mi, başkasının mı sünneti olduğu konusunda tereddüt edildiği için merfû' olmayacağını ifade etmiştir.⁸¹⁹

İbn Hacer, Buhârî'nin tahrir ettiği bir hadisi delil olarak zikrederek, sahabenin "sünnet" kelimesiyle sadece Rasulullah'ın (sav) sünnetini kastettiklerini söylemiştir.⁸²⁰ Yine o, bazılarının "Eğer merfu ise, neden 'Resulullah (sav) dedi' demiyorlar" sözlerine

⁸¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 108; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/208-209; el-Kârî, *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker*, s. 558.

⁸¹⁷ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, s. 53, 54.

⁸¹⁸ Çap, Sabri, "Ref Problemi" Başlıklı Makale Üzerine, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Aralık, 2007, c. 5, sayı: 2, ss. 161-168, s. 163-164.

⁸¹⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 108-109.

⁸²⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 109.

ise; “Vera ve ihtiyat olarak kesin ifade kullanmayı terk ediyorlar” şeklinde cevap vermiştir.⁸²¹

Sahabenin “Biz şununla emrolunduk” veya “Şu bize yasaklandı” sözlerinin de merfû’ hükmünde olduğu zikredilmiştir.⁸²² Ancak bazıları burada kastedilenin “Rasulullah’ın emri değil, Kur’ân veya bazı halifelerin emri veya icmâ’ ya da bir sahabenin istinbâtı olabileceğini” ifade etmiştir.⁸²³

Sahabenin, “Rasulullah (sav), şunu emretti” ya da “Rasulullah (sav), şundan menetti” gibi ifadelerinin her zaman rivayetin merfû’ olduğunu göstermeyeceği, bunları ravinin başka birisinden de işitmiş olabileceği ve Rasulullah’ın (sav) sözünü yanlış yorumlayarak emir ya da nehiy şeklinde ifade etmiş olabileceği ihtimallerinin bulunduğu belirtilmiştir.⁸²⁴ İbn Hacer ise, sahabenin adil olduğunu ve dili iyi bildiğini, tahkik ettikten sonra bunu söyleyeceğini ifade etmiştir.⁸²⁵

“Ref olgusu”, klasik hadis usulünde, müstakil bir konu olarak ele alınmamıştır. Konuyla ilgili daha çok hadis kaynakları ve rical alanında yazılmış eserlerin satır aralarından bazı bilgiler elde edilebilmektedir.⁸²⁶ Bunu, kısaca “Merfu’ olmayan bir hadisi merfû’ imiş gibi rivayet etmek” şeklinde tanımlamanın mümkün olduğu söylenmiş, birçok mevkuf ve maktu’ hadisin, çeşitli sebeplerden dolayı doğrudan veya dolaylı olarak Rasulullah’a (sav) isnad edilerek nakledildiği ifade edilmiştir.⁸²⁷

Rivayetlerin ref’inde etkili olan hususların şunlar olduğu belirtilmiştir:

Muhtevasının ictihat sahasına girmediği düşünülen mevkuf rivayetler “Hükmen merfu’” olarak kabul edilip, Rasulullah’a (sav) nispet edilmiştir.⁸²⁸ Ancak Sahabenin gaybî konularda kişisel görüş bildirdiği ve ictihat sahasına girmediği söylenen birçok konuda içtihatla bulunduğu, bazılarında isabet, bazılarında ise hata ettiği ifade edilmiştir.⁸²⁹

⁸²¹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 109.

⁸²² İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 110; Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I/203-204.

⁸²³ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 110; Ayrıca bkz: Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 162.

⁸²⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II/526-527.

⁸²⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 110.

⁸²⁶ Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 234.

⁸²⁷ Kırbasoğlu, a.y.; Suiçmez, Yusuf, “Ref Problemi”, *İslamiyât*, Ankara, 2007, c. 10, sayı: 2, s. 123.

⁸²⁸ Zebîdî, *Tecrid-i Sarîh*, I/134.

⁸²⁹ Bkz: İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456), *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Kahire, 1992, Dâru’l-Hadîs, I/204.

Örneğin; Abdullah b. Mes'ûd'dan insanın yaratılışı ve kader ile ilgili şöyle bir merfû' hadis nakledilmiştir:

-إن النطفة تكون في الرحم أربعين يوما على حالها لا تغير فإذا مضت الأربعون صارت علقة ثم مضغة كذلك ثم عظاما كذلك فإذا أراد الله أن يسوي خلقه بعث إليها ملكا فيقول الملك الذي يليه أي رب أذكر أم أنثى أشقي أم سعيد أقصير أم طويل أناقص أم زائد قوته وأجله أصحح أم سقيم قال: فيكتب ذلك كله فقال رجل من القوم: ففيم العمل إذا وقد فرغ من هذا كله قال: اعملوا فكل سيوجه لما خلق له.

“Nutfe anne karnında kırk gün bir değişiklik olmadan olduğu gibi kalır. Kırk gün geçince ‘alaka’ olur. Sonra ‘mudga’ olur. Sonra kemik olur. Allah onun yaratılışını tamamlamak isteyince ona bir melek gönderir. Gelen melek, ‘Rabbim erkek mi olacak, kız mı? İsyankarcı mı, mutlu itaatkar mı olacak? Kısa mı, uzun mu olacak? Kuvvetli mi, kuvvetsiz mi olacak? Ömrü ne kadar olacak? Sağlıklı mı, hasta mı olacak?’ der. Bunların hepsi onun hakkında hükme bağlanır.”

Topluluktan biri, “Bunların hepsi tamamlandıysa, amel nerede kaldı?” dedi. Bunun üzerine, “Siz amel etmeye devam edin. Herkes yaratıldığına yönlendirilecektir.” dedi.⁸³⁰

İsnadına bakıldığında; ravîlerden Ali b. Zeyd için, Şa'bî, “Raffâan” ifadesini kullanmıştır.⁸³¹ Hammad b. Zeyd de Ali b. Zeyd'in kendilerine bir gün bir hadis naklettiğini, sonra ertesi gün yine naklettiğini fakat başka bir şey gibi naklettiğini söylemiştir. Vüheyb, onun hadis ezberlemediğini iddia etmiştir. Hadis münekkitleri Ali b. Zeyd'in kuvvetli olmadığı ve huccet olmadığı üzerinde neredeyse ittifak etmiştir.⁸³²

Rivayet sahih isnadla da kaynaklarımızda metninde bazı değişiklikler bulunmakla birlikte nakledilmiştir:

أحدكم يجمع خلقه في بطن أمه في أربعين يوما ثم يكون علقة مثل ذلك ثم يكون مضغة مثل ذلك ثم يرسل إليه الملك فينفخ فيه الروح ويؤمر بأربع كلمات رزقه وأجله وعمله وشقي أم سعيد فوالذي لا إله غيره إن أحدكم ليعمل بعمل أهل الجنة حتى ما يكون بينه وبينها إلا ذراع فيسبق عليه الكتاب فيختم له بعمل أهل النار فيدخلها وإن الرجل ليعمل بعمل أهل النار حتى ما يكون بينه وبينها إلا ذراع فيسبق عليه الكتاب فيختم له بعمل أهل الجنة فيدخلها.

⁸³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/13-14, no: 3553 (İsnâd: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebû Ubeyde b. Abdullâh- Ali b. Zeyd- Huşeym).

⁸³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI/240.

⁸³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI/241.

“Sizden birinin anne karnında yaratılıp meydana gelmesi kırk günde olur. Sonra bu kadar zamanda alaka/rahime yapışmış cenin haline gelir sonra bir o kadar zamanda mudğa/et parçası haline gelir, daha sonra Allah ona bir melek gönderir ve melek ona ruh üfler. O meleğe dört şeyi yazması emredilir; rızık, eceli, ameli, mutlu/Cennetlik mi mutsuz/Cehennemlik mi olacağı. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a yemin ederim, aranızdan biri Cennetlik kimsenin yaptığını yapar, kendisiyle Cennet arasında bir arşınlık mesafe kalınca kaderi galip gelerek Cehennemlik kişilerin yaptıkları işlerle ömrü son bulur ve Cehenneme girer. Aynı şekilde aranızdan biri Cehennemliklerin işledikleri işleri işler ve Cehennemle arasına sadece bir arşınlık mesafe kalınca kaderi galip gelerek Cennetliklerin yaptığı işlerle ömrü son bulur ve Cennete girer.”⁸³³

Taberî, Âl-i İmrân Suresi 6. ayeti tefsir ederken, Abdullah b. Mes’ûd’un da içlerinde bulunduğu Rasulullah’ın (sav) ashabından bazı kişilerin “O sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendirendir” ayeti ile ilgili olarak bunu söylediklerini ifade etmiştir.⁸³⁴

Allahu Teâlâ, insanın yaratılış evrelerini çeşitli ayetlerde bildirmiştir.⁸³⁵ Bu ayetlerle ilgili ashabın kendi kanaatleri olan sözlerinin nakledilmiş, daha sonra da ictihat sahasına girmediği düşünülerek ref’ edilmiş olması muhtemeldir.

İsnâdında Hz. Peygamber zikredilmemiş olmasına rağmen, ‘sunne’ ifadesinin merfu’ olarak algılanması, bu ifadenin içerisinde geçtiği bazı rivayetlerin ref’ edilmesinde etkili olmuştur.⁸³⁶

Erken dönem kaynaklarında mevkuf olarak zikredilen bazı rivayetler daha geç kaynaklarda merfu’ olarak nakledilmiş ve rivayet kaynaklarında mevkuf veya maktu’ olarak yer alan rivayetler bazı fıkıh ve tasavvufî ilgili eserlerde merfu’ olarak nakledilmiştir.⁸³⁷

Örneğin “ان هذا القرآن مأدبة الله فخذوا منه ما استطعتم...” = Bu Kur’ân, Allah’ın sofrasıdır, ondan gücünüzün yettiğini alın...” sözü Abdurrazzak (ö. 211)⁸³⁸ ve Dârimî

⁸³³ eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-Âsâr*, I/466, no: 384; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/125, no: 3624; VII/169, no: 4091; Buhârî, *Bed’ü’l-Halk*, 6, III/1174-1175; Müslim, *Kader*, 1, III/2036, no: (2643)-1; Tirmizî, *Kader*, 4, IV/446.

⁸³⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III/169.

⁸³⁵ Örneğin bkz: Hac, 22/5; Mü’minûn, 23/12-14.

⁸³⁶ İbn Hacer, *en-Nüzhetü’n-Nazar*, s. 108-109.

⁸³⁷ Suiçmez, “Ref Problemi”, *İslâmiyât*, s. 136; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, s. 153.

⁸³⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/368, no: 5998; III/375, no: 6017.

(ö. 255)⁸³⁹ tarafından, Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olarak nakledilirken, daha geç dönem kaynaklarından olan Hakim (ö. 405)'in *el-Müstedrek*'inde⁸⁴⁰, Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilmiştir.

Rivayetlerin ref' edilmesinde mevkuf bir rivayetin, merfû' bir rivayet içerisine katılarak nakledilmesi de etkili olmuştur. Kaynaklarımızda yer alan ve “Cehennemliklerin çoğunun kadınlardan oluşacağını” bildiren merfu' bir rivayette, kadınlar “Akıllı ve dini noksan olmakla” nitelendirilmiştir. Hz. Peygamber'in kadınlara verdiği vaazın içerisinde yer alan “Kadının akıl ve din noksanlığı” ile ilgili kısım Humeydî (ö. 219)⁸⁴¹ ve İbn Hibbân (ö. 354)⁸⁴² tarafından Abdullah'ın kendi açıklaması olarak nakledilmiştir.

İbn Ebî Şeybe, bu rivayetin merfû' bölümünü zikretmeden, rivayeti mevkuf olarak şöyle nakletmiştir:

حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ ، عَنْ الْأَعْمَشِ ، عَنْ دَرٍّ ، عَنْ وَائِلِ بْنِ مِهْنَةَ ، قَالَ : قَالَ عَبْدُ اللَّهِ : مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصِ الدِّينِ وَالرَّأْيِ أَغْلَبَ لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أَمْرِهِمْ مِنَ النِّسَاءِ ، قَالُوا : يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، وَمَا نُفْصَانُ بَيْنَهَا ، قَالَ : تَرْكُهَا الصَّلَاةَ أَيَّامَ حَيْضِهَا ، قَالُوا : فَمَا نُفْصَانُ عَقْلِهَا ، قَالَ : لَا تَجُورُ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ إِلَّا بِشَهَادَةِ رَجُلٍ .

Abdullah “Akıllı ve dini eksik olduğu halde işleri düzenleyen erkeklere daha galip gelen kadınlardan başka bir varlık görmedim” dedi. “Dinlerinin noksanlığı nedir, Ey Ebû Abdurrahmân” dediler. “Hayız günlerinde namazı terk etmeleridir” dedi. “Akıllarının noksanlığı nedir” dediler. İbn Mes'ûd “İki kadının şahitliği, ancak bir erkeğin şahitliğiyle beraber geçerli olur” cevabını verdi.⁸⁴³

“Kadınların akıl ve din noksanlığı” ile ilgili kısım geç dönem kaynaklarında Abdullah b. Ömer,⁸⁴⁴ Ebû Hureyre⁸⁴⁵ ve Ebû Said'den⁸⁴⁶ nakledilen merfû' rivayetlerin içerisinde Rasulullah'ın (sav) bir sözü olarak sunulmuştur. Rivayetin Buhârî'deki isnadla daha erken dönem kaynaklarından olan Abdurrazzâk'ın *Musannef*'inde,⁸⁴⁷ içerisinde bu bölüm zikredilmeden nakledilmiş olması, rivayetin içerisine bu bölümün

⁸³⁹ Dârimî, *Fadâilü'l-Kur'ân*, 1, s. 825.

⁸⁴⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I/555.

⁸⁴¹ Humeydî, *Müsned*, I/51-2, no: 92.

⁸⁴² İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII/115-116, no: 3323.

⁸⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/310, no: 30926.

⁸⁴⁴ Müslim, *İmân*, 34, I/86-87, no: (79)-132.

⁸⁴⁵ Ahmed b. Hanbel (ö. 241), *Müsned*, XIV/449, no: 8862; Tirmizî (ö. 279), *İmân*, 6, V/10; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk (ö. 311), *Sahîhu İbn Huzeyme el-Muhtasaru'l-Muhtasaru mine'l-Müsnedi's-Sahîhi ani'n-Nebiyi*, Riyâd, 2009, Mektebetü'l-A'zamî, s. 230, no: 1000.

⁸⁴⁶ Buhârî, *Hayz*, 6, I/116; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII/54, no: 5744.

⁸⁴⁷ Abdurrazzak, *Musannef*, III/280, no: 5634.

sonradan eklendiğine delalet etmektedir. Bu rivayet et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde, içerisinde İbn Mes'ûd'a ait olan bölüm zikredilmeden İbn Mes'ûd'un eşi Zeyneb'den nakledilmiştir.⁸⁴⁸

Kamil Çakın da “Kadınlarla İlgili Bir Hadis ve Değerlendirmesi” adlı makalesinde, Hz. Peygamberden nakledilen ‘Bayram hutbeleri, kûsuf hutbesi ve zamanı belli olmayan benzer rivayetleri’ zikrederek, bu rivayetlerin bazılarında mevcut olan “Akıllı başında bir erkeğin aklını sizin kadar çelebilen, akıllı ve dini eksik başka bir varlık görmedim” ifadesinin Hz. Peygamber’e ait olduğunda ciddi şüpheler bulunduğunu ifade etmiştir. Bu ifadelerin bayram hutbesini rivayet eden altı sahabinin sadece üçü tarafından rivayet edildiğini ve Dârimî (ö. 255) ile İbn Hibban'ın⁸⁴⁹ Abdullah b. Mes'ûd'dan yaptığı rivayetlerde bu ifadelerin İbn Mes'ûd'a ait olduğunu söyleyerek, bu durumun hadisin bu kısmının başlangıçta mevkuf iken sonradan merfu hale geldiğini gösterdiğini ifade etmiştir.⁸⁵⁰

Mehmed Said Hatiboğlu da, “Sahabenin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, peygamberin zihniyetine uygun buldukları veya açıkça bâis-i felah vasıfta gördükleri birçok sözü kendiliklerinden Hz. Peygamberden nakledilen hadislerle ilave ettiklerini” söylemiştir.⁸⁵¹ İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayetlerde de bu durumun örneklerine şahit olmaktayız. Mesela namazdaki tahiyyatla ilgili rivayetten sonra⁸⁵² ve “Uğursuzluğun şirk” olduğu bildirilen rivayetten sonra⁸⁵³ İbn Mes'ûd açıklayıcı ifadeler kullanmıştır ve rivayet daha sonra bu şekliyle merfû' olarak nakledilmiştir. Muhakkak ki, sahabenin amacı hadise bir şeyler ilave etmek değildir, ancak onların açıklamak maksadıyla kullandığı ifadeler daha sonra rivayetin bir parçası gibi nakledilebilmiştir. Bu konuda “Abdullah b. Mes'ûd ve İdrâc” başlığı içerisinde daha detaylı bilgi verilmişti.

⁸⁴⁸ Tayâlisî, *Müsned*, s. 230, no: 1653.

⁸⁴⁹ Rivayet şu şekilde nakledilmiştir:

: عن ابن مسعود عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال للنساء : (تصدقن فإنكن أكثر أهل النار) قال امرأة ليست من عليّة النساء : بم أو لم ؟ قال : (إنكن تكثرن اللعن وتكفرن العشير) قال عبدالله : ما من ناقصات العقل والدين أغلب على الرجال ذوي الأمر على أمرهم من النساء قيل : وما نقصان عقلا ودينها ؟ قال : أما نقصان عقلا فإن شهادة امرأتين بشهادة رجل وأما نقصان دينها فإنه يأتي على إحداهن كذا وكذا من يوم لا تصلي فيه صلاة واحدة

İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII/115-116, no: 3323.

⁸⁵⁰ Geniş bilgi için bkz: Çakın, Kamil, “Kadınlar İle İlgili Bir Hadis ve Değerlendirmesi”, *Dinî Araştırmalar*, c.1, sayı: 1, Ankara, 1998, ss. 5-30.

⁸⁵¹ Hatiboğlu, Mehmed Said, *İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, AÜİF, Doktora Tezi, Ankara, 1962, s. 12.

⁸⁵² Tayâlisî, *Müsned*, s. 36, no: 275; Dârimî, *Salât*, 84, s. 309; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/108-109, no: 4006; Ebû Dâvûd, *Salât*, 182, I/593.

⁸⁵³ Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/213, no: 3687; VII/234, no: 4171; VII/250, no: 4194; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV/365-366, no: 5070; İbn Mace, *Tıb*, 43, II/1170; Ebû Dâvûd, *Tıb*, 24, IV/230; Tirmizî, *Siyer*, 47, IV/160-161; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII/491, no: 6122.

Suiçmez, “Farklı ravilerin merfû’ olarak naklettiği bir rivayeti başka bir ravinin mevkuf olarak naklettiği olmuştur” diyerek bunun, ref’ probleminin iki yönlü olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Bu sebeple rivayetlerin her iki ihtimalin de göz önünde bulundurulması incelenmesi gerektiğini belirtmiş, ancak merfû’ rivayetlerin mevkuf hale dönüştürülmesinin, ref’ edilen rivayetlere oranla çok az sayıda olduğunu ve rivayetleri mevkûf hale dönüştürenlerin müçtehit sayılabilecek kişiler olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁴

Abdullah b. Mes’ud’dan merfu’ ve mevkuf olarak nakledilen bir rivayeti değerlendirirken bizim de ref’ sorununu göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu rivayet aslında ondan mevkuf olarak nakledilmişken sonradan merfû’ olarak da mı nakledilmiştir, yoksa merfu’ bir rivayeti İbn Mes’ûd mevkuf olarak mı nakletmiştir, daha ziyade rivayetler tetkik edilerek tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bazılarının merfû’, bazılarının mevkuf ya da bir ravinin hem merfû’ hem mevkuf olarak rivayet ettiği bir hadis nasıl değerlendirilecektir?

Hadisin merfû’ mu, mevkûf mu olduğu konusunda ihtilaf meydana geldiği zaman, karînelere göre iki vecihten birinin tercih edileceği, hadisler arasında ihtilaf olduğu zaman genelde böyle yapıldığı ve tercihte kullanılan karînelerin çok fazla olduğu söylenmiştir.⁸⁵⁵ Hâfız Âlâî (ö. 761), tercih cihetlerinin çok olduğunu, sınırlandırılmayacağını; bütün hadislerin aynı şekilde kontrol edilemeyeceğini, bilakis her hadis için tercihin özel olarak yapılacağını ifade etmiştir. En bariz tercih cihetleri, iki yöndeki hadislerden birinin sayısının çok olması ve birinin ravilerinin daha kuvvetli ve hafız olması olarak zikredilmiştir. Böyle ihtilaf olduğu zaman yapılacak diğer şeyin de iki vechin arasını cem’ etme, diğer bir deyişle iki vechi de tashîh etme olduğu söylenmiştir.⁸⁵⁶

Bazıları rivayetlerden merfû’ olanı tercih etmiştir. Onlara göre, mevkuf rivayetin fetva olarak söylenmiş olma ihtimali vardır.⁸⁵⁷ Mesela el-Hatîb el-Bağdâdî, merfû’ rivayetin Hz. Peygamber’e isnad edildiğini, mevkûf rivayetin ise fetvâ niteliğinde söylendiğini belirterek, hadisin hem merfû’ hem mevkûf olarak rivayet

⁸⁵⁴ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, s. 155-156.

⁸⁵⁵ Abdülazîz b. Abdillâh b. Muhammed eş-Şâyi’, *Kasru’l-İsnâd ve Eseruhû fî’l-Hadîsi’l-Muhtelefi fih*, Beyrut, 2016, Dâru’l-Mâlikîyye, s. 20.

⁸⁵⁶ Abdülazîz b. Abdillâh, *Kasru’l-İsnâd*, s. 21.

⁸⁵⁷ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkıh*, Beyrût, ty., Dâru’l-Ma’rife, IV/341.

edilmesinin, sıhhatini etkilemeyeceğini söylemiş ve merfû' olanın evlâ olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁸

Bazıları ise, bir hadis merfu' ve mevkuf olarak nakledildiğinde, mevkuf halinin tercih edileceği görüşünü benimsemiştir. Hadis alimlerinin çoğunun bu görüşte olduğu nakledilmiştir.⁸⁵⁹ İsnâdın bilerek veya hata ile merfû' hale getirildiği ihtimalini esas almışlardır.⁸⁶⁰ Ancak rivayetin aynı isnadla mevkuf ve merfû' olarak nakledilmesi halinde ref' edilmiş olma ihtimalinin güçleneceği, farklı isnadlarla nakledilmesi halinde ise bu ihtimalin zayıf olacağı; Zira isnadlar farklı olduğunda her birinin kendi başına bir isnad olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶¹ Bununla birlikte "Hadisin farklı isnadlarla nakledilmesi durumunda ref' edilmiş olması ihtimalinin tamamen ortadan kalkmayacağı", ref' edilen birçok rivayetin bazen kasıtlı olarak farklı isnadlarla takviye edilmeye çalışıldığı, bazen de hata ile farklı kişilere isnad edildiği belirtilmiştir.⁸⁶²

Bazıları da, rivayetlerin farklı özelliklerinin dikkate alınması gerektiği görüşünü kabul ederek ref'in tespitinde değişik kıstaslardan hareket etmişlerdir.

Mesela, bunlardan biri, ravilerin derecesine bakılmasıdır. Bazı alimler, adalet ve zapt yönünden üstün olan ravilerin rivayetini tercih etmiştir.⁸⁶³ Ravilerin dereceleri konusundaki ihtilafların bunun her zaman sağlıklı sonuçlar vermesini engellediği söylenmiş, bazen de sadece hadis imamlarına olan güvenden dolayı bazı mevkuf rivayetlerin merfu' halleri zayıf olmasına rağmen önemli konularda delil olarak kullanılabildiği belirtilmiştir.⁸⁶⁴

Örneğin; "Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah katında da güzeldir, yine onların çirkin gördükleri şey Allah katında da çirkindir" rivayetini ilk defa Şeybânî (ö. 189), İmam Mâlik'ten naklettiği *Muvatta'*"da merfû' olarak zikretmiş, teravih namazının cemaatle kılınmasından bahsederken, Müslümanların üzerinde ittifak

⁸⁵⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II/516.

⁸⁵⁹ el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed (ö. 1338/1919), *Tevcihu'n- Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Beyrût, ty., Dâru'l-Ma'rife, s. 263.

⁸⁶⁰ Suiçmez, "Ref Problemi", *İslâmiyât*, s. 130.

⁸⁶¹ Bkz: İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, Riyâd, 1988, Dâru'r-Râye, (2 cilt), II/715.

⁸⁶² Suiçmez, "Ref Problemi", *İslâmiyât*, s. 130; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, s. 76.

⁸⁶³ İbn Hacer, *en-Nuket*, II/715; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II/106-107.

⁸⁶⁴ Suiçmez, "Ref Problemi", *İslâmiyât*, s. 130-1; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiün Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, s. 77.

ettiklerini gerekçe göstererek, teravihin meşru bir namaz olduğuna işaret etmiş ve Müslümanların kabullerinin bağlayıcılığını bu hadise dayandırmıştır.⁸⁶⁵

Daha sonra Serahsî (ö. 483), vürud sebebiyle birlikte hadisi merfû' olarak şöyle nakletmiştir:

“Peygamber’e (sav), halkın birinden ödünç aldığı hamur mayası hakkında soruldu, O da: ‘Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir...’ buyurdu.” Yine Serahsî, *Usûl*’de, cemaatin öneminden bahsederken halkın ödünç aldığı hamur mayasından soruldu, demiş ve Rasulullah’ın (sav) böyle söylediğini nakletmiştir.⁸⁶⁶

Ebû Bekir el-Kasânî (ö. 587) de, “Müslümanların örf ve adetleri mutlak olarak huccettir. Rasulullah (sav): ‘Müslümanların güzel gördükleri şey Allah katında da güzeldir’ buyurdu” diyerek, bu rivayeti eserinde merfû' olarak zikretmiştir.⁸⁶⁷

Merğînânî (ö. 593) de kitabının fasit olan kira akitleriyle ilgili bölümünde, hamam ve hacamattan ücret almanın caiz olduğu şeklindeki görüşü bu hadise dayandırmıştır.⁸⁶⁸

Ancak, tetkik edildiği zaman merfû' olarak nakledilen bu hadisin, İbn Mes’ûd’dan gelen uzunca bir rivayetin parçası olduğu görülür. Rivayet şöyledir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ إِنَّ اللَّهَ نَظَرَ فِي قُلُوبِ الْعِبَادِ فَوَجَدَ قَلْبَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ فَاصْطَفَاهُ لِنَفْسِهِ فَابْتَعَنَهُ بِرِسَالَتِهِ ثُمَّ نَظَرَ فِي قُلُوبِ الْعِبَادِ بَعْدَ قَلْبِ مُحَمَّدٍ فَوَجَدَ قُلُوبَ أَصْحَابِهِ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ فَجَعَلَهُمْ وَزَرَءَ نَبِيِّهِ يُقَاتِلُونَ عَلَى دِينِهِ فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ وَمَا رَأَوْا سَيِّئًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ سَيِّئٌ

“Allah Teâlâ kullarının kalplerine nazar etti ve Muhammed’in kalbini hepsinden iyi buldu. Onu kendisi için seçti ve onu risalet göreviyle görevlendirdi. Daha sonra, tekrar kullarının kalplerine nazar etti ve onun ashabının kalbini hepsinden iyi buldu. Bu yüzden de onları peygamberinin ashabı olarak seçti. Onlar dini yaymak için

⁸⁶⁵ Mâlik b. Enes, *Muvattau’l-İmam Mâlik*, (Rivâyetü Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî), (Ta’lik ve Tahkîk: Abdülvehhâb Abdüllatîf), 4. Baskı, Kâhire, 1994, Cumhuriyetü Mısri’l-Arabiyye Vezâretü’l-Evkâf, s. 87, no: 241; Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 143.

⁸⁶⁶ Serahsî, *Usûlî’s-Serahsî*, I/299.

⁸⁶⁷ el-Kâsânî, Alâüddîn Ebî Bekr b. Mes’ûd (ö. 587), *el-Bedâiu’s-Sanâi*, Mısır, 1910, V/223.

⁸⁶⁸ Merğînânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcelîl, (ö. 593), *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî*, Beyrût, 1990, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, III/269; Zeylaî, *Nasbü’r-Râye li Ehâdîsi’l-Hidâye*, IV/133.

savaşacaklardır. Müslümanların güzel gördükleri her şey, Allah katında da güzeldir. Onların kötü gördükleri her şey Allah katında da kötüdür.”⁸⁶⁹

“Bu rivayette, son cümle ile önceki bölüm arasında nasıl bir bağlantı olduğunu tespit etmenin mümkün olmadığı belirtilerek; bunu, haberin bazı kısımlarının düşmesi veya son kısmın sonradan ilave edilmesi gibi ihtimallerle izah etmenin mümkün olduğu” ifade edilmiştir.⁸⁷⁰

Özağşar’a göre, “Haber merfû’ olarak ne sahih, ne zayıf bir isnada sahiptir. Bunu ilk defa Hz. Peygamber’e nispet ederek kaydeden Şeybânî’dir. Ondan sonra da hadis Peygamber’in sözü olarak nakledilmiştir. Bu durum haberlere itimat noktasında iki açıdan dikkate değerdir: Birincisi; selefe duyulan itimadın, bazı kereler rivayetleri tahkik etmeden kabul etmeye yol açabildiğidir. Burada Şeybânî’ye duyulan itimat Serahsî, Merğînânî ve Kâsânî’nin hadisi merfû’ olarak kabullenmelerine ve sahih saymalarına sebep olmuştur. İkincisi; Sahabi sözlerinden re’y ile bilinemeyeceğine inanılanlar hükmen merfû’ kabul edilmektedir. İbn Mes’ûd’un bu sözünün ictihada mebnî olamayacağı zannı, sözün Peygamber’e (sav) nipetine yol açmış olabilir.”⁸⁷¹ Nitekim Zebîdî de “... İbn Mes’ûd gibi ilmin zirvesine yükselen ve bütün hayatı Hz. Peygamber ile geçen bir zatın bunu Rasul-i Ekrem’den almış olması kuvvetle muhtemeldir...” demiştir.⁸⁷²

Ahmed b. Hanbel, Tayâlisî, Taberânî ve Hâkim⁸⁷³ bu haberi, mevkuf olarak nakletmiştir.

Zeylaî, rivayetin merfû’olarak garib olduğunu, rivayeti ancak İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak bulabildiğini söylemiş ve tariklerini zikretmiştir.⁸⁷⁴ Aynı şekilde Aclûnî de, rivayetin Abdullah b. Mes’ûd’dan mevkuf olarak sahih olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁵ Bu rivayet Süleyman b. Amr en-Nehaî tarafından merfu’ olarak nakledilmiştir ancak kendisi yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham olunmuş bir ravidir.⁸⁷⁶ Aslında bu,

⁸⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/84, no: 3600; Tayâlisî, *Müsned*, s. 33, no: 246; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, II/383-384, no: 3602.

⁸⁷⁰ Özağşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s.147.

⁸⁷¹ Özağşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 146.

⁸⁷² Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, V/116-7.

⁸⁷³ Ahmed b. Hanbel, Tayâlisî ve Taberânî’nin naklettiği rivayetler zikredilmiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*, III/78 (Sadece İbn Mes’ûd’un, “Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir, Müslümanların kötü gördüğü şey Allah katında da öyledir” sözü mevcuttur.).

⁸⁷⁴ Zeylaî, *Nasbü’r-Râye li Ehâdisi’l-Hidâye*, IV/133.

⁸⁷⁵ el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (ö. 1162), *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlû’l-Elbâs*, Kahire, 1351, II/188, no: 2214.

⁸⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, IV/127-128.

Abdullah b. Mes'ûd'un Ebû Bekr'in hilafeti ile ilgili söylediği bir sözdür. Sahabenin hepsinin görüşü Hz. Ebû Bekr'in halife olması şeklindeydi.⁸⁷⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*'te Abdullah b. Mes'ud'dan nakledilen uzunca rivayetin son kısmı olan “Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir, Müslümanların kötü gördüğü şey Allah katında da kötüdür” hadisine Ahmed b. Hanbel'deki isnad ile Hz. Ebû Bekir ile ilgili olan bölüm içerisinde yer vermiştir. Yine bu rivayetten önce Hz. Aişe'nin “Eğer Hz. Peygamber, halife tayin etseydi, Ebû Bekr ve Ömer'i tayin ederdi” dediği rivayeti zikretmiştir.⁸⁷⁸

İbn Abdilberr (ö. 463) de, nass olmadığı yerde re'y ile ictihadın usulünü açıklarken, Müslümanların aralarında şûra yapacaklarını, tek bir kişinin görüşüyle hüküm vermeyeceklerini ve mü'minlerden âbid olanların icmâ' edeceğini söylemiş, bu konuda İbn Mes'ûd'un “Mü'minlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir, mü'minlerin kötü gördüğü şey Allah katında da kötüdür” sözünü mevkûf olarak zikretmiştir.⁸⁷⁹

İbnü'l-Cevzî (ö. 597), *İlel*'inde Enes b. Mâlik'ten merfû' olarak nakledilen aynı rivayeti zikretmiş ve isnadının cerh edildiğini belirttikten sonra, bu hadisin İbn Mes'ûd'un sözü olarak bilindiğini ifade etmiştir.⁸⁸⁰

Ref' probleminin bütün hadisleri ilgilendiren önemli bir konu olması sebebiyle Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen mevkuf ve merfû' rivayetler incelenirken rivayetin aslının merfû' iken onun Rasulullah'tan (sav) rivayet etmekten çekinerek kendi sözü gibi mi naklettiği, yoksa kendi sözü iken sonradan mı ref' edildiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Rasulullah'ı (sav) Zikrederek Doğrudan Hz. Peygamberden Hadis Nakletmekten Çekindiğini Gösteren Bazı Hususlar

Tezimizle ilgisi nispetinde Hadis Usulü konularından merfû', mevkuf ve hükmen merfû' hadisler ile ilgili verilen malumat ve önemli bir mesele olan ref' probleminden bahsettikten sonra, Abdullah b. Mes'ûd'dan hem merfû' hem mevkuf olarak nakledilen rivayetler incelenerek sebebi tespit edilmeye çalışılacaktır. Birçok

⁸⁷⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/78; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, IV/133.

⁸⁷⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/78.

⁸⁷⁹ İbn Abdilberr, *Camîu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, II/855, no: 1618.

⁸⁸⁰ ان الله نظر في قلوب العباد فلم يجد قلبا اتقى من اصحابه ولذلك اختارهم فجعلهم اصحابا فما استحسنوا فهو عند الله حسن وما استقبحوا فهو عند الله قبيح. Bkz: İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö. 597), *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, Beyrut, 1983, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I/281.

kaynakta zikredildiği gibi İbn Mes'ûd'un, doğrudan Rasulullah'tan (sav) hadis nakletmekten çekindiği için merfû' olan rivayetleri kendi sözü gibi nakletmiş olduğu söylemi tetkik edilecektir. Öncelikle onun hadis naklindeki titizliği ve Rasulullah'tan (sav) hadis nakletmekten çekinmesiyle ilgili rivayetler zikredilecektir.

a. “Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine yerleşsin” Hadisi

Hiz. Peygamber'den hadis nakli konusunda oldukça ihtiyatlı davrandığı ifade edilen Abdullah b. Mes'ûd, Rasulullah'tan (sav) “Söylemediği bir şeyi nakleden kişinin akıbeti” ile ilgili olarak şu hadisi nakletmiştir:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعِدًّا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

“Bilerek benim adıma yalan uyduran kişi, ateşteki (cehennemdeki) yerine yerleşsin!”⁸⁸¹

Hadis şu ilavelerle de İbn Mes'ûd'dan nakledilmiştir:

إنكم منصورون ومصبيون ومفتوح لكم فمن أدرك ذلك فليتيق الله وليأمر بالمعروف ولينه عن المنكر ومن كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار قال يزيد: وليصل رحمه.

“Siz, muzaffer olacak, ganimetler elde edecek ve ülkeler fethedeceksiniz. İçinizden o günlere erişen, Allah'a karşı kulluk bilinci içinde olsun, iyiliği emretsin, kötülüğü menetsin. Bilerek benim adıma yalan uyduran, Cehennemdeki yerine yerleşsin” Yezîd, ayrıca, “Akrabalık bağlarını korusun.” buyurduğunu ilave etmiştir.⁸⁸²

Rivayet sahihtir ve Ali b. Ebî Tâlib⁸⁸³, Abdullah b. Amr⁸⁸⁴, Ebû Saîd el-Hudrî⁸⁸⁵, Enes b. Mâlik⁸⁸⁶, Zübeyr b. Avvâm⁸⁸⁷, Ebû Hüreyre⁸⁸⁸, İbn Abbâs⁸⁸⁹, Muğîra

⁸⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/540, no: 26641; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/364, no: 3814; VI/398, no: 3847; VII/358, no: 4338; İbn Mace, *Mukaddime*, 4, I/13; Tirmizî, *İlim*, 8, V/35.

⁸⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/220, no: 4156; VI/350, no: 3801 (Rivayette Abdullah b. Mes'ûd'un Hiz. Peygamber'in yanına gittiği, O'nun yaklaşık kırk kişilik bir grup içerisinde kırmızı bir çadırda bulunduğu geçmekte, aynı zamanda rivayetin sonunda Rasulullah'ın ‘Haksız yere kendi halkına yardım eden, kuyuya düşen bir deveyi kuyruğundan tutup çıkaran kişi gibidir’ buyurduğu zikredilmektedir.); Tirmizî, *Fiten*, 70, IV/524; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI/129, no: 4804 (Rivayette Rasulullah'ın (sav) yaklaşık kırk kişinin bulunduğu bir çadırda olduğu zikredilmiştir. “Akrabalık bağlarını korusun” kısmı mevcut değildir.).

⁸⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/24, no: 584; II/232, no: 1075; Bezzâr, *Müsned*, III/90-91, no: 867.

⁸⁸⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/109, no: 10157; X/312, no: 19210; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/540, no: 26644; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI/25, no: 6486; XI/162, no: 6592; XI/488, no: 6888; XI/583, no: 7006; Buhârî, *Enbiyâ*, 51, III/1275; Tirmizî, *İlim*, 13, V/40; Bezzâr, *Müsned*, VI/369, no: 2387.

⁸⁸⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, XI/261, no: 20493; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/542, no: 26650; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII/442-443, no: 11344; XVII/491, no: 11404; XVIII/19, no: 11424; XVIII/93-94, no: 11536; Müslim, *Zühd ve'r-Rakâik*, 16, III/2298-2299, no: (3004)-72; İbn Mâce, *Mukaddime*, 4, I/14.

⁸⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/540, no: 26642; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX/9-10, no: 11942; XIX/163, no: 12110; XIX/200, no: 12154; XX/127, no: 12702; XX/166, no: 12764; XX/192, no: 12800;

b. Şu'be⁸⁹⁰, Câbir b. Abdillâh⁸⁹¹, Ukbe b. Âmir⁸⁹², Osmân b. Affân⁸⁹³, Seleme b. Ekva'⁸⁹⁴, Muâviye b. Ebî Süfyân⁸⁹⁵, İmran b. Husayn⁸⁹⁶, Ubeydullâh b. Ziyâd⁸⁹⁷, Zeyd b. Erkâm⁸⁹⁸ gibi sahabiler tarafından da nakledilmiştir. İbn Mes'ûd, hadis naklederken Rasulullah'ın (sav) söylemediği şeyi ondan naklederek, Hz. Peygamber'in cehennemlik olarak nitelendirdiği zümreye dâhil olmamak için çok dikkatli ve hassas davranmıştır.

Abdullah b. Zübeyr, Hz. Peygamber'e yalan isnad edenin cehenneme gideceğini bildiren bu hadisi nakleden sahabilerden birisi olan babası Zübeyr b. Avvâm'a "Neden İbn Mes'ûd, falan, falandan rivayette bulunduğu gibi Rasulullah'tan (sav) rivayette bulunmadığını" sormuş, o da, Müslüman olduğundan beri Rasulullah'tan (sav) ayrılmadığını, fakat onun 'Kim benim adıma yalan söylerse, cehennemdeki yerine yerleşsin' dediğini işittiğini söylemiş ve kim yalandan emîn-sâlim olabilir?" demiştir.⁸⁹⁹ Görüldüğü gibi Zübeyr b. Avvâm, bu hadisi işittiği için söylemediği bir şeyi Rasulullah'tan (sav) nakletme yani ona yalan isnad etme korkusuyla Rasulullah'tan (sav) rivayet etmekten çekindiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda ben "متعمدا" demedim, siz "متعمدا" diyorsunuz demiştir.⁹⁰⁰ Dolayısıyla bilerek olmasa bile Rasulullah'a (sav), yalan isnad etmekten çekinerek hadis nakli konusunda İbn Mes'ûd gibi ihtiyatlı davranan sahabiler mevcuttur.

XX/373, no: 13100; XXI/47, no: 13332; XXI/387, no: 13961; XXI/392, no: 13970; XXI/400, no: 13980; Buhârî, İlim, 38, I/52; Tirmizî, İlim, 8, V/36; İbn Mâce, Mukaddime, 4, I/13.

⁸⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/30, no: 1413; III/42, no: 1428; Buhârî, İlim, 38, I/52; İbn Mâce, Mukaddime, 4, I/14; Ebû Dâvûd, İlim, 4, IV/63; Bezzâr, *Müsned*, III/186, no: 970.

⁸⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/542, no: 26652; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV/182, no: 9316; XV/204, no: 9350; XVI/89-90, no: 10055; Buhârî, İlim, 38, I/52-53; Edeb, 110, V/2290; Müslim, Mukaddime, 2, I/10, no: (3)-3.

⁸⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/543, no: 26656; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/414-415, no: 2675; V/122, no: 2974; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 1, V/199.

⁸⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/543, no: 26657; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX/71, no: 18140; XXX/142, no: 18202; Buhârî, Cenâiz, 33, I/434; Müslim, Mukaddime, 2, I/10, no: (4)-4.

⁸⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/542, no: 26654; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII/158, no: 14255; İbn Mâce, Mukaddime, 4, I/13.

⁸⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX/329, no: 17790; İbn Hibbân, *Sahîh*, III/329, no: 1052; VI/295, no: 2555; XII/252, no: 5436.

⁸⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/543, no: 26658.

⁸⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVII/33, no: 16506.

⁸⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII/118, no: 16916.

⁸⁹⁶ Bezzâr, *Müsned*, IX/80, no: 3612.

⁸⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXII/13, no: 19266.

⁸⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/543-544, no: 26659.

⁸⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/540-541, no: 26645; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/30, no: 1413; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/319; İbn Kuteybe, *Te'vilü'l-Muhtelifi'l-Hadis*, s. 49.

⁹⁰⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/319.

Meselâ sahabeden Zeyd b. Erkam, “Bize Rasulullah’tan bir şey rivayet etmez misin” diye soranlara, “Biz yaşlandık ve unuttuk, Rasulullah’tan rivayet büyük bir iştir” diye karşılık vermiştir.⁹⁰¹

Hata ile Rasulullah’a (sav) bir şeyler isnad etme ve dinde tahrif yapma korkusuyla merfû’ rivayetlerde bulunmadığı nakledilen İbn Mes’ûd’un,⁹⁰² en çok merfû’ hadis rivayetinde bulunan ravilerden olması ilginçtir.⁹⁰³ Ömer b. Hattâb’ın, Abdullah b. Mes’ûd, Ebu’d-Derdâ ve Ebû Mes’ûd el-Ensârî’yi Rasulullah’tan (sav) hadis rivayetini çoğalttıkları için uyardığı ve Medîne’de tuttuğuyla ilgili rivayet mevcuttur.⁹⁰⁴ Aslında Medine’den ayrılma yasağının bu üç sahabiyle alakalı olmadığı, Kur’ân’ı ve sünneti bilen bu insanların çevresinden uzaklaşmaları ve karşılaşacağı problemlerin çözümünde yalnız kalacağı endişesiyle, Hz. Ömer’in, bütün sahabilerin Medine’den ayrılmalarını yasakladığı söylenerek, olayın hadis rivayetiyle hiçbir ilgisinin bulunmadığı ifade edilmiştir.⁹⁰⁵ Yine Hz. Ömer’in, hadisleri muhafaza etmek için, Kur’ân’a öncelik verilmesini söylemesi ve ancak amel edilen hadislerin rivayetini istemesi; -kendilerinden yararlanmak için- ileri gelen bazı sahabileri Medine’de tutması gibi bazı tedbirlerinin bulunduğu ifade edilmiştir.⁹⁰⁶

Buradan Hz. Ömer’in, kendisine değer verdiği İbn Mes’ûd’u, muallim olarak Kufe’ye gönderirken, yanında tutmak yerine Kufe’ye göndermekle onları kendisine tercih ettiğini bildirdiği ve düşünce yapıları örtüşen sahabi İbn Mes’ûd’u Medine’de tutmakla kendisinden istifade etmeyi amaçlamış olduğu anlaşılmakta, ancak maslahat gereği daha sonra Kufe’de görevlendirdiği, yine hilafeti döneminde Kur’ân’ın korunması ve ikinci plana atılmaması için Kur’ân’a öncelik verilmesini ve fayda sağlamayacak rivayetlerin nakledilmemesini istediği böylece insanların bu rivayetlerle meşgul olmak yerine Kur’ân’a yönelmelerini hedeflediği sonucu çıkarılmaktadır.

⁹⁰¹ Serahsî, *Usul*, I/350. (Hz. Ömer, İbn Abbas gibi sahabilerin de hadis rivayetinden kaçındıkları ile ilgili rivayetler yer almaktadır).

⁹⁰² Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, Ankara, 1975, s. 27; Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, s. 99.

⁹⁰³ Suiçmez, a.g.e., s. 99; Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 117.

⁹⁰⁴ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, II/330, no: 3449 (İsnâd: İbrâhîm b. Abdurrahmân- Sa’d b. İbrâhîm- Şu’be- Abdullâh b. İdrîs el-Evdî- Mâlik b. Enes- Ma’n b. Îsâ- İshâk b. Mûsâ el-Ensârî- el-Hasen b. Ahmed b. Fîl el-Entâkî); İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah (ö. 365), *el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl*, Beyrut, 1997, I/82; Zehebî, *Tezkiratü’l-Huffâz*, I/7; Kadı İyâz, İbn Musa el-Yahsubî (ö. 544), *el-İlma’ ilâ Ma’rifeti Usûli’r-Rivâye ve Takyidi’s-Semâ*, Kahire, 2004, Dâru’t-Turâs, s. 184; İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, I/94.

⁹⁰⁵ Çakın, Kamil, *İslam’da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Ankara, 1997, Seba Yayınları, s. 78.

⁹⁰⁶ Erul, “Hadis Tarihi”, *Hadis El Kitabı*, s. 46.

Ayrıca Heysemî, bu haberi nakleden İbrâhîm b. Abdurrahmân'ın 20 senesinde doğduğunu ve Hz. Ömer vefat ettiğinde henüz üç yaşında olduğunu, dolayısıyla rivayetin munkatî' olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁷ Rivayetin sonunda Hz. Ömer'in şehit edilene kadar onları Medîne'de tuttuğu zikredilmiştir ki, bu gerçek ile örtüşmemektedir. Zira Abdullah b. Mes'ûd, Kufe'dedir ve Hz. Ömer şehit edilince, Medine'ye dönmüştür. Bir süre burada kaldıktan sonra Halife Osman tarafından Kufe'deki eski görevine getirilmiştir.⁹⁰⁸

Abdullah b. Utbe'nin oğlu Avn b. Abdillâh (ö. 110-120)⁹⁰⁹, babasının amcası olan İbn Mes'ûd'un Rasulullah'tan (sav) hadislerini derlediğini ve bunların 'elli' civarında olduğunu belirtmiştir.⁹¹⁰ Juynboll ise, kitabında bu rivayeti aldığı Râmehurmuzî'nin eserini dipnotta göstererek bu sayıyı 'on beş' olarak zikretmiş ve özellikle Irak kökenli hadislerin hızlı bir şekilde fakat nispeten geç bir dönemde çoğaldığını ifade etmiştir. Juynboll, bu artışı uydurma hadislere eklenen isnadlarla ve bu uydurma hadislere eklenen isnadların özellikle Enes, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, İbn Ömer, İbn Amr, İbn Mes'ûd, Câbir b. Abdillâh ve diğer birkaç sahabede biten isnadlar olması ile açıklamaya çalışmıştır.⁹¹¹ Bu açıklama belli rivayetler için geçerli olmakla birlikte gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır.

Avn b. Abdillâh'ın, İbn Mes'ûd'un Rasulullah'tan (sav) hadislerini derlediğini ve bunların 50 civarında olduğunu söylemesi İbn Mes'ûd'dan, önceleri az sayıda merfû' rivayet varken daha sonra bu sayının arttığını göstermektedir. Rivayetlerinin daha sonra ref edilmiş olma ihtimali bulunmakla birlikte, şu an için net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. İleride İbn Mes'ûd'un rivayetlerinin incelenmesi ile bu ihtimalin ne derece doğru olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁹⁰⁷ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/149.

⁹⁰⁸ Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I/115; Küçükkalay, *Abdullah b. Mes'ud ve Tefsir İlmindeki Yeri*, s. 23.

⁹⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII/453, no: 4553.

⁹¹⁰ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 557, no: 753 (Burada 4. Dipnotta Avn b. Abdillâh'ın derlediklerinin İbn Mes'ûd'un hadislerinden hepsi değil onun bazı işittikleri olabileceği, Bakiyy b. Mahled'in *Müsned*'inde Abdullah b. Mes'ûd'un 848 hadisini, Ahmed b. Hanbel'in ise *Müsned*'inde onun 900 hadisini tahrir ettiği ifade edilmiştir.) Ancak Avn b. Abdillâh'ın, İbn Mes'ûd'un Rasulullah'tan (sav) olan hadislerini derlediğini söyleyerek sadece merfû olanların elli civarında olduğunu kastetmiş olması muhtemeldir. Zikredilen diğer eserlerdeki rakamlar içerisine ise, İbn Mes'ûd'dan nakledilen merfû ve mevkuf rivayetler dahildir. Aynı zamanda daha önce bahsedildiği üzere Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, İbn Mes'ûd'un *Müsned*'i içerisinde 900 rivayet bulunmasına rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan 875'i İbn Mes'ûd'un rivayetleridir ve çok sayıda tekrar mevcuttur.

⁹¹¹ Juynboll, Gautier Herald A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, Ankara, 2002, Ankara Okulu, s. 51.

Aynı zamanda hadislerin sayısının farklı çıkmasında hadis sayım metodları da, etkili bir amil olarak zikredilebilir.⁹¹²

b. Hadis Naklederken Titiz Davrandığını Bildiren Rivayetler

Hadis musannefâtında Abdullah b. Mes'ûd'un, bir sözü Hz. Peygamber'e izafe ederken çok hassas davrandığını, "Rasulullah (sav) dedi veya Rasulullah (sav)'den işittim" ifadelerini kullanmamaya özen gösterdiğini, Rasulullah (sav)'den bir hadis naklettikten sonra da tam olarak isabet edememe veya hata etme endişesiyle "Bundan az veya fazla, buna yakın veya buna benzer, bunun gibi..." şeklinde ifadeler kullandığını bildiren rivayetler mevcuttur.

İbn Mes'ûd'un hadis rivayetindeki titizliğini gösteren haberlerden biri Amr b. Meymûn'dan nakledilen şu rivayettir:

عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ ، قَالَ : مَا أَخْطَأَنِي ابْنُ مَسْعُودٍ حَمِيْسًا إِلَّا أَتَيْتُهُ فِيهِ ، قَالَ : فَمَا سَمِعْتَهُ يَقُولُ لَشَيْءٍ قَطُّ ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَلَمَّا كَانَ ذَاتَ عَشِيَّةٍ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ : فَتَنَگَسَ ، قَالَ : فَتَنَظَرْتُ إِلَيْهِ وَهُوَ قَائِمٌ مُنَحَلَّةً أَرْرَارُ قَمِيصِهِ ، قَدْ اغْرُورَقَتْ عَيْنَاهُ وَانْتَفَخَتْ أَوْدَاجُهُ ، قَالَ : أَوْ دُونَ ذَلِكَ ، أَوْ فَوْقَ ذَلِكَ ، أَوْ قَرِيبًا مِنْ ذَلِكَ ، أَوْ شَبِيهَا بِذَلِكَ .

Amr b. Meymun şöyle demiştir:

İbn Mes'ûd beni Perşembe günü her çağırdığında ona giderdim. Ondan bir şey dinlediğimde, asla "Rasulullah (sav) şöyle buyurdu" dememiştir. Bir gece, "Rasulullah (sav) şöyle buyurdu" dedi. Sonra başını eğdi. Ona baktım; o ayaktaydı, gömleğinin düğmesi çözülmüş, yüzü beyazlaşmış ve gözlerinden yaş süzülüyordu, damarları şişmişti. "Veya bundan az veya daha fazla veya buna yakın veya buna benzer..." dedi.⁹¹³

⁹¹² Geniş bilgi için bkz: Karataş, Mustafa, "Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayısına Etkisi", *İLAM Araştırma Dergisi*, c. III, sayı: 2, 1998, ss. 51-71.

⁹¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/536-537, no: 26625 (İsnadı: Amr b. Meymûn (ö. 74-75)- İbrâhim et-Teymî (ö. 92)- Müslim el-Batîn- İbn Avn- Muâz b. Muâz (ö. 195-196)); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/343-344, no: 4321; İbn Mace, *Mukaddime*, 3, I/10; Dârimî, *Mukaddime*, 28, I/83 (Rivayette "Başını eğdi ve o ayaktaydı" ifadeleri bulunmamaktadır. Rivayetin sonunda Abdullah b. Mes'ûd'un, "Bunun gibi veya buna benzer" dediği zikredilmiştir.); Hâkim, *el-Müstedrek*, I/111 (Rivayette "Başını eğdi" ve "O ayaktaydı" ifadeleri mevcut değildir. Hadisin sonunda, Abdullah b. Mes'ûd'un, "Böyle veya bundan fazla veya buna yakın veya Rasulullah'ın (sav) dediği gibi" ifadelerini kullandığı geçmektedir. Anlam aynı olmakla birlikte yukarıda zikredilen rivayetteki lafızlarla bu rivayette geçen lafızlar arasında farklılık vardır.); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/123, no: 8617 (İsnadda İbn Avn yerine, Avn zikredilmiştir. Rivayette Amr b. Meymun "Abdullah b. Mes'ûd'un asla Rasulullah'tan (sav) işittim dediğini duymadığını" söylemiştir. "Başını eğdi" ifadesinden sonra "Başını kaldırdı" ifadesi zikredilmiş, "O ayaktaydı" lafzına ise yer verilmemiştir. Anlam aynı olmakla birlikte İbn Ebî Şeybe'de geçen rivayetten farklı lafızlar kullanılmıştır); Rânehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 549-550, no: 734 (Rivayette bazı

Hâkim, *el-Müstedrek*'te Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğu halde tahrir etmedikleri Amr b. Meymûn'dan, Müslim el-Batîn'in naklettiği şöyle bir rivayet zikretmiştir:

“Abdullah b. Mes'ûd'la bir sene geçirdim, Rasulullah'tan (sav) hiç hadis nakletmedi. Bir gün Rasulullah'tan (sav) bir hadis nakletti. Onu üzüntü aldı, terledi, gözünden yaşlar süzüldü ve ‘Bunun gibi veya buna yakın’ dedi.”⁹¹⁴

Dârekutnî, *İlel*'inde bu haberi Müslim el-Batîn'in naklettiğini, onun Müslim b. Ebî İmrân olduğunu ve hakkında ihtilaf edildiğini zikretmiştir.⁹¹⁵ Ancak Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İbn Ebî Hâtim, Nesâî gibi münekkit alimler, Müslim el-Batîn'in “sika” olduğunu söylemişler,⁹¹⁶ İbn Hibbân da Müslim el-Batîn'i “*Sikât*”ında zikretmiştir.⁹¹⁷ Dârekutnî, Amr b. Meymûn'dan gelen rivayeti zikrettikten sonra isnadlarını sıralamış, İbn Avn'ın sika olduğunu, isnada iki ravi ilave ettiğini, sikanın ziyadesinin makbul olduğunu ifade ederek, Müslim el-Batîn'in doğrudan Amr b. Meymûn'dan işittiğini söyleyenlerin değil, İbn Avn'ın sözünün “eşbeh” olduğunu belirtmiş ve rivayetin sahih olduğunu söylemiştir.⁹¹⁸ Rivayetin isnadlarının incelenmesi sonucunda râvîlerinin sika ve İbn Avn'a kadar Kûfeli oldukları tespit edilmiştir. Sonraki raviler de çoğunluk itibarıyla Basralı'dır.

Dârekutnî'nin *İlel*'inde yer verdiği rivayetlerden birinin başında, Amr b. Meymûn'un “Abdullah b. Mes'ûd her Perşembe kalkıyor ve şöyle diyordu: Sözlerin en güzeli Allah'ın kitabı, yolların en hayırlısı Hz. Peygamber'in yolu, işlerin en kötüsü sonradan uydurulan şeylerdir. Akıllıların en akıllısı Allah'a karşı gelmekten sakınandır. En ahmak da yoldan çıkandır.” dediği geçmektedir. Bundan sonra Abdullah b. Mes'ûd'un Perşembe akşamları verdiği derslerde bir kere dışında hiçbir zaman “Rasulullah (sav) dedi” demediği ile ilgili haber zikredilmiştir.⁹¹⁹

farklılıklar mevcuttur. Bir gün İbn Mes'ûd'un “Rasulullah (sav) dedi” dediği, bunun ağır geldiği, hatta terlediği, sonra “İnşallah bu veya bundan az veya bunun gibi” dediği zikredilmiştir.).

⁹¹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, III/314.

⁹¹⁵ Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385), *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, Riyâd, 1989, XIII/260, no: 3159.

⁹¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII/217-218, no: 840/14147; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/134.

⁹¹⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VII/446.

⁹¹⁸ Dârekutnî, *İlel*, XIII/260-262. Müslim el-Batîn'in doğrudan Amr b. Meymûn'dan naklettiği rivayetleri Hâkim ve Râmehurmuzî tahrir etmiştir.

⁹¹⁹ Dârekutnî, *İlel*, XIII/261, no: 3159 (Rivayette “Başını eğdi” ve “O ayaktaydı” ifadeleri bulunmamaktadır. Farklı lafızlar kullanılmasına rağmen mana aynıdır.).

Şa'bî (ö. 104) ve İbn Sîrîn (ö. 110) de, Abdullah b. Mes'ûd'un Rasulullah'tan (sav) hadis naklettiği günlerde yüzünün solduğunu ve "Böyle veya buna benzer" dediğini söylemişlerdir.⁹²⁰

Alkame (ö. 62) ise şöyle söylemiştir: Abdullah "Rasulullah (sav) dedi" dedi, sonra kendine geldi ve "Bunun gibi veya bundan fazla" dedi.⁹²¹ Yine el-Mu'cemü'l-Kebîr'de yer alan bir rivayette Alkame; her Perşembe akşamı Abdullah b. Mes'ûd ile bulunduğunu, bir kere dışında "Rasulullah (sav) dedi" dediğini işitmediğini, (böyle söylediğinde) Abdullah b. Mes'ûd'un esasına dayanmış olduğunu ve esasının titrediğini gördüğünü ifade etmiştir.⁹²²

İbn Mes'ûd'un öğrencilerinden olan Mesrûk (ö. 63)'tan nakledilen bir haber ise şöyledir: "Abdullah bir gün bize hadis rivayet ederek 'Rasulullah (sav) şöyle buyurdu' dedi. O (bir şeyler) söyledi ve titredi; öyleki elbisesi titredi. Sonra bunun gibi veya buna benzer" dedi."⁹²³ Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği bir haberde de Mesrûk, Abdullah b. Mes'ûd'un Rasulullah'tan (sav) hadis rivayet ettiğinde çoğunlukla solup renginin değiştiğini ve "Böyle veya buna yakın..." dediğini söylemiştir.⁹²⁴

Ebû Abdurrahmân (ö. 73)'dan, Abdullah b. Mes'ûd'un "Rasulullah (sav) dedi" dediği, sonra yüzünün değiştiği ve "Bunun gibi veya buna yakın" dediği nakledilmiştir.⁹²⁵

Abdurrahmân b. Yezîd (ö. 98), Abdullah b. Mes'ûd'la bir sene beraber kaldığını, bu süre içerisinde "Rasulullah (sav) dedi" demediğini; "Rasulullah (sav) dedi" dediğinde onu titreme aldığını, "Böyle veya onun gibi veya ona benzer" dediğini söylemiştir.⁹²⁶

Görüldüğü gibi Abdullah b. Mes'ûd ile uzun süre birlikte bulunduklarını ve derslerine iştirak ettiklerini söyleyen arkadaşları ve talebeleri İbn Mes'ûd'un, genellikle "Rasulullah (sav) dedi" ifadesini kullanmadığını, böyle söylediğinde de onda meydana gelen değişiklikleri zikretmişlerdir.

⁹²⁰ Dârimî, Mukaddime, 28, I/83-84.

⁹²¹ Dârimî, Mukaddime, 28, I/85-86.

⁹²² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/123, no: 8621.

⁹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/115, no: 4015. Ayrıca bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, I/110-111; el-Hafîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, II/9-10.

⁹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/353, no: 4333.

⁹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/186, no: 3670.

⁹²⁶ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 549, no: 733; Kadı İyâz, *el-İlma'*, s. 155.

İbn Mace'nin şerhi *İhdâü'd-Dibâce*'de "Rasulullah'tan (sav) hadiste tevakkî" babı içerisinde bu rivayetlere yer verilmiş ve bu babdaki hadislerin "Rasulullah'ın ashabının unutarak, söylemediği şeyi ona isnad etmekten ve Rasulullah'a yalan isnad etmiş olmaktan korktukları için Rasulullah'tan rivayetten ittikâ ettiklerini beyan ettiği" belirtilmiştir. Çünkü Rasulullah'ın (sav) hadisinde meydana gelen bir hata büyük sonuçlar doğurur. Onunla bid'at için kapı açılır. Bunun için Rasulullah'tan (sav) bir hadis naklettikleri zaman "ev kemâ kâle" demişlerdir.⁹²⁷

Ünal, bu ifadeleri kullanmakla kesin konuşmaktan kaçındıklarını ve yanılmış olsa bile "Kim benim adıma yalan söylerse ateşteki yerine yerleşsin" hadisinin kapsamına girmediğini düşündüklerini ifade etmiştir.⁹²⁸

Sahabe döneminde rivayet fazla değildir, hatta sünnetten hiçbir hadis nakletmeyen sahabiler bulunmaktadır. Rasulullah'ın (sav) hadisine hürmet ve vera' sebebiyle onları titreme almış, renkleri değişmiştir.⁹²⁹

el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463) de, bazı şartlar bulunduğu taktirde mana ile rivayetin caiz olduğunu söyleyerek, sahabeden Rasulullah'tan (sav) bir hadis naklettikten sonra manayla rivayetin tehlikesini bildikleri için ihtiyaten "Bunun gibi, Rasulullah'ın (sav) söylediği gibi" diyenlerin bulunduğunu belirtmiş, "İbn Mes'ûd'un 'Rasulullah (sav) dedi' demediği, 'Rasulullah (sav) dedi' dediği zaman 'Bunun gibi, buna yakın' gibi ifadeler kullandığı ve titrediğine" dair rivayeti zikretmiştir.⁹³⁰

Suyûtî (ö. 911), hadis rivayeti konusunda titizliği elden bırakmayan sahabilerin isimlerini vermiştir ki bunlar arasında İbn Mes'ûd da bulunmaktadır.⁹³¹

Hadis rivayetinde titiz davrananlar, duydukları her rivayeti Hz. Peygamber'e isnad etmekten çekinmişlerdir. Meselâ Şa'bî, rivayet ettiği bir hadisin Hz. Peygamber'e ref edilip edilemeyeceğini soran birisine, "Hayır, Peygamber'in dışında birisine ref

⁹²⁷ Safâu'd-Davvî Ahmed el-Adevî, *İhdâü'd-Dibâce Sünenü İbn Mace*, Bahreyn, 2001, I/27-9.

⁹²⁸ Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, İstanbul, 2010, s. 106-107.

⁹²⁹ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, s. 93.

⁹³⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II/34-35.

⁹³¹ Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân İbn Ebî Bekr (ö. 911), *Tahzîru'l-Havâs min Ekâzibi'l-Kussâs*, Alî Emîrî Ktb. nr. 454, Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s. 148'den naklen. Hata etme ve aynı şekilde rivayet edememe endişesiyle Rasulullah'tan (sav) rivayetten çekinen sahabelerle ilgili haberler için bkz: Dârimî, *Mukaddime*, 28, I/82-86; İbn Adî, *el-Kâmil*, I/80-94.

etmek bize daha hoş geliyor. Şayet hadiste fazlalık veya noksanlık varsa bu, Peygamber (sav) dışında birisine yüklenmiş olur” demiştir.⁹³²

İbrahim Nehaî de, “Sana Peygamber’den hiç hadis ulaşmadı mı, bize rivayet etsen!” diyen bir kişiye, “Ulaştı, fakat ben ‘Ömer dedi’, ‘Abdullah dedi’, ‘Alkame dedi’, ‘Esved dedi’ diyorum. Bu bana daha hafif geliyor” demiştir.⁹³³

Görüldüğü gibi İbn Mes’ûd’un da içinde bulunduğu sahabe ve tabîûn’dan birçok kişi Hz. Peygamber’e isnad ederek hadis nakletmekten çekinmiş, bunun büyük bir vebal olduğunu düşünmüştür.

c. Bazı Rivayetlerin Hem Merfû’ Hem Mevkuf Olarak Nakledilmesi

Abdullah b. Mes’ûd’dan gelen bazı rivayetlerin, hem merfû hem mevkûf olarak nakledildiği görülmektedir. Böyle rivayetler için Dârakutnî’nin “*el-İlâl*”i incelendiğinde; İbn Mes’ûd’dan, o rivayeti hangi ravîlerin ref’ ettiğini, hangi ravîlerin mevkûf olarak naklettiğini belirttikten sonra 60 rivayet için mevkûf olanın; 8 rivayet için ise, merfû’ halinin sahih olduğunu söylediği tespit edilmiştir. Yine 7 yerde hangi ravîlerin merfû’, hangi ravîlerin mevkûf olarak rivayet ettiği belirtildikten sonra bir değerlendirilmede bulunulmadığı, 1 yerde ise iki şeklinde sahih olduğunu söylediği tespit edilmiştir.

Şimdi bu konuda örnek rivayetler incelenerek bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır:

1. “Cemaatle namaz kılmanın fazileti” konusunda kaynaklarımızda İbn Mes’ûd’un naklettiği şöyle bir hadis mevcuttur:

"فَضْلُ صَلَاةِ الرَّجُلِ فِي الْجَمِيعِ عَلَى صَلَاتِهِ وَخَدَّةِ خَمْسٍ وَعِشْرُونَ دَرَجَةً"

“Kişinin cemaatle kıldığı namaz tek başına kıldığı namazdan yirmi beş kat daha faziletlidir.”⁹³⁴

⁹³² Darimî, Mukaddime, 28, I/82; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 65.

⁹³³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VIII/390.

⁹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/224, no: 4158; VI/36, no: 3567 (Rivayetin sonunda “Her birinin tek başına kıldığı namaz gibi olduğu” ifadesi mevcuttur.); VII/433-434; VII/226, no: 4159 (Rivayetin sonunda “Her birinin tek başına kıldığı namaz gibi olduğu” ifadesi vardır.); VI/30, no: 3564 (Rivayette “yirmi küsür derece” faziletli olduğu zikredilmiştir.); Bezzâr, *Müsned*, V/424, no: 2057; V/432, no: 2068 (İsnadda Abdullah b. Mes’ûd’un “ref ettiği” ifadesi mevcuttur. Metinde de “yirmi küsür” derece faziletli olduğu zikredilmiştir.).

Bu hadisle ilgili Haccâc şöyle söylemiştir: “Şu‘be bana merfû‘ olarak rivayet etmedi, başkasına merfû‘ olarak rivayet etmiş. Bana, ‘Ben merfû‘ olarak rivayet etmekten çekiniyorum. Çünkü Abdullah, pek az hadisi Hz. Peygamber (sav)’den merfû‘ olarak rivayet etmiştir.’ dedi.”⁹³⁵

Bezzâr’ın *Müsned*’inde nakledilen bir hadiste İbn Mes’ûd’un “ref” ettiği” ifadesi mevcuttur.⁹³⁶ Sarıh bir sigayla değil, böyle kinaye ile Rasulullah’a (sav) nispet edilen rivayetlerin hükmen merfû olduğu⁹³⁷, ya da mevkûf olarak da aktarıldığını gösterdiği belirtilmiştir.⁹³⁸ Aynı isnadla Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde merfû‘ olarak nakledilmiştir.⁹³⁹

Daha erken dönem kaynaklarından olan Abdurrazzak’ın ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannefler*’inde hadis, İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak nakledilmiştir.⁹⁴⁰ Aynı konuyla ilgili Ebû Hureyre⁹⁴¹, İbn Ömer⁹⁴² ve Ebû Saîd el-Hudrî’den⁹⁴³ merfû‘ rivayet mevcuttur. Abdurrazzâk, İbn Mes’ûd’dan mevkûf olarak tahrir ettiği hadisi el-Hasen’den ise, mürsel ve merfû‘ olarak nakletmiştir.⁹⁴⁴

Bunlar, İbn Mes’ûd’un hadisi mevkuf olarak naklettiği, ancak konuyla ilgili başka sahabilerden merfû‘ rivayetler bulunması ve konunun icthad sahasına girmediği düşünülmüş olarak hükmen merfû‘ kabul edilmesi sonucu ref’ edildiği kanaatini uyandırmaktadır.

Şu‘be’nin ifade ettiği gibi “Abdullah b. Mes’ûd, pek az hadisi Hz. Peygamber’den merfu‘ olarak naklettirse”, hadis musannefâtında ondan nakledilen bu kadar çok merfû hadis bulunmasını, “Hz. Peygamber’den duyduğu düşünülmüş olarak, bu rivayetlerin sonradan ref’ edildiği” şeklinde açıklamak mümkün görünmektedir. Zira

⁹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/224, no: 4158.

⁹³⁶ Bezzâr, *Müsned*, V/432, no: 2068.

⁹³⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 108; Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I/208-209; el-Kârî, *Şerhu Nuhbetü’l-Fiker*, s. 558.

⁹³⁸ Çap, “Ref Problemi” Başlıklı Makale Üzerine, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, s. 163.

⁹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/30, no: 3564.

⁹⁴⁰ Abdurrazzak, *Musannef*, I/523, no: 2003 (Rivayette “Yirmi küsur derece” faziletli olduğu zikredilmiştir.); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/540, no: 8473 (Rivayette “yirmi küsur derece” faziletli olduğu zikredilmiştir.)

⁹⁴¹ Abdurrazzak, *Musannef*, I/522, no: 2000, 2001; Müslim, *Mesâcid*, 42, I/449, no: (649)-245; I/450, no: 246, 247, 248; İbn Mâce, *Mesâcid*, 16, I/258; İbn Hibbân, *Sahih*, V/400, no: 2051; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/539, no: 84681.

⁹⁴² Abdurrazzak, *Musannef*, I/524, no: 2005; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/539, no: 8469; Müslim, *Mesâcid*, 42, I/450-451, no: 249, 250; İbn Mâce, *Mesâcid*, 16, I/259; Tirmizî, *Salât*, 161, I/420. Bu rivayetlerde “yirmi yedi kat” faziletli olduğu zikredilmiştir.

⁹⁴³ İbn Mâce, *Mesâcid*, 16, I/259.

⁹⁴⁴ Abdurrazzak, *Musannef*, I/523, no: 2002.

aynı hadis bu örnekte de olduğu gibi daha erken kaynaklarda mevkûf olarak nakledilmişken, sonraki kaynaklarda merfû şeklinde tahrir edilmiştir.

2. Şu'be'nin, Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkuf olarak rivayet ettiği şu hadisi İsrâîl merfû' olarak rivayet etmiştir:

"عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ { وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا } قَالَ يَدْخُلُونَهَا أَوْ يَلْجُونَهَا ثُمَّ يَصْنَدُونَ مِنْهَا بِأَعْمَالِهِمْ."

Abdullah "Hepiniz Cehennem'e uğrayacaksınız." (Meryem, 19/71) ayetine göre, herkes Cehennem'e girecek veya oradan geçecek sonra amellerine göre oradan çıkacaktır, dedi.⁹⁴⁵

Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198), "İsrâîl, aynı sözleri Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ediyor." demiş; Şu'be de "Evet, bu veya aynı anlamda bir sözü Hz. Peygamber (sav) söyledi." diyerek,⁹⁴⁶ Süddî'den onu merfû' olarak işittiğini, fakat kendisinin kasıtlı olarak onu terk ettiğini ifade etmiştir. Elbânî de mevkuf olanın sahih ve hükmen merfû' olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁷

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen şu hadis hakkında da Şu'be "Onun ref edildiğini; fakat kendisinin, merfu olarak rivayet etmediğini" söylemiştir.

"يقول: في قوله عز وجل ومن يرد فيه بالحاد بظلم قال: لو أن رجلا هم فيه بالحاد وهو بعدن أبين لأذاقه الله عز وجل عذابا أليما."

Yüce Allah'ın "Kim de orada (Mescid-i Harâm) zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız" (Hac, 22/25) ayeti ile ilgili olarak şunu söyledi:

"Bir kişi, ta madenin derinliklerinde de olsa doğru yoldan sapmayı isterse Yüce Allah ona elem verici bir azap tattırır."⁹⁴⁸

Dârakutnî, *İlel*'de hadisi rivayet eden Süddî hakkında ihtilaf edildiğini, Şu'be'nin Süddî'den bu hadisi merfû' olarak, Süfyân es-Sevrî'nin ise, mevkuf olarak

⁹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/196, no: 4128; Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 20, V/317.

⁹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/196, no: 4128. İsrâîl'in merfû' olarak rivayet ettiği hadisler için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/206-207, no: 4141; Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 20, V/317 (Rivayetin sonunda "Şimşek gibi, sonra rüzgâr gibi, sonra atlı gibi, sonra yaya gibi, sonra adamın çekmesi gibi, sonra adımı gibi" ifadesi mevcuttur. Tirmizî bu hadisin hasen olduğunu söylemiş ve Şu'be'nin ref etmediğini bildirmiştir.).

⁹⁴⁷ Tirmizî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 20, V/317, no: 3160.

⁹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/155, no: 4071. (İsnadı: İbn Mes'ûd- Mürre- es-Süddî (İsmail b. Abdurrahmân b. Ebî Kurayme)- Şu'be- Yezîd b. Hârûn); VII/340, no: 4316 (İsnad ve metin açısından tekrardır.); Bezzâr, *Müsned*, V/390-391, no: 2024 (İsnadı: İbn Mes'ûd- Mürre- es-Süddî- Şu'be- Yezîd b. Hârûn- Abde b. Abdullah ve el-Fadl b. Sehl).

naklettiğini söyleyerek, es-Sevrî'nin Süddî'den mevkuf olarak naklettiği rivayeti zikretmiştir.⁹⁴⁹ Ancak Şu'be de kendisine merfû' olarak rivayet edilmesine rağmen hadisi ref' etmediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Şu'be'nin naklettiği hadis de mevkuttur.

3. "مثل الذي يعين عشيرته على غير الحق مثل البعير ردي في بئر فهو يمد بذنبه"

“Haksız yere kabilesine yardım eden, kuyuya düşen bir deveyi kuyruğundan tutup çıkaran kişi gibidir.” hadisi hakkında Şu'be “وأحسبه قد رفعه إلى رسول الله” “Onun (Simâk'ın) hadisi Rasulullah'a (sav) ref' ettiğini zannediyorum” demiştir.⁹⁵⁰

Tayâlisî de “İbn Mes'ûd- Abdurrahmân b. Abdullâh- Simâk b. Harb- Hamza b. Sâbit ve Şu'be” isnâdıyla hadisi zikrettikten sonra Hamza b. Sâbit'in ref' ettiğini, Şu'be'nin ise ref' etmediğini söylemiştir.⁹⁵¹

Daha önce zikredilen “Rasulullah'ın kırk kişilik kırmızı bir çadırdayken kendi adına bilerek yalan uyduran kişinin cehenneme gireceğiyle” ilgili söylediği uzunca hadisin sonunda bu ifade yer almaktadır.⁹⁵² Burada hadis merfu' olarak geçmektedir. Simâk'tan, Süfyân merfu' olarak nakletmiştir. Ancak İbn Mes'ûd'un Rasulullah'tan (sav) merfû' çok az hadis rivayet ettiğini, kendisinin ondan merfû' olarak rivayet etmekten çekindiğini söyleyen⁹⁵³ Şu'be bu hadisi de mevkuf olarak rivayet etmiştir.

Şu'be b. Haccâc Ebu'l-Bestâm (ö. 160) hakkında Ali b. el-Medînî, yaklaşık 2000 hadisi olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel de, Şu'be'nin hüküm konusunda A'meş'ten daha güvenilir, sağlam olduğunu, hadislerin hükümlerini daha iyi bildiğini, Şu'be olmasaydı hadisin hükmünün (güç/otoritesinin) kaybolacağını, zamanında hadiste onun gibisi ve ondan iyisinin bulunmadığını, ravileri seçerek aldığını ve Kûfe ehlinin 30 kişiden rivayette bulunduğunu ifade etmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel, ravîlerin tenkid ve tevsîki, hadis hakkındaki görüşleri konusunda onun eşsiz yerine işaret etmiştir. Hammâd b. Zeyd, Şu'be, kendisine bir şeyde muhalefet ettiği zaman onu terk ettiğini,

⁹⁴⁹ Dârekutnî, *el-İlel*, V/268-269, no: 871 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Mürre- es-Süddî- Süfyân es-Sevrî- Yahyâ- Ömer b. Şebbe- Ya'kûb b. İbrâhîm el-Bezzâr ve Muhammed b. Sehl b. El-Fudayl. Rivayette “Kötülük isteyip yapmayana bunun yazılmayacağı,... geçmektedir.)

⁹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/272, no: 3726 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Simâk b. Harb- Şu'be- Muhammed).

⁹⁵¹ Tayâlisî, *Müsned*, s. 45-46, no: 344.

⁹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/350, no: 3801 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Abdurrahmân b. Abdullah- Simâk- Süfyân- Abdülmelik b. Amr ve Müemmel. Rivayette Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in yanına gittiği, O'nun yaklaşık kırk kişilik bir grup içerisinde kırmızı bir çadırda bulunduğu geçmekte, aynı zamanda rivayetin sonunda Rasulullah'ın ‘Haksız yere kendi halkına yardım eden, kuyuya düşen bir deveyi kuyruğundan tutup çıkaran kişi gibidir.’ buyurduğu zikredilmektedir.).

⁹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/224, no: 4158.

çünkü Şu'be'nin hadisi bir kez işitmeye razı olmadığını söylemiştir. Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân'ın "Şu'be hadis konusunda mü'minlerin emiridir" dediğini nakletmiştir. Şafî de, "Şu'be olmasaydı Irak'ta hadis bilinmeyecekti" demiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân da, asla hadis bakımından Şu'be'den daha iyi bir kimseyi görmediğini ifade etmiştir. Yahyâ, Şu'be'nin; "ricali, kimin kimden aldığını" daha iyi bildiğini, Süfyân'ın ise "sâhibü ebvâb" olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd, Şu'be öldüğü zaman, Süfyân'ın "hadis öldü" dediğini, onun hadis konusunda Süfyân'dan daha iyi olduğunu söylediğini, dünyada hadis bakımından Şu'be'den daha iyisinin bulunmadığını ifade etmiştir. Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî, "Ricâl hakkında konuşanların ilki Şu'be'dir, sonra onu Yahyâ b. Said el-Kattân, onu da Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn takip etti" demiştir.⁹⁵⁴ Hadisler hakkında otorite olan, kimin kimden aldığını iyi bilen Şu'be'nin, "İbn Mes'ûd'un çok az hadisi merfû' olarak naklettiğini söylemesi" önem arz etmektedir.

Zübeyd de Ebû Vâil'in, İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak naklettiği "سباب المسلم أنت = Müslümana sövmek fasıklık, öldürmek ise küfürdür" hadisi için "سمعت من عبدالله يرويه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم؟" = Abdullah'ın onu Rasulullah'tan (sav) naklettiğini işittin mi?" diye sormuştur.⁹⁵⁵ İbn Mes'ûd, genellikle Rasulullah'tan (sav) nakletmekten çekindiği için Zübeyd'in emin olmak maksadıyla bu soruyu sorduğu izlenimi vermektedir.

4. Abdullah b. Mes'ûd'dan merfû' ve mevkuf olarak nakledilen şöyle bir rivayet kaynaklarımızda mevcuttur:

"الرَّبَا وَإِنْ كُتِرَ فَإِنَّ عَاقِبَتَهُ تَصِيرُ إِلَى قُلٍّ"

"Faiz ne kadar çok olursa olsun, sonunda azdır (akıbeti azalmaktır)."⁹⁵⁶

Bu hadisi Şerîk'in bir defasında merfu' bir defasında ise, mevkuf olarak naklettiği zikredilmiştir.⁹⁵⁷ Şerik'in hıfzının kötü olduğu söylenmiştir. Bezzâr'daki rivayetin isnadında "ref etti" ifadesi mevcuttur. Bu, merfû' oluşunda şüphe bulunduğu izlenimi vermektedir. Aynı zamanda Bezzâr, bu haberi Abdullah b. Mes'ûd'dan başka

⁹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII/489-495.

⁹⁵⁵ Müslim, *İmân*, 28, I/81, no: (64)-116, 117.

⁹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/297, no: 3754; VII/126, no: 4026; İbn Mâce, *Ticârât*, 58, II/765; Bezzâr, *Müsned*, V/411, no: 2042 (İsnadda "ref etti" ifadesi kullanılmıştır.).

⁹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/126, no: 4026.

Rasulullah'tan (sav) nakleden birisini bilmediğini ifade etmiştir.⁹⁵⁸ Dolayısıyla bu rivayetin İbn Mes'ûd'un sözü olması kuvvetli bir ihtimaldir.

5. "الْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ وَأَقْرَبُ مَا تَكُونُ مِنْ رَبِّهَا إِذَا كَانَتْ فِي قَعْرِ بَيْتِهَا فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ."

"Kadın avrettir ve Rabbine en yakın olduğu yer, evinin arka odasıdır. Dışarı çıktığında onu şeytan karşılar."⁹⁵⁹

İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilen bu rivayet, bazı kaynaklarda merfû' olarak nakledilmiştir.⁹⁶⁰ Rivayet daha erken dönem kaynaklarımızdan olan İbn Ebî Şeybe (ö. 235)'nin *Musannef*'inde mevkûf olarak tahrir edilmişken, daha sonraki döneme ait kaynaklarımızdan Tirmizî (ö. 279)'nin *Sünen*'inde ilk kez merfû' olarak nakledilmiştir.

Merfû olarak nakledilen rivayetlerin isnâdında bulunan Katâde müdellislere aittir.⁹⁶¹, bu rivayeti de "عن" sigası ile nakletmiştir. Bu da rivayette za'f olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda daha erken dönem kaynaklarından olan İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde mevkuf olarak nakledilmesi de sonradan merfû' olarak nakledildiği görüşünü desteklemektedir.

6. لَا تَشْتَرُوا السَّمَكَ فِي الْمَاءِ فَإِنَّهُ غَرٌّ = Sudaki balığı satın almayınız. Şüphesiz ki o aldatmadır."⁹⁶²

Bu rivayetin geçtiği ilk kaynak eş-Şafiî (ö. 204)'nin *el-Umm*'udur ve burada isnad zikredilmeden İbn Mes'ûd ile Hz. Ömer'in görüşü olarak nakledilmiştir.⁹⁶³ Tirmizî, Ebû Hureyre'den naklettiği Rasulullah'ın "Bey'u'l-ğararı yasakladığı"yla ilgili hadisi zikrettikten sonra Şafiî'nin sudaki balığın satılmasının "Büyû'u'l-ğarar"dan olduğunu söylediğini ifade etmiştir.⁹⁶⁴ Yani bu rivayet İmam Şafiî'nin görüşü olarak nakledilmiştir. Rivayet ilk olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde merfû' olarak tahrir

⁹⁵⁸ Bezzâr, *Müsned*, V/411, no: 2042.

⁹⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/380, no: 7690; Nikâh, 273, VI/353, no: 17889 (Rivayetin başında "Kadınları evde tutun" ifadesi, sonunda da "Şeytanın kadına 'hoşlandığın kişilere uğrarsın' dediği" zikredilmiştir); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/295, no: 9481.

⁹⁶⁰ Tirmizî, *Sünen*, er-Radâ', 18, III/476 (Rivayette "Rabbine en yakın olduğu yer evinin arka odasıdır" ifadesi bulunmamaktadır. Tirmizî bu hadis için "Hasen garîb" demiştir.); Bezzâr, *Müsned*, V/427, no: 2061; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, s. 389, no: 1685, 1686; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X/108, no: 10115; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII/412, no: 5598 (Şuayb el-Arnâvûd, ravilerinin sika fakat isnadının munkatî' olduğunu söylemiştir.); XII/413, no: 5599.

⁹⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII/351-356.

⁹⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/528, no: 22361; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/197, no: 3676; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/321, no: 9607; Beyhakî (ö.458), Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrût, 1352, V/340.

⁹⁶³ Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204), *el-Umm*, Mısır, 1321, VII/94.

⁹⁶⁴ Tirmizî, *el-Büyû'*, 17, III/532.

edilmiştir⁹⁶⁵ ve senedi munkatı'dır. Beyhakî, merfû' olarak rivayet edilen hadisi zikrettikten sonra el-Müseyyeb (ö. 105) ve İbn Mes'ûd arasında irsâl olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁶ el-Müseyyeb b. Râfi' (ö. 105), İbn Mes'ûd'la karşılaşmamış ve ondan hadis işitmemiştir. İbn Mes'ûd'dan mürsel rivayetleri vardır.⁹⁶⁷ Rivayeti kendisinden nakleden Yezid b. Ebî Ziyâd (ö. 137) için ise, münekkitler "raffâ'" nitelemesinde bulunmuş,⁹⁶⁸ hafız ve kavî olmadığını, zayıf bir râvî olduğunu söylemişlerdir. Aynı zamanda Dârakutnî ve İbn Hibbân gibi alimler tarafından çok hata yaptığı ve telkini kabul ettiği ifade edilmiştir.⁹⁶⁹ Hadisleri ref'ettiğinin ve telkini kabul ettiğinin söylenmesi bu hadisi telkin sonucu ref'etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî de, Yezid'in bu rivayeti telkîn sonucu ref'etmiş olabileceğini belirtmiştir.⁹⁷⁰ Beyhakî, Huşeym'in ve Süfyân es-Sevrî'nin, Yezîd'den mevkuf olarak naklettiği, İbn Mes'ûd'un "Sudaki balığı satın almayı kerih gördüğü" rivayetinin sahih olduğunu belirtmiştir.⁹⁷¹ Bu, ref'edildiği ihtimalini desteklemektedir. Heysemî de, Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bu hadisteki ravilerden Muhammed b. es-Semmâk'ın tercemesini bulamadığını, diğer ravilerin ise sika olduğunu söylemiştir.⁹⁷² Heysemî, aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in bu hadisi merfû' ve mevkuf olarak naklettiğini mevkuf rivayetteki ravilerin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷³ Ancak Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiğini söylediği mevkuf rivayeti tespit edemedik.

7. Abdullah b. Mes'ûd'dan merfu' olarak nakledilen şu hadisin mevkuf şeklinin sahih olduğu ifade edilmiştir:

"إن المرأة من نساء أهل الجنة ليرى بياض ساقها من وراء سبعين حلة حتى يرى مخها وذلك بأن الله يقول كأنهن الياقوت والمرجان فأما الياقوت فإنه حجر لو أدخلت فيه سلكا ثم استصفيته لأريته من ورائه"

"Cennetteki kadınların bacaklarının beyazlığı yetmiş kat elbisenin altından görülür. Hatta bacağındaki iliği bile görülür. Zira Allahu Teâlâ, 'Onlar yakut ve mercan gibidir' (Rahmân, 55/58) buyurmuştur. Yakut ise bir taştır. İçerisine bir iplik takıldığında saf olduğu zaman içerisindeki ipi bile görürsün."⁹⁷⁴ Bu hadisi Atâ' b. es-

⁹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/197, no: 3676.

⁹⁶⁶ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V/340.

⁹⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/336-337, no: 1348/14655; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/153.

⁹⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX/326-327, no: 1114/16769.

⁹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI/329-331.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, II/595.

⁹⁷¹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V/340.

⁹⁷² Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IV/80.

⁹⁷³ Heysemî, a.y.

⁹⁷⁴ Tirmizî, *Cenne*, 5, IV/676.

Sâib (ö. 136)'den, Ubeyde b. Humeyd (ö. 190) merfû' olarak rivayet etmiştir.⁹⁷⁵ Atâ'dan aynı manada bir hadisi Ebu'l-Ahves nakletmiş ve ref' etmemiştir.⁹⁷⁶ Tirmizî, bunun Ubeyde b. Humeyd'in hadisinden daha sahih olduğunu, onun dışında Atâ'dan hadisi ref' edenin olmadığını ifade etmiş, Cerîr'in de Atâ'dan hadisi naklettiğini ve ref' etmediğini söylemiştir.⁹⁷⁷ Tefsir ile alakalı sahabe sözleri bazı alimlere göre merfû' kabul edildiği için bu rivayetin daha sonra ref' edilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Sahabenin bunu kendisinin söyleyemeyeceği düşünülerek hükmen merfû' olduğu düşünülmüş ve ref' edilmiş olması muhtemeldir.

8. النَّعْيُ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ = Ölümü ilân cahiliye işidir" rivayeti İbn Mes'ûd'dan mevkûf⁹⁷⁸ ve merfû' olarak⁹⁷⁹ nakledilmiştir.⁹⁸⁰

Tirmizî, Ebû Hamza'nın Meymûn el-A'ver olduğunu ve ehli hadise göre "kavî" olmadığını söylemiş ve hadisin "hasen garîb" olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸¹ Bazı alimler hadis bakımından zayıf olduğu ifade edilen Ebû Hamza'nın hadislerinin yazılabileceğini, bazı alimler ise yazılamayacağını söylemiştir.⁹⁸² Dârakutnî, hadisin isnadlarını zikrettikten sonra sahih olanın Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olduğunu belirtmiştir.⁹⁸³ Nitekim rivayet, daha erken dönem kaynaklarından olan İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde mevkuf olarak zikredilmişken, daha geç döneme ait eserlerden olan Tirmizî'nin *Sünen*'inde merfû' olarak nakledilmiştir. Bu da daha sonra ref' edilmiş olma ihtimalinin bir göstergesidir.

⁹⁷⁵ Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Amr b. Meymûn- Atâ' b. es-Sâib- Ubeyde b. Humeyd- Ferve b. Ebi'l-Mügrâ'- Ubeydullah b. Abdurrahmân. Şu isnadla da benzer şekilde rivayet edilmiştir: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Amr b. Meymûn- Atâ' b. es-Sâib- Ubeyde b. Humeyd- Hennâd. Bkz: Tirmizî, Cenne, 5, IV/676.

⁹⁷⁶ Tirmizî, Cenne, 5, IV/676 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Amr b. Meymûn- Atâ' b. es-Sâib- Ebu'l-Ahves- Hennâd) "Bu manada bir hadisi Rasulullah'tan (sav) nakletti ancak ref' etmedi" ifadesi mevcuttur.

⁹⁷⁷ Tirmizî, Cenne, 5, IV/676-677 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Amr b. Meymûn- Atâ' b. es-Sâib- Cerîr- Kuteybe).

⁹⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/450, no: 11309 (İsnâdı: Abdullah- Alkame- İbrâhîm- Ebû Hamza- Süfyân- Vekî'); Bezzâr, *Müsned*, V/19-20, no: 1575 (İsnâdı: Abdullah- Alkame- İbrâhîm- Ebû Hamza- Süfyân- Ebû Kuteybe- Muhammed b. Hâlid b. Haddâş).

⁹⁷⁹ Tirmizî, Cenâiz, 12, III/312 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- Abdullah- Alkame- İbrâhîm- Ebû Hamza- Anbes- Hârûn b. el-Muğira ve Hukkâm b. Selem- Muhammed b. Humeyd er-Râzî. Rivayetin başında Rasulullah'ın (sav) "Ölümü ilandan kaçınınız" buyurduğu, rivayetin sonunda da İbn Mes'ûd'un "Ölümü ilan, ölü için ezandır" dediği geçmektedir.).

⁹⁸⁰ Na'y (ölümü ilan)'ın tamamen yasaklanmadığı, cahiliye dönemindeki uygulamadan sakındırıldığı ifade edilmiştir. Bir hayvana binip sokaklarda överek, ağıt yakarak ölümü ilan yasaklanmıştır. Bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III/135; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, 2. Baskı, Beyrût, 1392, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, (18 cilt), VII/21.

⁹⁸¹ Tirmizî, Cenâiz, 12, III/312-313.

⁹⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/268-269, no: 1061/14368; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/395-396, no: 711.

⁹⁸³ Darekutnî, *İlel*, V/165-6, no: 796.

9. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Mes'ûd'dan tahrir ettiği şöyle bir merfû rivayet mevcuttur:

عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ الْجُسَمِيِّ قَالَ بَيْنَمَا ابْنُ مَسْعُودٍ يَخْطُبُ ذَاتَ يَوْمٍ فَإِذَا هُوَ بِحَيَّةٍ تَمْشِي عَلَى الْجِدَارِ فَقَطَعَ خُطْبَتَهُ ثُمَّ ضَرَبَهَا بِقَضِيْبِهِ أَوْ بِقَصْبَةٍ قَالَ يُونُسُ بِقَضِيْبِهِ حَتَّى قَتَلَهَا ثُمَّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ قَتَلَ حَيَّةً فَكَأَنَّمَا قَتَلَ رَجُلًا مُشْرِكًا قَدْ حَلَّ دَمُهُ

Bir gün İbn Mes'ûd konuşma yaparken, birden duvarın üzerinde bir yılan gördü. İbn Mes'ûd konuşmasını kesti ve kılıcıyla veya bir kamışla vurdu -Yûnus, "kılıcıyla" demiştir- ve yılanı öldürdü. Sonra da, "Rasulullah'ın (sav) 'Yılan öldüren kişi, kanı helal olan müşrik birini öldürmüş gibidir.' buyurduğunu işittim" dedi.⁹⁸⁴

Tayalisi'nin, *Müsned*'inde tahrir ettiği rivayette olay zikredilmemiş,⁹⁸⁵ Bezzâr'ın, *Müsned*'inde de farklı bir isnadla yine merfû' olarak tahrir edilmiştir.⁹⁸⁶

İbn Ebî Şeybe ise, *Musannef*'inde rivayeti merfû ve mevkuf olarak şöyle nakletmiştir:

"مَنْ قَتَلَ حَيَّةً قَتَلَ كَافِرًا." = Kim bir yılan öldürürse bir kafir öldürmüş olur."⁹⁸⁷

Taberânî de, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de rivayeti hem merfû hem mevkûf olarak tahrir etmiştir.⁹⁸⁸

İsnâdı merfû' olarak zayıftır, mevkuf hali ise sahihtir. Yahyâ b. Maîn, merfû olarak nakledilen isnaddaki Ebu'l-A'yun'un "zayıf" olduğunu söylemiş, İbn Ebî Hâtim de, "Meçhul olduğunu ve ondan Muhammed b. Zeyd dışında rivayet edeni bilmediğini"

⁹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/291, no: 3746 (İsnâdı: Rasalullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebu'l-Ahves el-Cüşemî- Ebi'l-A'yun el-Abdî- Muhammed b. Zeyd- Dâvûd b. Ebi'l-Furât- Yûnus ve Abdullâh b. Yezîd); VII/102, no: 3996 (İsnâdı: Rasûlullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebu'l-Ahves el-Cüşemî- Ebi'l-A'yun el-Abdî- Muhammed b. Zeyd- Dâvûd b. Ebi'l-Furât- Abdüssamed).

⁹⁸⁵ Tayâlisî, *Müsned*, s. 42, no: 315 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebu'l-Ahves- Ebu'l-A'yun- Muhammed b. Zeyd- Dâvûd b. Ebi'l-Furât).

⁹⁸⁶ Bezzâr, *Müsned*, V/334, no: 1847 (Rivayette "akrep" de zikredilmiştir. İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Zirr- Abde b. Ebî Lübâbe- Hubeyb b. Ebî Sâbit- Mansûr- İsrâîl- Ubeydullâh b. Mûsâ- İbrâhîm b. Saîd); V/353, no: 1985 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Kâsım b. Abdurrâhmân'ın babası- Kâsım b. Abdurrâhmân- Ebî İshâk- Şerîk- Yezîd b. Hârûn- Ahmed b. Sinân ve Muhammed b. Mûsâ el-Kattân ve Muhammed b. Abde el-Vâsîfî. Bezzâr; Ebû İshâk'ın Kâsım'dan, onun babasından, onun da Abdullâh b. Mes'ûd'dan bu hadisten başka rivayetini bilmediğini söylemiştir. Şerîk için "sadûk" nitelemesinde bulunulmuş ve çok hata yaptığı söylenmiştir.).

⁹⁸⁷ Mevkûf olarak nakledildiği yerler için bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/128, no: 20149 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- İbrâhîm- A'meş- Ebû Muaviye); VII/130, no: 20160 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Esved- İbrâhîm- A'meş- Süfyân- Ebû Dâvûd Ömer b. Sa'd). Merfû' olarak nakledildiği yer için bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/130, no: 20159 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebu'l-Ahves- Ebu'l-A'yun el-Abdî- Muhammed b. Zeyd- Dâvûd b. Ebi'l-Furât- Zeyd b. el-Hubbâb).

⁹⁸⁸ Mevkûf rivayetler için bkz: Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/351, no: 9745 (Rivayette "akrep" de zikredilmiştir. İsnâdı: İbn Mes'ûd- Kâsım- el-Mes'ûdî- Ebû Nuaym- Ali b. Abdülazîz); IX/351, no: 9746 (Rivayette "akrep" de zikredilmiştir. İsnâdı: İbn Mes'ûd- Kâsım b. Abdurrâhmân'ın babası- Kâsım b. Abdurrâhmân- Ebû İshâk- İsrâîl- Abdullâh b. Recâ'- Osmân b. Ömer ed-Dabbî. Taberânî, Şerîk'in onu ref' ettiğini, İsrâîl'in ref' etmediğini söylemiştir.). Merfû' rivayet için bkz: Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X/106, no: 10109 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebu'l-Ahves- Ebu'l-A'yun el-Abdî- Muhammed b. Zeyd el-Kindî- Dâvûd b. Ebi'l-Furât el-Kindî- Haccâc b. el-Minhâl- Ali b. Abdülazîz).

ifade etmiştir.⁹⁸⁹ Muhammed b. Zeyd için, Ebû Hâtim, ‘salihu’l-hadîs’ demiş ve bir sakınca olmadığını ifade etmiştir.⁹⁹⁰ Darakutnî ise “Leyse bikavî” nitelemesinde bulunmuştur. Bezzâr’ın tahrir ettiği rivayetin isnadında yer alan Hubeyb b. Ebî Sâbit’in tedlîs yaptığı ifade edilmiştir.⁹⁹¹ Bu rivayeti de “عن” ile nakletmiştir. Dârakutnî *İlel*’inde, Hubeyb’in zikredilmediği mevkuf olan rivayetin doğruya daha çok benzediğini ifade etmiştir.⁹⁹²

Görüldüğü gibi merfû’ olarak nakledilen rivayetlerin isnadları problemlili görünmektedir. Mevkuf olan rivayetler ise sahihtir.

10. Kaynaklarımızda İbn Mes’ûd’dan merfû’ olarak şöyle bir hadis nakledilmiştir:

"بَنَسْمَا لِأَحَدِكُمْ أَوْ بَنَسْمَا لِأَحَدِهِمْ أَنْ يَقُولَ نَسِيتُ آيَةَ كَيْتٍ وَكَيْتٌ بَلْ هُوَ نَسِيَ اسْتَنْكَرُوا الْقُرْآنَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَهُو أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ مِنَ النِّعَمِ مِنْ عَقْلِهَا."

“Birinizin veya birinin şu şu ayetleri unuttum demeleri ne kötüdür. Aksine ona unutturulmuştur. Kur’ân’ı tekrar edip hatırlayın. Canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, insanın göğsünden Kur’ân’dan bir şeyin çıkıp gitmesi, hayvanlarının bağından kurtulup kaçmasından daha hızlıdır.”⁹⁹³

Ayrıca zikredilen bu rivayetin, bir kısmı mevkûf olarak İbn Mes’ûd’dan, bir kısmı da merfû’ olarak Rasulullah’tan (sav) nakledilen varyantları mevcuttur:

"تَعَاهَدُوا هَذِهِ الْمَصَاحِفَ وَرَبِمَا قَالَ الْقُرْآنَ فَلَهُوَ أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ مِنَ النِّعَمِ مِنْ عَقْلِهِ قَالَ: وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ إِنِّي نَسِيتُ آيَةَ كَيْتٍ وَكَيْتٌ بَلْ هُوَ نَسِيَ."

“Bu Mushafı –belki de Kur’ân’ı dedi- koruyun. ‘Kişinin göğsünden (hafızasından) Kur’ân’dan bir şeyin çıkıp gitmesi, hayvanların bağından kurtulup kaçmasından daha hızlıdır.’ Rasulullah (sav), ‘Biriniz şu şu ayeti unuttum demesin, fakat o unutturuldu desin.’ buyurmuştur.”⁹⁹⁴

⁹⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IX/400-401, no: 1484/17139.

⁹⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII/342, no: 1404/12947.

⁹⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III/119-120, no: 495/2788.

⁹⁹² Dârekutnî, *İlel*, V/74-75, no: 720.

⁹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/71, no: 3960; VII/237, no: 4176; VII/423, no: 4416; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 33, I/544, no: (790)-228; Tirmizî, *Kırâât*, 10, V/193; Bezzâr, *Müsned*, V/83, no: 1656; Nesâî, *İftitâh*, 37, II/154-155.

⁹⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/220, no: 30494; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/118, no: 3620; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 33, I/544, no: (790)-229. Rivayet şu şekilde de nakledilmiştir:

"تَعَاهَدُوا هَذِهِ الْمَصَاحِفَ ، فَلْ هِيَ أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ مِنَ النِّعَمِ مِنْ عَقْلِهِ ، فَلَا يَقُولُ أَحَدُكُمْ نَسِيتُ آيَةَ كَيْتٍ وَكَيْتٌ ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : بَلْ هُوَ نَسِيَ."

İbn Ebî Şeybe'nin tahrîc ettiği bir rivayette de, buradaki merfû' kısım zikredilmeden İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledilmiştir.⁹⁹⁵

Bazı rivayetlerde ise, "عن ابن مسعود يرفعه" ifadesi kullanılarak hadis zikredilmiştir.⁹⁹⁶

İsnadlara bakıldığında hem merfû' hem mevkûf rivayetlerde İbn Mes'ûd'dan Ebû Vâil (Şakîk)'in naklettiği görülür. Ebû Vâil'den de Mansûr ve A'meş nakletmiştir. Mansûr'dan nakledilen rivayetler genelde merfû'dur, bir kısmı ise başı mevkûf, sonu merfû'dur. A'meş'ten nakledilen rivayetler ise, mevkûf veya başı mevkûf, sonu merfû'dur. Abdurrazzâk ve Ahmed b. Hanbel'in tahrîc ettikleri Mansûr'dan nakledilen rivayette "يرفعه" ifadesi zikredilmiştir. Ref' edildiğinin özellikle belirtilmesi şüphe uyandırmaktadır. Görüldüğü gibi, sahih isnadlarla aynı ifadeler İbn Mes'ûd'dan ve Rasulullah'tan (sav) nakledilmiştir. Aynı anlamda Ebû Mûsâ⁹⁹⁷, İbn Ömer⁹⁹⁸ ve Ukbe b. Âmir'den⁹⁹⁹ de merfû' hadisler kaynaklarımızda tahrîc edilmiştir. İbn Mes'ûd'dan merfû' ve mevkûf olarak nakledilen bu hadisin, diğer sahabiler tarafından merfû' olarak nakledilmesi merfû' bir aslı bulunduğu için İbn Mes'ûd'dan rivayet eden bazı râvilerin daha sonra ref' etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

11. Abdullah b. Mes'ûd'dan şöyle bir merfû' hadis nakledilmiştir:

"عن عبد الله قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يؤتى بجهنم يومئذ لها سبعون الف زمام مع

كل زمام سبعون الف ملك يجرونها"

"O gün cehennem yetmiş bin yularla getirilir ve her bir yuları yetmiş bin melek çeker."¹⁰⁰⁰

Dârakutnî, bu rivayeti ref' edenin Ömer b. Hafs b. Gıyâs (ö. 222) olduğunu söyleyerek, "Müslim, *Sahih*'in'de Ömer b. Hafs hadisini tahrîc etse de bana göre sahih olan mevkuf olmasıdır" demiş ve onun dışındaki kişilerin mevkuf olarak rivayet

"Bu Mushafı koruyun. Kişinin göğsünden Kur'ân'dan bir şeyin çıkıp gitmesi, hayvanların bağından kurtulup kaçmasından daha önemlidir. *Biriniz şu şu ayeti unuttum demesin. Rasûlullah (sav), "Bilakis o unutturuldu" demiştir.*" Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/573-574, no: 8647.

⁹⁹⁵ "تَعَاهَدُوا هَذِهِ الْمَصَاحِفَ وَرَبُّمَا قَالَ : الْقُرْآنَ فَلَهُوَ أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنْ قُلُوبِ الرِّجَالِ مِنَ النَّعَمِ مِنْ غُلِّيْهَا." Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/219, no: 30493.

⁹⁹⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/359, no: 5967; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/120, no: 4020.

⁹⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/219, no: 30492.

⁹⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 13, X/219, no: 30490.

⁹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/219, no: 30491.

¹⁰⁰⁰ Müslim, Cenne, 12, III/2184, no: (2842)-29 (İsnâd: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Şakîk- el-Alâ' b. Hâlid b. el-Kâhilî- Hafs b. Gıyâs- Ömer b. Hafs b. Gıyâs); Bezzâr, *Müsned*, V/162, no: 1754 (İsnad aynıdır); Tirmizî, Sıfatü Cehennem, 1, IV/701 (Aynı isnadla nakledilmiştir.); Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/595.

ettiklerini ifade etmiştir.¹⁰⁰¹ Mervan b. Muaviye¹⁰⁰² ve İshak b. Mansur¹⁰⁰³ bu rivayeti mevkuf olarak nakletmiştir.

Tirmizî, Abdullah b. Mes'ûd'dan merfû' olarak hadisi naklettikten sonra, Süfyan es-Sevrî'nin ref etmediğini söyleyerek, isnâdını nakletmiştir.¹⁰⁰⁴ Sayı bakımından daha fazla sika râvi, rivâyeti mevkuf olarak nakletmiştir. Aynı zamanda daha erken dönem kaynağı olan İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde rivayet mevkuf olarak tahrir edilmiştir. Gaybî konuyla ilgili bir haber olduğu için İbn Mes'ûd'un kendisinin söyleyemeyeceği, Rasulullah'tan (sav) öğrenmiş olacağı düşünülerak ref edilmiş, hükmen merfu' olduğu düşünülmüş bir rivayet olması muhtemeldir. Burada da mevkûf olan rivayet sahihtir.

Abdullah b. Mes'ûd'dan hem merfû' hem mevkûf olarak nakledilmiş olan rivayetlerden mevkûf olanların daha sahîh olduğunu gösteren örnek rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Dârakutnî'nin *İlel*'inin beşinci cildinde İbn Mes'ûd'dan merfû ve mevkuf olarak nakledilen 76 rivayet zikredilmiştir. Konunun başında ifade edildiği gibi 60 tanede mevkûf olanın sahîh olduğu belirtilmiştir. Beyhakî de Sünen'inde merfû' ve mevkûf olarak nakledildiğini bildirdiği 6 rivayetin hepsinde mevkûf halinin sahîh olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁵ Çalışmamızın hacmini genişletmemek için İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayetler içerisinde mevkuf olanların sahîh olduğunu gösteren bazı örneklerin incelenmesiyle yetinilmiştir. Kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'dan çok sayıda merfû' rivayetin bulunduğu söyleminin, çok da doğruyu yansıtmadığı söylenebilir. Zira temel hadis kaynaklarında yer alan merfû' rivayetlerden bir kısmının problemli olduğu, mevkûf hallerinin sahîh olduğu tespit edilmiştir.

d. Bazı Hadislerin Abdullah b. Mes'ûd'dan Mevkuf, Başka Sahabilerden Merfu' Olarak Nakledilmesi

Kaynaklarımızda yer alan bazı hadisler diğer sahabiler tarafından merfû' olarak nakledilmişken, İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledilmiştir. Bu, İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'den işittiği rivayetleri onu zikretmeden naklettiğine delil olabilmesi açısından önemlidir. Konuyla ilgili bazı örnek rivayetler verilecektir.

¹⁰⁰¹ Darekutnî, *İlel*, V/86-87, no: 732.

¹⁰⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII/101, no: 35116 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Şakîk- el-Alâ' b. Hâlid el-Esedî- Mervân b. Muaviye).

¹⁰⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII/113, no: 35167 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Zirr- Âsım- Esbât b. Nasr- İshâk b. Mansûr).

¹⁰⁰⁴ Tirmizî, *Sıfatü Cehennem*, 1, IV/701 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Şakîk- el-Alâ' b. Hâlid- Süfyan es-Sevrî- Ebû Âmir el-Akdî ve Abdülmelik b. Ömer- Abd b. Humeyd).

¹⁰⁰⁵ Beyhakî, *Sünen*, II/79; III/30, 363; VIII/75; IX/344; X/187.

1. Abdullah b. Mes'ûd'dan başı mevkuf, sonu merfû' olan şu hadis rivayet edilmiştir:

"من اشترى محفلة وربما قال شاة محفلة فليردها وليرد معها صاعا ونهى النبي صلى الله عليه وسلم عن تلقي البيوع"

“Sütü memesinde tutup biriktirilmiş bir hayvanı -belki böyle bir koyun demiştir- satın alan kişi, onu geri versin, yanında bir sa' da buğday versin. Hz. Peygamber (sav), malı pazara gelmeden karşılayıp satın almayı yasaklamıştır.”¹⁰⁰⁶

Abdurrazzak'ın tahrir ettiği rivayette İbn Mes'ûd'un “Sütü memesinde biriktirilmiş bir koyun satın alan kişi onu geri versin, onunla beraber bir sa' hurma versin” dediği zikredilmiş, rivayetin sonunda Hz. Peygamberden nakledilen kısma yer verilmemiştir.¹⁰⁰⁷

İbn Mace'nin, İbn Mes'ud'dan tahrir ettiği rivayette ise, hadisin sadece “Hz. Peygamber malı pazara gelmeden karşılayıp satın almayı yasaklamıştır” kısmı mevcuttur.¹⁰⁰⁸

Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce'nin, Abdullah b. Mes'ûd'dan merfû olarak naklettikleri hadis ise şöyledir:

"حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ قَالَ بَيْعُ الْمُحَفَّلَاتِ خِلَابَةٌ وَلَا تَجْلُ الْخِلَابَةُ لِمُسْلِمٍ"

“Doğru sözlü olan ve doğruluğu tasdik edilen Rasulullah (sav), “Hayvanın sütünü sağmayıp göğsünü şişirerek satmak aldatmaktır. Aldatmak ise müslümana helal değildir.” buyurdu.”¹⁰⁰⁹

Bu rivayetin isnadında yer alan Câbir için Yahyâ b. Maîn “zayıf” demiş ve Abdurrahmân b. Mehdî ile beraber onun hadisini terk etmişlerdir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/171-172, no: 4096; Buhârî, *Büyû'*, 64, II/755, 759.

¹⁰⁰⁷ Abdurrazzak, *Musannef*, VIII/198, no: 14866.

¹⁰⁰⁸ İbn Mâce, *et-Ticârât*, 12, II/735.

¹⁰⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/193-194, no: 4125 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Mesrûk- Ebu'd-Duhâ (Müslim b. Sabîh el-Hemedânî)- Câbir (İbn Yezîd el-Cu'fî)- el-Mes'ûdî (Abdurrahmân b. Abdullah b. Utbe)- Vekî'. Câbir'in zayıflığı sebebiyle isnad zayıftır. Merfû' olarak rivayet etmiştir. Darekutnî, mevkuf halinin sahîh olduğunu söylemiştir.); İbn Mace, *Ticârât*, 42, II/753, no: 2241.

¹⁰¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II/429-430.

Abdurrazzak'ta ise hadis “Hayvanın sütünü sağmayıp göğsünü şişirerek satmaktan kaçının. O aldatmaktır. Aldatmak ise müslümana helal değildir” şeklinde mevkuf olarak nakledilmiştir.¹⁰¹¹

Bu rivayette, “Rasulullah'ın (sav) malı pazara gelmeden karşılayıp satın almayı yasakladığı” ve “Sütü sağılmadan göğsü şişirilerek satılan hayvanın geri verilmesi ve yanında da bir sa' buğday verilmesi gerektiği” zikredilmemiştir.

İbn Mes'ûd'dan mevkuf halî sahih isnadla nakledilen bu hadis; Abdurrazzâk, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de Ebû Hureyre'den merfû' olarak nakledilmiştir.¹⁰¹² Yine Abdurrazzak, el-Hasen'den de hadisi mefû' olarak tahrir etmiştir.¹⁰¹³

2. Kaynaklarımızda Abbâd b. Temîm'in¹⁰¹⁴ amcası Abdullâh b. Zeyd'in¹⁰¹⁵, “Namazdayken kendisinde bir şey (yani hades) meydana geldiğini hayal eden kimsenin halini Rasulullah'a (sav) arz ettiği; Hz. Peygamber'in de:

“لا ينفث - أو لا ينصرف - حتى يسمع صوتا أو يجد ريحا” = Bir ses veya koku duymadıkça namazdan çıkmasın” dediği nakledilmiştir.¹⁰¹⁶

Yine Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in “إذا وجد أحدكم في بطنه شيئا فأشكَل عليه أخرج منه” = Biriniz karnında bir şey hisseder de ondan bir şey çıkıp çıkmadığını kestiremezse, ses işitmedikçe veya koku duymadıkça sakın mescidden çıkmasın” dediğini rivayet etmiştir.¹⁰¹⁷

İbn Mes'ûd ise, bunu sahih bir isnadla mevkûf olarak şöyle nakletmiştir:

قال بن مسعود إن الشيطان ليطيف بالرجل في صلاته ليقطع عليه صلاته فإذا أعياه نفخ في دبره فإذا أحس أحدكم فلا ينصرفن حتى يجد ريحا أو يسمع صوتا

¹⁰¹¹ Abdurrazzak, *Musannef*, VIII/198, no: 14865.

¹⁰¹² Abdurrazzak, *Musannef*, VIII/197, no: 14858, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII/492, no: 7523; XIII/129, no: 7698; XIV/550, no: 9006; XV/343-344, no: 9559; XVI/41, no: 9960; XVI/90-91, no: 10058; XVI/173, no: 10239; XVI/345, no: 10586; Müslim, *Büyû*, 7, II/1158-1159, no: 23-28; İbn Mâce, *Ticârât*, 42, II/753; Ebû Dâvûd, *el-Büyû* ve'l-İcârât, 48, III/727; Tirmizî, *Büyû*, 29, III/553-554; Nesâî, *Büyû*, 14, VII/253-254.

¹⁰¹³ Abdurrazzak, *Musannef*, VIII/197, no: 14860.

¹⁰¹⁴ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIV/108-109, no: 3075.

¹⁰¹⁵ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIV/538-539, no: 3281.

¹⁰¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/454, no: 8071 (İsnâd: Rasulullah (sav)- Abdullah b. Zeyd- Abbâd b. Temîm- ez-Zühri- İbn Uyeyne); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVI/376, no: 16450; Buhârî, *Vudû*, 4, I/64; *Vudû*, 33, I/77; *el-Büyû*, 5, II/725; Müslim, *el-Hayz*, 26, I/276, no: (361)-98; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 68, I/122; Nesâî, *Tahâret*, 115, I/98-99.

¹⁰¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV/208, no: 9355; Müslim, *el-Hayz*, 26, I/276, no: (362)-99; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 68, I/123; Tirmizî, *Tahâret*, 56, I/109.

“Şeytan bir kimse namazdayken, namazdan alıkoymak için çevresinde döner, ona güç yetiremediği zaman arkasına üfler. Biriniz (abdestinin bozulduğunu) hissettiği zaman koku duymadıkça veya ses işitmedikçe sakın namazdan çıkmasın.”¹⁰¹⁸

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde ravi kaynaklı olduğu anlaşılan bazı değişikliklerle yine İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledilmiştir.¹⁰¹⁹ Merfû' bir aslı bulunan hadisi İbn Mes'ûd'un, Rasulullah'ın (sav) adını zikretmeden kendi sözü gibi nakletmeyi tercih ettiği görülmektedir.

3. Oruç tutmanın fazileti ile ilgili de İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak şöyle bir hadis nakledilmiştir:

"للصائم فرحتان فرحة عند فطره وفرحة حين يأتي ربه وخلقوف فم الصائم أطيب عند الله من ريح

المسك"

“Oruçlu için iki sevinç vardır: İftar ettiğindeki sevinç ve Rabbine kavuştuğundaki sevinç. Oruçlunun ağızındaki koku, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.”¹⁰²⁰

Ahmed b. Hanbel ise, hadisi Müsned’inde merfû’ olarak şöyle nakletmiştir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ حَسَنَةَ ابْنِ آدَمَ بَعْشَرَ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ إِلَّا الصَّوْمَ وَالصَّوْمَ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ وَلِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ فَرْحَةٌ عِنْدَ إِفْطَارِهِ وَفَرْحَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِخُلُوفِ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ

“Rasulullah (sav) şöyle demiştir: Allah (cc), oruç dışında ademoğlunun iyiliklerine on mislinden yedi yüz küsür misline kadar karşılık verir. (Allah (cc)), ‘Oruç benim içindir ve karşılığını ben veririm’ buyurmuştur. Oruçlu için iki sevinç vardır. İftar ettiğindeki sevinç ve kıyamet gününün sevinci. Oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.”¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, I/141, no: 536.

¹⁰¹⁹ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ : إِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْتِي أَحَدَكُمْ وَهُوَ فِي صَلَاتِهِ فَيَنْقُرُ ذُبْرَهُ لِيُرِيَهُ أَنَّهُ قَدْ أَحْدَثَ ، فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ فَلَا يُنْصَرَفَنَّ أَحَدُكُمْ حَتَّى يَسْمَعَ
Böyle yaptığında, biriniz koku duymadıkça veya ses işitmedikçe sakın namazdan çıkmasın.” Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/455, no: 8076. Ayrıca bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/455, no: 8075.

¹⁰²⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, IV/308, no: 7898; Nesâî, Sıyâm, 41, IV/161 (Hadisin başında, “Allahu Teâlâ: Oruç benim içindir, onun karşılığını ben veririm, dedi” ibaresi mevcuttur, ardından bu rivayet zikredilmiştir.).

¹⁰²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VII/289-290, no: 4256 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes'ûd- Ebu'l-Ahves- İbrâhîm el-Heceri (Ebû İshâk)- Amr b. Mücemmi' Ebu'l-Münzir el-Kindî).

Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bu hadisin isnadında yer alan Amr b. Mücemmi' için, İbn Ebî Hâtim "Daifu'l-hadîs" nitelemesinde bulunmuş,¹⁰²² İbn Hibbân da hata yaptığını ifade etmiştir.¹⁰²³ Dolayısıyla merfû rivayetin isnadı zayıftır.

Hadisi benzer şekilde Ebû Hüreyre¹⁰²⁴, Ali b. Ebî Tâlib¹⁰²⁵, Ebû Saîd¹⁰²⁶ gibi bazı sahabiler merfû olarak nakletmiştir. Bu, merfû' bir aslının bulunduğunu göstermektedir.

Bezzar, İbn Mes'ûd'dan Hubeyre'nin naklettiği ve "Onu ref' ettiğini" söylediği şöyle bir hadis tahrir etmiştir:

"الصوم جنة ولخلوف فم الصائم أطيب عند الله من ريح المسك"

"Oruç kalkandır ve oruçlunun ağız kokusu Allah katında miskten daha güzeldir."¹⁰²⁷

Hadisi zikrettikten sonra da bu hadisi Umeyr dışındakilerin mevkuf olarak naklettiğini belirtmiştir.¹⁰²⁸ Özellikle "ref' etti" ifadesinin kullanılması merfû' olduğunda şüphe bulunduğu izlenimi vermektedir.

İbn Ebî Şeybe de *Musannef*'inde, orucun kalkan olduğuyla ilgili yine İbn Mes'ûd'dan Hubeyre'nin naklettiği şu mevkuf rivayeti nakletmiştir:

"الصَّوْمُ جُنَّةٌ مِنَ النَّارِ كَجُنَّةِ الرَّجُلِ إِذَا حَمَلَ مِنَ السِّلَاحِ مَا أَطَاقَ."

"Kişinin zorlukla taşıyıp silahtan korunduğu gibi, oruç da ateşe karşı kalkandır."¹⁰²⁹

İbn Mes'ûd, silahların vereceği zarardan kalkanla korunulduğu gibi, cehennem ateşinden de orucun koruyacağını ifade etmiştir. Ondan mevkuf olarak nakledilen "Oruç kalkandır" hadisi de, ya yukarıda zikredilen "Oruç tutmanın fazileti" ile ilgili hadis

¹⁰²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI/342, no: 1461.

¹⁰²³ İbn Hibbân, *Sikât*, VII/230.

¹⁰²⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, IV/306, no: 7893; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/10-11, no: 8977, 8978, 8979; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII/49, no: 7607; XIII/126, no: 7693; XIV/225, no: 8550; XV/55, no: 9112; XV/214, no: 9363; XV/445, no: 9714; XVI/145, no: 10175; XVI/163, no: 10218; XVI/301-302, no: 10505; XVI/369, no: 10631; XVI/407, no: 10692; Buhari, Savm, 9, II/673; Tevhîd, 35, VI/2723; Müslim, Sıyâm, 30, I/807, no: (1151)-163, 164, 165; İbn Mâce, Sıyâm, 1, I/525; Tirmizî, Savm, 55, III/136; III/137-138; Nesaî, Sıyâm, 42, IV/162-163; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII/210, no: 3423; VIII/211, no: 3424.

¹⁰²⁵ Nesaî, Sıyâm, 41, IV/159; Bezzâr, *Müsned*, III/129, no: 915.

¹⁰²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/11, no: 8978; Nesaî, Sıyâm, 42, IV/162.

¹⁰²⁷ Bezzâr, *Müsned*, V/257-258, no: 1874.

¹⁰²⁸ Bezzâr, *Müsned*, V/258.

¹⁰²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/10, no: 8977.

içerisinde¹⁰³⁰ ya da müstakil olarak veya başka hadisler içerisinde¹⁰³¹ Ebû Hüreyre, Muaz b. Cebel, Osmân b. Ebi'l-Âs, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh gibi bazı sahabiler tarafından merfû' olarak nakledilmiştir.

İbn Mes'ûd dışındaki sahabilerden merfû' olarak nakledilmesi, İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak nakledilen rivayetlerin zayıf olması ve bu hadislerin ondan mevkuf olarak nakledilmiş olması, “Onun, hadisleri Rasulullah'tan (sav) rivayet etmek yerine kendi sözü gibi nakletmeyi tercih ettiği” görüşünü kuvvetlendirmektedir.

4. Abdullah b. Mes'ûd'dan merfu ve mevkuf olarak nakledilen “Namazın uzatılması, hutbenin kısaltılması” ile ilgili hadis, Ammâr'dan merfu olarak nakledilmiştir:

Ebû Vâil, Ammâr b. Yâsir'in kendilerine hutbe verdiğini, uzatmayıp veciz bir şekilde bilgilendirdiğini söylemiş, inince ona “Ey Ebu'l-Yakzân, sen bilgilendirdin ve uzatmadın, soluklansaydın, ara verseydin” dediklerini, Ammâr'ın ise, “Rasulullah'ın (sav) ‘Kişinin namazının uzunluğu ve hutbesinin kısalığı fikhının göstergesidir. Namazı uzatın, hutbeyi kısaltın. Şüphesiz ki güzel konuşma (beyân) etkili olur.’ dediğini işittim” diye cevap verdiğini söylemiştir.¹⁰³²

Beyhakî bu rivayeti naklettikten sonra “Bu, İbn Mes'ûd'un sözü olarak rivayet edilir” demiştir.¹⁰³³

Abdullah b. Mes'ûd'dan, “إِنَّ قِصَرَ الْخُطْبَةِ وَطُولَ الصَّلَاةِ مِثْلُ مَنْ فِيهِ الرَّجُلُ” = Hutbenin kısalığı ve namazın uzunluğu kişinin fikhının göstergesidir” hadisi mevkuf olarak nakledilmiştir.¹⁰³⁴

¹⁰³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/11, no: 8979; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII/126, no: 7693; XV/55, no: 9112; XV/214, no: 9363; XV/445, no: 9714; XVI/145, no: 10175; XVI/163, no: 10218; XVI/407, no: 10692; Buhârî, Savm, 9, II/673; Tevhîd, 35, VI/2723; Müslim, Sıyâm, 30, I/807, no: (1151)-163; Nesâî, Sıyâm, 42, IV/162, 163; Tirmizî, Savm, 55, III/136'da Ebû Hureyre'den nakledilmiştir.

¹⁰³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/12, no: 8984'te Ebû Ubeyde el-Cerrâh, merfû' olarak nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII/422, no: 8059; XVI/33, no: 9947; XVI/34, no: 9949; XVI/324, no: 10552'de Ebû Hureyre, merfû' olarak nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI/447, no: 22133; Nesâî, Sıyâm, 43, IV/166'da Muâz b. Cebel, merfû olarak nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX/436, no: 17909; Bezzâr, *Müsned*, VI/306, no: 2319; VI/309, no: 2321; Nesâî, Sıyâm, 43, IV/167'de Osmân b. Ebi'l-Âs, merfû olarak nakletmiştir.

¹⁰³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX/249-250, no: 18317; Müslim, el-Cum'a, 13, I/594, no: 47; Darimî, es-Salâh, 199, I/365; İbn Hibbân, *Sahih*, VII/30-31, no: 2791; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III/208. Ayrıca bkz: Bezzâr, *Müsned*, IV/235-236, no: 1398 (Burada sadece Meymûn b. Ebî Şeybe, Ammâr b. Yâsir'den merfû hadisi nakletmiştir.); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/559, no: 5244 (Burada Ebû Râşid, Ammar b. Yâsir'in kendilerine hutbe verdiğini ve hutbesini uzatmadığını, bir adamın Ammâr'a ‘Söz şifadır dedin, hutbeyi uzatsaydın’ dediğini, Ammâr'ın ise, ‘Rasulullah (sav) bizi hutbeyi uzatmaktan nehyetti’ şeklinde cevap verdiğini nakletmiştir.).

¹⁰³³ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III/208.

Yine onun “أَحْسِنُوا هَذِهِ الصَّلَاةَ ، وَأَقْصِرُوا هَذِهِ الْخُطْبَةَ = Bu namazı (Cuma namazı) güzel kılın ve bu hutbeyi kısıltın” dediği kaynaklarımızda mevcuttur.¹⁰³⁵

Bezzâr ise *Müsned*’inde Abdullah b. Mes’ûd’dan merfû’ olarak hadisi şöyle tahrir etmiştir: “Hutbenin kısalığı ve namazın uzunluğu kişinin fıkhının göstergesidir. Namazı uzatın, hutbeyi kısıltın. Şüphesiz ki beyân etkilidir. Sizden sonra hutbeyi uzatan ve namazı kısıltan bir kavim gelecek.”¹⁰³⁶

“Daha erken kaynak olan İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak nakledilmesi” ve “Ammâr’ın hutbe verdikten sonra kendisine yapılan talepler üzerine Rasulullah’tan (sav) bu hadisi naklettiği rivayeti zikrettikten sonra Beyhakî’nin, bunun İbn Mes’ûd’un sözü olarak da nakledildiğini ifade etmesi” İbn Mes’ûd’dan aslı mevkuf iken daha sonra ref’ edildiği kanaatini uyandırmaktadır. Rivayetin başka bir sahâbi tarafından merfû’ olarak rivayet edilmesi, bu nedenle bunu İbn Mes’ûd’un kendisinin söylemiş olamayacağı ve hükmen merfû’ olduğu inancı sonradan ref’ edilmesine sebep olmuş olabilir. Aynı şekilde merfû’ bir aslı bulunmasına rağmen İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak nakledilmiş olması, onun Rasulullah’tan (sav) doğrudan hadis nakletmekten çekindiği ve kendi sözü gibi nakletmeyi tercih ettiği görüşünü desteklemektedir.

5. Avf b. Mâlik’ten (ö. 73)¹⁰³⁷ merfû’ olarak nakledilen şu hadis¹⁰³⁸ Abdullah b. Mes’ûd’dan hem merfû hem mevkuf olarak nakledilmiştir:

من قرأ حرفاً من كتاب الله فله به حسنة والحسنة بعشر أمثالها لا أقول ألم حرف ولكن ألف حرف ولام حرف وميم حرف

“Kim Allah’ın kitabından bir harf okursa, ona bir hasene vardır ve her bir hasene on misliyledir. Elif-lâm-mîm bir harf demiyorum; fakat elif bir harf, lâm bir harf, mîm bir harftir.”¹⁰³⁹

Tirmizî bu hadisi merfû’ olarak İbn Mes’ûd’dan naklettikten sonra; bazılarının İbn Mes’ûd’dan ref’ ettiğini, bazılarının ise, ondan mevkuf olarak rivayet ettiğini söyleyerek hadisin bu vecih ile hasen sahih garîb olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/559, no: 5242; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/298, no: 9493, 9494; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübra*, III/208.

¹⁰³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/559, no: 5243; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, III/208 (Rivayette “Bu namazı uzatın” ifadesi mevcuttur. Cuma namazının kastedildiği söylenmiştir.).

¹⁰³⁶ Bezzar, *Müsned*, V/289, no: 1908.

¹⁰³⁷ İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, VIII/168.

¹⁰³⁸ Bezzâr, *Müsned*, VII/192, no: 2761.

¹⁰³⁹ Tirmizî, *Fadâilü’l-Kur’ân*, 16, V/175.

Abdurrazzak, *Musannef*'inde bu rivayeti İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak tahrir etmiştir.¹⁰⁴¹ Yine onun, İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak naklettiği uzunca bir rivayetin sonunda da bu hadis yer almaktadır.¹⁰⁴² Daha erken kaynakta mevkûf olarak nakledilmiş olması sonradan ref' edildiğini akla getirmektedir.

6. Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilen “Boşama ve nikahlamanın şakasının olmayacağını” bildiren hadis, merfû' ve mevkuf olarak başka sahabilerden de nakledilmiştir:

قال رسول الله صلى الله عليه و سلم من طلق وهو لاعب فطلاقه جائز ومن أعتق وهو لاعب فعتاقه جائز ومن أنكح وهو لاعب فنكاحه جائز

Rasulullah (sav), “Kim şaka da olsa boşarsa, boşaması geçerlidir, kim şaka da olsa köle azad ederse, azad etmesi geçerlidir, kim şaka da olsa nikâhlanırsa, nikâhı geçerlidir” buyurmuştur.¹⁰⁴³ Bu rivayeti Abdurrazzâk, Ebû Zer'den merfû' olarak rivayet etmiştir.

Saîd b. Müseyyeb, “Üç şeyde şaka yoktur: Nikâh, köle azad etme ve boşama” demiştir.¹⁰⁴⁴

Ebu'd-Derdâ da merfû' olmaksızın “Üç şeyin şakası ciddî gibidir: Nikâh, boşama ve köle azad etme” demiştir.¹⁰⁴⁵

Yine Ebu'd-Derdâ, cahiliye döneminde adamın eşini boşadığı, sonra döndüğü ve ben şaka yapmıştım dediğini; köle azad edip sonra döndüğü ve şaka yapıyordum dediğini, bunun üzerine Allahu Teâlâ'nın “Allah'ın ayetlerini alaya almayın” (Bakara 2/231) ayetini indirdiğini, Rasulullah'ın (sav) de “Kim eşini boşarsa veya köle azad ederse veya nikâhlanırsa ve ben şaka yapmıştım derse o geçerlidir” buyurduğunu nakletmiştir.¹⁰⁴⁶

Ebû Hureyre'den ise, Rasulullah'ın (sav) “Üç şeyin şakası da ciddi, ciddisi de ciddidir: Nikâh, boşama ve boşadığı eşine tekrar dönme” dediği nakledilmiştir.¹⁰⁴⁷

İbn Cüreyc de, Rasulullah'ın (sav) “Kim şakadan nikâhlanır veya boşanırsa bu geçerlidir” dediğinin kendisine haber verildiğini söylemiştir.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁰ Tirmizî, *Fadâilü'l-Kur'ân*, 16, V/176.

¹⁰⁴¹ Abdurrazzak, *Musannef*, III/367, no: 5993 (Rivayette küçük lafız farklılıkları vardır.).

¹⁰⁴² Abdurrazzak, *Musannef*, III/375-376, no: 6017.

¹⁰⁴³ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/134-135, no: 10249.

¹⁰⁴⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/135, no: 10253; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI/483, no: 18600.

¹⁰⁴⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/133-134, no: 10245; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI/482, no: 18596.

¹⁰⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI/483, no: 18601.

¹⁰⁴⁷ İbn Mâce, *Talâk*, 13, I/657-658.

Yine İbn Cüreyc, Atâ’’dan “Kim şakadan nikâhlanır veya boşanırsa, bu geçerlidir. Talâk ve nikâhta şaka yoktur” dediğini haber vermiştir.¹⁰⁴⁹

Hiz. Ali’nin de “Nikâh, talâk ve köle azad etmede şaka olmadığını” söylediğini nakledilmiştir.¹⁰⁵⁰

Abdurrazzâk *Musannef*’inde, Abdullah b. Mes’ûd’un “من طلق لآعبأ أو نكح لآعبأ فقد = Kim şaka olarak boşarsa veya şaka olarak nikâhlarsa geçerlidir” dediğini mevkûf olarak nakletmiştir.¹⁰⁵¹

Bazı rivayetlerde sadece boşama ve nikahlama zikredilirken, bazılarında köle azad etmenin de şakasının olmayacağı bildirilmiştir. Ebu’d-Derdâ’nın, Rasulullah’tan (sav) bu hadisi sebebi vürûduyla birlikte nakletmesi merfû’ bir aslının bulunduğunu göstermektedir. Ancak birçok kişi tarafından merfû’ ve mevkuf olarak, bazen de kısaltılarak (köle azad etme kısmı zikredilmeksizin) rivayet edilmiştir. İbn Mes’ûd da, Hiz. Peygamber’in böyle söylediğini zikretmeksizin belki de kendisine sorulması, fetva istenmesi üzerine bunu kendi sözü gibi ifade etmiştir.

7. Abdullah b. Mes’ûd’un “بحسب أمرئ من الكذب أن يحدث بكل ما سمع = Her işittiğini nakletmesi kişiye yalan olarak yeter” dediğini mevkuf olarak nakledilmiştir.¹⁰⁵² Aynı şekilde Hiz. Ömer’den de mevkuf olarak¹⁰⁵³ nakledilen hadis, Ebû Hureyre’den merfû olarak¹⁰⁵⁴ rivayet edilmiştir.

Darakutnî de, *İlel*’inde Ebu’l-Ahves’in İbn Mes’ûd’dan, onun da Rasulullah’tan (sav) “Her işittiğini nakletmesi kişiye yalan olarak yeter” hadisi hakkında sorulduğunu söyleyerek, İbn Mübârek’in Sevrî’den onun da Ebû İshak’tan merfu’ olarak, diğerlerinin ise, mevkuf olarak rivayet ettiğini ifade etmiş, mevkuf olanın “esahh/daha sahih” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁵ Ancak merfû’ olarak nakledildiğini söylediğini rivayeti tespit edemedik.

¹⁰⁴⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/135, no: 10250.

¹⁰⁴⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/133, no: 10243.

¹⁰⁵⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/134, no: 10247.

¹⁰⁵¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, VI/133, no: 10244.

¹⁰⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/428, no: 26012; Müslim, Mukaddime, 3, I/11, no: 5.

¹⁰⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/428, no: 26011; Müslim, Mukaddime, 3, I/11, no: 5.

¹⁰⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/428, no: 26010; Müslim, Mukaddime, 3, I/10, no: 5; Ebû Davud, Edeb, 88, V/265-266; İbn Hibban, *Sahih*, I/213-214, no: 30.

¹⁰⁵⁵ Dârekutnî, *İlel*, V/317, no: 908.

8. “Beş vakit namazın, aralarında işlenen büyük günahlar dışındaki günahlara kefarete olduğunu bildiren” rivayeti Ebû Hüreyre¹⁰⁵⁶, Enes¹⁰⁵⁷, Osmân b. Affân¹⁰⁵⁸ ve Ebû Saîd¹⁰⁵⁹ gibi sahâbiler merfû’ olarak rivayet etmiştir.

Bezzâr, *Müsned*’inde bu rivayeti İbn Mes’ûd’dan merfû olarak nakletmiştir.¹⁰⁶⁰ Ancak isnadda yer alan ravilerden Sâlih b. Mûsâ’nın “Leyyinü’l-hadîs” olduğunu, onun dışındakilerin “İbn Mes’ûd- Ebû Vâil- A’miş” isnadıyla mevkuf olarak rivayet ettiklerini söylemiştir.¹⁰⁶¹ Heysemî de aynı şekilde Bezzâr’ın ve Taberânî’nin İbn Mes’ûd’dan bu hadisi naklettiğini söyleyerek, isnadındaki Sâlih b. Mûsâ’nın “Münkerü’l-hadîs” olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶² Ancak Heysemî’nin, Taberânî’nin Sâlih b. Mûsâ’dan merfû olarak naklettiğini söylediği rivayeti tespit edemedik.

Dârekutnî ise, *İlel*’inde bu hadisin “Hammad b. el-Hasen- Haccâc b. Nusayr- Şu’be- A’miş” isnadıyla ref edildiğini zikretmiş, onun dışındakiler tarafından mevkuf olarak nakledildiğini söyleyerek, “mevkuf olmasının” sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶³ Ancak bu isnadla da rivayet tespit edilememiştir.¹⁰⁶⁴

Abdurrazzâk, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî, rivayeti İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak şöyle tahrir etmiştir:

الصلوات كفارات لما بينهن ما اجتنب الكبائر

¹⁰⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV/333, no: 8715; XV/208, no: 9356; Müslim, Tahâret, 5, I/209, no: (233)-14, 15, 16; Tirmizî, Salât, 160, I/418; İbn Hibbân, *Sahîh*, V/24, no: 1733; VI/176, no: 2418. Ebû Hüreyre’den nakledilen bu rivayetlerde “Cuma namazının diğer Cuma namazına kadar” da günahlara kefarete olduğu zikredilmiştir.

¹⁰⁵⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/267, no: 5588. Aynı şekilde Enes’ten nakledilen rivayette de “Cuma namazının diğer Cuma namazına kadar kefarete olacağı” ilavesi mevcuttur.

¹⁰⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/467, no: 406; I/514, no: 473; I/531-2, no: 503; Müslim, Tahâret, 4, I/207-208, no: (231)-10, 11; Nesâî, Tahâret, 108, I/91; İbn Hibbân, *Sahîh*, III/318, no: 1043. Osmân b. Affân’dan nakledilen bu rivayetlerin başında “Kim Allah’ın emrettiği gibi abdestini alırsa” ifadesi yer almaktadır.

¹⁰⁵⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, VI/37, no: 5444; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/530, no: 5065. Ebû Saîd’dan nakledilen bu hadisin başında İbn Ebî Şeybe’deki rivayette “Güzel bir şekilde abdest alıp sonra Cuma namazına gelenin diğer Cuma’ya kadar günahlarına kefarete olduğu”, sonunda ise “Cuma günü bir saatin olduğu ve bir kulun o vakitte Allah’tan hayır istediği zaman kendisine verileceği” zikredilmiştir.

¹⁰⁶⁰ Bezzâr, *Müsned*, V/121, no: 1704 (İsnâdı: Rasulullah (sav)- İbn Mes’ûd- Ebû Vâil- A’miş- Sâlih b. Mûsâ- Dâvûd b. Amr- Fadl b. Sehl).

¹⁰⁶¹ Bezzâr, *Müsned*, V/121.

¹⁰⁶² Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, I/298.

¹⁰⁶³ Dârekutnî, *İlel*, V/101-102, no: 747.

¹⁰⁶⁴ Dârekutnî’nin *İlel*’ini tahkik eden Mahfûz er-Rahmân da dipnotta bu rivayete ulaşamadığını belirtmiştir. Bkz: Dârekutnî, *İlel*, V/101, 8. dipnot.

“Namazlar, -büyük günahlardan sakındıkça- aralarında (işlenen) günahlara kefarettir.”¹⁰⁶⁵

Ahmed b. Hanbel ve Tâberânî'nin tahrir ettiği, Abdullah b. Mes'ûd'un “Rasulullah'ın (sav), Allah'a ortak koşan kişiyi Allah (cc), cehenneme sokar, dediğini işittiği ve kendisinin de Rasulullah'tan (sav) duymadığım diğer şeyi söylüyorum, Allah'a ortak koşmadan ölen kişiyi Allah (cc), cennete koyar”, dediği, rivayetin devamında da Abdullah b. Mes'ûd'un “Bu namazlar adam öldürme dışında aradaki günahlara kefarettir” dediği zikredilmiştir.¹⁰⁶⁶

Görüldüğü gibi diğer sahabilerden merfû' şekilde nakledilen rivayet, İbn Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilmiştir. Ondan merfû' olarak nakledilen rivayetin de isnadı zayıftır.

9. "ما من رجل لا يؤدي زكاة ماله الا مثل له يوم القيامة شجاعا اقرع يفرق منه و هو يتبعه حتى يطوقه في عنقه"

“Zekatını vermeyen kişinin malının kıyamet gününde bir yılan gibi boynuna dolanacağı” ile ilgili bu rivayeti, Abdullah b. Mes'ud'dan merfû olarak ilk kez Şafî (ö. 204)¹⁰⁶⁷ ve Humeydî (ö. 219)¹⁰⁶⁸ nakletmiştir. Daha sonra İbn Mâce (ö. 273)¹⁰⁶⁹, Tirmizî (ö. 279)¹⁰⁷⁰ ve Nesâî (ö. 303)¹⁰⁷¹,nin *Sünenler*'inde, Ahmed b. Hanbel (ö. 241)¹⁰⁷² ve Bezzâr (ö. 292)'ın¹⁰⁷³ *Müsnedler*'inde yine İbn Mes'ûd'dan merfû olarak tahrir edilmiştir. Tirmizî'nin naklettiği rivayette “يبلغ به النبي” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadenin kullanılması merfû' olduğunda şüphe bulunduğu izlenimi uyandırmaktadır.

İbn Ebî Şeybe (ö. 235)'nin *Musannef*'i ve Taberânî (ö. 360)'nin *Mu'cem*'inde ise, bu rivayet Abdullah b. Mes'ûd'un “Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla

¹⁰⁶⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, I/48, no: 147; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/385, no: 7718 (Rivayette “الحقائى” kelimesi mevcuttur.); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/148, no: 8740 (Yine rivayette “الحقائى” kelimesi mevcuttur.); IX/148, no: 8741 (Abdurrazzâk'tan aynı isnadla nakletmiştir.).

¹⁰⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/360-1, no: 3811; VI/412, no: 3865; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X/189, no: 10416 (Rivayet “Rasulullah (sav), Allah'a ortak koşarak ölen kişi cehenneme girer ve bu namazlar büyük günah dışında aradaki günahlara kefarettir, dedi” şeklinde nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivayette “Beş vakit namazın aradaki günahlara kefarete olacağı” kısmı mevkufken, Taberânî'nin naklettiği rivayette merfû'dur.

¹⁰⁶⁷ Şafî, Muhammed b. İdris, *Müsned*, Beyrut, 2005, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I/535.

¹⁰⁶⁸ Humeydî, *Müsned*, I/52, no: 93.

¹⁰⁶⁹ İbn Mâce, *Zekât*, 2, I/568.

¹⁰⁷⁰ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4, V/232.

¹⁰⁷¹ Nesaî, *Zekât*, 2, V/11-12.

¹⁰⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/48-9, no: 3577.

¹⁰⁷³ Bezzâr, *Müsned*, V/152, no: 1744.

haberdardır” mealindeki Al-i İmran Suresi 180. ayetle ilgili kendi tefsiri olarak nakledilmiştir.¹⁰⁷⁴ Sahabe tefsirleri, hükmen merfû sayıldığı için daha sonra ref’ edilmiş olması muhtemeldir.

“Bu rivayeti Ebû Vâil’in ref’ etmiş olabileceği, zira Ebû Vâil’in (ö. 82), bu rivayeti Mesrûk’tan (ö. 63) işittiğinin nakledildiği, Mesrûk’un ise rivayeti İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak işittiği” söylenmiş,¹⁰⁷⁵ Ebû Vâil’in Mesrûk aracılığıyla yaptığı bazı rivayetlerin sorunlu olduğuna işaret edilmiştir.¹⁰⁷⁶ Ebû Vâil’in, Kufeli oluşunun bu rivayetin sıhhatini zayıflatan diğer bir unsur olduğu belirtilerek, bu durumun Medine menşeli bir rivayetin daha sonra farklı bölge ravilerine ulaştığında merfû’ hale dönüştüğüne delalet ettiği ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁷

İbn Ömer¹⁰⁷⁸, Ebû Hüreyre¹⁰⁷⁹ gibi bazı sahabiler rivayeti merfû olarak nakletmiştir. Bu, böyle bir şeyi Rasulullah’ın (sav) söylediğini, ancak İbn Mes’ûd’un Al-i İmrân Suresi 180. ayetle ilgili olarak, “Rasulullah’ın (sav) söylediğini belirtmeksizin” bunu zikrettiğini ve daha sonra ref’ edildiğini akla getirmektedir.

İbn Mes’ûd’dan mevkûf olarak nakledilmişken diğer sahabiler tarafından merfû’ olarak nakledilen rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Ancak çalışmamızın hacmini çok fazla genişletmemek için bazı örneklerin zikredilmesiyle yetinilmiştir.

e. Bazı Rivayetlerin İbn Mes’ûd’a İsnad Edilerek Ref’ Edilmesi

İbn Mes’ûd söylemediği halde, ondan merfû’ olarak nakledilen rivayetler de mevcuttur. İbnü’l-Cevzî (ö. 597), Suyûtî (ö. 911) ve İbn Irâk el-Kenânî (ö. 963)’nin zayıf ve mevzû hadislerle ilgili kaleme aldıkları eserler incelendiğinde İbn Mes’ûd’a isnad edilerek ref’ edilen çok sayıda mevzû rivayetin bulunduğu görülmüştür. Bunları ilgili oldukları konulara göre şöyle zikretmek mümkündür:

¹⁰⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV/345, no: 10792 (İsnâdı: İbn Mes’ûd- Ebû Vâil- Ebû İshâk- Ebû Bekr b. Ayyâş). Hâkim, *el-Müstedrek*’te bu rivayeti zikretmiş, Ebû Bekr b. Ayyâş’ın yemin ederek Ebû İshâk üzerine yalan söylemediğini, Ebû İshâk’ın Ebû Vâil üzerine yalan söylediğini görmediğini, Ebû Vâil’in de İbn Mes’ûd üzerine yalan söylediğini görmediğini zikretmiş ve Buhârî ile Müslim’in şartlarına uygun olmasına rağmen bu hadisi tahrir etmediklerini belirtmiştir. Bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, II/298-299; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/229, no: 9122, 9123; IX/230, no: 9125, 9126.

¹⁰⁷⁵ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, s. 203. Mesruk’un İbn Mes’ûd’dan mevkuf olarak naklettiği rivayet için bkz: Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/230, no: 9126.

¹⁰⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV/363.

¹⁰⁷⁷ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber’e Nispeti*, s. 203.

¹⁰⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X/22, no: 5729; X/480, no: 6448; Nesaî, *Zekât*, 20, V/38-39.

¹⁰⁷⁹ Buhârî, *Zekât*, 3, II/508; Tefsîr, 72, IV/1663; Tefsîr, 154, IV/1711; Hiyel, 3, VI/2552; Nesaî, *Zekât*, 20, V/39.

1. Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğunu, yaratılmış olmadığını, böyle diyenin kâfir olacağını bildiren rivayet: Bunu alimler tarafından zayıf olarak nitelenen Mücâlid b. Saîd (ö. 144)'in¹⁰⁸⁰ İbn Mes'ûd'dan merfû' bir isnadla uydurduğu zikredilmiştir.¹⁰⁸¹

Aynı şekilde Rasulullah'ın Ebû Huzeyfe ve İbn Mes'ûd'a, Kur'ân'ı hafife alanların onun yaratıldığını söyleyeceklerini ve ikisinin bunu söyleyenlere yetişemeyeceğini bildirdiği rivayet.¹⁰⁸²

2. Allah'ın, sinirlendiği zaman şiştiğini; arşa, O'nu taşımanın ağır geldiğini bildiren rivayet. Bunu nakleden Eyyûb b. Abdüsselâm'ın zındık ve yalancı olduğu, hadislerini zikretmenin ve yazmanın helal olmadığı söylenmiştir.¹⁰⁸³

3. Hz. Peygamber, cin heyeti ile görüştüğü zaman İbn Mes'ûd'un onunla beraber olduğunu, ayrıldıktan sonra derin bir nefes alması üzerine, İbn Mes'ûd'un "Mesele ne Ya Rasulallah?" diye sorduğunu, Hz. Peygamber'in ölüm haberim verildi demesi üzerine, "Halife seç" dediğini, "Kimi" diye soran Hz. Peygamber'e, Ebû Bekr'i cevabını verdiğini, Hz. Peygamber'in sustuğunu, bir saat kadar sonra yine aynı şeylerin tekrarlandığını, İbn Mes'ûd'un bu sefer "Ömer'i" cevabını verdiğini, Hz. Peygamber'in yine sustuğunu, bir saat kadar sonra yine aynı şeylerin tekrarlanması akabinde bu sefer İbn Mes'ûd'un "Ali b. Ebî Tâlib'i" demesi üzerine Hz. Peygamber'in "Eğer ona itaat ederlerse hepsi cennete girer" dediğini bildiren rivayet. Abdurrahmân b. Avf'ın kölesi Mînâ'nın¹⁰⁸⁴ uydurduğu söylenmiş ve Şiilik'i övdüğü belirtilmiştir.¹⁰⁸⁵

Rasulullah'ın (sav), Cebrâil'den naklettiği ifade edilen, Hz. Ali'nin yaratılmışların en hayırlısı olduğu, bunu inkar edenin kâfir olacağını bildiren rivayet.¹⁰⁸⁶ es-Selcî (ö. 181) nakletmiştir ki onun yalancı, hadis uydurucu hatta kafir olduğu söylenmiştir.¹⁰⁸⁷ Yine isnaddaki Ebû Ahmed el-Cürcânî'nin zamanındaki Şiiler'in imamı olduğu zikredilmiştir.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/413-414; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/39-41.

¹⁰⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât*, I/108; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, I/12; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri's-Şenîati'l-Mevdûa*, I/134-135.

¹⁰⁸² Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/14.

¹⁰⁸³ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/126.

¹⁰⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII/452-453, no: 1811; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X/397.

¹⁰⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/346; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/298; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şerîa*, I/377.

¹⁰⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/347-348; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/300; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şerîa*, I/353.

¹⁰⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX/220-221.

¹⁰⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/348; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şerîa*, I/353.

H. Peygamber'in, "Beni seven, Ali'yi sevsin. Ali'yi sevmeyen beni sevmemiş olur. Beni sevmeyen Allah'ı sevmemiş olur. Kim Allah'ı sevmezse, Allah, onu cehenneme atar" dediği bildirilen rivayet.¹⁰⁸⁹

H. Peygamber'e bir meleğin geldiği ve diğer peygamberlerin, H. Muhammed (sav) ve Ali'yi sevmek için geldiklerini söylediği rivayet.¹⁰⁹⁰

H. Peygamber'in "Ali'ye –başka bir rivayette Ali'nin yüzüne- bakmanın ibadet olduğunu söylediği bildirilen rivayet.¹⁰⁹¹

İbn Mes'ûd'un da içlerinde bulunduğu sahabeden bir cemaatin yatsı namazından sonra mescidde toplandığı, bazılarının hadis naklettiği, bazılarının namaz kıldığı, bazılarının ise uyuduğu H. Peygamber'e söylenince buna itiraz ederek mescidde uyunmayacağını, namazları ise evde gizli olarak kılmak gerektiğini söylediği, Ali gelince ise, onun elini tutarak mescidinde bunların ona helal olduğunu belirttiği, Hamza b. Ebî Tâlib'in "Ben senin amcam sana Ali'den daha yakınım" demesi üzerine H. Peygamber'in "Doğru söyledin Ey amca, vallahi o (Ali) benden değil, Allah'tandır" dediğini bildiren rivayet.¹⁰⁹²

Rasulullah'ın, "Allah (cc), Fâtıma'yı Ali ile evlendirmemi emretti, bunu yaptım." dedikten sonra Cebrâil'in, kendisine "Allah'ın cennet inşa ettiğini bildirdiği ve bu cennette bulunan şeyleri zikrettiği, sonunda da buranın sadece Ali ve Fâtıma'ya ait olduğunu söylediği" nakledilen uzunca rivayet.¹⁰⁹³ Bunu İbn Mes'ûd'un Rasulullah (sav) ile beraber Tebuk seferinde iken işittiği zikredilmiş, isnadda yer alan Abdünnûr el-Mismeî'nin bu rivayeti uydurduğu ve Rafizîler'e meyilli olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁹⁴

Yine Fâtıma'yı sabah düğün korkusu sarması üzerine, H. Peygamber'in, Ali'yi överek onu teselli etmesi ve Allah'ın emriyle Cebrâil ve meleklerle kıyılan nikahından bahseden rivayet.¹⁰⁹⁵

Rasulullah'ın (sav), "Allah'ın, Fâtıma'ya ve soyuna cehennemi haram kıldığını" bildirdiği ifade edilen rivayet.¹⁰⁹⁶

4. Muaviye b. Ebî Süfyân hakkında birbirine zıt iki rivayet İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak nakledilmiştir. Biri Rasulullah'ın (sav) "Muâviye'yi minberimde

¹⁰⁸⁹ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şeria*, I/402.

¹⁰⁹⁰ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şeria*, I/397.

¹⁰⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/359; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/314.

¹⁰⁹² Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/321-322.

¹⁰⁹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII/407, no: 1020.

¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/415; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/361-362; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şeria*, I/410-411.

¹⁰⁹⁵ Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/364; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şeria*, I/416-417.

¹⁰⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/422; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/366; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şeria*, I/417.

gördüğünüz zaman kabul edin, o güvenilir bir kişidir” dediği¹⁰⁹⁷, diğeri ise, “Muâviye’yi bu minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürün” dediği¹⁰⁹⁸ rivayettir.

5. Rasulullah’ın (sav) 380 senesi geldiğinde ümmeti için kurtuluşun, sürgün ve dağ başında manastır hayatı yaşamak olduğunu bildirdiği ifade edilen rivayet. Bunu, Süleymân b. Îsâ’nın¹⁰⁹⁹ uydurduğu zikredilmiştir.¹¹⁰⁰

6. Deccâl’in çıkacağını ve onun yetmiş bin tane, bedeni ve başı örten yünlü dış elbisesinin olacağını bildiren rivayet.¹¹⁰¹

7. Rasulullah’ın (sav), eğer kullar Ramazan’da olan şeyleri bilselerdi, bütün senenin Ramazan olmasını isterlerdi dediği ve yapılan diğer iyilikler dışında her bir oruç için kazanılacak mükâfâtları zikrettiği uzunca rivayet.¹¹⁰²

Rasulullah’ın (sav) Cebrâil’den onun İsrâfîl’den onun da Rabbinden naklettiği ifade edilen bayram gecesinde yüz rekat namazı zikredildiği şekilde kılan ve sonrasında secdede belirtildiği gibi istiğfar edenin kazanacağı mükafatları bildiren rivayet.¹¹⁰³

Arefe günü iki rekat namaz kılan ve neleri okuması gerektiğini bildiren akabinde Allah’ın, melekleri onu bağışladığına şahit kıldığı ifade edilen rivayet.¹¹⁰⁴

Arafat gecesini on cümleden oluşan duayı yüz kez tekrar eden kişiye Allah’ın (cc), istediği her şeyi vereceğini bildiren rivayet.¹¹⁰⁵

İbn Mes’ûd ve Ali b. Ebî Tâlib’den nakledilen, Abdurrahîm b. Zeyd el-Ammî’nin uydurduğu ifade edilen “Arafat’ta vakfe yapan kişinin yapacağı en güzel şeyin bu olduğu” söylenerek, kaçar kere neleri okuması ve sonunda ne yapması gerektiğini bildiren, böyle yaptığı takdirde Allah’ın, onun amellerini kabul edeceğini, günahlarını affedeceğini, ona ve ehline şefaate edeceğini haber veren rivayet.¹¹⁰⁶

Gece veya gündüz iki rekatta bir teşehhüt yapılarak on iki rekat namaz kılınmasını, son oturuşta teşehhütten sonra secdeye giderek kaçar kere neyin okuması gerektiğini, arkasından hacetin istenmesini ve secdeden kalkarak sağa ve sola selam

¹⁰⁹⁷ Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, I/389-390; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü’s-Şeria*, II/8.

¹⁰⁹⁸ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, II/24; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü’s-Şeria*, II/8.

¹⁰⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV/129, no: 586/5705.

¹¹⁰⁰ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, III/198; Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, II/328.

¹¹⁰¹ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü’s-Şeria*, I/255.

¹¹⁰² Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, II/84-85; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü’s-Şeria*, II/153-154.

¹¹⁰³ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, II/130-131; Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, II/51; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü’s-Şeria*, II/94.

¹¹⁰⁴ Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, II/52-53; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü’s-Şeria*, II/95.

¹¹⁰⁵ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, II/211; Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, II/101-102.

¹¹⁰⁶ İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, II/212; Suyûtî, *el-Leâli’l-Masnûa*, II/105.

verilmesini bildiren rivayet ki, sonunda bunun sefihlere söylenmemesi yoksa böyle dua ettikleri zaman dualarına karşılık verileceği ifade edilmiştir.¹¹⁰⁷

İbn Mes'ûd - Hz. Peygamber - Cebrâil - Mîkâil - İsrâfil - er-Rafî' - Levh-i Mahfûz - Allah (cc) isnâdıyla "Hz. Peygamber'e gündüz ve gece yüz kere salat getirene, iki bin salat getirileceğini, bin ihtiyacının giderileceğini ve rahat bir hayat süreceğini" bildiren rivayet.¹¹⁰⁸

8. İbn Mes'ûd'un, Ebû Bekr ve Ömer'in arkasında 12 sene 5 ay, Osman'ın arkasında 12 sene ve Kûfe'de Ali'nin arkasında 5 sene namaz kıldığını söylediği, onların sadece iftitah tekbirinde ellerini kaldırdıklarını bildirdiği rivayet. İsnadda birbirinden naklettiği zikredilen râvilerin aslında birbirinden hadis nakletmediği, ayrıca beş sene Ali'nin arkasında namaz kılmasının mümkün olmayacağı; Çünkü İbn Mes'ûd'un, Osman'ın halifeliği zamanında vefat ettiği, Ömer ve Osman'ın arkasında da onların hilafetleri zamanında Kûfe'de olduğu için az sayıda namaz kıldığı beyan edilmiştir.¹¹⁰⁹

9. Nağme ile okuyan birisini işittiğinde Hz. Peygamber'in onun namazının olmadığını bildirdiği rivayet.¹¹¹⁰

10. Hz. Peygamber'in; Allah'ın, Mûsâ ile konuştuğunu, Musâ'nın üzerinde yünden bir elbise ve cübbe, ayaklarında tutuşmayan eşek derisinden ayakkabılar bulunduğunu, "İbrânîler'den olan, şu ağaçtan benimle konuş, ben Allah'ım" dediğini bildirdiği rivayet.¹¹¹¹ İsnaddaki Humeyd el-A'rec cerh edilmiş bir ravidir ve bu rivayette olduğu gibi, Abdullah b. Haris- İbn Mes'ûd isnadıyla naklettiği rivayetlerinden bahsedilerek sahih olmadığı ifade edilmiştir.¹¹¹²

11. Yahudî veya Hristiyan bir kadınla zina edeni, Allah'ın, kabirde yakacağını bildiren rivayet.¹¹¹³

Ehl-i Kitab'ın, alçalarak cizye vermeleri hariç, ülkelerinden ve kızlarıyla nikahlanmaktan uzak durulması gerektiğini, çünkü onlardan vefasızlığa çağıran asılları olacağını bildiren rivayet.¹¹¹⁴

¹¹⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II/142; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II/57; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şeria*, II/112-113.

¹¹⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/302; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şeria*, I/331.

¹¹⁰⁹ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şeria*, II/122-123.

¹¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III/115.

¹¹¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/192-193; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I/150; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şeria*, I/228.

¹¹¹² İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, III/53.

¹¹¹³ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III/109; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şeria*, II/220.

¹¹¹⁴ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzihü's-Şeria*, II/213-214.

12. Rasulullah'ın (sav), "Allah bir kulu severse kendisine alır, onu eş ve çocukla meşgul etmez" dediği bildirilen rivayet. Bunu İshâk b. Vehb el-Allaf'ın uydurduğu ve yalancı olduğu söylenmiştir.¹¹¹⁵

13. Belânın sarmakla görevli olduğunu, bir adamın 'Bir adamı dişi köpek emzirdi' diye kınaması sonucu, onun da aynı şekilde emeyeceğini bildiren mecazî ifadelerin kullanıldığı rivayet.¹¹¹⁶

14. Rasulullah'ın (sav), dünya için üzgün olan, rabbine öfkeli olur. Musibete şikayet edenin -Allah'a şikayet ettiği için- üzerine musibet iner. Zengin olanı, o alçaltmıştır ve dininin üçte biri gider. Kur'ân okuyan cehenneme gider; çünkü Allah'ın ayetlerini alaya almıştır, dediğini bildiren rivayet. İsnaddaki Muhammed b. el-Kâsım Ebû Ca'fer el-Tâyekânî'nin hadis uydurucusu olduğu söylenmiştir.¹¹¹⁷

15. Rasulullah'ın (sav), "Üç meleğin Allah için konuştuğunu söylediği" bildirilmiştir. Nakledildiğine göre bunlar: Kâbe ile görevli melek, Mescid-i Nebvî ile görevli melek ve Mescid-i Aksâ ile görevli melektir. Kâbe ile görevli meleğin, Allah'ın farzlarını terk edenlere her gün Allah'ın korumasından çıktıklarını seslendiği; Mescid-i Nebvî ile görevli meleğin, Muhammed'in sünnetini terk edenlere, her gün havz ve Muhammed'in şefaatine ulaşamayacaklarını seslendiği; Mescid-i Aksâ ile görevli meleğin ise, haram yiyenlere her gün amellerinin ateş olarak yüzlerine vurulacağını seslendiği zikredilmiştir.¹¹¹⁸

16. Hz. Peygamber'in, toplumların aşırı süslü, savurganları yüceltip, abidleri küçümsediklerini; kitabın bir kısmına iman edip bir kısmını inkar ettiklerini; çaba göstermeden kaderden elde edecekleri ecel, rızık gibi takdir edilmiş şeylerde çaba harcadıklarını, ancak çabasız elde edemeyecekleri şeylerde ise çaba harcamadıklarını söylediği rivayet.¹¹¹⁹

17. İbn Mes'ûd'un Ali'nin yanında oturduğunu, başka sahabilerin de olduğunu ve Ali b. Ebî Tâlib'in, Hz. Peygamber'den, "Kıyâmette elli durağın bulunduğunu ve her durağın bin senelik mesafe olduğunu..." naklettiği bildirilen rivayet.¹¹²⁰

18. Allah'ın, kendisini korumasını isteyen kişinin temiz bir kaba balla yazacağı, sonra onu yere değmeden önce yağmur suyuyla yıkayacağı ve üç gün ondan

¹¹¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II/278; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II/152.

¹¹¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III/83.

¹¹¹⁷ Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II/268.

¹¹¹⁸ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şeria*, I/170.

¹¹¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III/140.

¹¹²⁰ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III/247.

içeceği, böylece Allah'ın izniyle onun kendisini koruyacağı bildirilen dua merfû olarak nakledilmiştir.¹¹²¹

İbn Mes'ûd'un dişinin ağrıdığı, Rasulullah'a (sav) söylediği, Hz. Peygamber'in, dişine Kur'ân oku ve onunla hurma ye dediği, İbn Mes'ûd'un bunu yaptığı ve ağrıdan kurtulduğunu bildiren rivayet. Bu haberin uydurma olduğu söylenmiştir.¹¹²²

Gözü iltihaplanan ve şişen İbn Mes'ûd'a, Rasulullah'ın (sav) Mushaf'a bakmaya devam etmesini söylediği rivayet. İsnadındaki ravilerden kaynaklanan problemler yanında hadisin uydurma olduğunun metninden kolayca anlaşılacağı, zira Hz. Peygamber döneminde mushaftan söz edilemeyeceği söylenmiştir.¹¹²³

Rasulullah (sav) ile beraber, Medîne sokaklarında bir adamı sara nöbeti tuttuğunu, İbn Mes'ûd'un eğilip kulağına Kur'ân okuduğunu, Hz. Peygamber'in ne okuduğunu sorması üzerine, İbn Mes'ûd'un “أفحسبتم أنما خلقناكم عبثاً وأنكم إلينا لا ترجعون” = Bizim, sizi boşuna yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sanıyorsunuz” (Mü'minûn, 23/115) ayetini okuduğunu söylediği, bunun üzerine Hz. Peygamber'in “Onun dağa okunması halinde kesinlikle yok olacağını” bildirdiği rivayet.¹¹²⁴

19. Görmeyi ve işitmeyi kaybetmenin günahlar için bağışlanma olduğunu, vücuttan eksilen şeylerin bunu (bağışlanmayı) mümkün kılmak için yapıldığını bildiren rivayet. Metin ve isnad açısından münker olduğu zikredilmiştir.¹¹²⁵

20. Kabri çamura bulanmadıkça ölünün ezanı duymaya devam edeceğini bildiren rivayet. İbn Mes'ûd'dan naklettiği zikredilen el-Hasen'in, ondan bir şey işitmediği ve isnaddaki Muhammed b. el-Kâsım'ın hadis uydurucusu olduğu söylenmiştir.¹¹²⁶

21. Yemekten bir kırıntı bulan ve onu yiyenin sıkıntısının giderileceğini ve kendisine yedi yüz iyilik yazılacağını bildiren rivayet. Yusuf b. es-Sefir'in uydurduğu ve onun hadis uydurucuları arasında zikredildiği ifade edilmiştir.¹¹²⁷

22. Hz. Peygamber'in, her doğanın göbeğinde yaratıldığı topraktan bulunduğunu ve ömrünün sonunda yine ona döneceğini ve oraya defnedileceğini;

¹¹²¹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III/174-175; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II/299.

¹¹²² İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şerîa*, I/295.

¹¹²³ İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şerîa*, I/308.

¹¹²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/256; III/211; İbn Irâk el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şerîa*, I/294.

¹¹²⁵ Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II/335.

¹¹²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III/238; Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II/365.

¹¹²⁷ Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II/217.

kendisinin, Ebû Bekr ve Ömer'in aynı topraktan yaratıldığını ve aynı yere defnedildiğini bildirdiği rivayet.¹¹²⁸

Görüldüğü gibi, daha sonra ortaya çıkan kelam problemleri ile ilgili birçok rivayet İbn Mes'ûd'un ağzından Rasulullah'a (sav) izafe edilmek suretiyle nakledilmiştir. Yine dinde aslı olmayan namaz ve duaların faziletinden bahseden, yapılan küçük şeyler karşısında çok fazla mükafatlar vadeden ve tarihî gerçeklerle bağdaşmayan birçok rivayet İbn Mes'ûd'a isnad edilerek merfû' bir şekilde nakledilmiştir.

Bahsi geçen eserleri inceleyerek tespit edebildiğimiz, İbn Mes'ûd söylemediği halde ondan merfû' olarak aktarılan bazı rivayetleri zikrettik. Ancak diğer kaynaklarımızda da İbn Mes'ûd'a isnad edilerek ref' edilen rivayetlerin bulunduğu unutulmamalıdır.¹¹²⁹

“Yahyâ b. Saîd el-Kattân- Mücâlid- Âmir (Şa'bî)- Mesrûk- İbn Mes'ûd- Rasulullah (sav)” isnâdıyla şöyle bir hadis nakledilmiştir:

ما من حكم بين الناس إلا حبس يوم القيامة وملك أخذ بقناه حتى يقفه على جهنم ثم يرفع رأسه إلى الله عز وجل فإن قال الخطأ ألقاه في جهنم يهوي أربعين خريفا.

“İnsanlar arasında hüküm veren her hakem kıyamet günü hapsedilecektir. Bir melek onu ensesinden yakalayacak ve Cehennem'in üzerine kadar getirecektir. Sonra başını kaldırıp Yüce Allah'a bakacaktır. Eğer hatalı söylediyse onu, kırk yıl düşeceği Cehenneme atacaktır.”¹¹³⁰

İsnaddaki ravîler'den Mücâlid b. Saîd el-Hemedânî, münekkit alimler tarafından cerh edilmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Mücâlid'den hadis yazan Abdullah'a “Birçok yalan yazdın” dediği ve Mücâlid'in bir şeyi yaptırmayı istediği zaman “Şa'bî- Mesrûk- Abdullah” isnadıyla bunu naklettiği zikredilmiştir. Ahmed b. Hanbel ise, insanların ref' etmediği birçok hadisi ref' ettiğini söylemiştir.¹¹³¹ Bu rivayet de Mücâlid'in hadis uydururken kullandığı ifade edilen isnadla nakledilmiştir. Dolayısıyla bunu İbn Mes'ûd'a isnad ederek Mücâlid'in söylemiş olması ihtimal dahilindedir ve bu rivayet birçok hadis kaynağımızda tahrir edilmiştir.

¹¹²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I/328. Aynı zamanda müellif “İlel”inde de aynı isnadla bu rivayeti zikretmiştir. Bkz: İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, I/198.

¹¹²⁹ Örneğin bkz: Suiçmez, *Sahabe ve Tabiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, s. 198.

¹¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/173-174, no: 4097; İbn Mâce, *Ahkâm*, 2, II/775; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, X/89. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde ise mevkuf olarak geçmektedir. Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/710, no: 23295; Siyer, 2, XI/246, no: 33085 (İsnâdı: İbn Mes'ûd- Mesrûk- Şa'bî- Mücâlid- Abdurrahîm b. Süleymân).

¹¹³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII/413-414.

İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ında tespit edebildiğimiz kadarıyla 34 tane İbn Mes'ûd'dan nakledilen mevzû rivayet mevcuttur. Onun "*el-İlelü'l-Mütenâhiye*" adlı eserinde ise, İbn Mes'ûd'dan isnadı illetli olan 30 rivayeti tahrir ettiği tespit edilmiştir. Bunlar ilim, Kur'ân, hadîs, sünnet ve bid'ât, fadâil, tahâret, salât, iyi fiiller, alış-veriş, talâk, sosyal ilişkiler, günahların yerilmesi, zühd, duâ, fiten ve ölüm ile ilgilidir. Bu rivayetler merfû' olarak nakledilmiştir. Bazı rivayetler için merfû' olarak sahih olmamakla birlikte mevkûf olarak sahih isnada sahip olduğu söylenmiş¹¹³²; bazı rivayetlerin ise, isnadındaki ravilerle ilgili problemler zikredilmiştir. Buna göre yalancı, zayıf, metruk, batıl hadisler nakleden ve hadis uyduran raviler veya meçhul raviler tarafından nakledildiği ifade edilmiştir.¹¹³³ "*el-İlelü'l-Mütenâhiye*"de zikredilen rivayetler -bir tanesi hariç-¹¹³⁴ "*Mevzûât*"ta tahrir ettiklerinden farklıdır. İbnü'l-Cevzî'nin "*İlel*"inde yer alan rivayetleri Taberânî'nin *Mu'cemler*'i gibi bazı hadis kaynaklarında görmek mümkündür. Ancak bazı rivayetler, isnadındaki ravi'nin yalancı, hadis uydurucu olması gibi yapılan cerhler veya metnindeki problemler sebebiyle mevzû' gibi görünmektedir. Dolayısıyla sahih olmayan bu merfû' rivayetler için de İbn Mes'ûd'a isnad edilerek ref' edildiği söylenebilir. Ancak bazı hadis kaynaklarında zikredilmiş olmaları veya illetli oldukları belirtilmekle birlikte, başka sahabiler tarafından da nakledilmiş olması, bu rivayetlerin, mevzû' rivayetler arasında zikredilmelerini engellemiştir, denilebilir.

f. Hz. Peygamber'den Hadislerin Naklini Teşvik Eden Rivayeti Nakletmesi

Hadis nakli konusunda çok hassas davranan, hata etme ve Rasulullah'ın (sav) cehennemlik olarak vasıflandırdığı zümreye dahil olma endişesiyle Rasulullah'tan (sav) hadis nakletmekten çekinen Abdullah b. Mes'ûd, aynı zamanda yukarıda ifade edildiği gibi mukıllûn arasında ilk sırada yer almaktadır. İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'den hadislerinin aktarılmasını isteyen şu sözü nakletmiştir:

"نضر الله امرأ سمع منا حديثاً فحفظه حتى يبلغه فرب مبلغ أحرص له من سامع." = Bizden bir hadis işiterek ezberleyip, sonra da başkasına anlatan kişinin Allah yüzünü aydın etsin. Çünkü kendisine ulaştırılan pek çok kişi, işitenden daha iyi anlayabilir."¹¹³⁵

¹¹³² İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, II/520-521; II/595; II/733; II/807; II/841.

¹¹³³ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/112; I/151; I/357-358; I/410; I/419-424; I/451; I/461; II/588; II/597-598; II/644; II/782; II/788; II/816; II/839; II/900-901.

¹¹³⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/198.

¹¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/221, no: 4157; Bezzâr, *Müsned*, V/382, no: 2014 ("كما سمعته") ifadesi mevcuttur.); V/385, no: 2019 ("كما سمعته") ifadesi mevcuttur.); Tirmizî, *İlim*, 7, V/34 ("كما سمع") ifadesi mevcuttur.); İbn Mâce, *Mukaddime*, 18, I/85; İbn Hibbân, *Sahîh*, I/268, no: 66 ("كما سمعته") ifadesi mevcuttur.); I/271-272, no: 69 ("كما سمعته") ifadesi mevcuttur.).

Tirmizî'nin naklettiği bir rivayet ise şöyledir:

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : نضر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها وحفظها وبلغها فرب حامل فقه إلى من هو أفقه منه ثلاث لا يغل عليهن قلب مسلم : إخلاص العلم لله ومناصحة أئمة المسلمين ولزوم جماعتهم فإن الدعوة تحيط من ورائهم

“Benim sözümü işitip ezberleyen ve onu iyice aklında tutup rivayet eden bir kulun yüzünü Allah aydın etsin. Anlayış sahibi olan kişiler onu, kendilerinden daha iyi anlayan kimselere nakledebilir. Üç şey vardır ki müslümanın kalbi onlara karşı hıyanet etmez. Onlar: Allah için ilimde ihlas, müslümanların imamlarına bağlılık/samimiyet ve müslümanların cemaatinin gerekliliğidir; Şüphesiz İslam'ın çağrısı, onları arkalarından (her taraflarından) kuşatmıştır.”¹¹³⁶

Rasulullah'ın (sav) ashabına hitaben söylediği, hadis rivayetini teşvik eden, İbn Mes'ûd'un naklettiği bu rivayet, sahih ve zayıf isnadla çok sayıda sahabelen nakledilmiştir.¹¹³⁷

el-Hatib el-Bağdadî, İbn Mes'ûd'dan naklettiği bu rivayeti “Hadislerin lafzen rivayet edilmesinin gerekli olduğuyla ilgili haberler ve bunu vacip görenler” babı içerisinde zikretmiştir ve onun naklettiği rivayette “İşittiği gibi nakleden” ibaresi mevcuttur.¹¹³⁸ Ramehurmuzî de, “Rasulullah'ın (sav) sünnetini nakledenin fazileti” ile ilgili bölümde İbn Mes'ûd'un bu rivayetini nakletmiştir.¹¹³⁹

Tirmizî, Bezzâr ve İbn Hibbân'ın tahrir ettiği rivayetlerde “İşittiği gibi” ifadesi mevcuttur. İşittiği gibi, hiçbir değişiklik yapmadan nakletmenin zorluğu malumdur. İbn Mes'ûd, bu sebeple Hz. Peygamber'den hadis naklederken Rasulullah'ın (sav) söylediğini zikretmek yerine, kendi sözü gibi nakletmeyi tercih etmiş görünmektedir.

Allahu Teâlâ, Âl-i İmrân Suresi 104. ayette “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır” buyurmuştur. Bu ayete göre dinin gerekli kesimlere ve kişilere tebliğinin farz-ı kifaye olarak kabul edilebileceği ifade edilerek, bu dinin en başta gelen tebliğcisinin Rasulullah (sav) olduğu zikredilmiştir. Hz. Peygamberin de her fırsatta sahabileri gerek

¹¹³⁶ Tirmizî, İlim, 7, V/34-35.

¹¹³⁷ Bunları zikrederek incelemek çalışmamızın sınırını aşacağı için kaynak göstermekle yetinilecektir. Bkz: Râmehurmuzî, *Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 164-168; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I/137-139; İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, I/175-189.

¹¹³⁸ el-Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli'l-İlmî'r-Rivâye*, I/507.

¹¹³⁹ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 165, 166, no: 6, 7.

Kur’ân ayetlerinin, gerekse kendi sözlerinin neşri ve tebliği konusuna teşvik ettiği belirtilmiştir.¹¹⁴⁰

Ali b. Ebî Tâlib, Rasulullah’ın (sav), “Allah halifelerime rahmet etsin” demesi üzerine, ona halifelerinin kimler olduğunu sorduklarını, Rasulullah’ın (sav) da cevaben “Hadislerini ve sünnetini rivayet eden ve insanlara öğretenlerin halifeleri olduğunu” söylediğini nakletmiştir.¹¹⁴¹ Ubâde b. Sâmit’ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber bir defasında da “Size hadis bildiriyorum, burada bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin”¹¹⁴² buyurmuştur.

Görüldüğü gibi Rasulullah (sav), birçok kere ashabına sünnetini gelecek nesillere aktarmalarını öğütlemiştir.

Hz. Peygamberin, kendisinden işittiklerini başkalarına tebliğ etmeyi emrederken, anlayarak ve kavrayarak tebliğ etmelerini istediği, hadisleri sadece hafızaya alıp ezberlemenin yeterli olmayacağı, bunun yanı sıra anlayıp idrak etme zorunluluğunun da bulunduğu söylenmiştir.¹¹⁴³ İbn Mes’ûd’un naklettiği bu hadisin aynı zamanda, dinleyenler arasında anlayış farkının olabileceğine de dikkat çektiği belirtilmiştir. Zira hadiste Rasulullah (sav) “Kendisine ulaştırılan pek çok kişi işitenden daha iyi anlayabilir” demiştir. “Bu, muhataptan kaynaklandığı gibi, sözün dilsel özelliklerinden ve sözü nakleden raviden de kaynaklanabilir. Sözü dinleyenin anlama kapasitesi; zeka durumuna, konuşmanın yapıldığı dilin formlarına, konuşmayı yapanın mensup olduğu sınıfın terminolojisine aşinalığının farklı oluşuna göre de değişiklik arz eder. Birçok sebepten dolayı, Hz. Peygamber henüz hayatta iken dahi, söyledikleri ve yaptıkları, sahabe tarafından farklı farklı anlaşılıp değerlendirilebilmiştir.”¹¹⁴⁴ Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber, Allah’ın kendisine verdiği ilim ve hidayeti gökten inen bereketli bir yağmura benzetmiş, bu bilgi ve hidayeti kavrayanları, öğrenip öğretenleri, anlayıp açıklayanları, bu yağmuru içine sindirip yeşillik ve ürün veren verimli toprağa, kendisinden aldığı bilgiyi sadece hafızasına alıp anlamayanları ise yağmurun suyunu

¹¹⁴⁰ Aşık, Nevzat, “Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 33, sayı: 1, Ankara, 1997, s. 73. Ayrıca bkz: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 163-174.

¹¹⁴¹ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 163, no: 2.

¹¹⁴² Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 171, no: 14.

¹¹⁴³ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 44; Ayrıca bkz: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 164-174.

¹¹⁴⁴ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 44-45.

katmanlarına alıp bırakmayan ve hiçbir bitki bitirmeyen verimsiz çorak araziye benzetmiştir.¹¹⁴⁵

İmam Şafî de, *er-Risale* adlı eserinde “Haber-i vahid’in delil olarak kabul edilmesi” hususunda, İbn Mes’ud’un Rasulullah’tan (sav) naklettiği bu rivayeti zikretmiş, fikhî açıdan değerlendirerek, burada Hz. Peygamber’in kendi sözünü işitip ezberlemeyi ve onu rivayet etmeyi bir kişiye görev olarak vermesinin ve kendisinden hadis rivayet edilmesini emretmesinin; bu hadisin kendisine iletilen kimseye huccet olması için olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber’den yapılan rivayet ya bir şeyin helal olduğunu bildirmektedir, ya sakınılması gereken bir haramı ifade etmektedir, ya uygulanacak bir cezayı içermektedir, ya bir malın alınması veya verilmesiyle ilgilidir, ya da din ve dünya işleri hakkında bir nasihati ihtiva etmektedir.¹¹⁴⁶ Yine bunun, bazen bir kimsenin bir bilgiyi naklederken, sadece onu ezberlemiş olup, o konuda bir bilgisinin olmayabileceğini gösterdiğini söylemiştir.¹¹⁴⁷

Hata etme endişesiyle Rasulullah’tan (sav) hadis nakletmekten çekinen Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah (sav), bilenlerin bilmeyenlere, işitenlerin işitmeyenlere aktarmalarını istediği ve bilginin gizlenmesi dinimizde yasaklandığı için, aktarılmasını elzem gördüğü şeyleri veya kendisine soru sorulan hususları –bilgisi dahilindeyse- Rasulullah’tan (sav) rivayet etmiştir.

Mesrûk, Abdullah b. Mes’ûd’un yanına gittiklerinde şöyle söylediğini nakletmiştir:

عن مسروق قال دخلنا على عبدالله بن مسعود قال يا أيها الناس من علم شيئا فليقل به ومن لم يعلم فليقل
الله أعلم فإن من العلم أن يقول لما لا يعلم الله أعلم

“Ey insanlar bir şeyi bilen onu söyleyin, bilmeyen ‘Allah en iyi bilendir’ desin. Bilmediği şey için böyle söylemesi ilimdendir.”¹¹⁴⁸

İbrâhim en-Nehaî’nin naklettiğine göre bir adam İbn Mes’ûd’a Rasulullah’ın (sav) Cuma hutbesi hakkında bir soru sormuş, İbn Mes’ûd da “Cuma Suresini okumuyor musun?” demiştir. Adam “Okuyorum fakat bilmiyorum” cevabını verince

¹¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXII/343, no: 19573; Buhârî, *İlim*, 20, I/42.

¹¹⁴⁶ eş-Şafî, Muhammed b. İdris (ö. 204), *er-Risale*, (çeviren: Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan), Ankara, 1997, TDV. Yayınları, s. 221.

¹¹⁴⁷ eş-Şafî, *er-Risale*, s. 222.

¹¹⁴⁸ Buhârî, *Tefsîr*, 294, IV/1809-1810; *Tefsîr*, 266, IV/1791-1792; Müslim, *Hac*, 85, I/995, (4. dipnot); *Münâfikîn*, 7, III/2155-6, no: 39; III/2156-2157, no: 40. (İbn Mes’ûd, bu sözleri bir adamın re’yiyle yanlış tefsir yapması üzerine söylemiştir.).

İbn Mes'ûd, Cuma Suresi 11. ayeti¹¹⁴⁹ okuyarak, Cuma hutbesinin ayakta yapıldığını söylemiştir.¹¹⁵⁰ Görüldüğü gibi İbn Mes'ûd, Rasulullah'ın (sav) sünneti ile ilgili kendisine sorulan soruya "Rasulullah (sav) şöyle yapardı" diyerek cevap vermek yerine ayeti de okuyarak delil sunmuş ve ayakta yapıldığını söylemiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in sünnetini gelecek nesillere ulaştırma görevini ifa etmek için, zorluğuna rağmen büyük bir titizlikle Rasulullah'ın hadislerini nakletmiştir. Ancak naklederken de daha çok yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi doğrudan Hz. Peygamberden nakletmek yerine, -hata ile de olsa ona yalan isnad etmiş olmaktan çekindiği için- onun adını zikretmeden kendi sözü gibi nakletmeyi tercih etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd'un, hadis rivayeti konusunda titiz ve çok dikkatli davrandığı birçok ilim ehli tarafından ifade edilmiştir. Hadis ve usul kitaplarında İbn Mes'ûd'un "Hz. Peygamber şöyle söyledi" diyerek rivayet etmekten kaçındığı, böyle söylediği zamanlarda da kendisinde bazı değişikliklerin olduğu ve ardından "Bunun gibi, buna benzer, buna yakın" gibi ihtiyat ifade eden sözcükler kullandığı nakledilmiştir. Kaynaklarımızda Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen çok sayıda merfû' rivayet bulunsa da bunların büyük bir kısmının mevkûf olarak da nakledildiği ve mevkûf hallerinin daha sahih olduğu gözlemlenmiştir. Bu da Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'den öğrendiği ve şahit olduğu şeylerden çıkarım yaparak rivayette bulunduğunu veya ondan işitmiş olsa bile ifade ederken hata etme endişesiyle Hz. Peygamber'i zikretmeden rivayet ettiğini göstermektedir. Zira birçok kez aynı rivayetler başka sahabilerden merfû' olarak nakledilirken, İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledilmiştir.

Merfû' olan bir hadisi sahabenin kendi sözü gibi, merfû' olduğuna işaret etmeden nakletmesinin çeşitli sebepleri olduğu belirtilmiştir. "Sahabi, Hz. Peygamber'den işittiği sözleri tam olarak hatırlamayabilir. Hz. Peygamber'in 'Kim yalan yere bana bir hadis isnad ederse, cehennemdeki yerine yerleşsin' şeklindeki sözüne muhatap olma endişesiyle, hadisi açık bir şekilde ona nispet etmekten kaçınır ya da hadisin bizzat Rasulullah'a (sav) ait olup olmadığından şüphe duyar ve ona nispet

¹¹⁴⁹ "Onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar..."

¹¹⁵⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 72, no: 356. Rivayet şöyledir:

"ان رجلا سأله عن خطبة النبي صلى الله عليه وسلم يوم الجمعة فقال له اما تقرأ سورة الجمعة قال بلى ولكن لا اعلم قال فقرا عليه { وإذا رأوا تجارة أو لهوا انفضوا إليها وتركوك قائما } الخطبة يوم الجمعة قائما"

etmeden muhtevanın nakliyle yetinir. Ayrıca bir müzakere ve tartışma esnasında uzunca bir hadisin sadece ilgili kısmını kullanmak ister; ancak metnin orijinal şekli böyle olmadığı için Hz. Peygamber’e izafe etmek istemez.”¹¹⁵¹

İncelemiş olduğumuz örnek rivayetlerin bazılarında ise, hadislerin isnad edilerek İbn Mes’ûd üzerinden ref’ edildiği görülmektedir. Zikredildiği gibi, Abdurrahmân b. Udeys adlı sahabe söylemediği bir hadisi merfu’ olarak İbn Mes’ûd’dan nakletmiştir. Dolayısıyla rivayetler husunda dikkatli davranılarak, isnad ve metin açısından titiz bir şekilde değerlendirildikten sonra hüküm verilmesinin gerekliliği açıktır.

C. RİVAYETTEN SONRA O HADİS İLE İLGİLİ AYETİ OKUMASI

Hadis rivayeti konusunda oldukça titiz davranan ve talebelerine de bunu tavsiye eden, hatta Rasulullah’ın (sav) ismini zikrederek nakletmekten dahi kaçınan Abdullah b. Mes’ûd, rivayet ettiği hadislerin doğruluğunu te’kit etmek için bazen ilgili ayetleri de zikretmiştir.

İslam inancına göre Allah (cc), her şeyin kaynağı, dolayısıyla bilginin de kaynağıdır. Bunun için, bir düşüncenin İslam ve müslümanlar nezdindeki meşrûluğunun, bu kaynağın onu tasdik edip etmemesi ile ölçüleceği, bunun da insanlar elindeki ölçüsünün Kur’ân olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵² Hz. Peygamber’in her türlü beyan ve uygulamasının temel manada Kur’ân’daki bir ilkeden alındığının, ona uygun olduğunun söylenebileceği ve her ayetin bir hadisi tasdik ettiği ifade edilmiştir.¹¹⁵³

Kur’ân birinci derece bir kaynak olduğundan dolayı sahabenin büyük bir kısmı, kendisine ulaşan bir rivayeti, hemen Kur’ân ile test edip onunla uyuşup uyuşmadığına bakmıştır. Hatta sadece işittikleri hadisleri Kur’ân’a arz etmeyip, kendi bildikleri, bizzat Hz. Peygamber’den duydukları hadisleri de Kur’ân ile irtibatlandırmak ve hadisin hangi Kur’ânî asla dayandığını tespit etmek için hadisleri Kur’ân ile karşılaştırdıkları ve bu yöntemle Kur’ân okudukları belirtilmiştir.¹¹⁵⁴

Dini tebliğ ederken bizzat Rasulullah’ın (sav) da bu yöntemi uyguladığını gören Abdullah b. Mes’ûd’un, hadis naklederken rivayet ettiği hadisi destekleyen

¹¹⁵¹ Kahraman, Hüseyin, “Hadis Usulü”, *Hadis El Kitabı*, Ankara, 2016, Grafiker Yayınları, s. 283.

¹¹⁵² Bkz: Özafşar, Mehmet Emin, “Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti”, *İslamiyat*, c. 1, sayı: 3, Ankara, 1998, s. 19.

¹¹⁵³ Ali Osman Koçkuzu’nun Selahaddin Polat’ın “Hadisler’in Kur’an’a Arzının Problemleri” adlı makalesine katkısı, *Sünnet’in Dindeki Yeri*, İstanbul, 1998, İSAV, s. 200.

¹¹⁵⁴ Keleş, *Hadislerin Kur’an’a Arzı*, s. 44-46.

ayetleri okuduğu olmuştur. Şu rivayet Rasulullah'ın (sav) bu yöntemi uyguladığına İbn Mes'ûd'un şahit olduğu bir örnektir:

"عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من حلف على يمين يقتطع بها مال مسلم لقي الله وهو عليه غضبان وقرأ علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم مصداقه من كتاب الله عز وجل إن الذين يشترون بعهد الله وأيمانهم ثمنا قليلا أولئك لا خلاق لهم في الآخرة ولا يكلمهم الله."

"Abdullah Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yemin ederek bir Müslüman'ın malını alan kişi, (kıyamette) Allah'ın huzuruna çıktığında onu kendisine öfkeli olarak bulur. (İbn Mes'ûd şöyle devam etmiştir): Sonra Rasulullah (sav), Allah'ın kitabından bunu tasdik eden 'Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacaktır' (Âl-i İmran 3/77) ayetini bize okudu."¹¹⁵⁵

Yine Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen şöyle bir rivayet mevcuttur:

قلت يا رسول الله أو قاله غيري أي الذنوب أعظم عند الله قال أن تجعل له ندا وهو خلقك قال ثم أي قال ثم أن تقتل ولدك خشية أن يطعم معك قال ثم أي قال ثم أن تزاني حليلة جارك قال فأنزل الله تصديق ذلك في كتابه والذين لا يدعون مع الله إلها آخر الآية

"Ya Rasulallah –veya İbn Mes'ûd'dan başkası demiştir- Allah katında hangi günah daha büyüktür, dedim. O da 'Seni yarattığı halde Ona ortak koşmandır' buyurdu. 'Sonra hangisi' dedim. 'Sonra seninle yemek yiyecek diye çocuğunu öldürmendir' buyurdu. 'Sonra hangisi' dedim. 'Sonra komşunun karısıyla zina etmendir' buyurdu. (Abdullah b. Mes'ûd) Allah kitabında bunu doğrulayan 'Onlar Allah ile başka bir tanrıya tapmazlar...' ¹¹⁵⁶ ayetini indirdi, demiştir."¹¹⁵⁷

Bu rivayette de belirtildiği üzere, bazı rivayetlerde İbn Mes'ûd'un, "Bir adam sordu", "Rasulullah'a (sav) soruldu" diyerek bu hadisi naklettikten sonra, bunu doğrulayan ayeti okuduğu zikredilmiştir.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/47-8, no: 3576; Buhârî, *Tevhîd*, 24, VI/2710; Müslim, *İmân*, 61, I/123, no: 222.

¹¹⁵⁶ Furkan, 25/68. ayet şöyledir: "Onlar Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmeyen, haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar." Bu ayette ve önceki ayetlerde "Rahmân'ın kulları"nın özelliklerinden bahsedilmektedir.

¹¹⁵⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, X/464, no: 19719. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/203-204, no: 4134; Buhârî, *Tefsîr*, 254, IV/1784; Edeb, 20, V/2236; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 50, II/732; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 26, V/337; İbn Hibbân, *Sahîh*, X/262, no: 4415.

¹¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/104-105, no: 3612; VII/178, no: 4102; Buhârî, *Diyât*, 1, VI/2517; *Tevhîd*, 46, VI/2739; Müslim, *İmân*, 37, I/90, no: 142.

Bazı rivayetlerde ise, hadisin sonunda yer alan İbn Mes'ûd'un, Hz. Peygamber'in sözünü doğrulayan bu ayeti okuduğu kısmı mevcut değildir.¹¹⁵⁹ Ancak bu kısmın zikredilmemesi ravi kaynaklı olmalıdır.

Rivayetlerde görüldüğü gibi Allah'u Teâlâ, bazen Rasulü'nün sözünü desteklemek için ayet indirmiştir. Bazen de Hz. Peygamber bir söz söylediği zaman onu tasdik eden ayeti okumuştur. Rasulullah'ın eğitiminden geçen ashab da aynı şekilde Hz. Peygamber'den bir hadis naklettiğinde onu destekleyen ayeti zikretmiştir. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan, onun eğitiminden geçmiş; daha sonra da kendisi eğitmen olarak görevlendirilmiş olan Abdullah b. Mes'ûd, Rasulullah'ın (sav) bir hadisini zikrettikten sonra onun Kur'ân-ı Kerim ile bağıni kurmak için ilgili ayeti belirtmeye özen göstermiştir.

Nitekim İbn Mes'ûd, “إذا حدثكم بحديث أتيتكم بتصديق ذلك من كتاب الله” = Size bir hadis naklettiğimizde onu tasdik eden bir ayet getiririz” diyerek bizzat kendisi hadisleri ayet ile destekleme prensibini uyguladığını ifade ederek şöyle bir rivayet nakletmiştir:

إن العبد المسلم إذا قال : الحمد لله وسبحان الله ولا إله إلا الله والله أكبر وتبارك الله قبض عليهن ملك فجعلهن تحت جناحه ثم صعد بهن فلا يمر على جمع من الملائكة إلا استغفروا لقائلهن حتى يجيء بهن وجه الرحمن تعالى ثم قرأ عبد الله (إليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه).

“Müslüman bir kul ‘Hamd Allah’a mahsustur, Allah’ı tesbih ederim, Allah’tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür, Allah yücedir’ dediği zaman, melek onları kavrar, kanadının altına alır, onlarla yükselir, uğradığı bütün melekler onları söyleyene istiğfar eder, onlar Rahmân’a getirilir. Sonra Abdullâh şu ayeti okumuştur: ‘Güzel sözler ve salih ameller O’na yükselir.’ (Fâtır, 10)”¹¹⁶⁰

Bu hususta örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre o şöyle söylemiştir:

كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَحْنُ شَبَابٌ ، فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا نَسْتَخْصِي ؟ قَالَ : لَا ، ثُمَّ رَخَّصَ لَنَا أَنْ نَنْكِحَ الْمَرْأَةَ بِالنَّوْبِ إِلَى الْأَجْلِ ، ثُمَّ قرَأَ عَبْدُ اللَّهِ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ}

¹¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/200-201, no: 4131; Buhâri, *Tefsîr*, 5, IV/1626; el-Muharibîn, 5, VI/2497-2498; Tevhîd, 40, VI/2734; Müslim, *İmân*, 37, I/90, no: (86)- 141; Nesaî, *Tahrîmü'd-Dem*, 4, VII/89-90; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 26, V/336, no: 3182.

¹¹⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII/120; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/233, no: 9144; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, III/868.

“Biz, Hz. Peygamber’in yanında gençler olarak, ‘Yâ Rasulallah! Kendimizi hadım ettirelim mi?’ dedik. O da, bize bunu yasakladı, sonra da bir elbise karşılığında belirli süre için kadınlarla evlenmemize izin verdi.”

Sonra Abdullah, ‘Ey iman edenler! Allah’ın helâl kıldığı şeyleri haram kılmayın!’ (Mâide 5/87) ayetini okumuştur.¹¹⁶¹

Bazı rivayetlerde Rasulullah (sav) ile beraber savaştıkları ve yanlarında kadın bulunmadığı da zikredilmiştir.¹¹⁶² Bazı rivayetlerde ise, ayeti Hz. Peygamber’in okuduğu bilgisi mevcuttur.¹¹⁶³ Ancak rivayetlerin çoğunda ayeti İbn Mes’ûd’un okuduğu zikredilmiştir. Hz. Peygamber’in okuduğunu bildiren rivayet de aynı şekilde “İbn Mes’ûd- Kays- İsmâîl” isnadıyla nakledilmiştir. Bu farklılık daha sonraki ravilerden kaynaklanmış olmalıdır.

Mut’a nikahı daha sonra yasaklanmıştır. Abdurrazzâk’ın İbn Mes’ûd’dan naklettiği rivayetin sonunda da İbn Mes’ûd’un “Rasulullah Hayber günü ondan (mut’a nikahı) bizi nehyetti” dediği zikredilmiştir.¹¹⁶⁴

Rasulullah’ın (sav) " لكل نبى ولاية من النبیین وإن وليي منهم أبى وخليل ربي عز وجل" = Her peygamberin, peygamberlerden velîleri vardır. Benim velîm ise, atam ve Yüce Rabbimin dostu olan (İbrâhîm)dir.” dediğini, sonra da “ إن أولى الناس بإبراهيم للذين اتبعوه وهذا = Şüphesiz insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, bu Peygamber ve mü'minlerdir” (Âl-i İmrân, 68) ayetini okuduğunu¹¹⁶⁵ nakleden İbn Mes’ûd, kendisi “ إن الله اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ، وَإِنَّ صَاحِبَكُمْ خَلِيلُ اللَّهِ ، إِنَّ مُحَمَّدًا أَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ = Allah İbrâhîm’i dost edindi, sizin arkadaşınız da Allah’ın dostudur, Allah katında yaratılmışların en kıymetlisi Muhammeddir” dedikten sonra, bunu desteklemek için “ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا = Rabbinin seni makam-ı mahmûda erdirmesi umulur” (İsrâ, 79) ayetini okumuştur.¹¹⁶⁶ Birçok rivayette Rasulullah’ın (sav) “ إن صاحبكم خليل الله = Arkadaşınız yüce Allah’ın dostudur”¹¹⁶⁷ dediği zikredilmiştir. Bu da İbn Mes’ûd’un Rasulullah’tan (sav) işittiği şeyleri naklederek, doğruluğunu desteklemek

¹¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI/8, no: 16149; Nikâh, 148, VI/220, no: 17246; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/185, no: 4113.

¹¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/93, no: 3986; Müslim, Nikâh, 3, II/1022, no: (1404)-11; İbn Hibbân, *Sahîh*, IX/448-449, no: 4141.

¹¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/328, no: 4302; Buhârî, Nikâh, 8, V/1953; Tefsîr, 116, IV/1687.

¹¹⁶⁴ Abdurrazzâk, *Musannef*, VII/506, no: 14048.

¹¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/348, no: 3800; VII/167, no: 4088.

¹¹⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/22, no: 32218.

¹¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/295-296, no: 3750, 3751, 3752; VII/8, no: 3892; Müslim, Fadıilü’s-Sahâbe, 1, II/1855, no: (2383)-3, 6; İbn Mâce, Mukaddime, 11, I/36; Tirmizî, Menâkıb, 14, V/606; Menâkıb, 15, V/609; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV/335, no: 6426.

için Rasulullah'tan (sav) da müşâhede ettiği gibi arkasından Kur'ân-ı Kerim'den ilgili ayeti okuduğunu gösteren bir rivayettir.

Şeddâd b. Ma'kîl'in¹¹⁶⁸ naklettiği bir rivayet de şöyledir:

أن بن مسعود قال لينتزع عن هذا القرآن من بين أظهركم قال قلت يا ابا عبد الرحمن كيف ينتزع وقد أثبتناه في صدورنا وأثبتناه في مصاحفنا قال يسرى عليه في ليلة فلا يبقى في قلب عبد منه ولا مصحف منه شيء ويصبح الناس فقراء كالبهائم ثم قرأ عبد الله ولئن شئنا لنذهبن بالذي أوحينا إليك ثم لا تجد لك به علينا وكيلا

“İbn Mes'ûd, ‘Mutlaka bu Kur'ân sizden alınacaktır’ dedi. ‘Ey Ebû Abdurrahmân nasıl alınacak, biz göğüslerimizde ve sayfalarımızda onu sabit kıldık (ezberledik ve yazdık)’ dedim. ‘Ona kolaydır. Bir gecede herhangi bir kulun kalbinde ve sayfalarda ondan bir şey kalmaz. İnsanlar hayvanlar gibi fakir olarak sabahlar’ dedi. Abdullah sonra şu ayeti okudu: ‘Eğer biz istersek sana vahyettiğimizi gideririz...’”¹¹⁶⁹

Zira İbn Mes'ûd, söylediği şeye şaşırان insanların itirazları üzerine açıklama yaparak, bunu Kur'ân ayeti ile te'kid etmiştir.

Enes b. Mâlik'ten de Rasulullah'ın (sav) büyük günahları bildirdiği (ya da kendisine büyük günahların sorulması üzerine söylediği) nakledilmiştir. Hz. Peygamber, “Allah'a şirk koşmak, adam öldürmek, anne babaya itaatsizlik” buyurduktan sonra “Size en büyük günahı haber vereyim mi?” demiş ve “yalan şahitlik ya da yalan söz” olduğunu söylemiştir.¹¹⁷⁰ Bazı rivayetlerde ise Hz. Peygamber'in bu dört konuyla ilgili büyük günahları peşpeşe sıraladığı zikredilmiştir.¹¹⁷¹

Muhtemelen Hz. Peygamber'in bu hadisinden haberdar olan İbn Mes'ûd'dan, şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

عَدَلْتُ شَهَادَةَ الزُّورِ بِالشِّرْكِ بِاللَّهِ ، ثُمَّ قَرَأَ : فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ .

¹¹⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII/403-404, no: 2709.

¹¹⁶⁹ Abdurrazzâk, *Musannef*, III/362, no: 5980; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/260, no: 30697. Bazı rivayetlerin başında “إن أول ما تفقدون من دينكم الأمانة وإن آخر ما يبقى من دينكم الصلاة وليصلين القوم الذي لا دين لهم” = Dininizden kaybettiğiniz ilk şey emânettir. Dininizden kalan son şey de namazdır. Dinleri olmayan bir kavim namaz kılar” ifadesi mevcuttur. Bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, III/363, no: 5981; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/28, no: 36845.

¹¹⁷⁰ Buhârî, Edeb, 6, V/2230; Müslim, İmân, 38, I/92, no: (88).

¹¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX/367, no: 12371; Müslim, İmân, 38, I/91, no: (88)-144; Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem*, 3, VII/88; Kasâme, 49, VIII/63; Tirmizî, *el-Büyû*, 3, III/513; Tefsîru'l-Kur'ân, 5, V/235.

İbn Mes'ûd, “Yalancı şahitlik Allah’a şirk koşmaya denktir, dedi, sonra ‘Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının’ (Hac, 22/30) ayetini okudu.”¹¹⁷²

Bu rivayetin merfû’ bir aslı bulunmasına rağmen ihtiyat için Rasulullah’ın (sav) adını zikretmekten çekinen İbn Mes'ûd, muhtemelen yalan söz veya yalancı şahitlikle ilgili karşılaştığı bir olay üzerine, ilgili kısmı mevkûf olarak nakletmiş ve buna delil olarak da arkasından şirkten ve yalandan sakınmayı emreden ayeti okumuştur.

Görüldüğü gibi o, merfû veya mevkûf olarak naklettiği bazı hadislerden sonra hangi ayetle ilişkili olduğunu göstermek veya hadisi Kur’ân ayeti ile desteklemek için arkasından Hz. Peygamber’in de yaptığı gibi ilgili ayeti okumuştur. Bu, İbn Mes'ûd’un hadis naklederken uyguladığı prensiplerden biridir.

D. HADİSLERİ MANA İLE RİVAYET ETMESİ

Hadislerin mana olarak mı, yoksa lafız olarak mı nakledildiği konusu çok erken devirlerden itibaren tartışılmıştır. Bu konudaki rivayetlere ve işin doğasına bakıldığında, hadislerin çoğunlukla mana olarak nakledildiği söylenebilir. Bazı sahabilerden gelen haberler bunu açıkça göstermektedir.¹¹⁷³

Nitekim Mekhul (ö. 112)’ün naklettiğine göre, sahabeden Vâsile b. el-Eska’ya (ö. 83)¹¹⁷⁴ giderek; vehm, fazlalık ya da eksiklik olmadan Hz. Peygamber’den duyduğu bir hadisi nakletmesini istemişlerdir. Vâsile ise Rasulullah’tan (sav) manasını aldıkları hadisleri belki bir sefer işittiklerini, mana olarak naklettikleri zaman bunun yeterli olduğunu söylemiştir.¹¹⁷⁵

Zürâre b. Evfâ (ö. 93)¹¹⁷⁶ da, “Rasulullah’ın ashabından birçok kişi ile karşılaştım. Onlar farklı lafızlar kullanırlar, ancak bana aynı muhtevayı naklederlerdi.”¹¹⁷⁷ diyerek sahabenin aynı şeyi farklı ifadelerle aktardığını bildirmiştir.

¹¹⁷² Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII/327, no: 15395; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/729, no: 23375.

¹¹⁷³ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 218; Örneğin bkz: İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, I/339-348.

¹¹⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI/101-102, no: 174.

¹¹⁷⁵ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, I/347-348; el-Hafîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463), *el-Câmiu li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*, Riyâd, 1983, Mektebetü'l-Meârif, II/31; *el-Kifâye*, II/7-8.

¹¹⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX/339-341, no: 1977.

¹¹⁷⁷ İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795), *Şerhu İleli't-Tirmizî*, (Tahkîk: Dr. Hemmâm Abdurrahîm Saîd), 4. Baskı, Riyâd, 2005, Mektebetü'r-Rüşd, (2 cilt), I/428.

Bunlar ilk nesillerde rivayetlerin büyük oranda mana olarak nakledildiğini ortaya koymaktadır. Daha sonraları, mana-muhteva rivayetinin caiz olup olmadığı tartışıla gelmiştir. Bilhassa hüküm çıkarırken rivayetlerdeki en ufak bir değişiklik dahi hükmü etkileyeceği için, bu çok hassas bir konudur.¹¹⁷⁸

İbnü's-Salâh, lafızları ve lafızların maksatlarını bilmeyen, alim ve basiretli olmayan kişilerin mana ile rivayet etmelerinin caiz olmadığını, işittiklerini lafzen rivayet etmeleri gerektiğini belirtmiş; fakat bu konuda alim ve arif ise; selefin, ashabu'l-hadis, usul ve fıkıh erbabının ihtilaf ettiğini söylemiştir. Onlardan çoğunun mana ile rivayete cevaz verdiğini, muhaddislerden bazılarının, fakihlerden ve usulcülerden bir grubun ise caiz görmediğini ifade etmiştir. Yine bazılarının Rasulullah'ın hadisinde mana ile rivayeti caiz görmemekle birlikte, onun dışındakilerden rivayette bunu caiz gördüğünü söylemiştir. Asıl olanın rivayet eden kişi alim ise, bütün hadisler için caiz olması gerektiği şeklinde olduğunu belirtmiştir. Sahabe ve selef-i evvelînin aynı manaya gelen bir şeyi birçok lafızla naklettiğini zikretmiştir.¹¹⁷⁹

el-Hatib el-Bağdâdî (ö. 463), eserinde öncelikle “Mana rivayetini caiz görmeyen, lafız rivayetini zorunlu görenlerin” haberlerine yer vermiş,¹¹⁸⁰ daha sonra “Mana rivayetinin caiz olması için gerekli olan hususları ve konuyla alakalı rivayetleri” nakletmiş,¹¹⁸¹ İbn Mes'ûd'u da mana rivayetini caiz görenler içerisinde zikretmiştir.¹¹⁸²

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiği bir habere göre, bir adam Rasulullah'a (sav) “Ya Rasullallah, sen bize bir hadis naklediyorsun, biz onu senden işittiğimiz gibi nakletmeye güç yetiremiyoruz” demiş, Rasulullah (sav) de “Sizden biriniz manayı tutturduğu zaman onu nakletsin” buyurmuştur.¹¹⁸³

İbn Mes'ûd, mana ile rivayete cevaz vermiş olmakla birlikte, talebelerine hadislerin lafızlarının korunması hususunda gevşek davranmamalarını tavsiye ederek, bu konuda dikkatli olmalarını istemiştir.¹¹⁸⁴ Zira manada herhangi bir değişiklik meydana gelirse, ravi yalancı konumuna düşer ve Hz. Peygamber'in “Bana yalan isnad eden kimse cehennemdeki yerine yerleşsin” hadisinin muhatabı olur. Bir rivayette, Rasulullah'a (sav) “Söylemediğim şeyi bana isnad eden kişi cehennemdeki yerine

¹¹⁷⁸ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 220-232.

¹¹⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 105.

¹¹⁸⁰ el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/503-507.

¹¹⁸¹ el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/577-585.

¹¹⁸² el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/580.

¹¹⁸³ el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/580.

¹¹⁸⁴ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/14.

yerleşsin” dediğini işittik ancak hadisleri senden işittiğimiz gibi koruyamıyoruz, onda takdim-te’hîr, ziyade ya da noksan yapıyoruz dedikleri; Hz. Peygamber’in ise, “Söylemediğim şeyi bana isnad eden” sözüyle bunu kastetmediğini, “İslam’ı ve kendisini lekelemek isteyenleri kastettiğini”, söylemiştir.¹¹⁸⁵ Buraya kadar zikredilenlerden anlaşılmaktadır ki, manada bir değişiklik meydana gelmediği sürece lafızlardaki farklılıklar doğal karşılanmış ve bir sakınca görülmemiştir.

"أَوْ كَمَا قَالَ، أَوْ" İbnü's-Salâh, mana ile hadis rivayet eden kişinin hadisin ardından "أَوْ كَمَا قَالَ، أَوْ" veya buna benzer lafızlar söylemesi gerektiğini ifade etmiş ve bunu sahabeden İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Enes'in uyguladığını belirtmiştir.¹¹⁸⁶

Abdullah b. Mes'ûd'un, "Rasulullah (sav) dedi" diyerek bir hadis naklettiği zaman aynı lafızla nakledememiş olma endişesiyle "Bunun gibi veya buna benzer veya bundan fazla veya bundan az" gibi ifadeler kullandığı "Hadis Naklederken Titiz Davrandığını Bildiren Rivayetler" başlığında yer alan rivayetlerde görülmektedir. Bu, hadisleri aynı lafızla değil, mana ile rivayet ettiğini gösterir. Ancak hadis kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un hadisin ardından bu ifadeleri zikrettiği rivayetler oldukça azdır. Burada Abdurrazzak'ın tahrir ettiği şu rivayeti örnek verebiliriz:

عن بن مسعود قال نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن تلقي البيوع أو كما قال

"Rasulullah (sav), satıcıları pazar dışında karşılamayı yasakladı veya dediği gibi"¹¹⁸⁷

İbn Mes'ûd, burada Hz. Peygamber'in ne söylediğini değil, sözlerinin yerine manasını rivayet etmiştir.¹¹⁸⁸ Rivayetin sonunda zikredilen "أَوْ كَمَا قَالَ" ifadesi de mana ile rivayet edildiğini göstermektedir.

"Rasulullah (sav) şunu emretti" veya "Rasulullah (sav) şundan nehyetti" gibi ifadelerle nakledilen rivayetler mana ile rivayet edilmiş olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in bir şey emrederken ve yasaklarken söyledikleri değil, manası rivayet edilmiştir.¹¹⁸⁹ İbn Mes'ûd, birçok hadisi Hz. Peygamber'den bu şekilde nakletmiştir:

"نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَفَقَتَيْنِ فِي صَفَقَةٍ وَاحِدَةٍ"

¹¹⁸⁵ el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/581.

¹¹⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 106. Ayrıca bkz: Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, III/148. Mana ile rivayet eden sahabelerin isimleri için bkz: İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I/428-429.

¹¹⁸⁷ Abdurrazzak, *Musannef*, VIII/201, no: 14880.

¹¹⁸⁸ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 325.

¹¹⁸⁹ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 221; Uğur, a.g.e., s. 325.

“Rasulullah (sav) bir pazarlık içerisinde iki pazarlığı yasaklamıştır.” Semmâk, bunun “Kişinin malını, ‘Bu mal peşin şu kadara, vadeli şu kadara’ diye satması” olduğunu söylemiştir.¹¹⁹⁰

İbn Mes’ûd, Rasulullah’tan (sav) mana olarak naklettiği bu hadisi mevkuf olarak da rivayet etmiş, arkasından da onu desteklemek için Rasulullah’ın (sav) sözünü zikretmiştir:

- لا تصلح سفتان في سفة وإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لعن الله آكل الربا وموكله وشاهده وكاتبه.

“Bir pazarlık içerisinde iki pazarlık doğru değildir. Şüphesiz ki, Rasulullah (sav), “Allah, fâiz alana, verene, şahitlik yapana ve yazana lanet etti”¹¹⁹¹ buyurmuştur.”

Bir rivayette de Abdullah b. Mes’ûd, mescidde eksiklik arayan, ondan alıkoyan ve hakkında konuşan bir adamı işitince, ‘Biz bundan nehyedildik’ ifadesini kullanmış, Rasulullah’tan (sav) direk rivayette bulunmamıştır.¹¹⁹²

İbn Mes’ûd’un, “Hz. Peygamber bana Kur’ân’dan bir sure öğrettiği gibi, teşehhüt duasını öğretti” demesine rağmen, bu duanın lafızları az çok farklı olan dokuz ayrı rivayet ile bize geldiği söylenmiştir.¹¹⁹³ Rasulullah’ın (sav) Kur’ân’dan bir sure öğretir gibi titizlikle üzerinde durduğu bir dua dahi farklı lafızlarla nakledilmişken, ondan sadece bir kez işittikleri hadisleri değişik lafızlarla nakletmeleri kaçınılmazdır.

Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’tan (sav) rivayette bulunurken; unuttuğu, hatırlayamadığı şeyler olduğunu kendisi ifade etmiştir. O, her zaman Hz. Peygamber’e yakın bulunmuş bir sahabe olmasına rağmen onun namazdaki selâmını naklederken unuttukları arasında olmadığını söyleyerek tarif etmiştir:

"ما نسب في ما نسب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه كان يسلم عن يمينه السلام عليكم ورحمة الله حتى نرى بياض خده وعن يساره السلام عليكم ورحمة الله حتى نرى بياض خده أيضا"

“Şu, Rasulullah’tan (sav) unuttuklarım arasında değildir; O, sağına ‘es-Selâmu aleyküm ve rahmetullah’ diye selam verirdi, öyleki yanağının beyazlığını görürdük ve

¹¹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/324-325, no: 3783.

¹¹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/269-270, no: 3725; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI/399, no: 5025.

¹¹⁹² Bkz: Abdurrazzak, *Musannef*, I/441, no: 1724.

¹¹⁹³ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 192.

soluna ‘es-Selamu aleyküm ve rahmetullah’ diye selam verirdi, yine yanağının beyazlığını görürdük.”¹¹⁹⁴

Aynı zamanda Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav) namaz kıldığını, selam verince “Ya Rasulallah namazda yeni bir şey mi oldu” diye sorulduğunu, Rasulullah’ın (sav) neden böyle söylediklerini sorması üzerine “Böyle böyle kıldın” dediklerini, bunun üzerine Hz. Peygamber’in iki secde daha yaptığını ve selam verdiğini nakletmiş, sonra kendilerine dönerek “Namazda yeni bir şey olsaydı size haber verirdim. Ben de beşerim, sizin unuttuğunuz gibi unuturum. Unuttuğum zaman bana hatırlatın...” dediğini nakletmiştir.¹¹⁹⁵

Rasulullah (sav), görüldüğü üzere kendisinin de bir beşer olduğunu ve unuttuğunu ifade etmiştir. Beşer nisyân ile ma’lûldür. Allahu Teâlâ, “Rabbimiz unuttur ya da yanılsak bizi sorumlu tutma”¹¹⁹⁶ diye dua etmeyi bize öğretmiştir. Hadisleri de aynı lafızla akılda tutarak rivayet etmek oldukça zordur ve çoğu zaman mümkün olmayabilir. İbn Mes’ûd, mana ile rivayette bulunmuş olmakla birlikte hata etme endişesiyle rivayetin sonunda ihtiyat ifade eden kelimeler kullanmıştır.

II. ABDULLAH B. MES’ÛD’UN RİVAYET YÖNÜ

Rasulullah (sav), sürekli insanlarla iç içe yaşamış, sahabe ile samimi bir ilişki kurmuştur. Genelde onlara özel olarak dersler vermemiş, hayatın akışı içerisinde tebliğde bulunmuş, sohbet etmiştir. Hz. Peygamber’in söyledikleri ve yaptıkları şeyler, şahit olan sahabiler tarafından nakledilmiştir.

Daha Rasulullah (sav), hayattayken söyledikleri ve yaptıkları sahabe arasında farklı değerlendirilip anlaşılmıştır. Ancak sahabe, Hz. Peygamber’e her an soru sorma imkanına sahip olduğu için, yanlış anlamalar kısa sürede düzeltilebilmiştir. Rasulullah’ın (sav) vefatından sonra ise; yanlış anlamaları düzeltmek için Hz. Peygamber’in meclisinde fazla bulunan fakîh arkadaşlarına veya mü’minlerin annelerine müracaat etmişlerdir.¹¹⁹⁷

¹¹⁹⁴ Abdurrazzak, *Musannef*, II/218-219, no: 3127; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/431, no: 3887. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/233-235 no: 3702; VII/234, no: 4172; Bezzâr, *Müsned*, V/346, no: 1974; İbn Hibbân, *Sahîh*, V/333, no: 1994.

¹¹⁹⁵ Müslim, *el-Mesâcîd*, 19, I/400, no: 89. Ayrıca bkz: Müslim, *el-Mesâcîd*, 19, I/402, no: 94; İbn Hibbân, *Sahîh*, VI/380-381, no: 2656, 2657; VI/384, no: 2660.

¹¹⁹⁶ Bakara, 2/286.

¹¹⁹⁷ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 46.

M. Said Hatiboğlu, “Bir kimsenin rivayet ettiği bir şeyin tam olarak gerçeği ifade edebilmesinin, o şahsın naklettiği hususu iyice anlamış olmasına bağlı bulunduğunu; dolayısıyla bunun, ilim ve irfanıyla ilgili bir husus olduğunu ifade etmiştir. Çok söylemiş ve çok rivayette bulunmuş olmanın, gerçeği bilmek anlamına gelmediğini belirterek, ashab içerisindeki en büyük âlimlerin ‘Kalîlü’r-Rivaye’ olanlar olduğunu, ‘Müksirunu’s-Sahâbe’ denilen yedi zatın ise, bir kısmının fakih olarak kabul edilmediğini söylemiştir. Bu sebeple, fukaha seviyesine yükselmiş sahabilerin, diğerlerinin rivayetini, bazen düzelttiklerini, bazen de tekzib ettiklerini belirtmiştir.”¹¹⁹⁸ Fakih olarak bilinen sahabiler, duyduklarını ve gördüklerini farklı değerlendirdikleri için, aralarında farklı anlamalar meydana gelmiştir.¹¹⁹⁹

Sahabe arasında hadisleri anlamada ve yorumlamada iki farklı temayül ortaya çıkmıştır:

1. Lafza ve rivayete öncelik tanıyan sahabiler, hadisleri anlamada lafızcı, sünneti anlamada şekilci davranmıştır. Bunlar, Hz. Peygamber’in fiillerini değerlendirirken, onun her davranışını “sünnet” olarak görmeye, her yaptığını harfiyen tatbik etmeye meyilli olmuşlardır. Bu grupta yer alanlar, söylenen sözün kaynağını, yapılan işin bağlayıcı olup olmadığını, ne derece örneklik teşkil ettiğini araştırmaya dahi lüzum görmemiştir. Peygamber’den gördükleri her şeyi taklit etme eğiliminde olan bu sahabilerin başında, Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr b. As, Ebû Zerr el-Gıfârî, Ebu’d-Derdâ gelmektedir.¹²⁰⁰ En dikkat çeken özellikleri hafızaları ile meşhur olmaları ve rivayete ağırlık vererek, çok sayıda hadis nakletmeleridir.¹²⁰¹

2. Fakih sahabiler ise, Hz. Peygamber’in ne dediğini değil, “Ne demek istediğini”, “Amacının ne olduğunu” araştırmış, Hz. Peygamber’in her yaptığı işi “sünnet” olarak görmemiş, sünnetlerin kaynağı ve bağlayıcılığı üzerinde durmuşlardır. Rivayetin yanında dirayete önem vererek, sünnetleri anlamada istinbat ve fıkıh melekelerini kullanmışlardır. Hz. Peygamber’in beşer, peygamber ve idareci vasfıyla yaptıklarını, fiillerinin illet ve maksadını dikkate almışlar, sünnet-süreklilik ilişkisine itibar etmiş, hadisleri bağlamı içerisinde değerlendirmişlerdir. Hadislerin, Kur’ân ve İslam’ın temel ilke ve esasları doğrultusunda anlaşılmasına özen göstermişlerdir. Hz. Aişe, Ümmü Seleme, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Abbas gibi fakih

¹¹⁹⁸ Hatiboğlu, *İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, s. 24.

¹¹⁹⁹ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 46.

¹²⁰⁰ Görmez, a.g.e., s. 46; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 150-151, 165-166.

¹²⁰¹ Erul, “Hadis Tarihi”, *Hadis El Kitabı*, s. 51.

sahabiler, sünneti anlama yönteminin temellerini atarak, sonraki nesillere önderlik etmişlerdir.¹²⁰²

Hanefîlerin hadisleri anlama ve değerlendirme metodu, fakih sahabilerin anlayışının devamı sayılmıştır. Zaten Abdullah b. Mes'ûd, Irak Ekolü'nün temsilcisi olarak bilinmektedir. Ebû Hanîfe ve öğrencileri, sadece ravileri sika ve isnadı muttasıl olan hadisleri sahih saymamış; bir de metnin muhtevasıyla ilgili manevî inkıta bulunduğunu söylemişlerdir. Bu, bir hadisin Kur'ân'a, meşhur sünnete, umum-i belvaya ve ilk dönem uygulamalarına ters düşmesidir. Mana itibarıyla munkatı olan bir hadis ise merduddur.¹²⁰³

Hanefîler, hadislerin sıhhatini tespit etmek için, Kur'ân'a arzını savundukları gibi, muhteva itibarıyla hadis metinlerini değerlendirirken, hadis ve sünneti Kur'ân doğrultusunda anlamayı tercih etmişlerdir. Serahsî'nin (ö.490) şu ifadeleri Hanefîler'in hadisleri nasıl anladığının özetidir: “Her türlü bid'ât ve hevanın aslı, ahad haberlerin Kur'ân ve meşhur sünnete arzını terk etmekten ortaya çıkmıştır. Bazıları, Hz. Peygamber'e ulaşp ulaşmadıkları şüpheli oldukları halde ve kesin bilgi ifade etmemelerine rağmen, bu tür hadisleri asıl kabul ettiler, sonra da Kur'ân ve meşhur sünneti, bu asıllara göre yorumladılar. Böylece tâbî olması gerekeni metbu, kesinlik arzetmeyen bir şeyi de esas kabul ederek bid'at ve hevaya düştüler.”¹²⁰⁴

Hanefîler, hadisin lafzına, sünnetin şekline takılıp kalmamışlardır. Onları, isnadın âlî, ravilerin sika oluşundan çok, metnin muhtevası ilgilendirmiştir. Ayrıca Hanefîler hadis yorumunda; akıl, fikir ve düşünceyi hiçbir zaman gözardı etmemişlerdir.¹²⁰⁵

İsnâdın âlî olmasından çok nakleden ravilerin fakih olmasına önem verdiklerini gösteren rivayetler mevcuttur. Nakledildiğine göre Vekî' (ö. 197)¹²⁰⁶ arkadaşlarına şöyle sormuştur:

“Sizce, ‘A'meş- Ebû Vâil- İbn Mes'ûd' isnadı mı, yoksa ‘Süfyan- Mansûr- İbrahim- Alkame- İbn Mes'ûd' isnadı mı daha makbuldür?” Birincisi daha makbuldür, cevabını vermişlerdir. O zaman Vekî' “Birincisinde bir şeyh diğer bir şeyhten rivayet

¹²⁰² Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 47; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 166; Erul, “Hadis Tarihi”, *Hadis El Kitabı*, s. 52.

¹²⁰³ Serahsî, *Usul*, I/364.

¹²⁰⁴ Serahsî, *Usul*, I/367.

¹²⁰⁵ Görmez, a.g.e., s. 54.

¹²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI/123-130.

etmekte, ikincisinde ise, bir fakih diğer bir fakihten rivayet etmektedir. Fukahanın rivayet ettiği hadis bizce şeyhlerin rivayet ettiği hadisten daha makbuldür.” demiştir.¹²⁰⁷ Hafız Silefi (ö. 576), bundan şu sonucu çıkarmıştır:

“Rivayette makbul olan husus, hadisi alimlerden almaktır. Alimlerin nâzil isnadı, cahillerin âlî isnadından evladır. Bu takdirde nâzil olan bir isnad, mütehasıs alimler katında âlî olmuş olur.”¹²⁰⁸

İ. Hakkı Ünal, “İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi’nin Hadis Metodu” adlı doktora çalışmasında Hanefîler’in hadisleri anlama ve değerlendirme yöntemini oluşturan başlıca yedi ilke ve esastan söz etmiştir.¹²⁰⁹

Hanefî Mezhebi’nin teşekkülünde rol oynayan Abdullah b. Mes’ûd’un, Hz. Peygamber’in yaptığı şeylerde onun maksadını dikkate aldığını gösteren rivayetler kaynaklarımızda mevcuttur. Nakledildiğine göre, İbn Mes’ûd ve Übey b. Ka’b, kişinin tek bir giysi içinde namaz kılması konusunda ihtilafa düşmüştür. Übey, ‘Bunda bir sakınca yoktur. Çünkü Hz. Peygamber, bir giysi içinde namaz kılmıştır. Tek giysi içinde namaz caizdir’ demiştir. İbn Mes’ûd ise, ‘Kişi giysi bulamadığında böyle olduğunu, eğer bulabilirse, iki giysiyle namaz kılması gerektiğini’ söylemiştir. Bu durum Hz. Ömer’e ulaşmış, o da bu ihtilaf karşısında insanların hangi görüşü alacaklarını bilemediklerini söyleyerek, Übey’in görüşünün doğru olduğunu ifade etmiştir.¹²¹⁰ Bir rivayette de İbn Mes’ûd’un, “Giysi yerle göğün arası kadar bile geniş olsa tek bir giysiyle namaz kılınamayacağını söylediği” nakledilmiştir.¹²¹¹

Nitekim Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav) tek bir elbiseyle namaz kılmış olmasını, ancak iki elbisenin bulunmadığı durumlarda caiz olduğu şeklinde değerlendirmiştir.

Şunu da söylemek gerekir ki; Abdullah b. Mes’ûd, her ne kadar Ehl-i Rey grubunda zikredilse de bazen karakterinin dışına çıkarak farklı eğilimler sergilediği olmuştur. Câbir b. Abdillâh’ın (ö. 78) naklettiğine göre, “Bir Cuma günü Rasulullah (sav), minbere çıkınca (cemaate): ‘Oturunuz’ demiştir. Bunu duyan Abdullah b. Mes’ûd, daha mescidin kapısında olmasına rağmen hemen oturmuştur. Rasulullah (sav),

¹²⁰⁷ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi’l-Hadîs*, s. 333-335.

¹²⁰⁸ Subhî es-Salîh, a.g.e., s. 203-4; Ayrıca bkz: Suyutî, *Tedribü’r-Ravi*, II/56.

¹²⁰⁹ Bkz: Ünal, *İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi’nin Hadis Metodu*, s. 94-139.

¹²¹⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, I/356, no: 1384, 1385. Ayrıca bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/199-200, no: 3204.

¹²¹¹ Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/203, no: 3221.

onu görüp: ‘Ey Abdullah! Buraya gel’ buyurmuştur.”¹²¹² Görüldüğü gibi İbn Mes’ûd, Hz. Peygamber’den işittiği emri niçin söylendiğine bakmaksızın hemen yerine getirmiştir.

Şimdi onun, Hz. Peygamber hakkındaki tasavvuru, sünneti nasıl anladığı, bid’atle neyi kastettiği gibi konular ele alınacaktır. Öncelikle İbn Mes’ûd’un, Rasulullah’a (sav) yakınlığı ve bunun etkilerinden bahsedilecektir.

A. HZ. PEYGAMBER’E YAKINLIĞI

İnsanlar fazla vakit geçirdikleri yakınlarındaki kişileri daha iyi tanır, neleri sevip nelerden hoşlanmadığını daha iyi bilir, olaylar karşısındaki tutumunu önceden kestirebilirler. Uzun süre beraber vakit geçiren kişilerin paylaştıkları şeyler fazladır ve hayatlarındaki birçok olayın şahididirler. Ayrıca insanlar yakınlarında bulunan kişiye zamanla daha fazla benzemektedir. Zira Abdullah b. Mes’ûd’un Hz. Peygamber’e en çok benzeyen kişi olduğu nakledilmiştir.¹²¹³

İbn Mes’ûd, müslüman olduktan sonra zorunlu haller dışında Rasulullah’ın (sav) yanından ayrılmamıştır. Kaynaklardan müşahade ettiğimiz tezimizin çeşitli yerlerinde zikredilen onun; güvenilir, öğrenmeye istekli ve cesur olduğunu bildiren rivayetler bulunmaktadır¹²¹⁴ ki bu tür özelliklerinin onun, Hz. Peygamber’in yakınında yer almasına vesile olduğu söylenebilir.

H. Peygamber, Abdullah b. Mes’ûd’a meclislerine izin almadan girmesi için özel izin vermiştir. Başka bir sahabeyle böyle bir izin verilmemiştir.¹²¹⁵ İbn Mes’ûd’un naklettiğine göre Rasulullah (sav),

“إِنَّكَ عَلَى أَنْ تَرْفَعَ الْحِجَابَ وَأَنْ تَسْمَعَ سَوَادِي حَتَّى أَهْأَك” “Yasaklayana kadar örtüyü kaldırıp (eve girmene) ve sırları işitmene izin veriyorum” buyurmuştur.¹²¹⁶ Hz.

¹²¹² Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali (ö. 458), *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Beyrût, 1347, Dâru Sâdır, III/206, 218.

¹²¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 178, no: 32779; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII/337, no: 23308; Buhârî, *Fadâilü’s-Sahâbe*, 27, III/1373; Edeb, 70, V/2262; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315, 320.

¹²¹⁴ Öğrenme isteği ve daha Müslüman olmadan önce bile güvenilir olduğu hakkında bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/82 no: 3598; Müslim, *Fadâilü’s-Sahâbe*, 22, II/1912, no: (2462)-114; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III/139-140, İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, III/256, Zehebî, *Siyer*, I/465, 471; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, I/125. Cesareti için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü’s-Sahâbe*, II/349-350, no: 1535.

¹²¹⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VII/119.

¹²¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/174, no: 32762; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/209, no: 3684; VI/277, no: 3732; VI/383, no: 3833; Bezzâr, *Müsned*, V/292, no: 1912; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV/319, no: 4968; Müslim, *es-Selâm*, 6, II/1708, no: (2169)-16; İbn Mace, *Mukaddime*, 11, I/49; İbn Hibbân, *Sahih*, XV/544-545, no: 7068.

Peygamber'in bu izni vermesinde İbn Mes'ûd'a olan güveninin etkili olduğu söylenebilir.

Yine Abdullah b. Mes'ûd'un, "Gizli konuşmalardan, şundan ve şundan engellenmezdim" dediği nakledilmiştir.¹²¹⁷ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, İbn Mes'ûd'a özel bir ayrıcalık vermiştir. Onun kendisinin yakınında bulunmasını istemiş olmalı ki, Medine'de Abdullah b. Mes'ûd ve kardeşi için mescidin yanındaki arsada özel bir yer ayırmıştır.¹²¹⁸

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, "Kardeşi ile beraber Yemen'den gelip kaldıkları zaman, Abdullah b. Mes'ûd'u ve annesini Rasulullah'ın (sav) yanına fazla girmeleri sebebiyle ev halkından zannettiklerini" söylemiştir.¹²¹⁹

İbn Mes'ûd'dan, Rasulullah'e (sav) bir şey verildiği zaman aralarında ayırım yapmaktan hoşlanmadığı için ev halkının hepsine verdiği, nakledilmiş; Ma'mer hadisinde ev halkıyla beraber İbn Mes'ûd'a da gönderdiğini söylemiştir.¹²²⁰

O, bir yandan dinî öğrenmeye ve öğretmeye çalışırken bir yandan da Hz. Peygamber'in özel işlerinde kendisine yardımcı olmuştur. Bu konuda kaynaklarda nakledilen bazı bilgilere Abdullah b. Mes'ûd'un hayatını anlatırken yer verilmişti. İbn Mes'ud, Rasulullah'ın (sav) özel işlerinde kendisinden yardım istediği bir kişidir ve bu vesileyle dinî konuda öğrendiği bazı hususları nakletmiştir.¹²²¹

Müslüman olduktan sonra daima Rasulullah'a (sav) yakın olan Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in temizlik, abdest, gusül, namaz, oruç, hac gibi ibadetlerle ilgili fiillerini yakından müşahade etmiş; İslam tarihi açısından önemli olaylara şahit olmuş, hemen hemen hepsine iştirak etmiştir. Dolayısıyla ondan bu konularda birçok rivayet kaynaklarımızda yer almaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in nuzül sürecine şahitlik etmiştir ve her ayetin nerede, hangi olay üzerine, ne zaman indiğini bildiğini ifade etmiştir. Onun çok sayıda tefsir mahiyetinde rivayetleri de mevcuttur. Rasulullah'a (sav) yakın olması tabii olarak rivayetlerine tesir etmiş ve birçok konuda rivayetinin bulunmasına sebep olmuştur.

¹²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/154-155, no: 3644; Zehebî, *Siyer*, I/469.

¹²¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/141.

¹²¹⁹ Buhari, *Fadâilü's-Sahâbe*, 27, III/1373; Meğâzî, 70, IV/1593; Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 22, II/1911, no: (2460)-110; Tirmizî, *Menâkıb*, 38, V/672-673; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/314-315; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/142.

¹²²⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII/307, no: 15315.

¹²²¹ Örneğin bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/210, no: 3685.

Abdullah b. Mes'ûd, uzun süre Rasulullah (sav) ile birliktelik kurmasının ve Hz. Peygamber'in her türlü hizmetinde bulunmasının sonucu olarak sünnete vakıf, sünneti hayatının her alanında uygulayan bir sahabi olmuştur ki, bunu diğer sahabi arkadaşlarının sözlerinden de anlamaktayız. Zira “Dinde fakih, sünnette alim olduğunu”¹²²² ve “Davranışları Rasulullah’a (sav) en çok benzeyen kişi olduğunu” söylemişlerdir.¹²²³

Hiz. Peygamber, bir konuşmasında, “İbn Mes'ûd, size ne rivayet ederse onaylayın” buyurmuştur. Huzeyfe'nin naklettiğı bu rivayetin başında Rasulullah (sav) ile beraber oturdukları ve Rasulullah'ın (sav) sözlerine “Aranızda daha ne kadar kalacağımı bilmiyorum” diyerek başladığı zikredilmiştir.¹²²⁴ Hiz. Peygamber'in bu sözleri, hem İbn Mes'ûd'un güvenilirliği, dürüstlüğü gibi şahsına olan güvenini hem de zekasına ve ilmî birikimine olan itimadını göstermektedir. Sözlerine başlarken kullandığı ifadeler, kendisinden sonra Sünneti nakletmede İbn Mes'ûd'un önemli yerine işaret etmektedir.

İbn Mes'ûd'un sahip olduğu bazı özellikler onu Rasulullah'a (sav) yaklaştırmış, sürekli Rasulullah'ın (sav) yakınında bulunmuş olması da ilmî birikimini arttırarak; hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerinde bahsedilmeden geçilemeyecek bir sahabi olmasını sağlamıştır.

B. SÜNNET ANLAYIŞI

İbn Mes'ûd'un, “Sünnet”i nasıl anladığı, Hiz. Peygamber'e yüklediğı misyon, Rasulullah'ın davranışlarını nasıl değerlendirip uyguladığı ve gelecek nesillere aktardığı bu başlık içerisinde incelenecektir. Zira Rasulullah'ın (sav) mirasını bize nakleden sahabedir. Hiz. Peygamber'in hayatını, şahsiyetini, tavır ve davranışlarını, bilgisini müşahade eden sahabenin, Rasulullah'ın (sav) bu özellikleri ve misyonu hakkında zihinlerinde bir kanaat oluşmuş; bu, söz ve davranışlarına yansımıştır. Sahabenin Hiz. Peygamber tasavvuru ve sünneti nasıl anlayıp değerlendirdiğı önem arz etmektedir. Nitekim “Toplum, hatalı bir sünnet anlayışının etkisi altında kalırsa, hatalı bir sünnet uygulaması ortaya çıkar. Sünnet kavramı bizi sünnet anlayışına, sünnet anlayışı da

¹²²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/177, no: 32777; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315.

¹²²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/176, no: 32773; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, XXXVIII/337, no: 23308; XXXVIII/373, no: 23350; *Fadâilü's-Sahâbe*, II/353-354, no: 1542, 1545; II/355-356, no: 1548; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/143; Zehebî, *Siyer*, I/470; *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/14; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, s. 485.

¹²²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII/470, no: 38046; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, XXXVIII/309-310, no: 23276; XXXVIII/418-419, no: 23419.

sünnetin zihniyetine ve dünya görüşüne götürür.”¹²²⁵ Abdullah b. Mes’ûd’un sözleri, olaylar karşısındaki tavır ve davranışları, sınırları belli olan kapsamlı bir sünnet anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

a. Sünnet Kavramı

Bir çığır açmak, iyi veya kötü bir yol tutmak anlamını veren “senne” kök fiilinden alınan sünnet kelimesi; sözlükte yol, usul, adet, yaşam tarzı, bir kişinin alışkanlık haline getirdiği davranışlar gibi anlamlara gelir.¹²²⁶

İslâm’ın doğuşundan önce de mevcut olan sünnet kelimesinin, İslam öncesi anlamının hemen hemen aynı şekilde Hz. Muhammed’in yaşamı süresince de kullanıldığı ifade edilmiştir.¹²²⁷ Cahiliyye Arapları “sünnet” ile babalarından intikal eden ve kendileri için örnek olan çeşitli örf ve adetleri kastetmişlerdir ki, bu daha çok davranışlarla ilgilidir.¹²²⁸ İbn Mes’ûd’un kullandığı sünnet kavramı da genelde davranışlarla ilgili olduğu için günümüz usul terimi ile ifade edilen “Abdullah b. Mes’ûd’un Ef’âlû’r-Rasûle Bakışı” başlığı içerisinde daha detaylı bilgi verilecektir.

Sünnet kelimesi Kur’ân’da iki yerde çoğul¹²²⁹, on dört yerde de çeşitli terkiplerde yer almak suretiyle tekil olarak zikredilmiştir.¹²³⁰

Sünnet, Hz. Peygamber’in¹²³¹, sahabenin¹²³² ve tabiûnun sözlerinde çokça geçen sözcüklerden biridir.¹²³³ Sünnet tabirinin özellikle İbn Mes’ûd ve Hz. Ali tarafından daha çok ıstılahî anlamında kullanılmaya başlandığı ve bu kullanımın artarak, kavramlaşma sürecinde gerekli alt yapıyı oluşturduğu belirtilmiştir.¹²³⁴

Sahabenin sünnet anlayışındaki farklılıklar, onları farklı ictihat ve değerlendirmelere götürmüştür. Aynı fiili, bir sahabi sünnet olarak görürken, diğeri

¹²²⁵ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 257-8.

¹²²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I/1916-1917; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 367; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 14.

¹²²⁷ Brown, Daniel, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, Ankara, 2002, Ankara Okulu Yayınları, s. 18-19. Sünnet kelimesinin semantik tahlili için bkz: Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 218-224. Sünnet kavramının Hz. Peygamber tarafından ne şekilde ve hangi anlamlarda kullanıldığı için bkz: Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 15-39.

¹²²⁸ Bkz: (Ahmed Hasan, *The Sunna- It’s Early Concept and Development*, Islamic Studies, vol: VII, no: 1, Pakistan, 1968), Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 14’dan naklen.

¹²²⁹ Bkz: Al-i İmrân, 3/137; Nisa, 4/26.

¹²³⁰ Bkz: Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 14; Bedir, Murteza, “Sünnet”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII/150.

¹²³¹ Bkz: Erul, *Sahabe’nin Sünnet Anlayışı*, s. 15-39.

¹²³² Bkz: Erul, *Sahabe’nin Sünnet Anlayışı*, s. 43-77.

¹²³³ Abdulfettah Ebû Gudde, “Sünnet İfadesinin Dini Anlamı ve Dârekutnî’nin Sünen’inin Konumu”, (çeviren: Enbiya Yıldırım, Mesut Duman), *Usûl İslam Araştırmaları*, sayı: 5, Adapazarı, 2006, s. 80-81.

¹²³⁴ Erul, a.g.e., s. 64-65, 77; Erul, “Hadis Problemleri”, *Hadis El Kitabı*, s. 552.

görmemiştir. Bu, o sahabinin ictihâtdır ve o davranış ona göre sünnettir; ancak, gerçekte sünnet olmayabilir.¹²³⁵

Abdullah b. Mes'ûd'un, sünnet anlayışını ortaya koymak için, sünnet kavramıyla neyi kastettiğinin, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını nasıl anladığı ve değerlendirdiğinin tetkik edilmesi gerekmektedir.

Onun “sünnet”i usulcülerle aynı manada kullandığını gösteren şöyle bir rivayet mevcuttur:

İnsanlar, Abdullah b. Mes'ûd'a sorular sormaya başlayınca bir gün “Öyle bir zaman geçti ki, ne hüküm verdik, ne de bu konumdaydık. Sonra Allah (cc), gördüğünüz gibi bize bu dini tebliğ etmemizi takdir buyurdu. Artık bugünden sonra içinizden kime hüküm verme işi tevdi edilirse, önüne gelen meseleyi çözmek için önce Allah'ın kitabına baksın. Allah'ın kitabında olmayan bir iş geldiğinde, Rasulullah'ın sünnetine baksın. Eğer önüne Allah'ın kitabında ve Râsûlû'nün sünnetinde bulunmayan bir şey gelirse, salihlerin verdiği hükme göre hüküm versin. Şayet hiçbirinde de cevap bulamazsa, kendi görüşüyle ictihat etsin. Ben korkarım, ben çekinirim demesin. Şüphesiz helal açık, haram bellidir; ikisi arasında bir takım şüpheli şeyler bulunmaktadır. Şüpheli işlerle karşılaştığında seni rahatsız edeni bırak, kalbinin rahat ettiğini al” demiştir.¹²³⁶

Daha erken kaynaklarda zikredilen bir rivayette “Rasulullah'ın sünneti” ifadesi yerine Kur'ân'da bulunmayan bir iş geldiğinde “Rasulullah'ın verdiği hükme göre hüküm versin” ifadesi yer almaktadır.¹²³⁷ Rivayetlerin isnâdı sahihtir. İbn Mes'ûd, doğrudan sünnet ifadesini kullanmış olmasa bile “Sünnet”i, Kur'ân'dan sonra başvurulması gereken İslâmın ikinci kaynağı olarak görmüştür.

Yine erken dönem kaynaklarından olan Abdurrazzâk'ın *Musannef*'inde ise, “Allah'ın Nebîsi'nin Sünneti” ifadesinin yer aldığı şöyle bir rivayet geçmektedir:

إذا حضرك أمر لا تجد منه بدا فاقض بما في كتاب الله فإن عييت فاقض بسنة نبي الله فإن عييت فاقض بما قضى به الصالحون فإن عييت فأومئ إيماء ولا تأل فإن عييت فافرر منه ولا تستحي

¹²³⁵ Erul, “Hadis Problemleri”, *Hadis El Kitabı*, s. 555.

¹²³⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmi'l-Muvakkûn*, I/62-63; İbn Abdilberr, *Camii Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, II/848-849, no: 1599.

¹²³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/717-718, no: 23325; Dârimî, *Mukaddime*, 20, I/59; Nesâî, *Âdâbü'l-Kudât*, 11, VIII/230; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX/187, no: 8920.

“Bir mesele getirildiği zaman Allah’ın kitabı ile hüküm ver, eğer onda bulamazsan Allah’ın nebisinin sünneti ile hüküm ver, onda da bulamazsan o konuda salihlerin verdiği hükümlerle hükmet, o da yoksa bir işaret bulabilirsen ona göre hüküm ver, bir işaret de bulamazsan, utanma, hüküm vermekten kaçın.”¹²³⁸

Sonuç olarak İbn Mes’ûd, sünnet kavramını bizzat kullanmış ve İslam’ın temel kaynakları arasında zikretmiştir.

b. Sünnet’in Kaynağı

Kur’ân-ı Kerim’in birçok ayetinde Allahu Teâlâ, peygamberine “Kitap ve hikmet”i indirdiğini, insanlara “Kitap ve hikmet”i öğreten bir peygamber gönderdiğini bildirmiştir.¹²³⁹

Ayetlerde bahsi geçen kitap Kur’ân’dır. Şafîî, burada Allah’ın kitabı ile birlikte zikredilen, kitaba tabi kılınan hikmetin “Hz. Peygamber’in sünneti” olduğunu belirterek; Allah’ın, peygamberine itaati farz kıldığını, insanların onun emrine kesin uymaları gerektiğini bildirdiğini ifade etmiştir.¹²⁴⁰

İbn Mes’ûd’un “Sünen-i hüda” tabirini kullandığı şöyle bir rivayet mevcuttur:

من سره أن يلقي الله غدا مسلما فليحافظ على هذه الصلوات المكتوبات حيث ينادى بهن فإنهن من سنن الهدى وإن الله قد شرع لنبىكم صلى الله عليه وسلم سنن الهدى ولعمري ما إخال أحكم إلا وقد اتخذ مسجدا في بيته ولو أنكم صليتم في بيوتكم كما يصلي هذا المتخلف في بيته لتركتم سنة نبىكم صلى الله عليه وسلم ولو تركتم سنة نبىكم صلى الله عليه وسلم لضللتكم ...

“Yarın Allah’ın huzuruna müslüman olarak çıkmak isteyen kişi, şu farz namazları ezan nerede okunursa tam olarak kılsın. Onlar sünen-i hüda’dandır. Yüce Allah, sünen-i hüdayı peygamberinize teşri kılmıştır. Sizin hepinizin mutlaka evinde namaz kılacak yeri vardır. Şu mescide gelmeyip evinde namazı kılanlar gibi evinizde namaz kılarırsanız, ‘peygamberinizin sünnetini’ terk etmiş olursunuz. Peygamberinizin sünnetini terk ederseniz, yolunuzu şaşırırsınız...”¹²⁴¹

¹²³⁸ Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII/301-302, no: 15295.

¹²³⁹ Bkz: Bakara, 2/129, 151, 231; Âl-i İmrân, 3/164; Nisâ, 4/113; Ahzâb, 33/34; Cum’a, 62/2.

¹²⁴⁰ Şafîî, *er-Risâle*, s. 51. “Hikmet” hakkında daha geniş bilgi için bkz: Erul, “Hadis Problemleri”, *Hadis El Kitabı*, s. 561-564.

¹²⁴¹ Abdurrazzak, *Musannef*, I/516, no: 1979; Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/50-51, no: 3936; VII/368, no: 4355; VI/123-124, no: 3623 (Rivayette “Bir kişi güzelce abdest alıp mescidlerden birine gelse, her adımıyla bir derece yükselir veya kendinden bir günah silinir veya kendisine bir hasene yazılır” sözü İbn Mes’ûd tarafından Rasûlullah’tan (sav) merfû’ olarak nakledilmiştir. Yine devamında İbn Mes’ûd’un “Rasûlullah (sav), Kişinin cemaatla kıldığı namaz, tek başına kıldığı namazdan yirmi beş

“İbn Mes’ûd’un, ‘Allahu Teâlâ sizin için Peygamberinize sünen-i hüdayı teşrî kılmıştır’ sözünün sünnetin bazı uygulamalarının doğrudan vahiy yoluyla alındığı inancını yansıttığı” söylenerek,¹²⁴² İbn Mes’ûd’un bu kavramla dinin şiarından olan, Rasulullah’ın (sav) titizlikle devam ettiği, terk edilmesine kızdığı, yapılmasıyla hidayet üzere olunan, ihmal edilmesiyle de dalâlete düşülen sünnetleri kastettiğini ve bu türden sünnetlerin vahiy ile alındığını ifade etmiş olduğu söylenmiştir.¹²⁴³ Serahsî, “Sünnet iki çeşittir; bazı sünnetlerin yerine getirilmesi kişiyi doğru yola iletir, terki ise dalâlettir; bazı sünnetlerin yerine getirilmesi ise güzeldir, terkinde sakınca yoktur” demiş ve ezan, kamet, cemaatle namazın sünen-i hüda’dan olduğunu belirtmiştir. Bu tür sünnetlerin terk edilmesi durumunda ayıplanma ve azarlanma gerekeceğini söylemiştir.¹²⁴⁴ Yani sünen-i hüda yerine getirilmesi dinin emri ve gereği olan sünnetlerdir bunların terki dalâlettir. Ancak bu tür sünnetin vahyedildiğini söylemek zorlama bir yorum gibi görünmektedir. Ebû Dâvûd’un naklettiği rivayette “Peygamberinizin sünnetini terk ederseniz kafir olursunuz” ifadesi yer almaktadır. Hattâbî, burada sünnetten olan şeylerin terk edilmesinin kişiyi zamanla dinden çıkmaya götüreceğinin kastedildiğini söylemiştir.¹²⁴⁵

Yine İbn Mes’ûd, bu tür sünnetlerin Rasulullah (sav) tarafından öğretildiğini şöyle rivayet etmiştir:

“... إن رسول الله صلى الله عليه وسلم علمنا سنن الهدى وإن من سنن الهدى الصلاة في المسجد الذي

يؤذن فيه”

“...Rasulullah (sav), bize sünen-i hüdayı öğretti. Ezan okunan mescidde namaz bu tür sünnetlerdendir.”¹²⁴⁶

İbn Mes’ûd, sünen-i hüda dışındaki sünnetlerin terkinde ise, daha yumuşak bir üslup kullanmıştır. “O, namazda ayaklarını bitişiren bir adam gördüğünde “\خالف السنة = sünnete aykırı davrandı / sünnete göre hatalı davrandı” diyerek, “Ayaklarını ayırmış olsaydı daha hoşuna gideceğini” ifade etmiştir.¹²⁴⁷ Yine Hz. Osman zamanında

derece daha faziletlidir, buyurmuştur” dediği zikredilmiştir.); Müslim, Mesâcid, 44, I/453, no: (654)-257; İbn Mace, el-Mesâcid ve’l-Cemâât, 14, I/255-256; Nesaî, İmâmet, 50, II/108-109; Ebû Dâvûd, Salât, 47, I/373.

¹²⁴² Başaran, *Sahabe Algısında Sünnet-İçtihat İlişkisi*, s. 147, 151.

¹²⁴³ Başaran, a.g.e., s. 150-151.

¹²⁴⁴ Serahsî, *Usûl*, I/114.

¹²⁴⁵ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed (ö. 388), *Meâlimü’s-Sünen Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Beyrût, 2005, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, I/137, no: 179.

¹²⁴⁶ Müslim, Mesâcid, 44, I/453, no: (654)-256; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV/327-328, no: 4982; IV/336, no: 5001.

¹²⁴⁷ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/265-266, no: 3306; Nesaî, İftitâh, 13, II/128.

hac yapan İbn Mes'ûd, Arafat'ta vakfe durup güneş batınca, “لو أن أمير المؤمنين أفاض الآن” = Mü'minlerin emiri şimdi inseydi isabet etmiş (sünnete uygun davranmış) olurdu” demiştir. Râvî, İbn Mes'ûd'un sözü mü, yoksa Hz. Osman'ın Arafat'tan inmesi mi önceydi bilmediğini ifade etmiştir.¹²⁴⁸

Abdullah b. Mes'ûd'un, söz ve tavırlarından sünneti kategorilere ayırdığı anlaşılrsa da sistematik bir taksimden söz edilemez.¹²⁴⁹ Bununla birlikte kendisi bildiği bütün sünnetleri uygulama gayreti içerisinde olmuştur, böylece hal ve tavırlarıyla Rasulullah'a (sav) en çok benzeyen sahabe olduğu ifade edilmiştir.¹²⁵⁰

Nakledildiğine göre İbn Mes'ûd, bazı fiilleri yapanlara Allah'ın lanet ettiğini söylemiştir. Bunu işiten bir kadın “Onu Allah'ın kitabında mı buldun, yoksa Rasulullah'tan (sav) mı işittin?” diye sormuştur. İbn Mes'ûd, “Hem Allah'ın kitabında hem de Rasulullah'ın (sav) sözünde bulunduğunu” söylemiştir. Mushaf'ta böyle bir şeyin olmadığını söyleyerek itiraz eden kadına İbn Mes'ûd “Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin” (Haşr, 59/7) ayetini hatırlatmıştır.¹²⁵¹

Nitekim bu fiilleri yapanlara Rasulullah'ın (sav) lanet ettiğini İbn Ömer de şöyle nakletmiştir:

لعن النبي صلى الله عليه وسلم الواصلة والمستوصلة والواشمة والمستوشمة.

“Rasulullah (sav), peruk takan ve taktırana, dövme yapan ve yaptırana lanet etti.”¹²⁵²

Yani İbn Mes'ûd'a göre Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de “Hz. Peygamber size neyi verirse onu alın, neyi de yasaklarsa ondan kaçın” dediği için ve “Rasule itaat edenin Allah'a itaat etmiş olacağını” bildirdiği için Hz. Peygamber'in bu yasakladığı şeyleri yapanları “Allah böyle yapanlara lanet etti” diye nakletmiş, bunun Kur'ân'da bulunmadığını söyleyerek itiraz edenlere de bu ayeti hatırlatmıştır. Abdullah b.

¹²⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/8-9, no: 3893; VII/321, no: 4293.

¹²⁴⁹ Başaran, *Sahabe Algısında Sünnet-İçtihad İlişkisi*, s. 150.

¹²⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 178, no: 32779; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII/337, no: 23308; *Fadâilü's-Sahâbe*, II/353-354, no: 1541, 1543, 1544; Buhârî, *Fadâilü's-Sahâbe*, 27, III/1373; Edeb, 70, V/2262; Hâkim, *el-Müstedrek*, III/315, 320; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/142-143; Zehebî, *Siyer*, I/470; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, s. 485; Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 211, no: 937.

¹²⁵¹ Abdurrazzak, *Musannef*, III/145-146, no: 5103; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/197-198, no: 4129; Buhârî, *Tefsîr*, 364, IV/1853; Libâs, 82, V/2218; Müslim, *el-Libâs ve'z-Zîne*, 33, II/1678, no: (2125)-120; İbn Mace, *Nikâh*, 52, I/640; Ebû Dâvûd, *Tercîl*, 5, IV/397-399; Bezzâr, *Müsned*, IV/293, no: 1467; IV/295, no: 1469; İbn Hibbân, *Sahih*, XII/315, no: 5505; Nesâî, *Zînet*, 72, VIII/188.

¹²⁵² Buhârî, *Libâs*, 83, V/2218; Libâs, 85, V/5603; İbn Mâce, *Nikâh*, 52, I/639; Nesâî, *Zînet*, 71, VIII/188.

Mes'ûd'a göre sünnetin kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'da sünnete uymak emredilmiştir.

Hiz. Peygamber, Kur'ân'ı hayata geçirmiş ve birçok konuyu beyan etmiştir. Her ne kadar Kur'ân'da Hiz. Peygamber'e itaat emredilmişse de, onun söylediğı şeylerin Kur'ân'da bulunduğunu ifade etmek çok da doğru görünmemektedir. Zira vahiy bulunmayan konularda Hiz. Peygamber re'yiyle ictihad etmiştir. Allah'ın kitabı ayrı, sünnet ayrıdır. Bununla birlikte ikisi birbirinden ayrılamayan İslam'ın temel iki kaynağıdır.

Alimler kitaplarında, sünnetin dindeki yeri ve sünnete uymanın gerekliliğı ile ilgili konularda İbn Mes'ûd'un bu hadisini zikretmiştir. İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm* adlı eserinde “Kitapta sünnetin yeri ve Sünnetin Kur'ân'ı Açıklaması” bâbında Allah'ın kitabına ve Rasûlüne itaati emreden ayetleri zikrettikten sonra İbn Mes'ûd'dan nakledilen bu rivayete yer vermiştir.¹²⁵³ Yine diğcr usul kitaplarımızda Rasulullah'ın (sav) sünnetine uymanın gerekliliğı ile ilgili bölümlerde İbn Mes'ûd'un bu rivayeti zikredilmiştir.¹²⁵⁴

Muhammed Ebû Zehv de, sünnetin dindeki yeri konusunda “Sünnete sarılır ve onunla amel edersek, Kur'ân ile amel etmiş olacağımızı” söyleyerek, Abdullah b. Mes'ûd'un bu hadisini zikretmiştir.¹²⁵⁵

c. Ef'âlû'r-Rasûle Bakışı

Rasulullah (sav), hem diğcr insanlar gibi, insânî özelliklere sahip bir beşer, hem de diğcr insanlardan farklı olarak Allah'tan (cc) vahiy alan bir peygamberdir.¹²⁵⁶ Dolayısıyla o, hem insan olarak hem de peygamber olarak bazı fiillerde bulunmuştur. Hiz. Peygamber'in söz ve davranışlarının bir kısmı zikredildiğı üzere vahye, bir kısmı ise re'y ve ictihatlarına dayanmaktadır.

Onun, özel, dinî ve toplum hayatındaki davranışları, sahabe tarafından dikkatle takip edilmiştir. Çünkü Hiz. Peygamber'in görevi sadece sözlü olarak tebliğ etmek değil, öğrettiğı şeyleri uygulayarak insanlara örnek olmaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de; “Andolsun ki, Allah'ın Rasülü'nde sizin için, Allah'ı ve ahireti arzu eden ve Allah'ı çok

¹²⁵³ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II/1181-1182.

¹²⁵⁴ Örneğın bkz: el-Hafîb el-Bağdâdî, *el-Kıfaye*, I/70.

¹²⁵⁵ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, Mısır, 1958, s. 21-22.

¹²⁵⁶ Bkz: Fussilet, 41/6.

anan kimseler için güzel bir örnek vardır” buyrulmuştur.¹²⁵⁷ Hz. Peygamber’in fiilleri sahabe tarafından kelimelere dökülerek gelecek nesillere nakledilmiştir.

Usul kitaplarında, Hz. Peygamber’in fiillerinin sözlü ifadelerine göre, ikinci planda kaldığı söylenmiş ve fiillerini anlamak için müstakil bir anlama yönteminin bulunmadığı ifade edilerek, genelde Hz. Peygamber’in fiillerini değil, fiillerine verilen anlamı anlamlandırmaya çalıştığımız belirtilmiştir.¹²⁵⁸ “Zira fiiller gözlem yoluyla anlaşılır. Biz ise, gözleme imkanına sahip değiliz. Bu sebeple sahabenin gözlemlerinden hareketle fiillerini değerlendirme yoluna gideriz. Sahabe, aynı fiili farklı farklı değerlendirdiği için, bazen bu, önemli yanlışlıklara yol açmıştır.”¹²⁵⁹ Her sahabinin zekâsı, kavrayışı, bilgisi, görgüsü, Hz. Peygamber ile olan münasebeti farklı olduğu için Rasulullah’ın (sav) davranışlarını farklı değerlendirerek farklı sonuçlar çıkarabilmişlerdir.

Merfû’ hadisi, “Rasulullah’ın (sav) sözlerinden sahabenin verdiği haberlerdir” şeklinde tanımlayan el-Cürcânî (ö. 816), fiilleri merfû’ hadisin kapsamına dahil etmemiştir.¹²⁶⁰

Aslında Hz. Peygamber’in birçok fiili, “sünen-i mütevârise” denilen, gizli bir icma ile nesilden nesile intikal ettiği için, çok sayıda alim sünneti, hadise tercih etmiş ve hadisleri sünnetlere göre değerlendirmiştir. Ancak fiiller bazen bizzat davranışla, bazen de sözlü ifadelere dönüşerek nakledilmiştir. Hz. Peygamber’in sözlü ifadelerini naklederken orjinal lafızları korumak ne kadar önemli ise, fiillerini de bağlamından koparmadan aktarmak o derece önemlidir.¹²⁶¹

“Fiilî Sünnet”, Hz. Peygamber’in, namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetlerindeki davranışlarına ait sahabe tarafından görülüp nakledilen haberler olarak tarif edilmiş ve sahabenin رأيت النبي فعل كذا gibi ifadelerle naklettiği ifade edilmiştir.¹²⁶²

Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’a (sav) çok yakın olduğu, onun hizmetinde bulunduğu, hatta evine dahi çok rahat girip çıktığı ve İslam tarihi açısından önemli olan neredeyse bütün olaylara iştirak ettiği veya şahit olduğu için bazı şeylerde, Rasulullah

¹²⁵⁷ Ahzab, 33/21.

¹²⁵⁸ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 177.

¹²⁵⁹ Görmez, a.g.e., s. 177-8.

¹²⁶⁰ Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed (ö. 816), *et-Ta’rifât*, yy., 1300, s. 142.

¹²⁶¹ (Muhammed Süleyman Aşkar, *Afâlu’r-Rasûl ve Delâletühâ ale’l-Ahkâm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1988, I/484.) Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 178’den naklen.

¹²⁶² Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 10.

(sav) böyle yapardı diyerek genellemeye gitmiş, bazı şeyleri ise, Rasulullah'ın (sav) yaptığını görmediğini söylemiştir. O, Rasulullah'ın (sav) dinî konulardaki fiillerini kendisi de uygulamış, kendisine neden böyle yaptığının sorulması üzerine Rasulullah'ın (sav) öyle yaptığını gördüğünü ifade etmiştir.

Abdurrahmân b. Yezîd'den şöyle nakledilmiştir: “Hz. Osman zamanında İbn Mes'ûd ile birlikte hac yaptık. Arafat'ta vakfe durup güneş batınca İbn Mes'ûd, “لو أن أمير المؤمنين أفاض الآن كان قد أصاب = Mü'minlerin emiri şimdi inseydi isabet etmiş (sünnete uygun davranmış) olurdu” dedi. İbn Mes'ûd'un sözü mü, yoksa Hz. Osman'ın Arafat'tan inmesi mi önceydi bilmiyorum. İnsanlar develerini hızlıca sürerken; İbn Mes'ûd orta hızı geçmedi. Nihayet Müzdelife'ye geldik. İbn Mes'ûd, bize akşam namazını kıldırdı. Sonra akşam yemeğini istedi ve yedi. Sonra kalktı ve yatsı namazını kıldı. Sonra fecir oluncaya kadar uyudu. Fecir olunca kalktı ve sabah namazını kıldı. Ona, “Daha önce namazı bu saatte kılmazdın?” dedim. O, namazı ortalık aydınlanınca kılardı. Bana, “Ben Rasulullah'ın (sav) bu günde ve bu yerde namazı bu saatte kıldığını gördüm.” diye cevap verdi.”¹²⁶³

Başka bir rivayette de Abdurrahmân b. Yezîd, İbn Mes'ûd ile hacca gittiğini, Alkame'nin kendisine Abdullah b. Mes'ûd'u takip etmesini emrettiği için onun yanından ayrılmadığını zikretmiş ve onunla birlikteyken İbn Mes'ûd'un kendisine bir hadis anlattığını söylemiştir. Sabah olunca İbn Mes'ûd, Abdurrahmân'a “Kalk” demiş, o da İbn Mes'ûd'a daha önce bu saatte namaz kıldığını görmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd, “Rasulullah (sav), yalnız burada ve bu zamanda bu saatte namaz kılmıştır” demiş; sonra da şöyle devam etmiştir: “Burada iki namazın vakti değişir: Akşam namazı, insanlar Müzdelife'ye gelince kılınır; sabah namazı fecir belirince kılınır. Ben Rasulullah'ın (sav) böyle yaptığını gördüm.”¹²⁶⁴

Abdullah b. Mes'ûd'un, Rasulullah'ın (sav) hacdaki uygulamasıyla ilgili olarak, “Ben Rasulullah'ın (sav), vakti dışında namaz kıldığını görmedim; ancak

¹²⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/8-9, no: 3893; VII/321, no: 4293. Bu rivayette İbn Mes'ûd'un akşam ve yatsı namazlarını ayrı ezan ve kametle kıldırıldığı ve arasında akşam yemeğini yediği zikredilmiş, insanların Müzdelife'ye ancak yatsı olunca ulaşabildikleri ifade edilmiştir. Yani akşam namazını yatsı namazı vakti içerisinde kılmış fakat arka arkaya kılmamıştır.

¹²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/407, no: 4399. Benzer rivayet için bkz: Buhârî, Hac, 96, II/602.

Müzdelife’de akşam ile yatsı namazını cem ederek kılmış, o gün sabah namazını da vaktinden önce kılmıştır” dediği nakledilmiştir.¹²⁶⁵

H. Peygamber, “Beni namaz kılarken ne şekilde görüyorsanız, siz de öyle namaz kılınız”¹²⁶⁶, “Hac menasikinizi benden alınız”¹²⁶⁷ diyerek ibadetler konusunda kendisine aynen uyulmasını emrettiği için İbn Mes’ûd, H. Peygamber’den gördüğü gibi yapmıştır.

Abdullah b. Mes’ûd, Müzdelife gecesini telbiye getirmiş, sonra da “Kendisine Bakara Suresi indirilenin burada telbiye getirdiğini gördüm” demiştir.¹²⁶⁸ Bazı rivayetlerde İbn Mes’ûd, Müzdelife’den inerken telbiye getirince “Bu adam bedevî midir” denildiği, bunun üzerine İbn Mes’ûd’un, “İnsanlar unuttular mı, yoksa şaşırdılar mı? Ben, Bakara suresi kendisine indirilen Peygamber’in, burada ‘Lebbeyk Allahümme Lebbeyk – Buyur Allah’ım buyur’ dediğini işittim” şeklinde cevap verdiği zikredilmiştir.¹²⁶⁹ Bazı rivayetlerde ise, Abdullah b. Mes’ûd ile beraber Müzdelife’deyken onun, “Bakara Suresi kendisine indirilenin burada ‘Lebbeyk Allahümme lebbeyk’ dediğini işittim” dediği nakledilmiştir.¹²⁷⁰ Müzdelife’de ve Arafat’a giderken telbiye getirilmesi konusunda sahabe ve selef arasında ittifak olduğu, ancak telbiyenin ne zaman kesileceği konusunda ihtilaf ettikleri ifade edilmiştir.¹²⁷¹ İbn Mes’ûd, “Rasulullah’ın (sav) Akabe cemresine taş atıncaya kadar telbiye getirdiğini” söylemiştir.¹²⁷²

Abdurrahmân b. Yezîd, İbn Mes’ûd’u vadinin içinden Akabe cemresine taş atarken gördüğünü, sonra onun “Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a yemin ederim ki, burası, kendisine Bakara suresi nazil olan Peygamber’in durduğu yerdir” dediğini nakletmiştir.¹²⁷³ Onun rivayet ettiği bazı haberlerde ise, İbn Mes’ûd ile beraber hac

¹²⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/146, no: 3637; VII/139, no: 4046; VII/205, no: 4137; Bezzâr, *Müsned*, V/289, no: 1907; Buhârî, *Hac*, 98, II/604; Müslim, *Hac*, 48, I/938, no: (1289)-292; Nesaî, *Menâsikü’l-Hac*, 210, V/262.

¹²⁶⁶ Buhârî, *Ezân*, 18, I/226.

¹²⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIII/202-203, no: 14943.

¹²⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/84, no: 3976.

¹²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/8, no: 3549; Müslim, *Hac*, 45, II/932, no: (1283)-270.

¹²⁷⁰ Müslim, *Hac*, 45, II/932-933, no: (1283)-269, 271; Nesaî, *Menâsikü’l-Hac*, 212, V/265.

¹²⁷¹ Kadı İyâz, Ebu’l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz (ö. 544), *İkmâlü’l-Mu’lim bi Fevâidi Müslim*, yy, 1998, *Dâru’l-Vefâ*, IV/357-358.

¹²⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/284, no: 3739.

¹²⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/7, no: 3548; VII/379, no: 4370 (Rivayette, İbn Mes’ûd’un vadinin içinden cemreye taş attığı, Abdurrahman’ın “İnsanlar buradan atıyorlar” demesi üzerine İbn Mes’ûd’un, “Kendisinden başka ilâh olmayana yemin ederim ki burası kendisine Bakara Suresi indirilenin durduğu yerdir” dediği zikredilmiştir.); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V/251, no: 13565 (İbn Mes’ûd’a insanların cemreye üstünden taş attıkları söylenince, İbn Mes’ûd’un vadinin ortasına gelerek “Kendisinden başka

yaptığı, İbn Mes'ûd'un Büyük Cemre'ye (Akabe Cemresi) yedi taş attığı, Kâbe'yi soluna, Minâ'yı sağına aldığı ve "Burası kendisine Bakara Sûresi indirilenin durduğu yerdir" dediği zikredilmiştir.¹²⁷⁴

Abdurrahmân b. Yezîd, Minâ'da Hz. Osman'ın namazları dört rekat kıldığını, Abdullah b. Mes'ûd'un ise, "Ben, Hz. Peygamber, Ebû Bekr ve Ömer ile birlikte Mina'da namazları iki rekat olarak kıldım" dediğini nakletmiştir.¹²⁷⁵ Bazı rivayetlerde ise, Hz. Osman'dan bahsedilmeden İbn Mes'ûd'un "Rasulullah (sav), Ebû Bekir ve Ömer ile beraber Mina'da namazları iki rekat kıldım" dedikten sonra "Kendisi için kabul edilmiş iki rekâtın, dört rekattan daha sevimli olduğunu" ifade ettiği zikredilmiştir.¹²⁷⁶ Abdullah b. Mes'ûd, ibadetler konusunda Hz. Peygamber kadar yapmayı, daha fazla yapmaktan evlâ görmüştür. Bezzâr'ın naklettiği rivayette sadece İbn Mes'ûd'un, "Rasulullah (sav), Ebû Bekir ve Ömer ile beraber Mina'da namazları iki rekat kıldım" dediği¹²⁷⁷; Nesâî'nin naklettiği rivayette ise, Hz. Ebû Bekr ve Ömer'i zikretmeden "Rasulullah (sav) ile beraber Mina'da namazları iki rekat kıldım" dediği¹²⁷⁸ nakledilmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in abdestiyle ilgili gözlemlediği bazı şeyleri de şöyle nakletmiştir:

"ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان ينام مستلقيا حتى ينفخ ثم يقوم فيصلي ولا يتوضأ"
"Rasulullah (sav), sırt üstü yatarak uyurdu; öyle ki horlardı. Sonra kalkıp abdest almadan namaz kılardı."¹²⁷⁹

Yine şöyle nakletmiştir:

ilah olmayana yemin ederim ki, kendisine Bakara Sûresi indirilen buradan taş atmıştır" dediği nakledilmiştir.); Bezzâr, *Müsned*, V/284, no: 1900.

¹²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/217, no: 4150; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V/603, no: 15607; Buhârî, *Hac*, 135, II/622; *Hac*, 136, II/622; Müslim, *Hac*, 50, I/943, no: (1296)-307; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 78, II/497.

¹²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/73, no: 3593; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/491, no: 8252 (Abdullah b. Mes'ûd'un devamında "Sonra sizin için yollar çeşitlenmiştir. Benim için kabul olunmuş iki rekat, dört rekattan daha sevimlidir" dediği nakledilmiştir.) A'meş, "Muaviye b. Kurre'nin, İbn Mes'ûd'un bundan sonra dört rekat olarak kıldığını, kendisine Hz. Osman'ı kusurla itham edip sonra dört rekat kıldığının söylenmesi üzerine "Ayrılık şeridir" dediğini naklettiğini" söylemiştir. Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V/353-354, no: 14157; Ebû Davud, *Menâsik*, 76, II/491-492; Müslim, *Salâtü'l-Misâfirîn*, 2, I/483, no: (695)-19 (Rivâyetinde Abdurrahman b. Yezîd'in, Hz. Osman ile Mina'da namazları dört rekat kıldıkları, bunun İbn Mes'ûd'a söylenmesi üzerine İbn Mes'ûd'un iadesini istediği ve Rasulullah (sav), Ebû Bekr ve Ömer ile Mina'da namazları iki rekat kıldığını söyleyerek, kendisi için kabul olunmuş iki rekâtın, dört rekattan daha sevimli olduğunu söylediği zikredilmiştir.).

¹²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/66, no: 3953; VII/430, no: 4427.

¹²⁷⁷ Bezzâr, *Müsned*, IV/302, no: 1480.

¹²⁷⁸ Nesâî, *Taksîru's-Salât*, 3, III/120.

¹²⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/142, no: 4051.

“Nebî'nin ‘رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ اللَّحْمَ ثُمَّ يَقُومُ إِلَى الصَّلَاةِ فَمَا يَمَسُّ قَطْرَةً مِنْ مَاءٍ’ (sav) et yeyip sonra da bir damla bile suya dokunmadan namaz kılmaya kalktığını gördüm.”¹²⁸⁰

İbn Mes'ûd, “Cuma günü gusletmenin de, sünnet olduğunu”¹²⁸¹ söylemiştir.

O, Hz. Peygamber'in yolculuğundan bahsederek, bazen oruç tutup bazen tutmadığını, namazları ise devamlı iki rekat kıldığını söylemiştir. Alkame, ondan şöyle nakletmiştir:

ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصوم في السفر ويفطر ويصلي ركعتين لا يدعهما يقول: لا يزيد عليهما يعني الفريضة.

“Rasulullah (sav), yolculukta oruç da tutardı; iftar da ederdi ve namazı iki rekat kılardı; bunu asla terk etmezdi. Ayrıca, farz namazı kastederek “İki rekattan fazla kılmazdı” demiştir.”¹²⁸²

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in nafil orucuyla ilgili olarak da şöyle rivayette bulunmuştur:

"كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصوم ثلاثة أيام من غرة كل هلال وكلما كان يفطر يوم الجمعة."

“Rasulullah (sav), her ayın başında üç gün oruç tutardı. (Bu günlerde) çok az Cuma günü oruç tutmazdı.”¹²⁸³

Tirmizî; İbn Ömer ve Ebû Hureyre'nin de bu konuda rivayeti olduğunu belirterek İbn Mes'ûd'un hadisinin “Hasen garib” olduğunu söylemiştir. Yine o, bu hadisi Âsım'dan Şu'be'nin rivayet ettiğini ve ref' etmediğini zikretmiştir. -Daha önce ifade edildiği gibi hadislerin hükmünü iyi bilen Şu'be, İbn Mes'ûd'un, çok az hadisi Hz. Peygamber'den naklettiğini söyleyerek İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakletmeyi tercih ettiğini belirtmiştir.- Tirmizî, ilim ehlinde bir grubun Cuma günü orucu güzel

¹²⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/342, no: 3792, 3793; VI/377, no: 3827; VI/341, no: 3791.

¹²⁸¹ Abdurrazak, *Musannef*, III/200, no: 5316 (الغسل يوم الجمعة سنة); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/528, no: 5056 (الغسل يوم الجمعة إن من السنة). Farklı lafızlarla nakledilmiş olması ravi tasarrufundan kaynaklanmaktadır.

¹²⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/363, no: 3813; VI/413, no: 3867.

¹²⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/406-407, no: 3860; Tirmizî, *Savm*, 41, III/118, no: 742 (Rivayette “شهر” kelimesi geçmektedir.); Nesaî, *es-Sıyâm*, 70, IV/204 (Rivayette “شهر” kelimesi geçmektedir.); İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII/406-407, no: 3645 (Rivayette yine “شهر” kelimesi geçmektedir.).

bulduğunu, tercih ettiğini ancak öncesi ve sonrasında oruç tutulmadığında Cuma günü oruç tutmayı hoş karşılamadığını ifade etmiştir.¹²⁸⁴

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in namazıyla ilgili gözlemlediği bazı fiilleri de şöyle nakletmiştir:

"أنا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يكبر في كل خفض ورفع وقيام وقعود ويسلم عن يمينه وعن يساره حتى يرى بياض خديه أو خده ورأيت أبا بكر وعمر يفعلان ذلك."

"Rasulullah'ın (sav), namazda her eğilişinde ve doğruluşunda, ayağa kalkışında ve oturuşunda tekbir aldığını ve yanaklarının/ yanağının beyazı görününceye kadar selam verdiğini gördüm. Aynı şekilde Ebû Bekir ve Ömer'in de böyle yaptığını gördüm."¹²⁸⁵

Bazı rivayetlerde ise, namazda aldığı tekbirlerden bahsedilmeyerek sadece nasıl selam verdiği zikredilmiştir:

"كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَلِّمُ فِي الصَّلَاةِ عَنْ يَمِينِهِ ، وَعَنْ شِمَالِهِ حَتَّى يُرَى بَيَاضُ وَجْهِهِ وَيَقُولُ : السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ ، مِنْ كُلِّ الْجَانِبَيْنِ."

"Rasulullah (sav), namazda sağına ve soluna selam verirdi, öyle ki yüzünün beyazlığı görünürdü ve iki tarafa da 'es-Selâmü aleyküm ve rahmetullâh' derdi."¹²⁸⁶

İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in kıldığı gibi namaz kılacağını söylemiş ve sadece bir defa ellerini kaldırarak namaz kılmıştır.¹²⁸⁷

O, Hz. Peygamber'in namazdaki ilk oturuşunu (kade-i ûlâ) şöyle tarif etmiştir:

"أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَعَدَ فِي الرَّكَعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ كَانَتْهُ عَلَى الرَّضْفِ ، قُلْتُ : حَتَّى يَقُومَ ؟ قَالَ : حَتَّى يَقُومَ."

¹²⁸⁴ Tirmizî, Savm, 41, III/118-119.

¹²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/174, no: 3660; VI/281, no: 3736; Nesaî, et-Tatbîk, 83, II/230; es-Sehv, 70, III/62.

¹²⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/174, no: 3058. Benzer rivayetler için bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/173-174, no: 3057; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/229, no: 3699, VI/399, no: 3849; VI/424, no: 3879; VII/48, no: 3933; VII/276, no: 4241; VII/311, no: 4280; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salâh ve's-Sünnetü fihâ*, 28, I/296; Ebû Dâvûd, *Salât*, 189, I/606; Bezzâr, *Müsned*, V/19, no: 1574; V/345, no: 1972; Nesâî, *Sehv*, 71, III/63-64; İbn Hibbân, *Sahîh*, V/329, no: 1990; V/331, no: 1991; V/333, no: 1993.

¹²⁸⁷ "ألا أصلي بكم صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى فلم يرفع يديه إلا مرة" Bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/203, no: 3681; Ebû Dâvûd, *Salât*, 119, I/477-478; Tirmizî, *Salât*, 191, II/40; Nesaî, *Tatbîk*, 20, II/195. Ebû Dâvûd, bu hadisin uzun bir hadisten muhtasar olduğunu belirtmiştir. Bkz: Ebû Dâvûd, *Salât*, 119, I/477-8.

“Rasulullah (sav), ilk iki rekatta oturduğu zaman (kade-i ûlâda), sanki ateşte kızdırılmış taşın üzerindeymiş gibi otururdu. ‘Kalkıncaya kadar mı?’ dedim. O da ‘Kalkıncaya kadar’ dedi.”¹²⁸⁸

Tirmizî, “İlim ehlinin bu hadisle amel ederek, ilk oturuşu uzatmamak gerektiğini ve teşehhüte bir şey eklememek gerektiğini belirttiklerini, eğer teşehhüte ilave yapılırsa sehiv secdesi yapılması gerektiğini söylediklerini” zikretmiştir.¹²⁸⁹

Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’a (sav) Nasr Sûresi nazil olduktan sonra Hz. Peygamber’in namazıyla ilgili gözlemlediği bir şeyi şöyle nakletmiştir:

لما أنزل على رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا جاء نصر الله والفتح كان يكثر إذا قرأها وركع أن يقول سبحانك اللهم ربنا وبحمدك اللهم اغفر لي إنك أنت التواب الرحيم ثلاثاً.

“Rasulullah’a (sav), ‘Îzâ câe nasrullâhi ve’l-fethu – Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde...’ suresi nâzil olunca, onu okuduğu ve rükû’ yaptığı zaman çoğunlukla rükû’da üç defa ‘Allah’ım, Rabbimiz seni över ve her türlü noksanlıklardan tenzih ederim. Allah’ım beni bağışla. Şüphesiz sen tövbeleri çok kabul eder ve merhamet edersin’ derdi.”¹²⁹⁰

İbn Mes’ûd, bir gece Hz. Peygamberle beraber namaz kılmış, Hz. Peygamber kıyamı uzatmıştır. İbn Mes’ûd, kendisinin şahit olduğu Hz. Peygamber’in gece namazı ile ilgili şöyle bir rivayette bulunmuştur:

"صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم ذات ليلة فلم يزل قائماً حتى هممت بأمر سوء قلنا: وما هممت به قال: هممت أن أجلس وأدعه."

“Hz. Peygamber (sav) ile bir gece namaz kıldım, o kıyamda durmaya o kadar devam etti ki aklıma kötü düşünceler geldi.” “Ne düşündün?” diye sorduk. O da, “Onu bırakıp oturmayı düşündüm.” dedi.¹²⁹¹

Abdullah b. Mes’ûd, namazda ayaklarını bitişiren bir adam gördüğünde “خالف السنة / السنة = خطأ السنة / السنة = sünnete aykırı davrandı/ sünnete göre hatalı davrandı” diyerek, “Ayaklarını ayırmış olsaydı daha hoşuna gideceğini” ifade etmiştir.¹²⁹²

¹²⁸⁸Tayâlisî, *Müsned*, s. 44, no: 331; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/168-169, no: 3030; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/168, no: 3656; VII/10, no: 3895; VII/219, no: 4155; VII/398, no: 4390; Ebû Dâvûd, *Salât*, 188, I/606; Tirmizî, *Salât*, 270, II/202; Nesaî, *Tatbîk*, 105, II/243.

¹²⁸⁹Tirmizî, *Salât*, 270, II/203.

¹²⁹⁰Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/207, no: 3683; VI/291, no: 3745.

¹²⁹¹Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/157, no: 3646. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/309-310, no: 3766; VII/52, no: 3937; VII/254-255, no: 4199; Buhârî, *Teheccüd*, 9, I/381; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 27, I/537, no: (773)-204; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salâh ve's-Sünneti fihâ*, 200, I/456.

O, kıyamdaki duruşuyla ilgili olarak kendi fiilini de Rasulullah'ın (sav) şöyle düzelttiğini nakletmiştir:

مر بي النبي صلى الله عليه وسلم وأنا واضع يدي اليسرى على اليمنى . فأخذ بيدي اليمنى فوضعها على اليسرى .

“Rasulullah (sav), bana uğradı. Ben sol elimi sağ elimin üzerine koymuştum. Sağ elimi aldı, sol elimin üzerine koydu.”¹²⁹³

Abdullah b. Mes'ûd cemaatle namaz kılmayı da sünnet olarak görmüş ve cemaati terk edenlerin Hz. Peygamber'in sünnetini terk etmiş olacaklarını söyleyerek yollarını şaşıracaklarını ifade etmiştir.¹²⁹⁴

Tirmizî, Berâ'dan “Rasulullah'ın (sav) arkasında namaz kılarken rükû ve secdeyi ondan sonra yaptıklarını ifade ettiği” rivayeti zikretmiş, bu konuda Enes, Muaviye ve Ebû Hureyre'nin de rivayetleri olduğunu söylemiştir. Berâ'nın hadisinin hasen sahih olduğunu ifade ederek, imama uyanların imamdan sonra ruku etmeleri ve imam rükû'dan kalktıktan sonra doğrulmaları konusunda alimler arasında ihtilaf olmadığını belirtmiştir.¹²⁹⁵

İlim ehlinin çoğuna göre imamdan önce rükû ve secde yapılmaz. Peygamberimizin arkasında namaz kılarken ashabın peygamberimizden sonra rükû ve secde ettikleri kaynaklarımızda nakledilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd da, Hz. Peygamber zamanındaki bu uygulamadan ‘İmamdan önce rükû yapılmaz ve ondan önce rükû'dan kalkılmaz’ şeklinde genel bir kaide oluşturmuştur.¹²⁹⁶

Yine İbn Mes'ûd'un,

لا تبادروا أئمتكم بالركوع ولا بالسجود فإن سبق أحد منكم فليضع قدر ما يسبق به.

“İmamlarınızı rükû ve secdede geçmeyin, sizden biriniz geçerse, geçtiği miktarı yerine koysun” dediği nakledilmiştir.¹²⁹⁷

¹²⁹² Abdurrazzâk, *Musannef*, I/516, no: 1979. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VII/50-51, no: 3936; VII/368, no: 4355; VI/123-124, no: 3623; Müslim, *Mesâcid*, 44, I/453, no: (654)-257; İbn Mace, *el-Mesâcid ve'l-Cemâât*, 14, I/255-256; Ebû Dâvûd, *Salât*, 47, I/373; Nesaî, *İmâmet*, 50, II/108-109.

¹²⁹³ İbn Mâce, *İkâmetü's-Salâh ve's-Sünne*, 3, I/266.

¹²⁹⁴ Abdurrazzak, *Musannef*, I/516, no: 1979. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VII/50-51, no: 3936; VII/368, no: 4355; VI/123-124, no: 3623; Müslim, *Mesâcid*, 44, I/453, no: (654)-257; İbn Mace, *el-Mesâcid ve'l-Cemâât*, 14, I/255-256; Ebû Dâvûd, *Salât*, 47, I/373; Nesaî, *İmâmet*, 50, II/108-109.

¹²⁹⁵ Tirmizî, *Salat*, 208, II/70-72.

¹²⁹⁶ Bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, II/374, no: 3756.

¹²⁹⁷ Abdurrazzak, *Musannef*, II/374-375, no: 3757.

Bir gün Alkame ve Esved, Abdullah b. Mes'ûd'un yanına gelmiştir. İbn Mes'ûd, namaz kılıp kılmadıklarını sormuş, kılmadıklarını söylemeleri üzerine “İleride namazı vaktinde kılmayan idareciler gelecektir. Namazı vaktinde kılınız” diye öğütte bulunarak, onlara, ezan ve kânetsiz namaz kıldırmıştır. Alkame ve Esved, İbn Mes'ûd'un arkasına durunca, İbn Mes'ûd, ellerinden tutarak, yanına gelinceye kadar onları çekmiş, birini sağına, birini soluna alarak “إذا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل إذا كانوا ثلاثة = Rasulullah (sav), üç kişi olduğunda böyle yapardı” demiş, daha çok olduklarında birinin öne geçmesini söylemiştir. Rükû'ya gidince Alkame ve Esved ellerini dizlerinin üzerine koymuş, İbn Mes'ûd ise, parmaklarını birbirine kenetleyerek, ellerini bacaklarının arasına koymuştur.¹²⁹⁸

Alkame ve Esved'in naklettiğine göre, İbn Mes'ûd,

"إذا ركع أحدكم فليفرش ذراعيه فخذيه وليحنأ ثم طبق بين كفيه فكأنني أنظر إلى اختلاف أصابع رسول الله صلى الله عليه وسلم"

“Biriniz rukû’ yapınca, kollarını ve dizlerini bükmeden uzatsın ve eğilsin, sonra ellerini birleştirip bacaklarının arasına koysun. Sanki ben, Rasulullah’ın (sav) parmaklarının birbirine karıştığını görüyor gibiyim” demiş,¹²⁹⁹ daha sonra da ellerini birleştirip bacaklarının arasına sokup onlara göstermiştir.¹³⁰⁰

Yine Alkame, İbn Mes'ûd'un,

"عَلَّمَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ فَكَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ ، ثُمَّ رَكَعَ فَطَبَّقَ يَدَيْهِ بَيْنَ رُكْبَتَيْهِ."

“Allah’ın elçisi bize namazı öğretti. Tekbir aldı ve ellerini kaldırdı. Sonra rükû’ yaptı ve ellerini birleştirerek bacaklarının arasına koydu” dediğini nakletmiştir.¹³⁰¹

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiği başka bir rivayette de, Rasulullah (sav), tuvalet ihtiyacını gidermek için çıkmış ve İbn Mes'ûd'dan taharetlenmek için bir şey

¹²⁹⁸ İbn Mes'ûd'un Alkame ve Esved'le birlikte kıldığı bu namaz hakkında rivayetlerdeki bilgiler birleştirilerek metin inşası yapılmıştır. Konuyla ilgili rivayetler için bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/80-81, no: 2551; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/41-42, no: 3927; VII/128, no: 4030; VII/305, no: 4272 VII/336, no: 4311; Müslim, el-Mesâcîd ve Mevâdir's-Salâh, 5, I/378-379, no: (534)-26; I/379-380, no: (534)-28; Nesaî, Mesâcîd, 27, II/49-50; Tatbîk, 12, II/184; el-İmâme, 18, II/84; İbn Hibbân, *Sahîh*, V/192, no: 1874; V/195, no: 1875.

¹²⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/67, no: 3588; Ebû Dâvûd, *Salât*, 150, I/542.

¹³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/67, no: 3588.

¹³⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/81, no: 2552; Bezzâr, *Müsned*, V/46, no: 1608 (İbn Mes'ûd'un, “Size Rasulullah’ın (sav) nasıl namaz kıldığını göstereceğim dedikten sonra bu şekilde kıldığı ve sonra, “Rasulullah (sav) böyle yaptı” dediği nakledilmiştir.).

istemiştir. İbn Mes'ûd su götürmüştür. Hz. Peygamber abdest alarak, namaz kılmış, rükû'da ellerini birleştirerek baldırlarının arasına koymuştur.¹³⁰²

Ebû Hâtım, İbn Mes'ud'un rükû'da ellerini birbirine geçirdiğini ve "Rasulullah'ın (sav) böyle yaptığını gördüğünü" iddia ettiğini söyleyerek, müslümanların, "İslâm'ın ilk yıllarında böyle olduğu, sonra neshedildiği" üzerine hep birden icma' ettiklerini ifade etmiştir. Yine o, bunun (nesh edildiğinin) İbn Mes'ûd'a gizli kalmış olabileceğini veya onu gördükten (ve naklettikten) sonra nesh edilmiş olabileceğini belirtmiştir.¹³⁰³

Muğîra, İbrâhim'e "Abdullah b. Mes'ûd, rükû' yaptığı zaman bir elini diğerinin üzerine koyup ikisini bacaklarının arasına koyuyor ve kollarını yayıyor muydu" diye sormuş, İbrâhim'in "Evet" demesi üzerine, Muğîra, "Böyle yapmayım mı" demiş, İbrâhim ise, "Ömer'in avuçlarını dizleri üzerine koyduğunu" söylemiştir.¹³⁰⁴

Bir rivayette de Alkame ve Esved, "Abdullah b. Mes'ûd ile namaz kıldıklarını, onun rükû' yapınca ellerini birleştirip bacaklarının arasına koyduğunu, İbn Mes'ûd'un ellerine vurması üzerine kendilerinin de böyle yaptıklarını söylemiş; sonra Ömer ile beraber onun evinde namaz kıldıklarında, rükû' yapınca ellerini birleştirerek İbn Mes'ûd gibi yaptıklarını, Hz. Ömer'in ise, ellerini dizlerinin üzerine koyduğunu, namazları bitince Ömer'in neden böyle yaptıklarını sorduğunu, İbn Mes'ûd'un böyle yaptığını söylemeleri üzerine, Hz. Ömer'in 'Rasulullah'ın (sav) önce böyle yaptığını, sonra terk ettiğini' söylediğini" nakletmişlerdir.¹³⁰⁵

Rükû'daki bu uygulamayı İbn Mes'ûd'dan Alkame ve Esved nakletmiştir. Onlar İbn Mes'ûd ile karşılaştıklarında uygulama bu şekilde iken, İbn Mes'ûd'dan böyle görüp duyarak bunu nakletmiş olmaları, Hz. Peygamber bunu terk ettikten sonra İbn Mes'ud'un da bu uygulamayı terk etmiş olması, fakat bunun nakledilmemiş olması ihtimal dahilindedir. Nitekim daha sonraki bir zamanda Hz. Ömer ile kıldıkları namazdan sonra Hz. Ömer, Rasulullah'ın (sav) daha önce böyle yaptığını ifade etmiştir. Alkame ve Esved'in, İbn Mes'ûd ile kıldıkları namaz bu önceki döneme rastlamış olmalıdır.

¹³⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/144, no: 4053.

¹³⁰³ İbn Hibbân, *Sahih*, V/192, no: 1874.

¹³⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II/81-82, no: 2553; Ayrıca bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, II/152, no: 2865.

¹³⁰⁵ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/152, no: 2866.

Bir gün Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'yi evinde ziyaret etmiştir. Bu esnada namaz vakti gelmiş; Ebû Mûsâ, “Öne geç Ey Ebû Abdurrahman! Çünkü sen daha yaşlı ve bilgilisin” demiştir. İbn Mes'ûd ise, “Hayır sen geç. Çünkü biz seni, evinde ziyarete geldik. Sen daha layıksın” diyerek karşılık vermiştir. Ebû Mûsâ öne geçip ayakkabılarını çıkararak namaz kıldırıştır. İbn Mes'ûd, selam verince ona,

"ما أردت إلى خلعهما أبالوادي المقدس أنت لقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي في الخفين والنعلين."

“Ayakkabılarını çıkarmakla neyi kastettin. Yoksa sen kutsal vadide misin? Ben Rasulullah’ın (sav), ayaklarında mestleri ve ayakkabıları olduğu halde namaz kıldırıldığını gördüm.” demiştir.¹³⁰⁶

Abdullah b. Mes'ûd, “Cenâzeyi dört tarafından taşımanın da sünnet olduğunu” ifade etmiştir.¹³⁰⁷ Ondan mevkuf olarak nakledilen bu hadisin hükmen merfû’ olduğu ifade edilmiştir.¹³⁰⁸

İbn Mes'ûd, Rasulullah’ın (sav) liân ile ilgili uygulamasını, mevkuf şekilde genel hüküm olarak ifade etmiştir. Sehl b. Sa’d’dan nakledilen bir habere göre, mülâin eşini Rasulullah’ın (sav) huzurunda üç kez boşamıştır. Rasulullah (sav), bu uygulamayı devam ettirmiştir ve sünnet olmuştur. Sehl, Rasulullah (sav) yanında bunun devam ettiğini ve bundan sonra lanetleşenler (mütelainîn) hakkında “Ayrılmaları, sonra ikisinin asla birleşemeyecekleri” konusunda sünnet oluştuğunu söylemiştir.¹³⁰⁹

Abdullah b. Mes'ûd, Ömer b. Hattâb ve Ali b. Ebî Talib tarafından sünnet haline gelen Rasulullah’ın (sav) bu uygulaması şöyle nakledilmiştir:

لايجتمع المتلاعنان ابدا = Lanetleşenler asla birleşemez.¹³¹⁰

¹³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/404-405, no: 4397. Abdurrazzâk’ın tahrir ettiği bir rivayette Ebû Mûsâ’nın imam olunca ayakkabılarını çıkardığı, İbn Mes’ud’un, ona sadece “Neden ayakkabılarını çıkardın, kutsal vadide misin?” dediği zikredilmiştir. Bkz: Abdurrazzâk, *Musanef*, I/386, no: 1507. Bazı rivayetlerde ise, olay zikredilmeden sadece Abdullah b. Mes’ûd’un “Rasulullah’ın (sav) ayakkabı ve mestleri ile namaz kıldırıldığını gördüm” dediği nakledilmiştir. Bkz: İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salâh ve’s-Sünnetü fi hâ*, 66, I/330; Bezzâr, *Müsned*, V/42, no: 1604.

¹³⁰⁷ "إذا اتبع أحدكم الجنائز فليأخذ بجوانبها كلها فإنه من السنة ثم ليتطوع بعد أو يترك" "Sizden biriniz cenazeyi takip ettiğinde bütün kenarlarından taşınsın. O, sünnettendir. Sonra ister gönüllü olarak taşınsın veya terk etsin." Bkz: Abdurrazzâk, *Musanef*, III/512, no: 6517; Tayâlisî, *Müsned*, s. 44, no: 332; İbn Mâce, *Cenâiz*, 15, I/474.

¹³⁰⁸ İbn Mâce, *Cenâiz*, 15, I/474.

¹³⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Talak*, 27, II/683; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, VI/117, no: 5684.

¹³¹⁰ Abdurrazzâk, *Musanef*, VII/112-113, no: 12433, 12434, 12436; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IX/334, no: 9661.

Şu rivayetler ise, İbn Mes'ûd tarafından Rasulullah'ın (sav) bir davranışının, nasıl sünnet olarak anlaşıldığını ortaya koymaktadır:

Yalancı peygamber Müseyleme'nin, İbnu'n-Nevvaha ve İbn Üsâl adlı iki elçisi Hz. Peygamber'e gelmiştir. Hz. Peygamber onlara, kendisinin Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik edip etmediklerini sorduğunda onlar, "Biz Müseyleme'nin, Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik ediyoruz" demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ben de Allah'a ve Rasûlüne iman ettim. Eğer bir elçiyi öldürecek olsaydım, ikinizi de öldürürdüm" buyurmuştur. Sonra İbn Mes'ûd şöyle demiştir:

“فَمَضَتْ السُّنَّةُ أَنَّ الرَّسُولَ لَا تُقْتَلُ” = İşte, ‘Elçiler öldürülmez’ şeklindeki sünnet böyle teşekkül etmiştir.”¹³¹¹

“Bu haberden açıkça anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber, Müseyleme'yi Allah'ın Rasûlü olarak kabul eden bu insanları, sırf orada elçi sıfatıyla bulundukları için öldürmemiştir. Bu olayın şahidi olan İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in bu tutum, tavır ve davranışından “Elçiler öldürülmez” şeklinde genel bir prensip, bir sünnet çıkarmıştır. Burada Hz. Peygamber'deki bir fikrin fiile dönüşmesi, sonra da sahâbenin bu fikir ile fiili bir prensip olarak ifade etmesi gibi bir durum söz konusudur.”¹³¹²

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayet edilen şu haberde elçi vasfıyla bulunmadıklarından Rasulullah'ın (sav) “Eğer elçileri öldüren birisi olsaydım ikinizi öldürürdüm” demesi sebebiyle Abdullah b. Mes'ûd'un, Müseyleme'nin Allah'ın Rasûlü olduğunu söyleyen grup içerisinde sadece Abdullah b. Nevvaha'yı öldürdüğü bildirilmektedir:

İbn Muayzin es-Sa'dî şöyle demiştir:

“Seher vaktinde atımı sulamak için çıkmıştım. Hanîfeoğulları'nın mescidine uğradım. Onlar, Müseyleme'nin Allah'ın rasûlü olduğunu söylüyorlardı. Abdullah'ın yanına gittim ve ona bunu haber verdim. O da, bir birlik gönderdi. Birlik onları getirdi. Abdullah, onlara tövbe teklif etti; onlar da tövbe ettiler. Bunun üzerine onları serbest bıraktı, içlerinden Abdullah b. Nevvâha'nın boynunu vurdu. Oradakiler, ‘Aynı işten dolayı bir topluluğu yakaladın; fakat içlerinden bir kısmını serbest bıraktın, bir kısmını öldürdün.’ dediler. Abdullah, onlara şöyle cevap verdi: ‘Çünkü ben Rasulullah'tan (sav)

¹³¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/306, no: 3761; VI/240-241, no: 3708 (Rivayette İbn Mes'ûd'un, فَجَرَتْ سنة أن لا يقتل الرسول dediği geçmektedir.); VI/400, no: 3851 (İbn Mes'ûd'dan bu haber nakledilmiş fakat rivayetin sonundaki İbn Mes'ûd'un sözü zikredilmemiştir.); Tayâlisî, *Müsned*, s. 34, no: 251.

¹³¹² Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 55.

böyle işitmiştim. Bu ve İbn Üsâl b. Hacer, Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. O, "Benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şahitlik eder misin?" dedi. İkisi, "Müseyleme'nin Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik ederiz." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Allah'a ve rasûlüne iman ederim. Şayet elçileri öldüren birisi olsaydım, ikinizi öldürürdüm' buyurdu. İşte bunun için onu öldürdüm."¹³¹³

Kaynaklarımızda yer alan bazı haberlerde ise, Abdullah b. Nevvâhâ hariç diğerlerinin tövbe ettiği, İbn Mes'ûd'un, Abdullah b. Nevvâhâ'ya, Rasulullah'ın (sav), "Şayet elçi olmasaydın senin boynunu vururdum, dediğini işittim. Fakat bugün sen elçi değilsin. Ey Haraşe, kalk ve onun boynunu vur!" dediği, bunun üzerine onun kalkarak boynunu vurduğu zikredilmiştir.¹³¹⁴

İbn Mes'ûd, Abdullah b. Nevvâhâ'yı, Hz. Peygamber, "Elçi olmasaydın senin boynunu vururdum", dediği için ve orada elçi olarak bulunmadığından Haraşe (ö. 74)'ye¹³¹⁵ öldürtmüştür.

Şu rivayette de Hz. Peygamber, İbn Mes'ûd'un uygulamasını müslümanlar için uyulması gereken güzel bir yol olarak bildirmiştir:

كان الناس لا يأتون بإمام إذا كان له وتر ولهم شفع وهو جالس ويجلسون وهو قائم حتى صلى بن مسعود وراء النبي صلى الله عليه وسلم قائما فقال النبي صلى الله عليه وسلم إن بن مسعود سن لكم سنة فاستنوا بها

"İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in arkasında kılıncaya kadar, insanlar; imamın tek, kendilerinin iki rekâtı kaldığında imama uymuyorlardı. İmam kalkınca oturuyorlar; imam oturunca da ayağa kalkıyorlardı. Hz. Peygamber, 'İbn Mes'ûd, sizin için güzel bir yol açtı, siz de onun gibi yapın' dedi."¹³¹⁶

Dinin gayesi insanları doğru yola iletmektir. Bunu sağlayan Kur'an ve sünnettir. Hz. Peygamber'in sünneti, Kur'an'ın hayata geçirilmiş halidir. Rasulullah'ın (sav), namazlarında teşehhüdden sonra şöyle söylediği nakledilmiştir: "Sözün en güzeli Allah'ın sözüdür; hidayetin en güzeli de Hz. Muhammed'in takip edip uyguladığı

¹³¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/386-388, no: 3837.

¹³¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI/288-289, no: 33284. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/151, no: 3642; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, es-Siyer, 70, V/205, no: 8675.

¹³¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III/138-139.

¹³¹⁶ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/229, no: 3176.

yoldur.”¹³¹⁷ Allah’ın sözünden maksadın Kur’ân olduğu açıktır. Hz. Muhammed’in takip ettiği hidayet yolu ise, onun sünnetidir.¹³¹⁸

Aynı zamanda bir beşer olan Hz. Peygamber’den insan olarak sadır olan fiiller de vardır ki bunlar; iradesi ve seçimi dahilinde olan fiiller ve iradesi dışında gerçekleşen fiiller olmak üzere iki çeşittir. Sevmek, hoşlanmak, hoşlanmamak, kızmak, nefret etmek, hastalığın elem vermesi insanın iradesi dışında gerçekleşen şeylerdir. Yemek, içmek, yatmak, oturmak, tedavî olmak gibi insanın iradesi ile meydana gelen cibillî fiillerin de teşrî yönü bulunmamaktadır. Ancak bazı fiillerin yapılmasını emreden sözlü bir ifade varsa sünnet olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber’in belirli bir amaç gözetmeden hayatın akışı içerisinde yaptığı işler sünnet niteliği kazanmaz.¹³¹⁹

Abdullah b. Mes’ûd, Rasulullah’ın (sav) alışkanlık haline getirdiği, dinen hiçbir hükmü bulunmayan bazı davranışlarını da nakletmiştir. Ancak bunları yapılması gerekli olan şeyler olarak değil bilgilendirme amaçlı söylemiştir.

O, Hz. Peygamber’in namaz bittikten sonra sağ tarafından mı, sol tarafından mı kalktığıyla ilgili şöyle rivayette bulunmuştur:

"لا يجعلن أحدكم للشيطان من نفسه جزءا لا يرى إلا أن عليه حقا أن ينصرف عن يمينه قال قد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم أكثر ما ينصرف عن شماله"

“Biriniz ‘Namaz bittikten sonra mutlaka sağ taraftan kalkılmalı’ diyerek şeytanı memnun etmesin. Çünkü Rasulullah’ın (sav) çoğunlukla sol tarafından kalktığını gördüm.”¹³²⁰

Abdurrazzâk’ın *Musannef*’inde yer alan bir rivayette Abdullah b. Mes’ûd’un, “İmam selam verdiği zaman sağ veya sol ihtiyacın olduğu yerden kalk, eşeğin yuvarlanması gibi yuvarlanma (dönme)” dediği¹³²¹, başka bir rivayette de, “İhtiyacı

¹³¹⁷ Nesaî, *Sehv*, 65, III/58.

¹³¹⁸ Küçük, Raşit, “Kur’an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1998, İSAV, s. 156-157.

¹³¹⁹ Görmez, Mehmet, “Hadis Problemleri”, *Hadis El Kitabı*, (Editör: Zişan Türkan), Ankara, 2016, Grafiker Yayınları, s. 602-603.

¹³²⁰ Abdurrazzâk, *Musannef*, II/240, no: 3208; Humeydî, *Müsned*, I/69-70, no: 127; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/136-137, no: 3631; VII/162-3, no: 4084; VII/430, no: 4426; Buhârî, *Sıfatu’s-Salâh*, 75, I/291-292; İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salâh ve’s-Sünnetü fihâ*, 33, I/300; Bezzâr, *Müsned*, V/69, no: 1639; Nesaî, *Sehv*, 100, III/81.

¹³²¹ إذا سلم الإمام فانصرف حيث كانت حاجتك يميناً أو شمالاً ولا تستدر استدارة الحمار Bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, II/240-241, no: 3209.

solunda olduğu zaman solundan kalksın, ihtiyacı sağında olduğu zaman sağından kalksın” dediğı¹³²² nakledilmiştir.

Esved, bir adamın İbn Mes’ûd’a, Rasulullah’ın (sav) namaz bittikten sonra kalkarken sağından mı, solundan mı kalktığını sorması üzerine, İbn Mes’ûd’un “Rasulullah (sav), istediğı tarafa kalkardı, namazdan daha çok odasına kolay olan tarafa doğru kalkmıştır” şeklinde cevap verdiğini nakletmiştir.¹³²³

İbn Mes’ûd’a, Hz. Peygamber’in namaz bittikten sonra hangi taraftan kalktığı sorulduğı için cevaplamıştır. Hz. Peygamber’in evi sol tarafında kaldığı için çoğunlukla sol tarafından kalkmış, bazen de sağından kalktığı olmuştur. Ancak o, bu konuda sünnet oluşturularak, şeytanın sevindirilmemesi gerektiğini, herkesin ihtiyacı nerede ise o taraftan kalkabileceğini ifade etmiş, bunun dinî bir husus olmadığını belirtmiştir.

Kur’ân’da ve hadislerde birçok dua örnekleri mevcuttur. Dua, kulun Allah katındaki değerini artırmaktadır.¹³²⁴ Abdullah b. Mes’ûd da, “Rasulullah (sav) şöyle duâ ederdi” diyerek, Hz. Peygamber’in şu duasını nakletmiştir:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَىٰ وَالنُّقَىٰ وَالْعَفَافَ وَالْغِنَىٰ"

Allah’ım senden, hidayet, takvâ, iffet ve kimseye muhtaç olmamayı istiyorum.”¹³²⁵

Yine o, Hz. Peygamber’in uyurken yaptığı şahsî davranış ve duasını da şöyle aktarmıştır:

"أَنَّهُ كَانَ إِذَا نَامَ قَالَ : اللَّهُمَّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَجْمَعُ عِبَادَكَ ، وَكَأَن يَضَعُ يَمِينَهُ تَحْتَ خَدِّهِ."

“Hz. Peygamber uyuyacağı zaman ‘Allah’ım, kullarını toplayacağın gün beni azabından koru!’ diye dua eder ve sağ elini yanağının altına koyardı.”¹³²⁶

¹³²² Bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, II/241, no: 3210.

¹³²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/393, no: 4383. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/417-418, no: 3872; VII/393-394, no: 4384. Bu rivayetlerde Esved’in “Rasulullah (sav) çoğunlukla namazın sonunda sol tarafından kalkıp odalarına giderdi” dediğı nakledilmiştir.

¹³²⁴ Furkan, 25/77.

¹³²⁵ Tayâlisî, *Müsned*, s. 39, no: 303; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X/20-21, no: 29680; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/63, no: 3950; VI/219, no: 3692; VII/20, no: 3904; VII/270, no: 4233; VII/204, no: 4135; VII/229, no: 4162; Müslim, *Zikr ve’d-Duâ*, 18, III/2087, no: (2721)-72; İbn Mâce, *ed-Düâ*, 2, II/1260; Tirmizî, *Da’vât*, 73, V/522; İbn Hibbân, *Sâhih*, III/182-183, no: 900.

¹³²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII/597, no: 26948; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/287, no: 3742 (Rivayette Rasulullah (sav)’in yatağına yattığı zaman bu duayı ettiği zikredilmiştir.); VI/346, no: 3796

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Rasulullah'ın (sav) hasırın üzerinde uyuması ve üzerine bir şey serilmesini istememesi ile ilgili İbn Mes'ûd'un naklettiği şöyle bir rivayet mevcuttur:

"اضطجع رسول الله صلى الله عليه وسلم على حصير فأثر في جنبه فلما استيقظ جعلت أمسح جنبه فقلت: يا رسول ألا آذنتنا حتى نيسط لك على الحصير شيئا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما لي والدنيا وما أنا والدنيا إنما مثلي ومثل الدنيا كراكب ظل تحت شجرة ثم راح وتركها."

"Rasulullah (sav) hasır üzerinde yatmıştı. Yanına hasırın izleri çıkmıştı. Uyanınca yanını sildi. Ona, 'Ya Rasulallah, hasırının üzerine bir şey sermemize izin vermez misin?' dedim. Rasulullah (sav), 'Bana ve dünyaya ne oluyor? Ben ve dünya neyiz? Benim ve dünyanın benzeri, ağacın altında gölgelenip sonra da bırakıp giden kişinin durumu gibidir' buyurdu."¹³²⁷

İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in hoşlandığı yemek hakkında da bilgi vererek şöyle bir rivayet nakletmiştir:

"كان أحب العراق إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الذراع ذراع الشاة وكان قد سم في الذراع وكان يرى أن اليهود هم سموه"

"Rasulullah'ın (sav) en çok sevdiği kemikli et kol eti, koyun koluydu. Bunun için kol etini zehirlemişlerdi. Yahûdîlerin zehirlediğini düşünüyordu."¹³²⁸

Tirmizî'nin, naklettiği bir rivayette, Hz. Aişe buna şöyle itiraz etmiştir: "Rasulullah'ın (sav) en sevdiği et, koyunun kol kemiğinin eti değildi. Fakat o, eti ancak ara sıra bulabiliyordu ve bu nedenle de onu iştahla yerd. Zira burası koyunun en kıvamında pişen yeridir."¹³²⁹ Tirmizî, bu hadisin garib bir hadis olduğunu ve onu sadece bu tarikattan bildiğini ifade etmiştir.¹³³⁰ el-İcâbe'ye ilave yapılan Hz. Aişe'nin "Hz. Peygamber'in koyunun kol kemiğinin etini sevdiğine dair rivayetlere itirazı" başlığı altında İbn Mes'ûd'un da içinde bulunduğu bazı sahabilerin 'Hz. Peygamber'in

Rivayette önce "Hz. Peygamber'in sağ elini yanağının altına koyduğu", sonra dua ettiği zikredilmiştir.); VII/47, no: 3931 (Aynı şekilde rivayette takdim te'hir söz konusudur.).

¹³²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/241-242, no: 3709. Ayrıca bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII/152-153, no: 35306 (Rivayette baştaki olay zikredilmeden, Rasulullah'ın (sav) sözüne yer verilmiştir.).

¹³²⁸ Tayâlisî, *Müsned*, s. 51, no: 388; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/278, no: 3733; Ebû Dâvûd, *Et'ime*, 21, IV/146.

¹³²⁹ Bkz: أحب اللحم إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ولكن كان لا يجد اللحم إلا غبا فكان يعجل إليه لأنه أعجلها نضجاً ما كان الذراع Tirmizî, *Et'ime*, 34, IV/277-278.

¹³³⁰ Tirmizî, a.y.

koyunun kol kemiğinin etini sevdiğine' dair rivayetleri zikredilerek, Hz. Aişe'nin bu itirazına yer verilmiştir.¹³³¹

Abdullah b. Mes'ûd, izlenimlerine göre Hz. Peygamber'in sevdiğini düşündüğü bir şeyi nakletmiş, Hz. Aişe de böyle olmadığını söyleyerek Hz. Peygamber'in fiilinin sebebini açıklamıştır. Görüldüğü gibi burada dini bir hususla ilgili değil, cibillî bir fiili hakkında rivayette bulunmuşlardır.

Bir gün İbn Mes'ûd, yemek yedikten sonra nebîz (Üzüm veya hurma sıkılarak yapılan şıra) isteyerek içmiştir. Bunu gören Alkame, "Allah sana rahmet etsin! Ümmet seni rehber edinip taklit ediyorken nebîz mi içiyorsun?" diye sormuş, İbn Mes'ûd da, "Rasulullah'ın (sav) nebîz içtiğini gördüm. Eğer görmeseydim, içmezdim" cevabını vermiştir.¹³³² Alkame, Hz. Peygamber'in içtiğinden haberdar olmadığı için şarap gibi haram olmasından endişe etmiş, İbn Mes'ûd ise, Hz. Peygamber'i içerken gördüğü için mübah kabul ederek içmeyi tercih etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, Rasulullah'a (sav) bir şey verildiğinde aralarında ayrım yapmaktan hoşlanmadığı için ev halkının tamamına ondan verdiğini rivayet etmiştir.¹³³³

Nakledildiğine göre "Bir heyet Hz. Peygamber'e (sav) gelip, 'Yâ Rasulallah, bir arkadaşımız hastalandı, onu tedavi için dağlayalım mı?' demiştir. Hz. Peygamber ise bir müddet sustuktan sonra, "İsterseniz dağlayın, isterseniz kızgın taşla ısıtın" demiştir.¹³³⁴ Burada bir sünnet söz konusu değildir. Hz. Peygamber, dinle ilgili olmayan bir hususta kendisine danışılması üzerine, düşünerek kişisel kanaatini belirtmiştir.

Buraya kadar incelenen rivayetlerden çıkan sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

-Abdullah b. Mes'ûd, fiilî sünnetleri bizzat uygulayarak nakletmiş, yaptığı fiilden sonra "Rasulullah (sav) böyle yapardı, Rasulullah'ın (sav) böyle yaptığını gördüm" gibi ifadeler kullanmıştır; bazen de Rasulullah'ın (sav) fiilini sözlü olarak ifade etmiş, ya da Rasulullah'ın (sav) fiilinden genel bir kaide çıkararak bunu nakletmiştir.

¹³³¹ Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 99.

¹³³² « رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يشرب النبيذ ، ولولا أني رأيته يشرب ما شربته » Bkz: Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit (ö. 150), *Müsnedü Ebî Hanîfe*, Beyrût, 2008, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 143, no: 371.

¹³³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII/682, no: 23142; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/216-217, no: 3690; İbn Mâce, *Ticârât*, 46, II/755.

¹³³⁴ جاء نفر إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقالوا يا رسول الله إن صاحبنا لنا اشتكى أفنكويه قال فسكت ساعة ثم قال إن شئتم فاكوه وإن شئتم فارضفوه يعني بالحجارة Bkz: Abdurrazzâk, *Musannef*, X/407, no: 19517; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII/121, no: 4021.

-O, Rasulullah'ın (sav) yaptığı veya yapılmasını söylediği şeyler için bazen “Sünnettir veya sünnettendir” gibi ifadeler kullanmıştır.

-Abdullah b. Mes'ûd, özellikle ibadetler konusunda Hz. Peygamber'e aynen uyulması gerektiği görüşündedir. Kendisi de Rasulullah'ın (sav) ibadetlerle ilgili uygulamalarını aynen yerine getirmiştir.

-İbadetler konusunda insanların fiillerini Rasulullah'ın (sav) yaptığı şeylere göre değerlendirmiştir. Ona göre; insanlar, Hz. Peygamber'in davranışına uygun hareket ederlerse isabet etmiş; aykırı hareket ederlerse hata etmiş olurlar.¹³³⁵

-Aynı olayın nakledildiği rivayetlerdeki farklılıklar mana ile rivayetten yahut râvi tasarrufundan kaynaklanmaktadır. Bazen farklı lafızlar kullanılmış, bazen olayın bir kısmı zikredilirken, diğer rivayette farklı bir yönü nakledilmiştir. Rivayetler toplu olarak ele alındığında birbirini tamamlayarak bize genel bir tablo çizmektedir.

-Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in hayat tarzını, kıyafetini, ahlak ve tavırlarını örnek almada son derece gayret göstermiştir.¹³³⁶ Hz. Peygamber'e olan sevgisi ve bağlılığından dolayı dinî konularla ilgili olmayan şeylerde dahî onu örnek almasına rağmen, bunları sünnet olarak algılayanlara karşı itirazda bulunmuştur.

İbn Mes'ûd, sünneti bozulmadan gelecek nesillere aktarmak için büyük çaba sarfetmiştir. Öncelikle kendisi sünneti en güzel şekilde uygulamaya çalışmış, daha sonra da gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarmak için var gücüyle gayret etmiştir. Sünnetin anlaşılması ve uygulanmasında gördüğü hataları veya sünnetin ruhuna aykırı tutum ve davranışları sözlü veya fiilî olarak müdahale edip engellemeye çalışmıştır.

C. BİD'ÂT ANLAYIŞI

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in sünnetini terk ederek; onun yapmadığı şeyleri yapıp, dindenmiş gibi gösterenlere şiddetle karşı çıkmış bir sahabidir. O, Rasulullah'tan (sav) şu rivayeti nakletmiştir:

إنه سيلي أمركم من بعدي رجال يطفنون السنة ويحدثون بدعة ويؤخرون الصلاة عن مواقيتها قال ابن مسعود: يا رسول الله كيف بي إذا أدركتهم قال: ليس يا ابن أم عبد طاعة لمن عصى الله قالها ثلاث مرات

¹³³⁵ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 54.

¹³³⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 74; Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd”, *DİA*, I/115. İbn Mes'ûd'un Rasulullah'a (sav) benzeme konusunda insanların en gayretlisi olduğu ifade edilmiştir. Bkz: Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 211, no: 937.

“Benden sonra işlerinizin başına bazı adamlar geçecek. Onlar sünneti söndürecekler, bid’at uyduracaklar ve namazı geciktireceklerdir.” İbn Mes’ûd, “Yâ Rasulallah, onlara ulaşırsam ne yapayım?” dedi. O da, üç defa “Ey İbn Ümmü Abd, Allah’a isyan edene itaat yoktur.” buyurdu.¹³³⁷

Onun, sünnet-bid’at karşıtlığını ifade eden şu sözü meşhurdur:

القصد في السنة خير من الاجتهاد في البدعة = Sünnet çerçevesinde itidalli davranmak, bid’at içerisinde çaba sarf etmekten daha hayırlıdır.”¹³³⁸

İbn Mes’ûd, özellikle nafile namaz, oruç, zikir gibi amellerde Hz. Peygamber’in yaptığı kadar yapılmasını, daha fazla yapılmasına tercih etmiştir. Çünkü o, Hz. Peygamber’in her davranışında bir ölçü olduğu ve onun bu ölçüyle de örnek alınması gerektiği kanaatindedir.¹³³⁹ Bunun için İbn Mes’ûd, Hz. Peygamber ve sahabenin yapmamış olmasına rağmen, bazı insanların mescidde toplanarak “Şu kadar şunu söyleyin, şu kadar bunu söyleyin!” diye zikir yaptıklarını görünce şiddetle karşı çıkmış ve onlara “Siz kötülüklerinizi sayın! Çünkü ben Allah’ın iyiliklerinizi sayacağına kefilim!” demiştir.¹³⁴⁰

Abdurrazzâk’ın naklettiği rivayette ise, Abdullah b. Mes’ûd’a gece boyu oturup insanlara “Şöyle şöyle söyleyin, şöyle şöyle söyleyin” diyen kıssacı haber verilince, onu gördüğünüz zaman bana haber verin demiş, (gördüklerinde) ona haber vermişler, İbn Mes’ûd yüzünü gizleyerek gelmiştir. “Beni tanıyan tanır, tanımayanlar bilsin ki ben Abdullah b. Mes’ûd’um” demiş ve kendilerini Muhammed ve ashabından daha doğru yolda bildiklerini söyleyerek; onların aslında günaha tutulduklarını, dalâlette olduklarını ifade etmiştir.¹³⁴¹ Başka bir rivayette de, Abdullah b. Mes’ûd’a akşam namazından yatsı namazına kadar oturup Allah’ı tespih eden, “Şöyle şöyle söyleyin, şöyle şöyle söyleyin” diyen bir topluluğun bulunduğu ulaştığı, aynı şekilde gizlenerek onlara gittiği, onlarla oturduğu, tesbihlerinden sonra başını açarak kendisini tanıtmaya üzerine herkesin sustuğu, İbn Mes’ûd’un onlara "لقد جنتم ببدعة ظلماء أو لقد فضلتهم = Siz karanlık bir bid’at getirdiniz veya kendinizi ilim bakımından Muhammed’den (sav) daha üstün görüyorsunuz!?” dediği, onların ise, böyle olmadığını söyledikleri zikredilmiştir. Rivayetin sonunda İbn Mes’ûd’un Kufe

¹³³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/339-340, no: 3790.

¹³³⁸ Dârimî, *Mukaddime*, 23, I/72; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, III/380; Zehebî, *Tezkiratü’l-Huffâz*, I/16.

¹³³⁹ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 55.

¹³⁴⁰ Dârimî, *Mukaddime*, 23, I/68.

¹³⁴¹ Abdurrazzak, *Musannef*, III/221, no: 5408.

mescidinde iki halka gördüğü, hangisinin daha önce olduğunu sorarak diğerlerinin onlara katılmasını istediği nakledilmiştir.¹³⁴²

Görüldüğü gibi İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in yapmadığı şeyleri yapan bu insanların davranışını tasvip etmemiş ve kat'i surette karşı çıkmıştır. Sünnet-bid'at değerlendirmelerinde biraz abartılı-ağır bir dil kullandığı söylenebilir.

İbn Mes'ûd, aynı zamanda Rasulullah'ın (sav) beşer olarak yaptığı fiilleri sünnetmiş gibi gören ve nakledenlere de karşı çıkmış, sert bir dille eleştirmiştir.

Hiz. Aişe, Rasulullah'ın (sav) sabah namazıyla ilgili olarak, "Sabah namazının iki rekat sünnetini kıldıktan sonra uyanık ise, kendisiyle konuşup sohbet ettiğini; uyuyorsa, sağ tarafına yatıp uzandığını" söylemiştir.¹³⁴³

Ebû Hureyre'den, merfû' olarak şu hadis nakledilmiştir: "Rasulullah (sav), sizden biriniz sabah namazının iki rekatını kılınca sağ tarafına yatsın, dedi."¹³⁴⁴ Tirmizî, hadisin bu vecihten "hasen sahih garib" olduğunu söylemiş ve ilim ehlerinden bazılarının böyle yapmayı mübah olarak gördüklerini ifade etmiştir.¹³⁴⁵ Görmez, "Hz. Aişe'nin günlük hayatından naklettiği bu davranışının, onun her hal ve hareketini sünnet olarak değerlendiren bazı sahabiler tarafından bağlayıcı bir sünnet olarak telakki edildiğini, hatta Ebû Hureyre'nin bunu sözlü ifadeye çevirerek Hz. Peygamber'in ağzından rivayet ettiğini" belirtmiştir.¹³⁴⁶

"Hz. Peygamber'in sırf bir beşer olarak yorgunluğundan dolayı, ara sıra sabah namazı öncesinde hafif yollu yatıp uzanması hususunda bile onun gibi davranmayı itiyat haline getiren bazı sahabiler mevcuttur. Onların böyle davranmalarının sebebi, cibilli bir davranışında dahi teberrüken Hz. Peygamber'e benzemiş olma, şeklen de olsa ona uyma arzusudur. Ancak Hz. Ömer döneminden itibaren ilerleyen yıllarda, bu davranış bazı sahabiler ve tabiîler tarafından adeta sünnetmiş gibi algılanmaya başlamıştır. Bu nedenle İbn Mes'ûd böyle bir yanlış anlayışa karşı oldukça sert bir şekilde karşı çıkmış, ağır bir dille eleştirmiştir."¹³⁴⁷ Onun, "Sizden birinize ne oluyor ki, merkebin

¹³⁴² Abdurrazzak, *Musannef*, III/221-222, no: 5409.

¹³⁴³ Buhârî, *Teheccüd*, 23, I/389; Tatavvu', 2, I/392-393; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 17, I/511, no: 133; Ebû Dâvûd, *Salât*, 293, II/48.

¹³⁴⁴ Tirmizî, *Salat*, 311, II/281.

¹³⁴⁵ Tirmizî, II/281-282.

¹³⁴⁶ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 180.

¹³⁴⁷ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 179.

yuvarlanması gibi yuvarlanıyor” dediği nakledilmiştir.¹³⁴⁸ O, sünnet olması bir yana bu davranışın bid’ât ve mekruh olduğu görüşündedir.¹³⁴⁹

Abdullah b. Mes’ûd’un, Cuma gecesi kalkarak şöyle söylediği nakledilmiştir: “Şüphesiz sözün en doğrusu Allah’ın kitabı, hidayetin en güzeli de Muhammed’in (sav) hidayetidir... İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkarılan bid’atlardır.”¹³⁵⁰ Onun bu sözü hep tekrarladığı, özellikle Cuma akşamları veya Perşembe günleri konuşmalarında hatırlattığı ifade edilmiştir.¹³⁵¹ Nitekim “Abdullah b. Mes’ûd’dan Bazen Toplu Olarak, Bazen Ayrı Ayrı Rivayet Edilen Hadisler” başlığı içerisinde onun derslerde ve hutbelerinde naklettiği rivayetlerin başında bu ifadeyi tekrar ettiği görülmektedir.

Sünneti uygulama ve gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarma hususundaki titizlik ve gayretiyle bilinen Abdullâh b. Mes’ûd, bid’âtlerin yayılmasına da var gücüyle engel olmaya çalışmıştır.

¹³⁴⁸Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, I/49, no: 247; İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*inde ise rivayet şu şekilde geçmektedir: مَا بَالُ الرَّجُلِ إِذَا صَلَّى الرَّكْعَتَيْنِ يَتَمَعُّكَ كَمَا تَتَمَعُّكَ الدَّابَّةُ وَالْجَمَارُ ؟ إِذَا سَلَّمَ فَقَدْ فَصَّلَى. Bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III/157, no: 6446.

¹³⁴⁹Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm (1865-1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, Beyrût, 1995, Dâru'l-Fikr, II/416.

¹³⁵⁰Dârimî, *Mukaddime*, 23, I/69.

¹³⁵¹Bkz: Küçük, “Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 156-7.

SONUÇ

İslamın temel iki kaynağından biri olan Sünnet'i bize ulaştıran sahabe neslidir. Bu büyük görevi îfâ eden sahabe arasında, İbn Mes'ûd'un yeri tartışmasız çok mühimdir.

İlk Müslümanlardan olan Abdullah b. Mes'ûd, zorunlu haller dışında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamış, daima yakınında bulunmuştur. Bu durum onun şahsiyetine ve bilgi birikimine etki ettiği gibi kendi sahip olduğu özellikler de Rasulullah'a (sav) yakın bulunmasını sağlamıştır. Zekası, ilme olan merakı ve sürekli Hz. Peygamber'in yakınında bulunması sebebiyle; Kur'ân, tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh ilimlerinde şöhret kazanmış, ilmî yönden sahabenin önde gelenlerinden olmuştur. İlmî birikimi Rasulullah (sav) ve sahabe tarafından övülen, daha Hz. Peygamber döneminde dersler vermeye başlayan İbn Mes'ûd, Hz. Ömer'in Kûfe'de görevlendirmesiyle, oranın muallimi olmuştur. Irak Tefsîr ve Fıkıh Ekolleri'nin temelini atmış, re'y anlayışını yerleştirmiş, naklettiği hadislerle ilmî hayata yön vermiştir.

İbn Mes'ûd, "Sünnet" kavramını bizzat kullanmış, onu hüküm verirken Kur'ân'dan sonra başvurulması gereken İslâm'ın temel kaynakları arasında zikretmiştir.

Fakih sahabiler arasında yer alan İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in ne dediğini değil, "Ne demek istediğini", "Amacının ne olduğunu" araştırmış, her yaptığını "sünnet" olarak görmemiş, sünnetlerin kaynağı ve bağlayıcılığı üzerinde durmuş, rivayetin yanında dirayete de önem vermiştir. Rasulullah'ın (sav) beşer, peygamber ve idareci vasfıyla yaptıklarını, fiillerinin illet ve maksadını dikkate almış, hadisleri bağlamı içerisinde değerlendirmiştir. Hadislerin, Kur'ân ve İslam'ın temel ilke ve esasları doğrultusunda anlaşılmasına özen göstermiştir.

O, fiilî sünnetleri bizzat uygulayarak nakletmiş, yaptığı fiilden sonra "Rasulullah (sav) böyle yapardı, Rasulullah'ın (sav) böyle yaptığını gördüm" gibi ifadeler kullanmıştır; bazen de Rasulullah'ın (sav) fiilini sözlü olarak ifade etmiş, ya da Rasulullah'ın (sav) fiilinden genel bir kaide çıkararak bunu nakletmiştir. Hz. Peygamber'in yaptığı veya yapılmasını söylediği şeyler için bazen "Sünnettir veya sünnettendir" gibi ifadeler kullanmıştır.

İbn Mes'ûd, özellikle ibadetler konusunda Hz. Peygamber'e aynen uyulması gerektiği görüşündedir. Kendisi de Rasulullah'ın (sav) ibadetlerle ilgili uygulamalarını

aynen yerine getirmiştir. İbadetler konusunda insanların fiillerini Rasulullah'ın (sav) yaptığı şeylere göre değerlendirmiştir. Ona göre; insanlar, Hz. Peygamber'in davranışına uygun hareket ederlerse isabet etmiş; aykırı hareket ederlerse hata etmiş olurlar.

Hz. Peygamber'in hayat tarzını, kıyafetini, ahlak ve tavırlarını örnek almada son derece gayret gösteren İbn Mes'ûd, ona olan sevgisi ve bağlılığından dolayı dinî konularla ilgili olmayan şeylerde dahî Hz. Peygamber'i örnek almıştır. Ancak bunları sünnet olarak algılayanlara karşı itirazda bulunmuştur.

O, sünneti bozulmadan gelecek nesillere aktarmak için büyük çaba sarfetmiştir. Öncelikle kendisi sünneti en güzel şekilde uygulamaya çalışmış, daha sonra da gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarmak için uğraşmıştır. Sünnetin anlaşılması ve uygulanmasında gördüğü hataları veya sünnetin ruhuna aykırı tutum ve davranışları sözlü veya fiilî olarak müdahale edip engellemeye çabalamıştır.

Bid'âtlerin yayılmasına da var gücüyle engel olmaya çalışmış, sünnet çerçevesinde itidalli davranmanın bid'ât içerisinde çaba sarf etmekten daha hayırlı olduğunu söylemiştir. Özellikle nafîle ibadetlerde Hz. Peygamber'in yaptığı kadar yapılmasını, daha fazla yapılmasına tercih etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in her davranışında bir ölçü olduğu ve onun bu ölçüyle de örnek alınması gerektiği görüşündedir.

Hz. Peygamber'e bu kadar yakın olduğu zikredilen İbn Mes'ûd, müksirûn arasında yer almamaktadır. Kaynaklarımızda onun, Hz. Peygamber yanında sahabeden de rivayetleri bulunmaktadır. Ancak bunlar az sayıdadır. Bunun sebebi kendisinin zorunlu haller dışında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamış olmasıdır. Rasulullah'ın (sav) söz ve uygulamalarına bizzat şahit olarak nakletmiştir. İbn Mes'ûd'un; Ebû Bekr, Ömer, Ali, Safvân b. Assâl ve Sa'd b. Muaz'dan rivayeti bulunmaktadır.

Rasulullah'tan (sav) aktardığı rivayetleri de, daha çok onun ismini zikretmeden nakletmiştir. Hz. Peygamber'den işittiği “Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine yerleşsin” hadisini rivayet eden İbn Mes'ud, doğrudan Hz. Peygamber'den hadis nakletme konusunda ihtiyatlı davranmıştır. Kaynaklarımızda onun, Hz. Peygamber'e nisbet ederek hadis nakletmekten çekindiğini bildiren birçok sahîh rivayet mevcuttur.

İbn Mes'ûd'dan hem merfû' hem mevkûf olarak nakledilen rivayetler içerisinde seçilen örneklerin incelenmesi sonucu mevkuf olanların daha sahih olduğu tespit edilmiştir. Dârekutnî, *İlel*'inde yer verdiği bu tür rivayetlerin beşte dördünde mevkûf hallerinin sahih olduğunu ifade etmiştir. Kalan beşte birlik kısmında da bazen değerlendirme yapmamış, bazen iki şeklinin de sahih olduğunu söylemiş, çok az bir kısmında ise, merfû halinin sahih olduğunu belirtmiştir. Kaynaklarımızda yer alan ona ait merfû' rivayetlerden önemli bir kısmının merfû' olarak sahih olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledildiği halde, diğer bazı sahabilerden merfû' olarak nakledilen bazı rivayetler incelenmiş, merfû' bir aslı olmasına rağmen İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledildiği görülmüştür. Bütün bunlar İbn Mes'ûd'un, ihtiyat için hadisleri Hz. Peygamber'e nispet etmeden kendi sözü gibi naklettiği sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Genelde ifade edilen bu sözün gerçekliği rivayetlerini incelemek suretiyle te'yit edilmiştir. Tezimizin mihverini oluşturan bu tutum, sahabeden daha çok İbn Mes'ûd'da görülen bir rivayet yöntemidir. Hz. Peygamber'den hadislerin aktarılmasını teşvik eden rivayeti de nakleden İbn Mes'ûd, sünneti gelecek nesillere ulaştırma görevini ifa etmek için, zorluğuna rağmen büyük bir titizlikle Rasulullah'ın hadislerini rivayet etmiştir.

Diğer taraftan İbn Mes'ûd söylemediği halde, ona isnad edilerek ref' edilen rivayetlerin de bulunduğu görülmüştür. Bunlar büyük oranda zayıf ve mevzû hadislerle ilgili yazılan eserlerde zikredilmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd'da görülen bir başka yöntem de şudur: O, bazen naklettiği hadisi desteklemek ve hangi Kur'ânî asla uygun olduğunu belirtmek için arkasından ilgili ayeti okumuştur. Aslında bu yöntemi diğer sahabiler de uygulamıştır.

O, hadislerin mana ile rivayet edilebileceği görüşündedir. Rivayetleri incelendiğinde onun, birçok hadisi mana ile naklettiği görülmüştür. Bununla birlikte öğrencilerine hadislerin lafızlarını korumaya özen göstermelerini tavsiye etmiştir. İbn Mes'ûd'dan nakledilen müselsel rivayetler vardır ki, bazıları bunların onun hadis naklindeki titizliğini gösterdiğini; Hz. Peygamber'in kullandığı lafzı ya da yaptığı davranışı aynen aktardığını söylemiştir. Ancak bu tür rivayetlerinin incelenmesi sonucu böyle söylemenin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü bu rivayetler ya asıl hadis kaynaklarında mevcut değildir veya mevzû hadislerin zikredildiği kaynaklarda yer

almaktadır, ya teselsülün bulunmadığı başka bir rivayet mevcuttur, ya da isnadı sahih olsa bile metni problemli görünmektedir.

İbn Mes'ûd, ilk zamanlar hadislerin yazılmasına da karşı çıkmış, Kur'ân dışında kitaplarla meşgul olunarak, Kur'ân'ın ikinci plana itilmesinden endişe ettiğini ifade etmiştir. Ancak zamanla bu görüşünden vazgeçerek, görülen lüzum üzerine hadislerin yazılmasına sıcak bakmış, hatta kendisinin de eliyle yazdığı bir hadis kitabının olduğu nakledilmiştir.

Bir zamanlar hadis kitâbetine karşı çıkan İbn Mes'ûd, hadislerin unutulmamasının müzakere ile mümkün olduğunu söylemiştir. Bunun için bazen talebelerini ziyaret ederek hadis müzakeresinde bulunmuştur. Böylece işitmedikleri hadisleri de birbirlerinden öğrenmişlerdir. İbn Mes'ûd, daha önce bilmediği bir hadis kendisine nakledildiğinde bazen şahidi bulunup bulunmadığını sormuştur.

Kufe'nin muallimi olan İbn Mes'ûd, dersler vermiş, bunun için de belli günleri seçmiştir. Talebelerinin istekli olmasına rağmen onlara bıkkınlık gelir endişesiyle her gün ders vermeyi reddetmiş, Rasulullah'ın (sav) da kendilerine aynı şekilde belirli günlerde ders verdiğini ifade etmiştir. Her konuda Rasulullah'ı (sav) örnek almaya çalışan Abdullah b. Mes'ûd, eğitim yönteminde de Hz. Peygamber'in uygulamasını ölçü almıştır. Bu dersleri ve vaazları esnasında o, Hz. Peygamber'in hadislerini öğrencilerine aktarmıştır. Ondan, bazen arka arkaya birçok hadis nakledilmiş, bazen de bunlar ayrı ayrı zikredilmiştir. Hadislerin peş peşe sıralandığı rivayetler, daha çok derslerde öğrencilerinin işiterek naklettiği hadisler olmalıdır. Aynı zamanda İbn Mes'ûd'a birçok konuda sorular sorulmuş, biliyorsa Hz. Peygamber'in hadisini zikrederek hüküm vermiştir. İhtiyaca binaen aktardığı bu hadisler de, ondan ayrı bir isnadla müstakil olarak nakledilmiştir. Bununla birlikte farklı konularla ilgili birçok hadisin toplu olarak aktarıldığı bazı rivayetlerdeki hadisler, aynı isnadla ayrı ayrı da kaynaklarımızda zikredilmiştir. Bunun sebebi de alimlerin hadisleri tahrir ederken taktî' ve ihtisar yapmış olmalarıdır. Onlar, rivayetin tamamını değil ilgili kısımlarını, kitab ve bablar içerisinde zikretmişlerdir. Verdiği dersler sırasında Kuran'dan ayetler okuyup sonra uzun uzun tefsirini yapan İbn Mes'ûd, bazı ayetleri açıklarken de hadis naklinde bulunmuştur. Onun hadis kaynaklarındaki tefsirle alakalı rivayetlerinin büyük bir kısmı ise ayetlerin sebab-i nüzûlleri ile ilgilidir.

İbn Mes'ûd, bazen Rasulullah'ın (sav) hadisini zikrettikten sonra kendisi bazı açıklama ve çıkarımlarda bulunmuş, bunlar Hz. Peygamber'in hadisi ile birlikte

nakledilmiştir. Bu ifadelerin kendisine ait olduğunu bazen söylemiş, bazen de bir şey söylememiş; onun İbn Mes'ûd'un sözü olduğu daha sonra alimler tarafından belirtilmiştir. O, sahabenin hadisin arkasından söylediği isabetsiz bulduğu şeylere de itiraz etmiştir. Abdullah b. Mes'ûd, hadisle alakalı bir şeyi hadisin arkasından nakletmekte bir sakınca görmezken, yanlış bir şeyi hadise eklemeye itiraz etmiştir.

Sahabe ve özelde de İbn Mes'ûd, anlayamadıkları ve merak ettikleri hususları Hz. Peygamber hayattayken ona sorarak öğrenmişlerdir. Soru sormak, İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'den hadis alma yöntemlerinden olması bakımından önemlidir. Aynı zamanda onun, hangi konuları merak ederek Hz. Peygamber'e sorduğunu görmemizi sağlamaktadır. Aslında sorulan her soru, soranın ilmî, fikrî, ahlâkî seviyesini ele verir. Kaynaklarımızda İbn Mes'ûd'un "Rasulullah'a (sav) sorduk ya da sordum" diyerek naklettiği rivayetleri tespit etmeye çalıştık. Ancak İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e sorduğu sorular bunlardan ibaret olmamalıdır. Nitekim o, kendisine danışılan bir konuda bazen Hz. Peygamber'e sorarak öğrenmiş olsa bile bunu ifade etmeden cevaplamıştır.

Rasulullah'ı (sav) dikkatle gözlemleyen sahabe; kendi dikkatini çeken, çağdaşları ve gelecek nesiller için aktarması gerektiğini düşündüğü şeyleri nakletmiştir. Ya da içinde bulunduğu durum ve şartlar, bazı rivayetleri nakletmesini gerekli kılmıştır. Rivayet ettiği şeyler, o ravinin ilgi alanı, mizâcî, anlayışı, yaşadığı zaman ve mekanın özellikleri hakkında fikir vermektedir. Bir de sahabeden nakledilen mevkuf rivayetler vardır ki, sahabe bazen Rasulullah'ın (sav) sünnetini, onu zikretmeden nakletmiş, bazen de kendi kanaatlerini ifade etmiştir. Bu mevkuf hadisler de ravinin fikrî yapısını göstermesi açısından önemlidir.

Kadılık, beytü'l-mâl ve öğretmenlik görevleri, çok kuvvetli olan Allah sevgisi ve kulluk bilinci, namaza ve cemaate verdiği önem, Kur'ân bilgisi ve sevgisi, döneminde yaşadığı bazı olaylar, İbn Mes'ûd'un hadis rivayetinde etkili olmuştur.

Rivayetlerinin toplu bir şekilde yer aldığı Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki 875 hadis konularına göre tasnif edildiğinde en çok ibadetler ile ilgili, en fazla da namaz konusunda rivayetinin bulunduğu görülmüştür. Bunu itikad ile ilgili hadisler takip etmektedir.

Çalışmamızda yaşadığı dönemin ve karşılaştığı olayların İbn Mes'ûd'un hadis nakline etkisinden sınırlı sayıda örnek verilmiştir. Onun Mekke, Medine ve Kûfe'de

naklettiği rivayetler bazı karinelerle tespit edilerek, yaşadığı dönemin rivayetleri aktarımına etkisi ve İbn Mes'ûd'un düşünce yapısındaki değişiklikler hakkında müstakil bir çalışma yapılabilir.

Yine tezimizde bazı örnekler zikrettiğimiz İbn Mes'ûd'un kendi sözü gibi naklettiği rivayetlerin, merfû' hadislerle birebir karşılaştırması yapılabilir.

İbn Mes'ûd'a isnâd edilerek ref' edilen rivayetlerin sadece mevzû hadislerle ilgili yazılan eserlerde değil, sahih hadis kaynaklarımızda da bulunduğu dair tezimizde örnek vermekle yetinilmiştir. Temel hadis kaynaklarımıza girmiş, İbn Mes'ûd'a isnâd edilerek ref' edilen rivayetlerin tespiti yapılabilir.

Irak Tefsîr ve Fıkıh Ekolleri'nin temelini atan ve re'y anlayışını yerleştiren İbn Mes'ûd'un niçin re'y aleyhtarı olarak gösterildiğinin ve ona nispet edilen re'y karşıtlığı ile ilgili rivayetlerin daha detaylı olarak incelenmesi gerekir.

Aynı zamanda İbn Mes'ûd'un öğrencileri ile ilişkileri, öğrencilerinin İbn Mes'ûd'un ders halkasında kaç sene bulundukları, kaç yaşlarındayken derslere katıldıkları gibi hususlar hem İbn Mes'ûd'un hadislerinin daha iyi anlaşılması hem de günümüz hoca-talebe ilişkilerinde örneklik teşkil etmesi açısından araştırılabilir.

Abdullah b. Mes'ûd hakkında günümüze kadar birçok alanda çok sayıda çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdülazîz b. Abdillâh b. Muhammed eş-Şâyi', *Kasru'l-İsnâd ve Eseruhû fî'l-Hadîsi'l-Muhtelefi fih*, Beyrut, 2016, Dâru'l-Mâlikiyye.

Abdulfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metodları*, (Çeviren: Enbiya Yıldırım), Ankara, 2017, OTTO.

Abdulfettah Ebû Gudde, "Sünnet İfadesinin Dini Anlamı ve Dârekutnî'nin Sünen'inin Konumu", (çev. Enbiya Yıldırım, Mesut Duman), *Usûl İslam Araştırmaları*, Adapazarı, 2006, sayı: 5.

Abdurrazzak b. Hemmâm, es-San'ânî (ö. 211), *el-Musannef*, (tahkîk: Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrût, 1970, el-Meclisu'l-İlmî.

Abdüssettâr eş-Şeyh, *İ'lâmü'l-Huffâz ve'l-Muhaddisîn*, Dimeşk, 1997, Dâru'l-Kalem.

Abdüssettâr eş-Şeyh, *Abdullah b. Mes'ûd*, Dimeşk, 1999, Dâru'l-Kalem.

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (1162), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-Elbâs*, Kahire, 1351.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241), *Müsned*, Beyrût, 1999, Müessesetü'r-Risâle.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241), *Fadâilü's-Sahâbe*, yy., 1435, Dâru İbni'l-Cevzî.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992.

Altuncu, Tuğba, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Palabıyık), İzmir, 2015, Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

el-Alûsî, Şehâbeddîn Mahmûd (ö. 1270), *Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrût, 1997, Dâru'l-Fikr, (16 cilt).

Aşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, İzmir, 2010, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Aşık, Nevzat, "Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1997, c. 33, s. 1.

Atik, M. Kemal, "Abdullah b. Mes'ûd ve Mushafının Kur'an Tarihindeki Yeri", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahraman Maraş, 2005, c. 3, sayı: 5, ss. 1-64.

Atmaca, Gökhan, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hayatında Kur'an'ın Yeri", *Türkoloji Araştırmaları*, İstanbul, 2015, c. 10, sayı: 6, (Türk Dili ve Edebiyeti), ss. 247-266.

Baktır, Mustafa, *İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı*, İstanbul, 1984.

Başaran, Selman, Sönmez, Mehmet Ali, *Hadis Usulü ve Tarihi*, Bursa, 2010.

Başaran, Serkan, *Sahabe Algısında Sünnet-İçtihat İlişkisi (Abdullah b. Mes'ûd Örneği)*, Bursa, 2017, Emin Yayınları.

Bedir, Murteza, “Sünnet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 38.

Bektaş, Hami, *Abdullah b. Mes'ûd'un Sünnet Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Yavuz Ünal), Samsun, 2017, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279), *Ensâbü'l-Eşrâf*, Beyrût, 1996, Dâru'l-Fikr.

Beydâvî, Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (ö. 685), *Envâru't-Tenzîl ve'l-Esrâru't-Te'vîl (Tefsîru'l-Beydâvî)*, Beyrût, 1988, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali (ö. 458), *Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrût, 1344-1355.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed el-Huseyn b. Ali (ö. 458), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibü's-Şerîa*, Beyrut, 1985, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn (ö. 458), *Şuabü'l-İmân*, Beyrût, 1990, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn (ö. 458), *el-Medhâl ile's-Süneni'l-Kübrâ*, Kuveyt, ty., Dâru'l-Hulefâi li'l-Küttâbi'l-İslâmî.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdi'l-Hâlık (ö. 292), *el-Bahru'z-Zuhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, Medine, 1993.

Bölükbaş, Ali Haydar, *İbadetler Bağlamında Abdullah b. Mes'ûd'un Ebû Hanife'ye Etkisi*, (Danışman: Yard. Doç. Dr. Ali Kumaş), Rize, 2014, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Brown, Daniel, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, Ankara, 2002, Ankara Okulu Yayınları.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256), *Sahîhu'l-Buhârî*, Cezâir, 1992, Dâru'l-Hedy.

Canan, İbrahim, *Hadis Usulü ve Tarihi*, Ankara, 1998, Akçağ Yayınları.

Cerrahoğlu, İsmâîl “Abdullah b. Mes'ûd”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. 1.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 2010, Fecr Yayınları.

el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed (ö. 1338), *Tevcîhu'n- Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Beyrût, ty., Dâru'l-Ma'rife.

Cüneydî, Bilâl, *eş-Şâmil Mu'cemü fî Ulûmi'l-Lugati'l-Arabîyyeti ve Mustalahâtihâ*, Beyrût, 2004, Dâru'l-Avde.

Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed (ö. 816), *et-Ta'rifât*, yy., 1300.

Çakın, Kamil, *İslam'da Hadis ve Sünnetin Yeri*, Ankara, 1997, Seba Yayınları.

Çakın, Kamil, “Kadınlar İle İlgili Bir Hadis ve Değerlendirmesi”, *Dinî Araştırmalar*, Ankara, 1998, c. 1, sayı: 1, ss. 5-30.

Çap, Sabri, “Ref Problemi” Başlıklı Makale Üzerine, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Aralık, 2007, c. 5, sayı: 2, ss. 161-168.

Çelik, Taha, “Abdullah b. Mes'ûd'un “Unuttuğu” İddia Edilen Meselelerin Tahlili”, *Marîfe: Dinî Araştırmalar Dergisi*, Konya, 2017, c. 17, sayı: 1, ss. 103-120.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385), *es-Sünen*, Kâhire, 1966.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385), *el-İlelü'l-Vâride fî'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, Riyâd, 1989, Dâru Tayyibe.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255), *es-Sünen*, İstanbul, 1981.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistânî (ö. 275), *es-Sünen*, İstanbul, 1981.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit (ö. 150), *Müsnedü Ebî Hanîfe*, Beyrût, 2008, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (ö. 150), *el-Âlim ve'l-Müteallim* (Rivâyetü Ebî Mukâtil an Ebî Hanîfe), (Tahkîk: Muhammed Zâhid el-Kevserî), Kâhire, 1368, Matbaatü'l-Envâr.

Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (ö. 150), *Risâle ilâ Osman el-Bettî* (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), (Türkçesi: Mustafa Öz), İstanbul, 1981, Kalem Yayıncılık.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh el-Esbehânî (ö. 430), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabâkâtü'l-Asfiyâ*, Mısır, 1974, Matbuatü's-Saâde.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed b. İshâk (ö. 430), *Târîhu Esbehân*, Beyrût, 1990, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ (ö. 982), *Tefsîrû Ebu's-Suûd İrşâdû'l-Akli's-Selîm ilâ Ğarâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrût, 2010.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (ö. 307), *el-Müsned*, Beyrût, 1998, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî (ö. 182), *Kitâbü'l-Âsâr*, Kahire, 1355.

Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî (ö. 182), *er-Reddû alâ Siyeri'l-Evzâi*, (Tahkîk: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî), Beyrût, ty., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Elmalı, Ayşe, *Abdullah b. Mes'ûd ve Hukûkî Kişiliği*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Şener), İzmir, 2009, Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Erdem, Mehmet, “Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış”, *Dinî Araştırmalar*, Ankara, 2006, c. 8, sayı: 24, ss. 73-106.

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 2007, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erul, Bünyamin, “Mesrûk b. El-Ecda”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. 29.

Erul, Bünyamin, “Hadis Tarihi”, *Hadis El Kitabı*, (Editör: Zişan Türcan), Ankara, 2016, Grafiker Yayınları.

Fâdânî, Ebu'l-Feyz Muhammed Yâsîn b. Muhammed Îsâ (1916-1990), *el-Ucâletü fi'l-Ehâdisi'l-Müselsele*, Dimeşk, 1985, Dâru'l-Besâir, (1 cilt).

el-Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî (ö. 986), *Tezkiratü'l-Mevzûât*, Beyrût, 1399, Dâru'l-Hayâi't-Turâsi'l-Arabiyye.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Görmez, Mehmet, “Hadis Problemleri”, *Hadis El Kitabı*, (Editör: Zişan Türcan), Ankara, 2016, Grafiker Yayınları.

Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrût, ty., Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye.

Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405), *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyyeti Ecnâsîh*, Beyrût, 2003, Dâru İbn Hazm.

Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam b. Münebbih*, İstanbul, 1967.

Hamidullah, Muhammed, *İslam'ın Doğuşu*, (çev. Murat Çiftkaya), İstanbul, 1997, Beyan Yayınları.

Hamza Muhammed Kâsım (ö. 357), *Menâru'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, (Tashîh ve Neşr: Beşir Muhammed Ayven), Dimeşk, 1990, Dâru'l-Beyân, (5 cilt).

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463), *el-Câmiu li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Riyâd, 1983, Mektebetü'l-Meârif.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463), *el-Kifâye fi Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye*, 2002, Mektebetü İbn Abbâs.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463), *Takyîdü'l-İlm*, yy., 1974, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye.

el-Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463), *Tarîhu Bağdâd*, (Tahkîk: Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrût, 1997, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Hatiboğlu, Mehmet Said, *İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Ankara, 1962, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed (ö. 388), *Meâlimü's-Sünen Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Beyrût, 2005, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Hennâd b. es-Serî, Ebu's-Serî Hennâd b. es-Serî el-Kûfî (ö. 243), *ez-Zuhd*, (nşr. Abdurrahmân Abd el-Cebbâr el-Ferîvâî), Kuveyt, 1406, Dâru'l-Hulefâ, (2 cilt).

Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr (ö. 807), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Kâhire, ty. Mektebetü'l-Kudsî.

Humeydî, Abdullah b. Zübeyr (ö. 219), *el-Müsned*, (Tahkîk: Hubeybü'r-Rahmân el-A'zamî), Beyrût, 1381, Âlimü'l-Kütüb.

Îcî eş-Şirâzî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdullâh (ö. 905), *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 2004, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Beyrût, 2012, Dâru'l-Ma'rife.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî (ö. 463), *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, Sûdî Arabistan, 1422, Dâru İbni'l-Cevzî.

İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed b. Mehdi el-Hasenî (ö. 1224), *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, Beyrût, 2005, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, (8 cilt).

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah (ö. 365), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Beyrut, 1997.

İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd (ö. 341), *Mu'cemü'l-A'râbî*, (tahkîk: Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Huseynî), Sû'dî Arabistan, 1997, Dâru İbnü'l-Cevzî, (3 cilt).

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdullâh eş-Şafî (ö. 571), *Tarihu Medîneti Dimeşk*, (Tahkîk: Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer el-Amrevî), Beyrût, 1995-2000, Dâru'l-Fikr, (79 cilt).

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (ö. 1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr mine't-Tefsîr*, Tunus, 1997, (30 cilt).

İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir (ö. 1973), *İslam Hukuk Felsefesi*, (çeviren: Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1988, İklim Yayınları.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö. 597), *Kitâbü'l-Mevzûât*, (Tahkîk: Abdurrahmân Muhammed Osmân), Medînetü'l-Münevver, 1966, el-Mektebetü's-Selefiyye.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö. 597), *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, Beyrut, 1983, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (ö. 597), *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, (Tahkîk: Ali Huseyn el-Bevvâb), Riyâd, 1997, Dâru'l-Vatan, (4 cilt).

İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed (ö. 741), *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Beyrût, 2003, Mektebetü'l-Asriyye, (4 cilt).

İbn Ebî Bekr, Muhammed b. Yahyâ (ö. 741), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli's-Şehîd Osmân b. Affân*, Rabât, 2013, Dâru'l-Emân.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân (ö. 327), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrût, 2002, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân (ö. 327), *İlelü'l-Hadîs*, Kâhire, 1343, Matbaatü's-Selefiyye.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (ö. 235), *el-Musannef*, Riyâd, 2006, Mektebetü'r-Rüşd.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin (ö. 630), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Mısır, 1280.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kâhire, 2004, Dâru'l-Hâdîs, (15 cilt).

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker*, Dimeşk, 2000.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, Riyâd, 1988, Dâru'r-Râye, (2 cilt).

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır, 1328.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *Takrîbü't-Tehzîb*, Suriye, 1986, Dâru'r-Raşîd.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrût, 1325-1327, Dâru Sâdır, (12 cilt).

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852), *Lisânü'l-Mîzân*, Hind, 1331, Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmîyye.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Abdillâh b. Saîd (ö. 456), *Esmâü's-Sahâbeti ve Mâ li-Küllî Vâhidin minhüm mine'l-Aded*, (tahkîk: Müs'ad Abdülhamîd es-Sa'denî), Kahire, ty., Mektebetü'l-Kur'ân.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1992, Dâru'l-Hadîs.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân (ö. 354), *es-Sahîh*, Beyrût, 1993, Müessesetü'r-Risâle.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân (ö. 354), *Kitâbü's-Sikât*, Hind, 1979, Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218), *Sîretü'n-Nebî*, Kâhire, 1937, Matbâatü'l-Hicâzî.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk (ö. 311), *Sahîhu İbn Huzeyme el-Muhtasaru'l-Muhtasaru mine'l-Müsnedi's-Sahîhi ani'n-Nebiyyi*, Riyâd, 2009, Mektebetü'l-A'zamî.

İbn Irâk, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kenânî (ö. 963), *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbârî's-Şenîati'l-Mevzûa*, Beyrût, 1981, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (2 cilt).

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk (ö. 151), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kâhire, 1998, Dâru Ahbâru'l-Yevm.

İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî (ö. 507), *Zahîratü'l-Huffâz el-Muhrec ale'l-Hurûf ve'l-Elfâz*, (tahkîk: Abdurrahmân Feryevâî), Riyâd, 1996, Dâru's-Selef, (5 cilt)

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751), *İ'lâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*, Beyrût, 1973.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr (ö. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrût, 2013, Dâru İbn Kesîr.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer b. Kesîr (ö. 774), *İhtisaru Ulumi'l-Hadîs*, (Ebu'l-Eşbâl Ahmed Muhammed Şâkir'in el-Bâisü'l-Hasîs Şerhi İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs ile birlikte), yy., 1435, Dâru İbni'l-Cevzî.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276), *Te'vîlü'l-Muhtelifi'l-Hadîs*, yy, 1326.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 273), *es-Sünen*, İstanbul, 1981.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711), *Lisânü'l-Arab*, Beyrût, 2005.

İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795), *Şerhu İleli't-Tirmizî*, (Tahkîk: Dr. Hemmâm Abdurrahîm Saîd), Riyâd, 2005, Mektebetü'r-Rüşd, (2 cilt).

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230), *Tabakatü'l-Kübrâ*, Kahire, 2001.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân (ö. 643), *Ma'rifetü Envâi İlmi'l-Hadîs*, Beyrût, 2002, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân (ö. 643), *Mukaddimetü İbnü's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, Beyrût, 1978, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Şebbe en-Nemîrî, Ebû Zeyd Ömer (ö. 262), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, (Tahkîk: Ali Muhammed Dendel, Yâsîn Sa'd ed-Dînü Beyân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1996.

Juynboll, Gautier Herald A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, Ankara, 2002, Ankara Okulu.

Kadı İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz (ö. 544), *el-İlma' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, Kahire, 2004, Dâru't-Turâs.

Kadı İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz (ö. 544), *İkmâlû'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, yy, 1998, Dâru'l-Vefâ'.

Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis İlk Üç Asır*, Bursa, 2006.

Kahraman, Hüseyin, "Hadis Usulü", *Hadis El Kitabı*, Ankara, 2016, Grafiker Yayınları.

Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsuatü Fıkh-ı Abdullah b. Mes'ûd*, Kahire, 1375, Matbûatü'l-Medenî.

Kal'acî, Muhammed Ravvâs, *Mevsuatü Fıkh-ı İbrahim en-Nehaî*, Mekke, 1979.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, Ankara, 1975.

Kandemir, M. Yaşar, "Şa'bî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 38.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Hüzeyl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. 19.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2011.

Karataş, Mustafa, "Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayısına Etkisi", *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul, 1998, c. III, sayı: 2, ss. 51-71.

el-Kârî, Nûruddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Sultân Muhammed (ö. 1014), *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, (Tahkîk: Abdulfettâh Ebû Gudde), Beyrût, ty., Dâru'l-Erkam, (1 cilt).

el-Kâsânî, Alâüddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd (ö. 587), *el-Bedâiu's-Sanâi'*, Mısır, 1910.

Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul, 2011, İnsan Yayınları.

Kesler, M. Fatih, *Irak Tefsir Ekolü*, Ankara, 2005, Akçağ Yayınları.

Kevserî, Muhammed Zahid (1879-1952), *Fıkhü Ehli'l-İrâk ve Hadîsuhum*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Mısır, 1390, Mektebetü'l-Matbûatî'l-İslâmiyye.

Kılıçer, M. Esad, "Ehl-i Re'y", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 10.

Kırbaçoğlu, Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2004, Kitâbiyât.

Kırbaçoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2000, Ankara Okulu Yayınları.

Kızılboga, Harun, *Abdullah b. Mes'ûd Rivayetlerinin Haneî Fıkıh Düşüncesinin Oluşumuna Etkisi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Orhan), Adana, 2019, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Koçkuzu, Ali Osman'ın, Selahaddin Polat'ın "Hadisler'in Kur'an'a Arzının Problemleri" adlı makalesine katkısı, *Sünnet'in Dindeki Yeri, İSAV*, İstanbul, 1998, Ensar Neşriyat, ss. 192-202.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Ankara, 1998, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Küçük, Raşit, "Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Sünnetin Dindeki Yeri, İSAV*, İstanbul, 1998, Ensar Neşriyat.

Küçükkalay, Hüseyin, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Konya, 1971.

Mahmûd et-Tahhân, Ebû Hafs Muhammed b. Ahmed et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Kuveyt, 1985, Dersâdet.

Mâlik b. Enes (ö. 179), *el-Muvatta'*, İstanbul, 1981.

Mâlik b. Enes (ö. 179), *Muvatta'u'l-İmam Mâlik, (Rivâyetü Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî)*, (Ta'lîk ve Tahkîk: Abdülvehhâb Abdüllatîf), 4. Baskı, Kâhire, 1994, Cumhuriyetü Mısri'l-Arabiyye Vezâretü'l-Evkâf, (1 cilt).

Merğînânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcelîl (ö. 593), *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Beyrût, 1990, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (4 cilt).

Mizzî, Cemâlüddîn Ebi'l-Haccâc Yûsuf (ö. 742), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Beyrût, 1985-1992, Müessesetü'r-Risâle, (35 cilt).

Mizzî, Cemâlüddîn Ebi'l-Haccâc Yûsuf (ö. 742), *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, Tûnus, 2008, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Beyrut, 1980, Dâru'l-Fikr.

Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, (Çeviren: Osman Kesioğlu), Ankara, 1997, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Mısır, 1958.

Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm (1865-1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, Beyrût, 1995, Dâru'l-Fikr.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (ö. 261), *es-Sahîh*, İstanbul, 1981.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303), *es-Sünen*, İstanbul, 1981.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (ö. 303), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrût, 1991, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Nesefî, Abdullâh b. Ahmed (ö. 710), *Tefsîrü'n-Nesefî Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Beyrût, 1996, Dâru'n-Nefâis.

en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, Beyrût, 1392, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, (18 cilt).

Oral, Kenan, *Muvatta'ın Oluşum Süreci Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri*, (Danışman: Prof. Dr. Bünyamin Erul), Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Özağşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara, 2000, Ankara Okulu Yayınları.

Özağşar, Mehmet Emin, “Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti”, *İslamiyat*, Ankara, 1998, c. 1, sayı: 3.

Özkuyumcu, Nadir, “Hilf”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18.

Pak, Zekerîya, “Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberî Öncesi)”, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif Koç), Ankara, 2017, Grafiker Yayınları.

Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 1997, İnsan Yayınları.

Ramehurmuzî, Hasen b. Abdurrahmân (ö. 360), *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (tahkîk: Muhammed Accâc el-Hatîb), Dımeşk, 1984, Dâru'l-Fikr.

Safâu'd-Davvî Ahmed el-Adevî, *İhdâü'd-Dibâce Sünenü İbn Mace*, Bahreyn, 2001.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 427), *el-Keşfü ve'l-Beyân*, Beyrût, 2002, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, (10 cilt).

es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl (ö. 1182), *İrşâdü'n-Nukkâd ilâ Teysîri'l-İctihâd*, (Tahkîk: Salâhuddîn Makbûl Ahmed), Kuveyt, 1405, Dâru's-Selefiyye.

Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2001, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sehâvî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 902), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî*, Kahire, 2003, Mektebetü's-Sünne.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 483 (?)), *Usûlü's-Serahsî*, Beyrût, 1973.

Sezgin, Fuat, *Buhari'nin Kaynakları*, Ankara, 2000, Kitâbiyât.

Subhî es-Sâlih (1926-1986), *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Tercüme: M. Yaşar Kandemir), Ankara, 1998, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Suiçmez, Yusuf, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, Ankara, 2015, OTTO.

Suiçmez, Yusuf, "Ref Problemi", *İslamiyât*, Ankara, 2007, c. 10, sayı: 2, ss.:123-146.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân (ö. 911), *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, Beyrût, 2005, Dâru'l-Kelimetü't-Tayyib.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân (ö.911), *el-Leâli'l-Masnûa fî'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, Beyrût, 2007, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân (ö. 911), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, yy., 1951.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân (ö. 911), *Dürrü'l-Mensûr et-Tefsîru bi'l-Me'sûr*, (Tahkîk: Abdullâh b. Abdülmuhsîn), Kâhire, 2003, Merkezü Hicr.

Sülün, Murat, "Kur'an'da Kitâb Kavramı ve Kur'an Vahylerinin Kitaplaşması" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 1997, sayı: 13-14-15, ss. 53-120.

Şa'bân, Zekiyüddîn, Dönmez, İbrahim Kâfi, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Ankara, 1990, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204), *el-Umm*, Mısır, 1321.

Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö. 204), *el-Müsned*, Beyrut, 2005, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö. 204), *er-Risale*, (çev. Prof. Dr. Abdulkadir Şener, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan), Ankara, 1997, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, Ebû Abdülazîz Ahmed b. Abdurrahîm (ö. 1176); *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, (tahkîk: es-Seyyid Sâbık), 2. Baskı, Beyrût, 2005, Dâru'l-Ceyl, (2 cilt).

Şahin, Davut, "Taberî Tefsiri Örneğinde Abdullah İbn Mes'ûd'un Ayet Açıklamaları", *Kur'an ve Sahabe Sempozyumu*, Sivas, 2016, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, ss. 329-354.

Şahin, Davut, "Taberî Tefsir'inde Abdullah b. Mes'ûd Kıraatı", *Türkoloji Araştırmaları*, Ankara, 2017, c. 12, sayı: 27, ss. 307-334.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250), *el-Fevâidü'l-Mecmûa fî'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, (Tahkîk: Abdurrahmân Yahyâ el-Muallimî), Kahire, 1960, Matbaatü'l-Sünneti'l-Muhammediyye, (1 cilt).

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250), *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, (Tahkîk: Abdurrahmân Umeyra), Beyrût, 2005, Dâru'l-Vefâ, (5 cilt).

eş-Şeybânî, Muhammed el-Hasen (ö. 189), *Kitâbü'l-Âsâr*, (Tahkîk: Hâlid el-Avvâd), Kuveyt, 2008, Dâru'n-Nevâdir, (2 cilt).

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (tahkîk: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi), Musul, 1983, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, (20 cilt).

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Beyrût, 1999.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mısır, 1954.

Taha Hüseyin, *Fitnetü'l-Kübrâ*, Kâhire, 1996, Dâru'l-Meârif.

et-Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö. 321), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, Beyrût, 1994, Müessesetü'r-Risâle.

Tantavî, Ali, *Fetava*, Cidde, 1991, Daru'l-Menare.

et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. Cârûd (ö. 204), *el-Müsned*, yy., 1321.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ (ö. 279), *es-Sünen*, İstanbul, 1981.

Toksarı, Ali, Abdullah Aydın'ın "Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği" adlı sunumunun değerlendirmesi, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1998, Ensar Neşriyat.

Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 2010, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Ünal, Mehmet, "Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi" *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif Koç), Ankara, 2017, Grafiker Yayınları.

Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Ankara, 2005, Fecr Yayınları.

Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, İstanbul, 2010.

Yaman, Ahmet, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebi'nin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivayetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi", *Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi*, Konya, 2004, IV. Cilt, 2. Sayı, ss. 7-26.

Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İstanbul, 2012, İFAV.

Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed (ö. 893), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (tercüme: Ahmed Naim- Kamil Miras), Ankara, 1961, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrût, 1986, Müessesetü'r-Risâle.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748), *Tezkiratü'l-Huffâz*, Haydarabad, 1955.

Zehebî, Muhammed Huseyn (1915-1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire, 1961.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538), *Tefsîr-i Keşşâf*, yy., 1307.

ez-Zerkeşî, Bedruddin (ö. 794), *el-İcâbe li Îrâdi Mâ'stedrekethu Âişe ala's-Sahâbe* (Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler), (çev: Bünyamin Erul), Ankara, 2002, Kitâbiyât.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 794), *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkıh*, Beyrût, ty., Dâru'l-Ma'rife.

Zeylaî, Cemâlüddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Yûsuf (ö. 762), *Nasbü'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, 1. Baskı, Hind, 1938, Meclisü'l-İlmî, (4 cilt).

ÖZET

İslâm'ın temel kaynaklarından olan Sünnet'i bize nakleden sahabe neslidir. Onların iyi bir şekilde tanınıp anlaşılması, sünnetin de doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sahabe'nin önde gelenlerinden olan Abdullâh b. Mes'ûd, her zaman Rasulullah'a (sav) yakın bulunmuş, her konuda O'nu örnek almaya çalışmış, kendisini ilme adanmış, Kur'ân'ı ve Sünnet'i iyi bilen mümtaz bir sahabidir.

Ona “İlim dolu küpçük” diyen Hz. Ömer, yanında kalmasını ve ondan istifade etmeyi istemesine rağmen halifeliği döneminde onu, Kûfe gibi kozmopolit bir şehre göndermiştir. Oranın muallimi olan İbn Mes'ûd, halka hadisler nakletmiş, Kur'ân'ı ve Sünnet'i öğretmiş, re'y anlayışını yerleştirerek Kûfe Tefsîr ve Fıkıh Ekolleri'nin temelini atmıştır. Hz. Peygamber'e yalan isnâd ederek cehennemlik olmaktan korkan İbn Mes'ûd'un ihtiyât için hadisleri Rasulullah'a (sav) isnâd etmeden naklettiğine dair kaynaklarımızda birçok sahih rivayet bulunmaktadır. Bunun doğruluğunu araştırmak için tezimizde ondan merfû' ve mevkûf olarak nakledilen örnek rivayetler incelenmiş ve mevkûf olanların sahîh olduğu tespit edilmiştir. Yine diğer sahabilerin merfû' olarak naklettiği bazı hadislerin İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak nakledildiği görülmüştür.

Hadislerin lafzının korunmasına özen gösterilmesini tavsiye etmekle birlikte, mana ile rivayet edilebileceği görüşünde olan İbn Mes'ûd'un hadisi naklettikten sonra “bunun gibi veya bundan az veya bundan fazla veya dediği gibi” şeklinde ihtiyât ifade eden sözler kullandığı hadis usûlü eserlerimizde geçmektedir. Ancak bu ifadelerin bulunduğu çok az sayıda rivayet tespit edebildik. Ondan nakledilen hadisler incelendiğinde bir kısmının fetvâ niteliğinde ya da hadisten çıkardığı genel kaideler olduğu görülmüştür. O, çok hadis rivayet etmekten de sakındırmıştır.

İbn Mes'ûd bazen de naklettiği hadisin hangi ayetle ilişkili olduğunu göstermek ya da hadisi Kur'ân ayeti ile desteklemek için Hz. Peygamber'in de yaptığı gibi rivayetin arkasından ilgili ayeti okumuştur.

Henüz rivayet usul ve esasları oluşmadığı için net bir şekilde onun rivayet yönteminden bahsedememekle birlikte, rivayetlerinin incelenmesi sonucunda zikri geçen hususları uyguladığı tespit edilmiştir.

Merak ettiği ya da anlayamadığı hususları Hz. Peygamber'e sorarak aldığı cevapları nakletmiştir. Bu, İbn Mes'ûd'un hadis alma yollarından biri olması bakımından önemlidir. O, bazen de hadisin arkasından açıklayıcı ifadeler kullanmış, bunlar hadis ile birlikte nakledilmiştir. Hadislerin yazılmasına karşı çıkmış, ancak görülen lüzûm üzerine sonraları buna sıcak bakmıştır. Müzâkereye önem vermiş, az sayıda olmakla birlikte sahâbeden de hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Mes'ûd'un rivayetleri incelendiğinde mesleklerinin, yaşadığı dönemde karşılaştığı olayların, çok kuvvetli olan Allah sevgisinin, namaza ve cemaate verdiği önemin hadis naklinde etkili olduğu görülmüştür. Zira râvî ve rivâyet birbirinden bağımsız düşünölemeyen iki unsurdur. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde tahrir ettiği rivayetleri konulara göre tasnif edildiğinde en çok namaz ile ilgili rivayetinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Sünnet'i, hüküm verirken Kur'ân'dan sonra müracaat edilecek İslâm'ın temel kaynağı olarak kullanan ve sünnetin kaynağının Kur'ân olduğunu ifade eden Abdullâh b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in sünnetini gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarmak için büyük çaba sarfetmiştir. Şekil ve lafızdan çok Hz. Peygamber'in amacının ne olduğuna bakmış, O'nun her yaptığını sünnet olarak görmemiştir. Fiilî sünnetleri bizzat uygulayarak nakletmiştir. Rasulullah'ın (sav) yaptığı ya da yapılmasını istediğı şeyler için bazen "sünnettir veya sünnettendir" gibi ifadeler kullanmıştır. Özellikle ibadetler konusunda Hz. Peygamber'e aynen uyulması gerektiğı görüşündedir. Rasulullah'a (sav) sevgisinden dolayı her konuda O'nu örnek almaya çalışan İbn Mes'ûd, dinî konularla ilgili olmayan şeyleri sünnet olarak algılayanlara karşı da itirazda bulunmuştur.

Aynı zamanda Hz. Peygamber'in sünnetini terk ederek onun yapmadığı şeyleri dindenmiş gibi gösterenlere şiddetle karşı çıkmış, bid'âtlerin yayılmasına var gücüyle engel olmaya çalışmış, hatta ağır bir dil kullanmıştır.

İbn Mes'ûd, hayatını dine ve ilme adanmış, cüssesi küçük ama bıraktığı ilmi miras, iz ve etkiler büyük; sahip olduğu iman, bilgi ve ahlakı muazzam bir sahâbidir. Onun hakkında özellikle fıkıh ve tefsir alanında çok sayıda çalışma yapılmıştır ve daha çalışılması gereken birçok husus bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Mes'ûd, Hadis, Mevkûf, Merfû', Rivayet, Sünnet.

**Özdemir, Esra, Abdullah b. Mas'ûd and Hadith Narration, PhD Thesis,
Supervisor: Prof. Dr. Bünyamin Erul, p. 295**

ABSTRACT

It is the generation of the Companions who conveyed the Sunnah, one of the basic sources of Islam, to us. Knowing and understanding them well will contribute to the correct understanding of the sunnah.

Abdullah b. Mas'ud was a great Companion who was always close to the Messenger of Allah, who tried to follow His example in every matter, who devoted himself to knowledge, and who knew the Qur'an and the Sunnah well.

Hazrat Umar, who called him "a cube full of knowledge", sent him to a cosmopolitan city like Kufa during his caliphate, although he wanted to stay with him and benefit from him. Ibn Mas'ud, who was the teacher of this place, narrated hadiths to the people, taught the Qur'an and Sunnah, established the understanding of re'y and laid the foundation of the Kufa Tafsîr and Fiqh Schools. There are many authentic narrations in our sources that Ibn Mas'ud, who was afraid of being a hell by attributing lies to the Prophet Muhammad, narrated the hadiths for the sake of necessity without attributing them to the Messenger of Allah(pbuh). In order to investigate the accuracy of this, the sample narrations transmitted from him as merfû' and mevkûf were examined in our thesis and it was determined that the ones that were available were authentic. Again, it has been seen that some of the hadiths narrated by the other companions as merfû' were transmitted from Ibn Mas'ud as mevkûf.

Although we recommend that care be taken to preserve the letter of the hadiths, the hadith style is mentioned in our works in which Ibn Mas'ud, who is of the opinion that it can be narrated with meaning, uses words that express prudence in the form of "like this or more or more than this or as he said" after narrating the hadith. However, we have been able to identify very few rumors in which these statements are found. When the hadiths transmitted from him were examined, it was seen that some of them were fatwas or general rules that he extracted from the hadith. He also refrained from narrating many hadiths.

Ibn Mas'ud sometimes recited the relevant verse after the narration, as the Prophet did, in order to show which verse the hadith he narrated was related to or to support the hadith with the verse of the Qur'an.

Although he could not clearly mention his narration method because the narration procedures and principles had not yet been formed, it was determined that he applied the mentioned points as a result of the examination of his narrations.

He asked the Prophet about the things he was curious about or could not understand and relayed the answers he received. This is important in that it is one of the ways in which Ibn Mas'ud received hadith. He sometimes used explanatory statements after the hadith, which were narrated together with the hadith. He opposed the writing of the hadiths, but later warmed to it upon the necessity seen. He attached importance to the auction and narrated hadith from the Companions, although there were few of them.

When the narrations of Ibn Mas'ud were examined, it was seen that his professions, the events he encountered during his lifetime, the love of Allah, which was very strong, and the importance he gave to prayer and congregation, were effective in the transmission of hadith. Because the narration and the narration are two elements that cannot be considered independently of each other. When the narrations of Ahmad b. Hanbal in his Musnad were classified according to the subjects, it was determined that he had the most narrations related to prayer.

Abdullah b. Mas'ud, who used the Sunnah as the main source of Islam to be consulted after the Qur'an when making judgments and who stated that the source of the Sunnah was the Qur'an, made great efforts to correctly transmit the Sunnah of the Prophet to future generations. He looked at what the Prophet's purpose was rather than form and word, and he did not see everything he did as circumcision. He narrated the actual circumcisions by applying them himself. The Messenger of Allah (pbuh) sometimes used expressions such as "it is sunnah or from circumcision" for the things that he did or wanted to be done. He is of the opinion that the Prophet Muhammad should be followed exactly, especially in the matter of prayers. Ibn Mas'ud, who tried to follow His example in every matter because of his love for the Messenger of Allah, also objected against those who perceived things that were not related to religious matters as circumcision.

At the same time, he abandoned the Sunnah of the Prophet Muhammad and strongly opposed those who portrayed what he did not do as if they were from religion, tried to prevent the spread of bid'ats with all his might, and even used a heavy language.

Ibn Mas'ud devoted his life to religion and knowledge, his size is small, but the scientific heritage, traces and influences he left are great; His faith, knowledge and morality are a great Companion. A large number of studies have been carried out on him, especially in the field of fiqh and tafsir, and there are many more points that need to be studied.

Key Words: Ibn Mas'ud, Hadith, Mevkûf, Merfû', Rumor(Narration), Sunnah

